

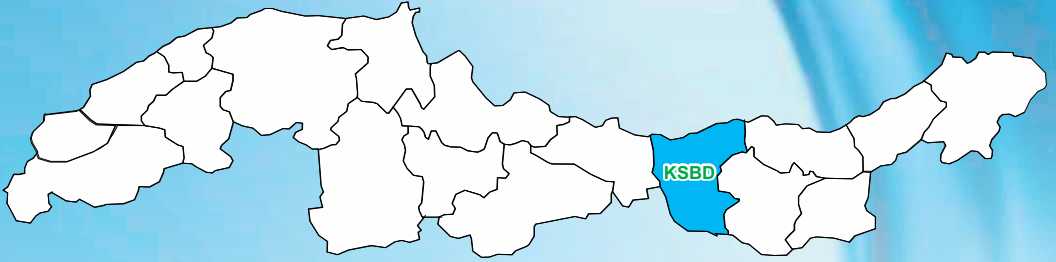
ISSN: 1309-081X

Yıl / Year : 6

Sayı :11

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Karadeniz
Sosyal Bilimler Dergisi
The Black Sea Journal Of Social Sciences

SONBAHAR 2014
AUTUMN 2014

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GİRESUN UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YILDA İKİ KEZ YAYINLANAN
(HAZİRAN-ARALIK)
ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES IS A PEER REVIEWED
INTERNATIONAL JOURNAL PUBLISHED BIENNUELY (JUNE – DECEMBER).

SONBAHAR / AUTUMN 2014

YIL / YEAR: 6

SAYI: 11

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: 1309-081X

Sahibi / Owner

Doç. Dr. Sedat MADEN
Giresun Üniversitesi

Editör / Editor

Doç. Dr. Sedat MADEN
Giresun Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Assistant Editor

Yrd. Doç. Dr. Oğuz Serdar KESİCİOĞLU
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Lokman TAŞKESENLIOĞLU
Giresun Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa ORAL
Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan DOĞANAY
Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA
Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Servet CEYLAN
Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Ata YİĞİT
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Temel TOPAL
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hatem TÜRK
Giresun Üniversitesi

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Manager

Yrd. Doç. Dr. Hatem TÜRK
Giresun Üniversitesi

İngilizce Editörleri / English Editors

Yrd. Doç. Dr. Erhan DELEN
Giresun Üniversitesi
**Yrd. Doç. Dr. Binnur
YILDIRIM HACİBRAHİMOĞLU**
Giresun Üniversitesi

Sekreter / Secretary

Arş. Gör. Mehmet ALVER
Giresun Üniversitesi
Arş. Gör. Adem ÖZBEK
Giresun Üniversitesi

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Giresun Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Güre Yerleşkesi 28200 / Giresun
Tel: (0454) 310 10 85
e-mail: sosdergi@gmail.com

Basım Tarihi / Date of Publication: 2015

© Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Index Copernicus, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index), Araştırmacı Bilimsel Yayın İndeksi ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

Baskı: Yeşilgiresun Matbaacılık-
Gazetecilik Ltd. Şti.
Bekirpaşa Cad. No: 24 / Giresun
Tel.: 0454 216 71 45

Dergimizde yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. Aygün ATTAR

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Akmatali ALİMBEKOV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu BOSTANOĞLU

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Metin BOZKUŞ

Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Ömür CEYLAN

Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Hayati DOĞANAY

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Feridun EMECEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Miri Gal-EZER

Kinneret Üniversitesi, İsrail

Prof. Dr. Firdevs GÜNEŞ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Qui GUO

Macquarie Üniversitesi, Avustralya

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ

Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Kasım KARAKÜTÜK

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Olcabay KARATAYEV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan KAVRUK

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KIRKILIC

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa KİBAROĞLU

Okan Üniversitesi

Prof. Dr. Giedrė KVIESKIENĖ

Lietuvos Edukologijos Universitėsi, Litvanya

Prof. Dr. Muhsin MACİT

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Divina Frau-MEIGS

Sorbonne Üniversitesi, Fransa

Prof. Dr. Anvarbek MOKEYEV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Hiroki ODAKA

Aichi Gakuin University, Aichi, Japan

Prof. Dr. Mustafa ORAL

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖNER

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Murat ÖZBAY

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar ÖZBAY

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Burul SAGINBAYAVA

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Jale SARMAŞIK

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Maria João SILVEIRINHA

Lizbon Üniversitesi, Portekiz

Prof. Dr. Goran SVENSSON

Norway and Halmstad University, Sweden

Prof. Dr. Fatih TAYFUR

Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Madina TEKUEVA

Kabardino-Balkarian State University, Rusya

Prof. Dr. Vahit TÜRK

İstanbul Kültür Üniversitesi

Doç. Dr. Burhanettin KESKİN

Columbus State University, GA, USA

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi
The Black Sea Journal of Social Sciences
Onbirinci Sayının (6 / 11) Hakem Listesi
List of Referee for the Tenth (6 / 11) Issue

Prof. Dr. Feyzullah AHMETOĞLU

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan KAVRUK

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Sadık ÖZÇELİK

Gazi Üniversitesi

Prof. Sabri YENER

Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Sedat MADEN

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Arzu İpek YÜKSELEN

Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Müdriye YILDIZ BIÇAKÇI

Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Burhanettin KESKİN

Columbus State University, GA, USA

Doç. Dr. Murat DEMİRBAŞ

Kırıkkale Üniversitesi

Doç. Dr. Erdal ŞENOCAK

Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Tuncay AYAS

Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Mücahit KAĞAN

Erzincan Üniversitesi

Doç. Dr. Adem İŞCAN

Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Özay KARADAĞ

Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Faruk YAMANER

Hitit Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İhsan GÜLAY

Maltepe Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Erdiñç DURMUŞ

Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ

Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Nuray MAMUR

Pamukkale Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Şekip YAZGAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Doç. Dr. Giray Seynur DERMAN

Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. İsrail BABACAN

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Lokman TAŞKESEN LİOĞLU

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Turgut KARABEY

Erzincan Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Tuna BEŞEN DELİCE

Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Osman MERT

Atatürk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Sinan DİNÇ

Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. Zafer ÖTER

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Ali YAYLI

Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Sezai BALCI

Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Rasim BAYRAKTAR

Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Musa TOZLU

Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hatem TÜRK

Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Musa ÖKSÜZ

Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet TURMUŞ

Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ

Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ülkü KARA DÜZGÜN

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Burak GÜMÜŞ

Trakya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İbrahim KALKAN

Kırklareli Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Serkan KÜNÜ

İğdır Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Sertaç HOPOĞLU

İğdır Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ

Atatürk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Şaduman YILDIZ

Bayburt Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

Atatürk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Ali UZUN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi
The Black Sea Journal of Social Sciences
Onbirinci Sayının (6 / 11) Hakem Listesi
List of Referee for the Tenth (6 / 11) Issue

Doç. Dr. İbrahim KOPAR
Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Recep YURT
Giresun Üniversitesi
Doç.Dr. Tuncay DURNA
Polis Akademisi Başkanlığı
Yrd.Doç.Dr. Hamza TOSUN
Polis Akademisi Başkanlığı
Yrd. Doç. Dr. İbrahim SEZER
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Onur GÖRKEM
Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TUNCER
Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet NİYZAĞLU
Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Shureddin MEMEDLİ
Ardahan Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan DOĞANAY
Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Servet ÇELİK
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Elif Mamur YILMAZ
Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Alper KARADAĞ
Ardahan Üniversitesi

Doç. Dr. Aykut Emre BOZDOĞAN
Giresun Üniversitesi
Doç. Mahmut ÖZTÜRK
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oğuz Serdar KESİCİOĞLU
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Can EKİZ
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR
Erzincan Üniversitesi
Asst. Prof. Ekaterina STREKALOVA-HUGHES
Columbus State University, GA, USA
Asst. Prof. Saoussan MAAROUF
Columbus State University, GA, USA
Yrd. Doç. Dr. Cemalettin YILDIZ
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nail GÜNEY
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Talat AYTAN
Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nagihan YILDIRIM
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Elif ÖZTÜRK
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ersin KARADEMİR
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mithat KIZIROĞLU
Maltepe Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Ortaklıktan Gerilime Transatlantik İlişkileri: 11 EYLÜL 2001 Saldırıları Sonrası Sarsılan Batı İttifakı Üzerine Söylem Analizi _____	1
<i>From partnership to tension in transatlantic relations: A discourse analysis about a quaked Western Alliance after the September 11, 2001 attacks</i>	
Tural Bahadır	
Sepetçioğlu'nun "Kilit, Anahtar, Kapı" Üçlemesinde Âhiliğin Kuruluşu Ve Âhilerin Faaliyetleri _____	23
<i>The Establishment Of Akhism And Its' Activities In Sepetçioğlu's "Kilit, Anahtar, Kapı" Trilogy</i>	
Fikret USLUCAN	
Boztekke Köyü'nün (Giresun Merkez İlçe) Kırsal Turizm Potansiyeli _____	37
<i>Rural Tourism Potential of The Boztekke Village (Giresun Central Town)</i>	
İbrahim SEZER - Bekir ÖZTÜRK	
Enerji Etkinliği Ve Rebound Etkisi: Bir Literatür Araştırması _____	69
<i>Energy Efficiency and Rebound Effect: A Literature Review</i>	
Eda BOZKURT - Haktan SEVİNÇ	
Family in Sam Shepard's Plays _____	79
<i>Sam Shepard'ın Oyunlarında Aile</i>	
Aydın GÖRMEZ - Fırat YILDIZ	
Duhter ile Mah Yiğit Adlı Hikâyeden Hareketle Bir Öğretim Aracı Olarak Bilmecce _____	87
<i>Riddle As An Educational Appliance With Reference To The Story Called Duhter and Mah Yiğit</i>	
Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ	
Kadın Girişimci Tipleri _____	115
<i>Types of Women Entrepreneurs</i>	
Sevtap KESKİN	
Koca Ragıp Paşa'nın Gazellerinde İnsan ve Toplum İlişkisine Dair Hikemi Söyleyişler _____	123
<i>Recommendation About Invidual-Social Relationship in Odes of Koca Ragıp Pasha</i>	
Nazire ERBAY	

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Dinamik İlişki _____	141
<i>Dynamical Relation between Economical Growth and Foreign Direct Investments during Turkey's European Union Membership Period</i>	
Nazife Özge KILIÇ	
Restoran İşletmelerinde Hizmet Hatalarının Telifisine Müşterilerin Verdiği Tepkiler _____	155
<i>Customers' Responses to Service Recovery Efforts in the Context of Service Failure in Restaurants</i>	
Osman ÇALIŞKAN	
Şebinkarahisar'da Ölüm İle İlgili İnanç Ve Ritüeller _____	175
<i>Beliefs and Rituals Concerning Death in Sebinkarahisar</i>	
Mustafa BAYAR	
The Role of Reserve Options Mechanism on Turkey's Foreign Currency And Gold Reserves _____	191
<i>Rezerv Opsiyonu Mekanizması'nın Türkiye'nin Döviz ve Altın Rezervleri Üzerindeki Rolü</i>	
Yılmaz Onur ARİ - Turgut BAYRAMOĞLU	
Trafik Sorunu Tespiti ve Çözüm Önerileri: Yozgat Örneği _____	199
<i>The Evaluation of Traffic Problem and the Proposals for Solution: A Case Study of Yozgat</i>	
Ömür Kaya	
Türkmen Türkçesinde +Iık Ekinin Farklı Bir İşlevi Üzerine _____	220
<i>On A Different Funtion of the Suffix +Iık In Turkoman Turkish</i>	
Erkan SALAN	
Uygarıklarda Kutsal Geyik Motifi ve Geyik Motifine Bağlı Yer Adları _____	230
<i>The Deer Cult In Civilizations And Its Roots</i>	
Mevlüt KAYA	
Kitap İncelemesi _____	254
Gülenay ERDOST	

Ortaklıktan Gerilime Transatlantik İlişkileri: 11 EYLÜL 2001 Saldırıları Sonrası Sarsılan Batı İttifakı Üzerine Söylem Analizi

Geliş Tarihi:09.08.2014
Kabul Tarihi:07.04.2015

Tural BAHADIR*

Öz

11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası meydana gelen III. Körfez Savaşı sürecinde, Fransa ve Almanya başta olmak üzere AB ülkelerinin bir kısmı, ABD'nin Irak'a karşı yürüttüğü savaşa karşı çıkmış ve bu karşı çıkış, Transatlantik İlişkilerde tarihi bir gerilime sebep olmuştur. Batı ittifakının kendi içinde yaşadığı bu gerilim, ABD ile Almanya ve Fransa önderliğindeki bazı AB ülkeleri arasındaki Uluslararası İlişkilere bakış açısındaki farklılıkları ortaya koymuştur. II. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan Atlantik ittifakının artık farklı bir yöne doğru yönelebileceği işaretini veren bu gelişmeler, Batı ittifakının geleceğinin sorgulanmasına da yol açmıştır. Transatlantik ilişkilerde meydana gelen bu gelişmeler, Söylem Analizi çerçevesinde farklı Uluslararası İlişkiler teorileri etrafında ele alınarak, Batı ittifakındaki bu gerilim ve dönüşüm belirtileri analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: Transatlantik İlişkiler, Söylem Analizi, Uluslararası İlişkiler Teorileri

From partnership to tension in transatlantic relations: A discourse analysis about a quaked Western Alliance after the September 11, 2001 attacks

Abstract

After September 11, 2001 terrorist attacks and in the process on the III. Gulf War 2003, France and Germany with some other EU countries opposes the United States war against Iraq. The resistance of France and Germany in the war against Iraq brings the transatlantic relations on the edge of the crisis. This tension between the US and his European allies revealed a meaningful differences of interest perceptions in the western alliance. This development leads to a questioning of the western alliance and shows, that western alliance which was founded after the Second World War, can go apart in the 21. Century. This article will carry out a Discourse Analysis and it will be use different international relations theories to examine these tensions in the Western alliance and present a perspective for the transatlantic relations at the beginning of the 21. Century.

Keywords: Transatlantic Relations, Discourse Analysis, International Relations Theories

*Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-mektup: tural_b@hotmail.com

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası askerî olarak Batı Avrupa ülkelerine yerleşen ABD, aynı zamanda çöken Batı Avrupa'nın, dünya sistemi üzerindeki merkezî konumunu ele geçirmiştir. Savaş sonrası iki baskın dünya gücünden biri olmaya başlayan ABD, diğer dünya gücü olarak beliren Sovyetler Birliği ile özellikle askerî ve ideolojik rekabete girmek durumunda kalmaya başlamış ve bu aşamada aynı medeniyet dairesi içinde olduğu Batı Avrupalı devletlerle birlikte hareket etmiştir. Şiddetlenen bu rekabet karşısında II. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrattığı Batı Almanya'yı da içine alarak, Batı ittifakını kuran ABD, Batı dünyasının güvenliğini sağlamak istemiş ve bu bağlamda askerî boyutta kurumlaşmanın temelini atarak, 1949'da NATO'yu kurmuş ve Batı ittifakının güvenliğini sağlamayı amaç edinmiştir. 1950'li yıllarda rakibi Sovyetler Birliği karşısında sadece Batının güvenliğini sağlamayı değil, politik, ekonomik ve sosyal ilişkilerini de geliştirmeye çabalayan Kuzey Atlantik'in doğu ve batı yakası, tarihte olmadığı kadar birbirine yaklaşmış ve Transatlantik birlikteliğini inşa etmişlerdir.¹

Soğuk Savaş sürecinde Atlantik birliğinin temelini oluşturan NATO, ABD'nin Avrupa kıtasındaki ortakları ile bağlarını güçlendirmenin yanında, ABD'nin Avrupa'daki etkinliğini artırmasında temel faktör olmuştur. Bu bağlamda NATO'nun ilk genel sekreteri olan Lord İsmay, NATO'nun amacının; ABD'yi Avrupa'da tutmak, Rusları Avrupa'nın dışında tutmak ve Almanları ise yerde tutmak (“to keep the Americans in, the Russians out and the Germans down”) olduğunu belirtmiştir.² ABD, Soğuk Savaş sürecinde Avrupa kıtasındaki bağlarını güçlendirmiş ve II. Dünya Savaşı'nda yıkılan Batı Avrupalı müttefiklerinin hem güvenliğini sağlayarak hem de verdiği ekonomik yardımlarla tekrar ayağa kaldırmıştır. ABD, 1989 sonrasında ise Avrupa kıtasında etkinliğinin devamını benimsemiştir. Soğuk Savaş sonrası süreçte, ABD'nin Avrupa'ya olan ilgisi azalsa da, dışişleri bakanı James Baker'in ifade ettiği gibi “Avrupa gücü” olmaya devam etmek istemiştir. Bu bağlamda ABD, NATO'nun Amerikan ordusunun Avrupa'daki varlığının devamı için temel kurumsal yapı olduğunu görmüş ve Avrupalı müttefiklerin güvenlik alanında NATO'ya kaynak aktararak desteklemesini, Soğuk Savaş sonrası yeni düzende kendi çıkarlarına uygun olduğunu düşünmüştür.³

ABD, 1990'lı yıllarda küresel güvenlik sorunların artması karşısında askerî müdahaleyi öne çıkaran ve “tek taraflı” (unilateral) hareket etmeyi benimseyen bir süpergüç görüntüsü verirken, Batı Avrupalı güçler “çok taraflı”

¹Hanimeakı, Jussi M.; Schoenborn, Benedikt; Zanchetta, Barbara (2012): Transatlantic Relations since 1945. Routledge Taylor and Francis Group, London and New York, s. 24-26

²Nolan, Mary (2012): The Transatlantic Century, Europe and America, 1890-2010. Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, s. 359.

³A.y., s. 359.

(multilateral) hareket etmeyi benimsemiş ve askerî müdahaleleri son çare olarak görmüşlerdir. Karşılıklı ilişkileri etkileyen diğer bir önemli gelişme ise; ABD'nin ilgi sahasını Avrupa'dan Orta Doğu'ya, Orta Asya'ya ve Çin'e kaydırması olurken, Avrupa'nın daha çok AB'nin genişlemesi ve Akdeniz ve çevresindeki çıkarlarına odaklanması olmuştur.⁴ Bu gelişmeler Transatlantik ilişkilerinde de nitekim etkisini gösterecek ve farklılaşan ilgi sahaları ve çıkar algılamaları, 1990'lı yılları aşarak 21. yüzyılın başlarında 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası gelişen süreçte daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır.

21. yüzyılın hemen başında meydana gelen 11 Eylül 2001 terör saldırıları iki yolcu uçağının New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne saldırması, üçüncü bir yolcu uçağının Washington'da Savunma Bakanlığı'na (Pentagon) saldırması ve dördüncü uçağın ise yolcularının etkisi ile herhangi bir yere saldırmadan, Pennsylvania'da yere indirilmesi ile dünya gündeminin merkezine oturmuştur. Kendilerini İslamcı kimliği ile tanımlayan teröristlerin gerçekleştirdiği küresel çapta etki yaratan bu olay uluslararası ilişkileri ciddi şekilde etkilemiştir. ABD Başkanı Georges Bush ve yönetimi bu saldırılara kısa sürede cevap vermek için “teröre karşı savaş” stratejisini ilan etmiş ve Ekim 2001'de Afganistan'a ve Mart 2003'te III. Körfez Savaşı ile Irak'a karşı 21. yüzyılın hemen başında iki önemli savaş gerçekleştirmiştir. Özellikle 2003 Irak Savaşı ile ciddi fikir ayrılıklarına düşen Atlantik ittifakı, tarihinin belki de en önemli gerginliğini yaşamış ve Transatlantik İlişkiler sarsılmıştır.

Bu makalede 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin, 2003'te Irak'a savaş açması ile başta Almanya ve Fransa ile düştüğü fikir ayrılıkları ele alınarak, Batı Avrupalı müttefiklerinin nasıl tepki gösterdiğini ve bu tepkilerin Transatlantik ilişkileri hangi boyutlarda etkilediği sorularına cevap verilmeye çalışılacaktır. Bu incelemeyi gerçekleştirirken her iki tarafın hükümet organlarının ve entelektüellerinin ortaya koyduğu söylemlerden yararlanılarak Atlantik ittifakı içindeki görüş ayrılıkları ele alınarak Transatlantik ilişkilerinin geleceği hakkında bir perspektif sunulacaktır.

Yöntem

Bu çalışmada söylem analizi, genel bir analitik yaklaşımı ifade eden “Discourse Analysis” (DA) çerçevesinde gerçekleştirilecektir. Discourse Analysis yaklaşımı, daha çok Anglosakson ülkelerinde geliştirilmiş bir söylem analizi yaklaşımı olarak; sosyalbilim-dilbilimi, dilbilim-pragmatik ve etnometodolojik-tartışma/konuşma analizi bağlamlarında, konuşmalarda dil kullanımını ele alırken özellikle iletişim süreçlerini analiz etmektedir. DA, söylemi, genel anlamda yazılan (metin-text) ve konuşulan (talk) iletişim akışı/düzeni olarak anlamaktadır.⁶

⁴A.y., s. 356.

⁵Hanımekı, Jussi M.; Schoenborn, Benedikt; Zanchetta, Barbara (2012), age., s. 156.

DA, kendi içinde farklı yöntemsel yaklaşımlar ortaya koymakta ve bu yaklaşımların çerçevesi, araştırmacının ortaya koymak istediği çalışmaya göre belirlenmektedir. DA yaklaşımına önemli katkılar yapan Teunvon Dijk, bu çerçevede dilin kullanımının analizini; konuşma ve yazmayı (talk and text) toplumda gerçekliğin süreci (kontext) olarak kabul etmiş dolayısıyla toplum içindeki aktörlerin konuşmalarının ve yazmalarının gerçekliğin oluşumu olarak belirtmiştir (bunu “talk and text in kontext” şeklinde de formüle etmiştir). Burada toplum (kontext) farklı boyutlarda düşünülmemekte ve konuşmak ve yazmak (söylem) her boyutta gerçekleşmektedir. Söylemin başlangıcı ve sonucu, araştırmacının sorusuna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bir araştırmacının temel sorusunu ise; iletişimin gerçekleşmesinde, dilin kullanılmasının (konuşma ve yazma) kim tarafından, nasıl, niçin ve ne zaman gerçekleştirdiği sorularını oluşturmaktadır.⁷

Teun von Dijk'in ortaya koyduğu; yazılı ve sözlü dile getirilmiş söylemlerin toplumda gerçekliğin oluşması dolayısıyla gerçek bilginin inşa edilmesi yaklaşımı çerçevesinde bu makalede 11 Eylül 2001 sonrası özellikle 2003 Irak Savaşı ile, ABD ile Batı Avrupalı müttefikleri arasında su yüzüne çıkan gerginlik, bu süreçte üretilen söylemler çerçevesinde analiz edilecektir. Bu süreçte, gerek ABD'li gerekse Batı Avrupalı devletlerin resmî kurumlarının ve transatlantik ilişkiler konusundaki öne çıkan araştırmacıların söylemleri ele alınacaktır. Bunu yaparken ele alınan kaynaklardaki söylemlerin, çalışmanın konusu ve sorusu bağlamında içerik anlamları (semantik) çerçevesinde yorumlanarak analiz edilecektir. Söylemlerin incelenmesinde, ABD ve Batı Avrupalı aktörlerin kullandıkları dilsel eylemler temel alınacak ve her iki tarafında dile getirdiği söylemler, içerik anlamları bağlamında iki farklı kategoride incelenecektir. İçerik anlamlarının, çalışmanın konu ve sorusuna göre kategorize edilerek ele almakla birlikte, bu söylemler aynı zamanda uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde de kategorize edilmiş olacaktır.

Özellikle Robert Kagan'ın “Of Paradise and Power” adlı kitabında başta Almanya ve Fransa olmak üzere Batı Avrupalı güçleri, 2003 Irak Savaşı'ndaki tutumları sebebi ile sert şekilde eleştirmesi ve gerçekte Atlantik İttifakı'nın Soğuk Savaş sürecindeki anlamını yitirdiğini belirtmesi, Atlantik'in her iki tarafında da ciddi tartışmalara yol açmıştır. Kagan'ın ortaya koyduğu analizler ve bunu izleyen süreç içinde, Transatlantik ilişkiler çerçevesinde her iki tarafta da ortaya konan söylemler, Atlantik İttifakı'nın gerçekliği hakkında

⁶Keller, Reiner; Hirsland, Andreas; Schneider, Werner/Viehöver, Willy (2006): Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse. Band 1: Theorien und Methoden, 2.,aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, s. 11.

⁷Keller, Reiner (2007): Diskursforschung, eine Einführung für Sozialwissenschaftlerinnen. 3.,aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, s. 20-21; Van Dijk, Teun A. 1997: The Study of Discourse. İçinde: Van Dijk, Teun A. (edit.): Discourse as Structure and Process, Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction Volumen 1. Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delh, s. 2-3.

önemli bilgiler ortaya koymuştur. Gerginlik sürecinin incelendiği ve her iki tarafta da üretilen söylemlerin ele alındığı uygulama bölümünde, çalışmanın sorusu cevaplandırılarak, ortaya konan hipotezler, doğrulanacaktır:

Hipotez 1: ABD'nin 20 Mart 2003'te Irak'a müdahale etmesi sürecinde Atlantik İttifakı'nda oluşan gerilim, ABD ile AB'nin önde gelen güçleri olan Almanya ve Fransa'nın uluslararası ilişkilere bakış açılarında oluşan dönüşümü daha belirgin bir şekilde ortaya koymuştur.

Hipotez 2: 2003 Irak Savaşı ile Atlantik İttifakı'nda meydana gelen bu dönüşüm, sadece iki farklı dünya görüşünü ortaya koymamış, Transatlantik ilişkilerin 21. yüzyıldaki karakteristiğinin, Soğuk Savaş sürecinden farklı olacağı ve Batı Avrupalı müttefiklerin uluslararası sistemde, ABD'den daha bağımsız hareket etme arzusunda olduklarını ortaya koymuştur.

11 Eylül 2001 Terör Saldırılarından 2003 Irak Savaşı'na Transatlantik İlişkiler

11 Eylül saldırılarının ardından; İngiltere, Fransa ve Almanya hükümetlerinin yanı sıra NATO, 5. Maddesi gereği tarihinde ilk defa bu saldırıyı bütün üyelerine yapılmış olarak kabul etmiş ve kurum olarak, ABD'ye desteğini açıklamıştır. Fransa'nın saygın gazetesi Le Monde, 12 Eylül 2001 günü “Hepimiz Amerikalıyız” başlığını atarak, Batı Dünyasının ABD'ye desteğini, genel anlamda ortaya koymuştur. Fakat Bush hükümeti, başta Avrupalı müttefikleri olmak üzere dünya çapında gelen bütün destek açıklamalarına rağmen, 21. yüzyılın bu ilk önemli sıcak savaşına NATO'nun müdahil olmasını istememiş, Afganistan savaşında istediği gibi hareket edebilmek için kendi başına stratejisini geliştirmiş ve Ekim 2001'de kendisinin ana aktör olduğu Afganistan savaşını gerçekleştirmiştir. 2002 yılında Bush doktrini çerçevesinde ABD, kendine tehdit olarak gördüğü unsurlara karşı askerî gücünü kullanmada “öne alıcılık” (pre-emptive) ilkesini kabul ederek, karşısındaki gücün harekete geçmeden yok edilmesi prensibini benimsemiştir. Bush hükümetinin bu stratejisine karşı Batılı müttefiklerinden ve dünyadan kısa sürede eleştiriler gelmiş ve 11 Eylül Saldırıları ardından verilen geniş çaplı destek yerini kuşku ve eleştirilere bırakmıştır. Bu kuşku ve eleştiriler, ABD'nin Mart 2003'te Irak'a savaş açması ile büyümüş ve Bush hükümeti uluslararası tepkileri dikkate almaması ve tek taraflı (unilateral) hareket etmesi sebebi ile ABD'ye karşı uluslararası çapta ciddi tepkilere dönüşmüştür.⁸ Nitekim Eylül 2002'de açıklanan Millî Güvenlik Strateji belgesinde, ABD'nin amaçlarına ulaşmak için, daha önce hiç kullanmadığı kadar güç kullanmayı benimsediğini ve Bush hükümetinin savaş merkezli stratejisini ortaya koymuştur.⁹ Bu durum ABD'nin sadece önemli Avrupalı müttefiklerini değil, ABD'nin Orta Doğu'daki

⁸Hanımekı, Jussı M.; Schoenborn, Benedikt; Zanchetta, Barbara (2012), age., s156-161.

⁹Gordon, Philip H.: Bridgingthe Atlantic Divide. Foreign Affairs, Vol. 82, Nr. 1, 2003, s. 80

yakın müttefiki Türkiye ve Putin Rusyası'nı da ABD'den uzaklaştırmıştır.¹⁰

2003 yılını Transatlantik ilişkiler tarihinde “korkunç bir yıl” olarak değerlendiren Johannes Varwick, ABD ile AB arasındaki ilişkilerin, temelden yeni bir yönelime doğru gittiğini ileri sürmüştür. Doğu-Batı çatışması sonrası süreçte Transatlantik ilişkilerinin temel parametrelerinin dönüştüğünü düşünen Varwick, 21. yüzyılda Kuzey Atlantik'in her iki yakasının da; çıkar, kültürel ve ekonomik ilişkileri modern iletişim ve taşımacılık imkânlarının yaygınlaşması ile daha da gelişmiş olsa da, aynı zamanda ilişkilerdeki sürtüşmeler ve çatışmaların da arttığını ileri sürmüştür. O'na göre, ABD ve Almanya-Fransa merkezli AB'nin, 21. yüzyıla girilen süreç içinde uluslararası politikanın geleceği hakkındaki vizyonları, giderek rekabetçi bir karaktere dönüşmektedir. Nitekim Washington, Fransa ve Almanya merkezli AB'nin başta güvenlik politikası alanında olmak üzere ABD'den bağımsız hareket etme eğiliminde olduğu konusunda şüphe duyarken, Berlin ve Paris merkezli AB, Washington'un NATO'yu kullanarak, AB'yi kontrol etmek istediğini konusunda yaygın bir kanaat mevcuttur. Varwick'e göre karşılıklı ileri sürülen bu değerlendirmeler prensip olarak doğru olduğu için ve bu görüşler sadece basın dünyasında değil akademik dünyada da paylaşıldığı için, Transatlantik ilişkiler ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.¹¹

Andrew Moravcik 2003 Irak Savaşı'nın, Transatlantik ilişkiler tarihinin en şiddetli gerginliğine yol açtığını ve Avrupalılar ile Amerikalılar arasında bir bölünmüşlüğün meydana geldiğini belirtmiştir. Moravcik, böylesi bir durumun sadece Batı dünyasının çökmesi değil, aynı zamanda dünya politikasının kurumsal yapısının üç önemli sütununu oluşturan: NATO, BM ve AB'nin de çöküşü anlamına geleceğini ifade etmiştir. Moravcik, ilişkilerin böylesi bir boyutta sorunlar yaşasa da, her iki taraf için de ilişkilerin hayati derecede önemli boyutları olduğunu ifade ederek, “Batı dünyasının birlikteliği şimdi nereye doğru gitmeli?” sorusunu sormuştur.¹² Bu soru Atlantik'in her iki yakasında da şüphesiz ki yoğun şekilde tartışılmış ve tartışmalar 2003 gerginliği sonrasında da gerek akademik dünyada gerekse siyaset ve ekonomik çevrelerde devam etmiştir.

Bu tartışmalara, özellikle Robert Kagan'ın 2002'de yazdığı makalesini 2003'te daha genişçe ele alarak kitap halinde yayınlaması (Of Paradise and Power) önemli katkı yapmış ve Atlantik'in her iki yakasında da ilişkilerin geleceği konusunda o sürece değin geniş çevrelerde dile getirilmeyen boyutlarda tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmalar çerçevesinde dile getirilen

¹⁰Lantis, Jeffrey S.: American Perspectives on the Transatlantic Security Agenda. *European Security*, 13:4, 2004, s. 379.

¹¹Varwick, Johannes: Die Zukunft der transatlantischen Sicherheitsbeziehungen, vom Partner zum Rivalen? *Österreichische Militärische Zeitschrift (ÖMZ)*, 2/2004, <http://bmlv.gv.at/omz/ausgaben/artikel.php?id=187&print=1> (15.04.2004).

¹²Moravcik, Andrew: Striking a New Transatlantic Bargain. *Foreign Affairs*, Vol. 82, No. 4, 2004, s. 74.

söylemler, bu bölümde iki farklı kategoride ele alınarak bu söylemlerin ortaya koyduğu anlamlar ve bu söylemlerin Transatlantik ilişkilerdeki işlevleri incelenecektir. Bu iki ana kategoriden birincisini, genel anlamda Atlantik İttifakı'nın 2003 yılı süreci ile çöktüğünü ve Batı dünyasının birlikteliğinin Soğuk Savaş dönemindeki boyutlarının sona erdiğini ileri süren Bush hükümeti ve onu destekleyen çevreler oluşturmaktadır. İkinci kategoriye ise, daha çok Almanya ve Fransa merkezli siyasi ve akademik seçkinlerin yanı sıra ABD'li neoliberal görüşlü çevrelerde katkı yapmışlardır. Atlantik İttifakı'nın çökmediğini fakat dönüşerek, Soğuk Savaş döneminden farklı bir yapıya bürünmeye başladığını öne süren ikinci kategorideki çevrelerin, genel anlamda neoliberal ve inşacı teoriye yakın duran elit grupların oluşturduğu söylenebilirken, birinci kategoriye dâhil elitlerin genel anlamda neorealist teoriye yakın olan özellikle ABD'li elitlerin oluşturduğu söylenebilir. Şüphesiz ki bu tür kategorileştirmenin bütün akademik ve siyasi elitleri kapsadığı söylenemez. Ayrıca genel anlamda sosyal bilimlerde kesin sınırlarla bu tür ayrışmalar yapmak bilimsel anlamda da sorunlu bir durumdur. Burada ele alınan kaynakların incelenmesi ve söylemlerin öne çıkarılması çerçevesinde genel bir izlenim ortaya konmakta ve dolayısıyla kategorileştirmeye gidilmektedir. Bu bölümde kısaca teorik yaklaşımlara değinildikten sonra söylemler çerçevesinde analiz gerçekleştirilecektir.

I. Kategori, “Atlantik İttifakı çökmüştür ve Batı Dünyası'nın Soğuk Savaş sürecindeki tartışılmaz birlikteliği sona ermiştir.” görüşünü savunarak Transatlantik ilişkilerinin geleceği hakkında kötümser bir yaklaşım ortaya koymaktadır:

Bu ilk kategoride ele alınan söylemler dolayısıyla açıklamalar ve ifadeler, daha çok neorealist yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmiştir. Neorealist teori, temel aktör kabul ettiği devletin, uluslararası anarşik sistem içinde kendisini güvende hissetmediğini ve bundan dolayı “güçler dengesi” ilkesinin devletler tarafından benimsendiğini ortaya koyar. Bu bağlamda devletlerin öncelikle güvenliklerini sağlamayı benimsediklerini ve bunun da devletlerarasında silahlanma yarışına yol açtığını ifade eder. Güçler dengesini benimseyen devletler, dengenin bozulmasını önlemek için tek taraflı (unilateral) hareket etmeyi veya anarşik sistem içinde üçüncü bir devlete karşı, ikinci bir devletle askerî işbirliğini benimseyebileceği gibi, ekonomik işbirliğini de benimseyebilir. Ekonomik işbirliğine giden devletler her alanda güçlerini artıracıktır. Buna karşın, ortak tehdit unsurunun ortadan kalkması ise, işbirliği yapmış devletlerin ortaklıklarının aşınmasına yol açabilecektir.¹³ Soğuk Savaş sonrası düzenin yapısını ABD'nin askerî gücünün

¹³Simomi, Serena (2011): Transatlantic Relations, A Theoretical Framework. İçinde: Dorman, Andrew M./ Kaufman, Joyce P. (edit.): The Future Of Transatlantic Relations, Perceptions, Policy and Practice. Stanford University Press, Stanford California, s. 19

hakim olduğu “tek merkezli” (unipolar) yaklaşımla açıklayan neorealist çevreler, ABD'nin AB'yi, askerî kapasitesi ABD karşısında yetersiz olması dolayısıyla, Avrupa kıtasındaki hegemonyasını sağlayan bir enstrüman olarak değerlendirdiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁴

Yukarıda kısaca ortaya konan neorealist kuram çerçevesinde Transatlantik ilişkileri değerlendiren siyasetçi/akademisyen çevreler 2003 Irak Savaşı ile ABD ve Fransa ve Almanya merkezli AB arasındaki ilişkilerin ciddi sarsıntı geçirdiğini ve Soğuk Savaş dönemindeki yakın ilişkilerin, 21. yüzyılda da devam etmesinin zor olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konunun ciddi boyutlarda tartışılmasına ön ayak olan Robert Kagan, kitabında şu düşünceleri dile getirmiştir:

“Avrupa ve Amerika aynı dünya görüşünü paylaşıyor ve aynı dünya içinde yer alıyor gibi yapmaya artık son vermeli... Amerika ve Avrupa'nın dünyaya bakışları ayrılmaktadır. Avrupa, güç faktörünü bir tarafa bırakarak; kanun, kural, transnasyonal işbirliği gibi unsurlara yönelmektedir. Avrupa, Kant'ın “sonsuz barış” ideali çerçevesinde barışın ve refahın hâkim olduğu, tarih ötesi bir cenneti kurmayı hayal etmektedir. Amerika ise; uluslararası hukukun ve kuralların güvenilmez olduğunu ileri süren, güç unsurunu ön planda tutan ve liberal düzenin askerî güç kullanılarak sağlanacağını öne süren Hobbes'in anarşik dünya yapısı anlayışı içinde kalmaktadır. Bu da Amerika'nın Mars'tan, Avrupa'nın ise Venüs'ten geldiğini düşündürmekte, dolayısıyla iki tarafta birbirini giderek daha az anlamaktadır”.¹⁵

“Amerika ve Avrupa arasında oluşmuş bu derin yarıklık, maddî ve ideolojik farklılıklardan dolayı büyümeye devam ederse, birlikte ürettikleri bölünmüşlük, geriye döndürülmesi imkânsız hale gelebilir.”¹⁶

Robert Kagan, yukarıda ABD ile Avrupa'nın gerçekte aynı dünya görüşünü paylaşmadığını dile getirirken, gerçekte “Batı Dünyası” kavramının da tek bir dünya görüşünü temsil eden devlet ve toplumlardan oluşmadığı tespitinde bulunmaktadır. Bunu ifade ederken hem güneş sisteminde farklı iki gezegene atıfta bulunmakta hem de Avrupa'nın daha çok Kant'ın, ABD'nin ise Hobbes'in dünya görüşüne yakın olduğunu belirterek Avrupa'nın hayalî bir amaç peşinde olduğunu, ABD'nin ise dünyaya daha gerçekçi baktığını ileri sürmektedir. Bunun ardından düşünsel ve örneğin askerî güvenlik alanında (materyal) farklı yönelimlere sahip olunduğuna değinerek, bu farkın büyümesinin, “Batı Dünyası”nı genel anlamda temsil eden ABD ve AB ittifakının tamamen ayrışabileceğini iddia etmektedir.

Avrupa'nın post-modern dünya görüşü ile ABD'den ayrıştığını düşünen Kagan, ABD'nin dünyayı kendi gözü ile gözlemlediğini belirterek “eğer ABD, Avrupa'nın post-modern dünya görüşünü benimsemiş olsaydı ne

¹⁴Fabbrini, Sergio; Sicurelli, Daniela: Bringing Policy-Making Structure Back In: Whyarethe US and the EU Pursuing Different Foreign Policies? *International Politics*, Nr. 45, 2008, s.292-293.

¹⁵Kagan, Robert (2003): *Of Paradise and Power, America and Europe in the new World Order*. Vintage Books, New York, s. 3

¹⁶A.y., s.11.

ABD ne de Avrupa güvendi olamazdı” görüşünü dile getirmektedir. Avrupalıların, ABD'nin dünyadaki tehlikeleri abarttığına inandığını belirten Kagan, buna karşın 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası, Amerikalıların çoğunluğunun dünyadaki tehlikeleri yeteri kadar ciddiye almadıklarının farkına vardıklarını belirterek, esas trajedinin de bu durum olduğunu ifade etmektedir.¹⁷

11 Eylül Saldırıları esnasında ABD'de yönetimde bulunan Bush hükümeti ise bu olayı çok ciddiye almış ve Başkan Bush kongrede yaptığı konuşmada:

“ya bizimlesiniz, ya da teröristlerle birliktesiniz”¹⁸ (either you are with us, or you are with the terrorists)”diyerek ABD'nin olay karşısındaki duruşunu ortaya koymuş ve bütün dünyaya adeta meydan okumuştur. Bush ve “Yeni Muhafazakâr (Neoconservative)” ekibi bu söylemi ile dünyayı kendi kafasında iki kategoriye ayırarak, Washington'un stratejisine karşı çıkabilecek unsurlara korku salmıştır. Nitekim Ekim 2001 Afganistan Savaşı'nda, dünya ülkelerinden büyük destek alan Bush hükümeti, 2003 Irak Savaşı'nda bunu başaramayacaktır. AB'nin iki temel güçlü devleti Fransa ve Almanya'nın da Irak Savaşı'nda yer almaması, Bush hükümetini çok öfkelenmiştir ve Savunma Bakanı Donald Rumsfeld 22.01.2003 tarihinde bir basın açıklamasında Hollandalı bir basın mensubunun, Fransa ve Almanya'nın Irak Savaşı konusundaki tutumları bağlamında sorduğu soruya karşılık düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

“Siz Avrupa denince, Fransa ve Almanya olarak anlıyorsunuz. Ben öyle anlamıyorum. Bence o sizin söylediğiniz “eski Avrupa” (old Europe). Oysa günümüz NATO Avrupası'nın merkezi doğuya kaymaktadır. Yeni üyelerle birlikte Avrupa, 26 civarında üyesi olan bir yapı arz etmektedir. Bu ne anlama gelmektedir? Evet, siz haklısınız, Fransa'nın sorunu var, Almanya'nın sorunu var... Avrupa'nın birçok ülkesi Fransa ve Almanya'nın yanında değil, ABD'nin yanında yer almaktadırlar.”¹⁹

Rumsfeld'in bu ifadeleri Bush hükümetinin, Fransa ve Almanya'yı eleştirmenin ötesinde, bu iki devlete karşı öfkesini ortaya koymaktadır. Başta Polonya olmak üzere NATO'ya katılan Doğu Avrupa ülkeleri, Rusya'ya karşı olan çekincelerinden dolayı ABD'nin yanında yer almayı benimsemişlerdir. Bu gelişmeler sürecinde özellikle Fransızlar, AB'nin Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesini, AB'nin güçlü ve daha bağımsız olmasına engel teşkil eden bir gelişme olarak görmüşlerdir. Bush hükümetinin tepkisi karşısında Fransız bilimadamı Francois Heisbourg, Batı'nın (AB) politik ve medeniyet yapılanmasının son bulduğunu ve AB'nin bütünleşmesinin, Fransa ve Almanya

¹⁷A.y., s. 157-158.

¹⁸<http://www.youtube.com/watch?v=3sfNROmn7bc> (18.04.2014) ¹⁹Rumsfeld, Donald, basın açıklaması, 22.01.2003. <http://www.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=1330> (16.04.2014)

¹⁹Rumsfeld, Donald, basın açıklaması, 22.01.2003. <http://www.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=1330> (16.04.2014)

etrafında daha dar bir grubun oluşturabileceğini belirterek bunun güçlü ve daha bağımsız bir AB için gerekli olduğunu ileri sürmüştür.²⁰ İleri sürülen bu düşünceler çerçevesinde, AB'nin, hem Irak Savaşı ve ABD'ye karşı izlenen politikalar bağlamında kendi içinde parçalanmışlık sergilediğini hem de geleneksel ABD-Fransız çatışmasını tekrar su yüzüne çıkarttığını belirtmek gerekir.

2003 Irak Savaşı'na giden yolda karşı karşıya gelen Batılı güçlerin kendi aralarında yaşadıkları bu önemli gerginliği, ABD'nin dışişleri eski bakanı ve Atlantik dünyasının önemli simalarından olan Henry Kissinger, 10 Şubat 2003 tarihinde Washington Post'taki makalesinde şu ifadelerle değerlendirmiştir:

“Irak'ı silahsızlandırma girişimleri, 50 yıllık Atlantik Birliği'nin en büyük krizine sebep olmuştur”.²¹

Kissinger'in bu yorumu, 2003 gerginliğinin boyutunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İvo Daalder'e göre, ABD ve AB'li müttefikleri arasındaki bu gerginlik “kırılma noktası”na (breaking point) varmasa da, bir “dönüm noktası”na (turning point) ulaşmıştır. Atlantik İttifakı'ndaki bu gerginlik, evliliğin son bulmasına yol açabileceği gibi, ilişkilerin yenilenmesine de yol açabilecektir. Bu ittifakın hangi yöne gideceğini belirleyen, büyük ortak olan ve en büyük gücü temsil eden ABD olacaktır: Ya Atlantik Birliği tekrar rayına oturacak ya da tamamen rayından çıkacaktır.²²

Transatlantik ilişkilerde büyük güç konumundaki ABD, AB yapılanmasının kendinden bağımsız bir karaktere bürünmesini ve AB'nin, uluslararası ilişkilerde, ABD'den bağımsız hareket etmesini istememektedir. Nitekim Christopher Layne bu bağlamda şu düşünceleri ifade etmektedir:

“Açık bir şekilde görülmektedir ki, ABD ile Avrupa ayrışmaktadır. Burada tek soru ise, aradaki mesafenin ne ölçüde olacağıdır. Gelecek açısından önemli bir zorluk, hegemon güç ABD'nin, uluslararası sistemde daha bağımsız bir merkez olmaya başlayan AB ile olan ilişkilerin temelini tahrip etmemesine bağlıdır. Aksi durumda, dostça ayrılmak, iğrenç şekilde boşanmaktan daha iyidir. Dostça ayrılarak, ilişkilerin devamını sağlamak için ABD hegemonya gücünü gönüllü olarak terk ederek, Avrupa'nın uluslararası sistem içinde eşit merkez olarak ortaya çıkmasını kabul etmesi gerekir. Bu bağlamda Amerikan dış politika yapımcılarının tek merkezlilikten çok merkezliliğe geçişi kabul edip etmeyeceği sorusu, açık bir soru durumundadır”.²³

Charles Kupchan da Atlantik ilişkilerin dönüşüm sürecinde olduğunu dikkat çekerek, Atlantik ittifakında bir ayrışımın yaşanabileceğini ifade

²⁰Sedivy, Jiri; Zaborowski, Marcin: Old Europe, New Europe and Transatlantic Relations. European Security, 13 (3)/2004, s. 210.

²¹<http://www.cfr.org/world/role-reversal-alliance-realities/p5605> (18.04.2014)

²²Daalder, İvo H. (2005): The End of Atlanticism. İçinde: Lindberg, Tod (edit.): Beyond Paradise and Power, Europe, America and the Future of a Troubled Partnership. Routledge, New York-London, s. 56-58.

²³Layne, Christopher: It's Over, Over There: The Coming Crack-up in Transatlantic Relations. International Politics, Nr. 45/2008, s. 342.

etmiştir:

“Atlantik düzeni derin bir dönüşümün ortasında bulunmaktadır. Transatlantik ilişkilerdeki uyumsuzluk, 1990'larda belirmeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan Atlantik güvenlik düzeninin temel prensipleri sarsılmakta, buna bağlı olarak, karşılıklı güven ve kurumsal işbirliği aşınmakta ve paylaşılan ortak Batılı kimlik ise eski anlamını yitirmektedir.”²⁴

Burada Kupchan II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin Batı Avrupalı müttefiklerle yapılan işbirliğine ve oluşturulan ortak kimliğe vurgu yaparak, bu ilişkilerin 1990 sonrası oluşan Soğuk Savaş sonrası düzende ilişkilerin farklılaşmasına dikkat çekmektedir. Burada farklı düzende ve değişen şartlarda, Transatlantik ilişkilerinde dönüştüğünü ifade eden Kupchan, değişen Batılı kimliğinin yeni düzende Atlantik ittifakında farklı yönelimlere yol açtığını vurgulamaktadır.

Transatlantik ilişkilerin 2003 Irak Savaşı ile ciddi bir sarsıntı geçirdiğini ortaya koyan kesimler, ilişkilerin, özellikle 1990 sonrası SSCB'nin ortak tehdit olarak ortadan kalkması ve 1990'larda Avrupa Topluluğu'nun (AT) entegrasyonunun ileri boyutlara taşınması ile dönüştüğünü ileri sürmüşlerdir. Bu gelişmelerin, 2003 Irak Savaşı'nın ciddi bir gerginliğe yol açması ile ilişkilerdeki dönüşümün daha açık bir şekilde ortaya çıkmasına yol açtığını belirtmişlerdir.

Nitekim Henry Kissinger bu konuda 1960'lı yılların ortalarında ileri sürdüğü görüşlerinde; Avrupalıların, birleşik bir Avrupa'yı oluşturduğunda ve bağımsız bir güç konumuna geldiğinde ABD'nin etkisi altında olmayı kabul etmeyeceğini ve uluslararası politikada kendi gündemini belirlemek isteyeceğini belirtmiş ve düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

“Avrupa'nın kendi vizyonunu gerçekleştirme imkânı varken, birliğini sağlayarak, ABD'nin yükünü paylaşacağına ve ABD'nin etkisi altında kalmayı kabul edeceğine inanmak saflık olur. Avrupa'nın, Batı Dünyası içinde yer alarak geniş çaplı işbirliği yapmasının altında, kendi belirlediği amaçlarına ulaşma isteği yatmaktadır.”²⁵

Christopher Layne, Kissinger'in bu düşüncelerinin geçerliliğini koruduğunu ve hatta 40 yıl öncesine göre daha da fazla gerçeği yansıttığını ifade etmiştir.²⁶ Nitekim Batı Avrupalı devletler, 1990'larda ve 21. yüzyılın başlarında birlik oluşturma projesini önemli ölçüde gerçekleştirmiş ve Doğu Avrupa ülkelerini de bünyesine katarak dünyanın önemli güç merkezlerinden biri olma yolunda ilerlemektedir. Fakat AB, ortak dış ve güvenlik politikası oluşturma konusunda henüz istediği konumda değildir.

11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında, Bush hükümeti ve ona yakın çevrelerin benimsediği dış politika ve ortaya koydukları söylemler,

²⁴Kupchan, Charles A. (2008): The Atlantik Order İn Transition. İçinde: Anderson, Jeffrey/İkenberry, G. John/Risse, Thomas (edit.): The End Of The West? Crises And Change İn The Atlantik Order. Cornell University Press, Ithaca and London, s. 111.

²⁵Layne, Christopher (2008), agm., s. 341.

²⁶A.y., s. 341-342.

Transatlantik ilişkilerdeki gerginliğin adeta patlamasına yol açmıştır. Ya bizimlesiniz ya da bize karşı veya eski Avrupa-yeni Avrupa retoriği ve Mars-Venüs metaforu ile ayrıştırıcı ve dışlayıcı söylemsel pratik geliştiren bu çevreler, sadece Avrupalı müttefiklerinden değil, küresel çapta olumsuz tepki görmüşlerdir. Söylemlerinde ABD'nin güç faktörünü, hegemonik dünya bakışını ve karşısındakini küçümseyici dil kullanması, Bush hükümetine karşı ciddi bir antipati doğurmuş ve Bush hükümetinin beklentisinin aksine ABD karşıtı cephenin güçlenmesine yol açmıştır. Bush hükümetinin ve ona yakın çevrenin kullandığı söylemsel pratik aynı zamanda diplomasinin çözüm yolları üretme olasılığını da ciddi ölçüde tıkamıştır. Bu da göstermiştir ki, dış politikada geliştirilen söylemler, küresel çapta algı oluşumuna yol açabilmekte ve ortaya konan tepkilerin hangi yönde olabileceğini belirleyebilmektedir. Bu da söylemlerin uluslararası ilişkilerdeki önemini ortaya koymaktadır.

II. Kategori, “Atlantik İttifakı Soğuk Savaş sonrası süreçte dönüşmektedir ve Batı Dünyası'nın Soğuk Savaş dönemindeki birlikteliği, 21. yüzyılda farklı boyutlarda devam edecektir” görüşünü benimseyerek, Transatlantik ilişkilerin boyutu dönüşse de geleceği hakkında iyimser görüş ortaya koymaktadır:

İkinci kategoride ele alınan söylemler, genel anlamda neoliberal ve inşacı teoriye yakın bakış açısını yansıtmaktadırlar. Jürgen Habermas ve Jacques Derrida gibi eleştirel/post-modern teorisyenlerin söylemleri de ele alınmış olsa da, burada makalenin teorik çerçevesinin geniş tutulması uygun görülmediği için, bu yaklaşımlar ele alınmayacaktır. Neoliberal teori, genel anlamda aktör olarak devletten önce “kurumlara” önem vermekte ve özellikle ekonomik işbirliğinin önemine vurgu yapmaktadır. Neoliberal yaklaşım, işlevini yerine getiren kurumların ve aktörler arası ekonomik işbirliğinin etkileri ile uluslararası barışın daha etkili bir şekilde sağlanabileceğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede neoliberal çevreler, Transatlantik ilişkilerde; ortak güvenlik ve ekonomik çıkarlara ve ortak değerler ve politik kimliğe vurgu yapmaktadırlar.²⁷

Nitekim Daniel Deudney ve John Ikenberry:

“Batı'nın işi, iş yapmaktır” diyerek ekonomik ilişkilere atıfta bulunmuşlardır.”²⁸

Ayrıca neoliberalere göre Transatlantik ilişkilerinin devam edeceğinin başka bir sebebi ise, hem ABD'nin hem de AB'nin, uluslararası rejimler (NATO, G20 ve G7) çerçevesinde derinden birbirine bağlı olmasında yatmaktadır.²⁹

Uluslararası ilişkilerde “kimlik, kural, düşünce” gibi kültürel faktörleri öne çıkaran ve aktör olarak; “toplum ve birey”e ağırlık veren İnşacı Teori ise

²⁷Simomi, Serena (2011), agm., s. 24-25.

²⁸A.y., s. 25.

²⁹A.y., s. 26.

Transatlantik ilişkilerde her iki tarafın da birbirlerine karşı davranışı ve bu davranışın sosyal bağlantılarını öne çıkarmıştır. Sosyal yapı içinde aktörlerin hareketi ve karşılıklı etkileşimi bizlere bu aktörlerin çıkar algısının ne olduğu ve bu çıkar algısının nasıl dönüşüme uğradığı ve dönüşen çıkar algısının, aktörlerin davranışlarını nasıl şekillendirdiği konusunda bilgiye ulaşmamızı sağlamaktadır. Bunun yanında kimliği öne çıkaran İnşacı Kuram, ortak kimlik çerçevesinde, bu kimliğin Transatlantik ilişkileri nasıl etkilediği konusunu daha iyi incelememizi sağlayabilecektir. Nitekim bir aktörün (devletin) benimsediği kimlik, o aktörün önceliklerini ve hareketini de ortaya koymakta, dolayısıyla devletler birbirlerini kimliklerine göre tanımlamaktadırlar (ben ve onlar gibi). Bu bağlamda kendini “büyük güç” olarak gören aktör ile kendini “orta güç” olarak gören aktör arasındaki ilişkiler daha iyi ortaya konabilir. Böylece ABD ile AB arasındaki ilişkiler; çıkarlar, kimlikler ve öncelikler boyutunda, İnşacı Teori çerçevesinde daha etkili bir şekilde incelenebilecektir.³⁰

Serena Simoni'e göre, Transatlantik ilişkilerdeki akışkanlıkların /belirsizliklerin incelenmesi konusunda, İnşacı Teori, Neorealist ve Neoliberal Teorilere göre daha uygun yaklaşımlar sunmaktadır. Çünkü Simoni'ye göre değişen ve gelişen ilişkiler, Uluslararası Politikayı statik bir yaklaşımla algılayan ve açıklayan Neorealist ve Neoliberal kuramlarla analiz edilemezler. Değişimi algılayamayan teorik yaklaşımlar Transatlantik ilişkilerin geleceği konusunda da öngöründe bulunamaz ve işbirliği için önemli olan konuları gerektiği gibi değerlendiremezler. Gerek uluslararası gerekse Transatlantik ilişkiler, sosyal bağlamda inşa edilen unsurlardan ayrı düşünülemezler. Bu bağlamda, bir devletin kimlik algısında meydana gelen dönüşüm, o devletin çıkar algısını ve uluslararası ortamdaki ilişkilerini de etkilemektedir. Dolayısıyla Simoni'ye göre, dinamik bir yaklaşım sunan İnşacı Teori ile Transatlantik ilişkilerdeki dönüşümler ve ilişkilerin geleceği konusundaki tartışmalar daha iyi analiz edilebilir.³¹

11 Eylül 2001 sonrası sürecin ve 2003 Irak Savaşı'nın, Transatlantik ilişkileri önemli ölçüde etkilediğini kabul eden ikinci kategorideki elitler, ilişkilerin zaten daha önceden, özellikle 1990'lı yıllarda dönüşmeye başladığını ve bu gelişmenin 2003 Irak Savaşı bağlamında belirgin bir şekilde su yüzüne çıktığını ileri sürmüşlerdir. Bu gelişimin, Soğuk Savaş sonrası değişen düzen çerçevesinde pek de olağan dışı görmeyen elitler, ilişkilerin yeni düzenin getirdiği parametreler etrafında karşılıklı olarak yeniden tanımlayarak ilişkilerin devam etmesi konusunda yaklaşım sergilemişlerdir. Thomas Risse düşüncelerini bu çerçevede şöyle ifade etmektedir:

“Batı'nın düzeni ağır bir krizden geçmektedir. Fakat bu kriz tamir edilemez

³⁰A.y., s. 29-30.

³¹A.y., s. 30-32

değildir... 21. yüzyılda Atlantik'in her iki yakasında yeni bir “Transatlantik Pazarlığı” için çaba göstermeliler... Batı güvenlik toplumu bu yeni yüzyılda kendini yenilemeli ve dönüşmelidir.”³²

Transatlantik ilişkilerindeki sorunların tamir edilemez olmadığını düşünen Risse, ilişkilerin 21. yüzyılda ciddi bir kırılma yaşamadan, karşılıklı pazarlık yapılarak Atlantik İttifakı'nın kendini yenileyerek yoluna devam etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Burada Risse “güvenlik toplumu” bağlamında, ilişkilerin güvenlik boyutuna özellikle vurgu yapmaktadır.

Batı kimliğinin Atlantik'in iki yakasında da farklı algılandığını, AB'nin dış politikası konusunda yüksek temsilcisi olan Javier Solana ortaya koyarak, Bush hükümetinin dile getirdiği; “şer eksen”, “haydut devletler” veya “ya bizdensiniz ya da bize karşı” ve benzere ifadelerini eleştirmiş ve bu bağlamda düşüncesini şöyle dile getirmiştir:

“Biz Avrupalılar için bu tür kavramların anlaşılması zor çünkü biz seküleriz. Biz dünyayı bu kavramların benimsediği gibi, siyah ve beyaz olarak görmüyoruz”.³³

Burada, din ögesine vurgu yaparak dış politika tanımlamaları yapan ve planladığı savaş için ABD halkından dinsel bakış etrafında destek arayan Bush hükümetini eleştiren önemli bir AB yetkilisi olarak Solana, açık bir şekilde ABD'nin dış politika ve savaş stratejisine yönelik kullandığı kültürel algıyı eleştirmekte ve reddetmektedir. Burada özellikle Bush hükümetinin ve “Yeni Muhafazakâr” çevrelerin dinsel motifler kullanarak ABD'nin güç politikası ve savaş stratejisine destek araması eleştirilmektedir. Neorealist ekole yakın ABD'li çevreler, kültürel faktörlerin önemli ögesi olan dinî motifleri, güç ve savaş politikalarını ABD halkı nezdinde onaylatmak ve destek almak için kullanmaya çalışmaları ilginç bir durum arz etmiştir.

Nitekim ABD ve AB arasındaki dış politika geliştirme ve uygulama farkını ortaya koyarken, ABD'nin askeri dolayısıyla “sert gücü” öne çıkarırken, AB kendi dış politika yaklaşımını ortaya koyarken “normatif güç” unsurlarını öne çıkarmıştır.³⁴

Bush hükümetinin politikalarına karşı diğer önemli bir tepki, Alman düşünür Jürgen Habermas ve Fransız düşünür Jaques Darrida'dan gelmiştir. Bu iki saygın düşünür, 15 Şubat 2003 tarihinde Frankfurter Allgemeine Zeitung'da, 31 Ocak 2003 tarihinde İngiltere ve İspanya'nın önderliğinde ABD'nin Irak politikasını destekleyen sekiz AB ülkesinin açıklamalarına karşılık olarak kendi düşüncelerini şöyle ifade etmişlerdir:

“Avrupa eğer içinden parçalanmak istemiyorsa, Nizza'da karara bağlandığı gibi “güçlendirilmiş işbirliği” ilkesini etkili kılarak, ortak dış, güvenlik ve savunma politikalarını etkili şekilde hayata geçirmeli... Avrupa kendi ağırlığını uluslararası

³²Risse, Thomas (2008): *The End Of The West, Conclusions*. İçinde: Anderson, Jeffrey; Ikenberry, G. John; Risse, Thomas (edit.): *The End Of The West? Crises And Change In The Atlantic Order*. Cornell University Press, İthaca and London, s. 289-290.

³³Daalder, Ivo H. (2005), agm., s. 55

³⁴Fabbrini, Sergio; Sicurelli, Daniela (2008), agm., s. 293.

ortamda ve BM çerçevesinde ortaya koyarak, ABD'nin dünyada gerçekleştirmek istediği hegemonik ve tek yönlü (unilateral) politikalarını dengelemeli.³⁵

Burada Habermas ve Darrida adeta Alman-Fransız birlikteliğini de yansıtarak, AB içinde Atlantikçi kanat olarak bilinen ve ABD'nin politikalarını destekleyen ülkeleri eleştirerek, ABD'nin politikalarına alet olmamaları konusunda görüş belirtmişlerdir. Habermas ve Derrida, AB'nin kendi içinde birliğini derinlemesine geliştirerek; dış güvenlik ve savunma politikalarında ortak hareket etmesi gerektiğini belirtmekte ve bunu BM'de yansıtarak, ABD'nin hegemonik ve tek yönlü politikalarına engel olunmasını istemektedirler. Fransız siyaset bilimci Prof. Stephan Martens'de her iki tarafında dünyadaki dönüşümü görerek ona göre kendilerini yenilemeleri gerektiğini düşünmekte ve bu yeni düzende, o da BM'nin etkili faktör olması gerektiğine inanmaktadır:

“Soğuk Savaş sonrası, ortak düşmanın (SSCB) ortadan kalkması ile ABD'nin, Avrupa'nın entegrasyonuna verdiği destek azalmaya yüz tuttu... Irak Savaşı ile Transatlantik ilişkilerdeki ayrışma daha da hızlandı ve güçlendi. Amerika ve Avrupa'nın tekrar başarılı bir şekilde birlikte hareket edebilmeleri için, dünya politikasındaki değişimi kavramaları ve ona göre yeni bir bilinç oluşturmaları ve BM'nin etkin olduğu çok taraflı sistemde içinde yeni ilişkiler anlayışı geliştirmeleri gerekir.”³⁶

NATO ve AB içinde yer alan Avrupa ülkelerinin 2003 Irak Savaşı sebebi ile farklı pozisyonlar benimsemeleri ve ABD yanında yer alan cephe ile Almanya-Fransa merkezli bir cephenin oluşmasını İnşacı Teori, çıkarların değişebileceği gibi, değerlerinde değişebileceği ilkesini ortaya koyarak açıklamaktadır. İnşacı teorisyenler Irak Savaşı çerçevesinde gelişen cepheleşmenin, “Atlantikçilik”in anlamının ve algısının nasıl dönüştüğünü göz önüne sermektedir. Dolayısıyla İnşacı Teori'ye göre ortak değerler, NATO ülkelerini birbirine bağlarken, pratikte farklı politik yaklaşımların sergilenmesinin bu birlikteliğin illaki son bulmasını gerektirmediğini ortaya koymaktadır.³⁷

ABD'nin, Avrupa içinden gelen eleştirilere kulak vermesi gerektiğini düşünen ABD'li yazar Anne Applebaum ise, ilişkilerin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için ABD'nin, Fransa ve Almanya'dan gelen seslere kulak vermesi gerektiğini belirterek, bunun çaba harcamaya değer bir durum olduğunu dile getirmiştir:

“Fransa ve Almanya'nın, Irak Savaşı öncesi ve sonrası ABD'nin dış politikasına karşı olmaların sebebi, Avrupa'nın dış politikasını açık bir şekilde ABD'nin

³⁵ Jürgen Habermas ve Jaques Darrida'nın 15.02.2003 tarihinde Frankfurter Allgemeine Zeitung'daki ortak açıklamaları: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/habermas-und-derrida-nach-dem-krieg-die-wiedergeburt-europas-1103893.html> (19.04.2014).

³⁶ Martens, Stephan: Die Zukunft der transatlantischen Beziehungen. Aus Politik und Zeitgeschichte, 38-39/2005, s. 31-37.

³⁷ Herd, Graeme P.; Forsberg, Tuomas: Constructive Transatlantic Strategic Dissonance: Making a Virtue out of Vice? International Politics, Nr. 45, 2008, s. 366

dış politikasından ayrı olmasını istemelerinden kaynaklanmaktadır.³⁸ ... ABD'nin, Avrupa'ya kibirle yaklaşması ve Avrupa'yı ihmal etmesi, Avrupa'nın ABD'ye karşı birleşmesine yol açabilecektir. Avrupa ve Amerika aynı topluluğun parçasıdır çünkü ortak tarihi paylaşılan, uzun işbirliği geleneği olan bir topluluktur. Bunun böyle kalması ve aynı yolda devam etmesi için çaba harcamaya değer.”³⁹

Benzer düşünceleri ortaya koyan Alman Dışişleri Bakanı Joschka Fischer 19.11.2003 'te Princeton Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

“Batı, Soğuk Savaş'ı, stratejik güçlerini birleştirerek yani “sert güç” ve “yumuşak güç” unsurlarını kullanarak kazanmıştır. Küreselleşme sürecindeki yeni sorunlara karşıda, güçlerimizi birleştirerek karşı koymalıyız. Gazeteciler, Batı'nın sonu geldi mi diye soruyorlar. Ben diyorum ki hayır gelmedi. Transatlantik toplumunun ortak çıkarları son bulduğu zaman Batı'nın da sonu gelmiş olacaktır. Fakat ortak çıkarlarımız birlikte olmamızı gerektirmektedir. Transatlantik ailesi içinde kısa süre önce yaşanan münakaşa kafa karışıklığına yol açmamalı. ABD, Kanada ve AB ortak değerler ve çıkarlar çerçevesinde uzun süreli plan yapmalı ve yeni tehlikelere karşı, onlarca yıldır sürdürdüğümüz transatlantik geleneğinde olduğu gibi birlikte hareket ederek, başarılı bir şekilde yolumuza devam etmeliyiz. Batı demokrasileri 21. yüzyılda da ortak çıkar, amaç ve değerler çerçevesinde “etkili çok taraflılık” (effective multilateralism) ilkesi etrafında yoluna barış devam edebilecektir.”⁴⁰

Fischer, ifadesinde Atlantik İttifakı'nın Soğuk Savaş döneminde birlikte hareket ederek nasıl başarılı oldu ise 21. yüzyıla girilen yeni süreçte de, Transatlantik ilişkilerin devamının iki tarafında çıkarına olduğunu ifade etmekte buna ters bir durum ise Batı dünyasının da sonu anlamına geleceğini belirtmektedir. Fischer, Batı ittifakının 21. yüzyılda da başarılı olabilmesi için “çok taraflılığın” gerekli olduğunu ileri sürerek, ABD'nin tek taraflı politikalarına karşı bir görüş dile getirmektedir.

Alman politikacı Fischer gibi ABD'nin “tek taraflı” politikasına karşı olan Fransız stratejist ve güvenlik politikası uzmanı Francois Heisbourg bunun Atlantik birlikteliğinin sonu anlamına geleceğini belirtirken, AB'nin de, ABD ile dengeli bir ortaklık kurabilmesi için, kendi güvenliğine kendisinin sağlaması gerektiğini belirtmektedir:

“Merkezinde ABD'nin bulunduğu Batı dünyasının savunma birliği artık geçmişte kaldı. Bu durum sadece Bush yönetiminin politikaları ile açıklanamaz, bu durum uluslararası sistemin temelden ve devam eden değişikliğin sonucu. “Batı'nın sonu” düşüncesi, Kuzey Amerika ile AB arasında yeni şartlara göre yeni bir “stratejik ortaklık” kurulamayacağı anlamına gelmez... Sorunun bir kısmı, karşılıklı değer ve çıkarların Soğuk Savaş döneminde olduğu artık paylaşılmamasından kaynaklanmaktadır... ABD'nin uluslararası sistem içinde çok taraflılık ilkesine karşı hareket etmesi, Atlantik ortaklığını ortadan kaldıracaktır... Avrupalıların kendi güvenlikleri için ABD'ye bağlı kalmaları bu ortaklığın devamı ve büyümesi için önemli

A.y., s. 37.

Alman Dışişleri Bakanı Joschka Fischer'in Princeton Üniversitesi'ndeki konuşması, 19.11.2003. http://lisd.princeton.edu/sites/lisd/files/Fischer_Speech.pdf(16.04.2014)

engeldir. Dolayısıyla zayıf bir Avrupa, ABD ile ortaklığı da zayıflatacaktır.⁴¹

AB'nin güvenlik boyutunun önemini öne çıkaran Fransa ve Almanya, bu alanda ileriye doğru adımlar atmak için, 29 Nisan 2003 tarihinde Brüksel'de, Belçika ve Luxemburg'un da katılımı ile bir araya gelmişlerdir. AB'nin güvenlik ve savunma (AGSP) boyutunun güçlendirilmesi gerektiğini ifade eden ülke liderleri, Transatlantik ilişkilerin dolayısıyla ABD ile ilişkilerin, Avrupa için stratejik öncelik taşıdığını belirtmişlerdir. Bu çerçevede Almanya başbakanı Schröder görüşünü dillendirirken kısaca şu ifadeyi kullanmıştır:

“Problem olan NATO'da Amerika'nın gücünün fazla oluşu değil, Avrupa'nın gücünün az oluşudur”.⁴²

Fransa Başkanı Jacques Chirac ise bu bağlamda, düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Avrupa ile ABD arasındaki stratejik ortaklığın temelinde Transatlantik Birliği yani NATO yer almaktadır... Biz güçlü bir Avrupa inşa ederken, Atlantik Birliği'nin de güçlü olmasını destekliyoruz”.⁴³

Almanya Şansölyesi ve Fransa Başkanı AB'nin güvenlik alanında, NATO'nun dolayısıyla Atlantik İttifakı'nın güvenlik boyutunun önemine vurgu yaparken Almanya Başbakanı, AB'nin NATO içindeki ikincil konumuna değinerek, AB'nin güvenlik alanında ABD karşısında zayıf düştüğüne dikkat çekmektedir. Fakat her iki lider de NATO'nun önemini dolayısıyla ABD ile ilişkilerin önemini ortaya koyarak, Transatlantik ilişkilerin devamını benimsemişlerdir.

03 Nisan 2003 tarihinde Irak Savaşı dolayısıyla özel oturumda toplanan 19 NATO üyesi, Transatlantik ilişkilerin önemine değinerek üyelerinin temel güvenlik konularında birbirlerine bağlılıklarını tasdik etmişlerdir. Genel sekreter Lord Robertson “ilişkilerin geleceği için ortak görüşte buluşma”ya değinerek bu gerilimin “Amerika-Avrupa mücadelesi” olmadığını belirtmiş ve hem Avrupa'da hem de Kuzey Amerika'da farklı görüşlerin olduğunu dile getirmiştir.⁴⁴ Burada Neoliberal Teori'nin ortaya koyduğu “kurumlar yaşamaya devam etmeye meylederler” ilkesi öne çıkarken, NATO gibi tarihi bağları olan güçlü uluslararası kurumların; haberleşme, danışma, tartışma, pazarlık etmeye imkân vermesi ve böylece kendi içindeki çelişkileri aşma ve sorunları çözmeye çaba gösterebilmesi dolayısıyla, Neoliberal yaklaşım açısından vurgulanması gereken önemli bir noktadır.⁴⁵

Transatlantik ilişkilerin II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle güvenlik boyutu ile ortaya çıkması dolayısıyla NATO'nun Atlantik'in iki yakasını bir

⁴¹Heisbourg, Francois: Von der Atlantischen Allianz zur europäisch-amerikanischen Partnerschaft. Aus Politik und Zeitgeschichte, 38-39/2005, s. 3-8.

⁴²Desbordes, Etienne: The impact of the Iraqi Crisis on the transatlantic line. A summary of views on the US-EU and US-NATO relationship. European Security, Vol. 12, No. 2, 2003, s. 108.

⁴³A.y., s. 109.

⁴⁴A.y., s. 108.

⁴⁵Herd, Graeme P./Forsberg, Tuomas (2008), agm., s. 365-366.

araya getiren en önemli kurumsal bağ olması Soğuk Savaş sürecinin adeta dayattığı ve her iki tarafın güvenliği için vazgeçilmez bir rol oynamıştır. Neorealist teorisyenler, “NATO'nun varlığı” konusunu ve “Batı'nın sonu” vizyonunu tartışmaya açsalar da, Neoliberal ve İnşacı yaklaşımlar bunun gerçekliğinin olmadığını ve Transatlantik ilişkilerin dönüşerek devam ettiğini belirtmektedirler. Nitekim ABD'li siyaset bilimci John Ikenberry “Batı'nın sonu” iddiasına değinirken, böylesi bir durumun “stratejik ortaklık”ın da sonu olacağını belirterek, ortaya çıkan krizin, “Batı'nın sonu” anlamına gelmediğini fakat Soğuk Savaş dönemi ilişkilerinin dönüşüme uğradığını ifade etmektedir. Bu yeni düzende ilişkilerinde dönüştüğünü ileri süren Ikenberry, Atlantik İttifakı'nın da yeni yönelimlere doğru meyledeceğini belirtmektedir:

“Batı'nın sonu” iddiası, gerçekte ABD ile Avrupa arasındaki eski büyük stratejik ortaklığın sonunu ifade etmektedir. Bunun sonucu, Atlantik ortaklığının tamamen bozulduğu anlamına gelmemektedir. Bu daha çok Batı'nın politik düzeninin yeni bir düzene dönüştüğü anlamına gelmektedir. Günümüz krizi Atlantik ilişkilerinde; çıkar, kurumsallaşma ve kimlik konularındaki değişimi yansıtmaktadır.⁴⁶

“Bu krizin uzun vadeli etkisi, II. Dünya Savaşından sonraki kuralların, kurumların ve pazarlıkların değişmesi ve ortadan kalkması ile Atlantik'in politik düzeninin yeni bir yöne doğru gitmesine yol açabilecektir.”⁴⁷

İkinci kategoride ortaya konan söylemler, NATO ve BM gibi kurumların önemine, ortak Batı kimliğine ve değişen uluslararası platformda farklılaşan çıkar algılamalarının ortaya koyduğu dönüşümlere vurgu yapmaktadır. Neoliberal ve İnşacı teorilerin ortaya koyduğu yaklaşımlar bağlamında Transatlantik ilişkilerin dönüşerek devam ettiği ve dönüşen ilişkilerin 21. yüzyılda da devam etmesi gerektiği ortaya konan söylemlerde belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Fransa ve Almanya merkezli söylemler, özellikle ABD'nin Dünya'da “tek taraflı” hareket etme stratejisine karşı “çok taraflılığı” öne çıkartmakta ve bunun 21. yüzyılda da dönüşen ilişkilerin sağlıklı şekilde devam edebilmesi için temel şart olarak ABD'nin önüne koymaktadır.

Sonuç

Soğuk Savaş sonrası özellikle Mart 2003 Irak Savaşı ile tarihinin en ciddi gerilimini yaşayan Atlantik İttifakı, önemli bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Soğuk Savaş döneminde ortak rakipleri SSCB'ye karşı askerî, politik, ekonomik ve ideolojik strateji geliştiren Kuzey Atlantik dünyası, adeta aynı cephede mücadele etmiştir. 1990 sonrası ortak rakipleri SSCB'nin parçalanarak tarih sahnesinden çekilmesi ve dünyada yeni bir düzenin başlaması ile Atlantik'in her iki yakasının dünyaya bakış açılarının da dönüşmesine önemli derecede etki etmiştir. Irak Savaşı öncesi ve sonrası

⁴⁶ G. John Ikenberry (2008): Explaining Crises And Change In Atlantic Relations, An Introduction. İçinde: Anderson, Jeffrey; Ikenberry, G. John; Risse, Thomas (edit.): The End Of The West? Crises And Change In The Atlantic Order. Cornell University Press, Ithaca and London, s. 5-6.

⁴⁷ G. John Ikenberry (2008), agm., s. 27.

yaşanan gerilimli süreç, ABD ve AB'nin ortak medeniyet mirasını paylaşsa da; ortak değerlerde, ortak çıkarlarda ve küresel politik stratejileri konularında farklı düşünmeye başladıkları gözlemlenmiştir. Bir tarafta “çok yönlü” küresel stratejiler geliştirmek isteyen ve uluslararası işbirliğinde hukukun, kurumların önemini daha fazla ön plana çıkararak başta Fransa ve Almanya gibi AB ülkeleri varken, diğer tarafta “tek yönlü” küresel strateji geliştirmek isteyen ve askeri gücünü ön planda tutan ABD bulunmaktadır. Bir tarafta 21. yüzyılda süpergüç konumunu devam ettirmek isteyen hatta hegemon güç olma arzusu taşıyan ABD varken, diğer tarafta ABD'nin bu taleplerini benimsemeyen ve ABD karşısındaki konumunu entegrasyonunu ileri boyutlara taşıyarak, özellikle güvenlik ve ekonomik alanlarında güçlendirerek daha bağımsız hareket etmek isteyen AB bulunmaktadır. AB ülkeleri genel anlamda “yumuşak güç” unsurlarını ve normatif bakış açısını benimserken, ABD daha çok “sert güç” unsurları benimsemekte ve Realist/Neorealist eğilimleri daha öne çıkmaktadır. ABD ile Batı Avrupalı müttefikleri arasında gözlemlenen bu farklı yaklaşımlar, Transatlantik ilişkilerin dönüştüğüne işaret etmektedir. Dönüşen bu ilişkiler, 21. yüzyıl Batı ortaklığının, Soğuk Savaş dönemi Batı ittifakı anlayışından farklı olacağına işaret etmektedir.

Bu gelişmeler ışığında birinci hipotezin doğrulanmıştır çünkü Almanya ve Fransa, ABD'nin “tek yönlü” küresel stratejisi karşısında, açık bir şekilde “çok yönlü” küresel stratejiyi benimsediğini ifade etmiş ve bunu 2003 Irak Savaşı öncesi ve sonrasında farklı bir irade ortaya koyarak belirgin bir şekilde söylemlerle dile getirmiştir. Birinci hipoteze bağlı olarak ikinci hipotez de doğrulanmıştır, çünkü Almanya ve Fransa'nın, 21. yüzyılda ABD'den Soğuk Savaş dönemine göre daha bağımsız hareket etme eğiliminde oldukları her iki tarafın elitlerinin ortaya koydukları söylemlerde açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Atlantik İttifakı, 21. yüzyılda belirgin bir şekilde dönüşmekte ve yeni küresel düzen içinde AB, ABD ile ittifakın devamını benimserken, bu ittifakın daha eşitlikçi bir düzlem üzerinde devamını benimsediğini kendi siyasi ve akademik elitlerin söylemleri ile ifade etmiştir.

ABD'li elit çevreler, kendi güçlü konumuna vurgu yapsa da ve Batı Avrupalı müttefiklerine ciddi eleştiriler yönelterek kızgınlıklarını ortaya koysalar da, Atlantik İttifakı'nın son bulmasını benimsememektedirler. Dönüşen ilişkiler çerçevesinde ABD'nin güçlü konumunu ve çıkarlarını her şeye rağmen koruma eğiliminde olan ABD'li çevreler, 21. yüzyılda Atlantik İttifakı'nın son bulmasını istemeseler de, ABD'nin çıkarlarını ön planda tutarak Transatlantik işbirliği çerçevesinde kendi üstün konumlarını koruma eğiliminde olacaklardır.

Nitekim Philip Gordon, her iki tarafında dünyaya bakışlarında farklılıklar olsa da, dünyada bu iki coğrafyanın sahip olduğu ortaklıklara sahip

başka coğrafyanın olmadığı gibi, eğer küreselleşen dünyada ortak değer ve çıkarlarını birlikte hareket ederek korumazlarsa, her iki tarafında kaybının büyük olacağını belirtmektedir.⁴⁸

Bu çalışmada yöntem olarak yararlanılan Discourse Analysisi çerçevesinde şunu belirtmek gerekir ki, söylem analizi, sosyal bilimlerin diğer dallarında olduğu gibi, uluslararası ilişkiler alanında da bir çalışmanın analiz edilmesi ve ampirik bilgilere ulaşmasında önemli yöntemsel yaklaşım sunmaktadır. Özellikle siyasi ve akademik elitlerin, dış politikada aktörlerin tartışmaları ve bunun pratikte dış politika ve uluslararası ilişkilerdeki etkilerinin ele alınmasında, söylem analizi yönteminin faydalı bir yöntem olduğu, bu çalışma çerçevesinde belirtilmesi gereken diğer bir önemli durumdur. Söylemlerin, aktörlerin uluslararası ilişkilerde algılarını etkilemeleri ve aktörlerin eylemlerinde belirleyici olabilmeleri açısından önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Nitekim Bush'un ifade ettiği “ya bizimlesiniz ya da teröristlerle”, Robert Kagan'ın dile getirdiği “Venüs ve Mars” metaforu veya Rumsfeld'in kullandığı “eski Avrupa” ifadesi, söylemsel pratik olarak Transatlantik ve uluslararası ilişkiler alanındaki çalışmalarda ve tartışmalarda önemli bir yer edinmişlerdir.

⁴⁸ Gordon, Philip H.: Bridging the Atlantic Divide. Foreign Affairs, Vol. 82, No. 1, 2003, s. 83.

Kaynaklar

- Applebaum, Anne (2005). "Old Europe" versus "New Europe". İçinde: Lindberg, Tod (ed.). *Beyond Paradise and Power, Europe, America and the Future of a Troubled Partnership*. New York-London: Routledge.
- Desbordes, Etienne (2003). The impact of the Iraqi Crisis on the transatlantic line. A summary of views on the US-EU and US-NATO relationship. *European Security*, Vol. 12, No. 2.
- Donald Rumsfeld'in 22.01.2003 tarihindeki basın açıklamasındaki görüşleri. <http://www.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=1330> (16.04.2014).
- Fabbrini, Sergio; Sicurelli, Daniela: *Bringing Policy-Making Structure Back* (2008) In: Why are the US and the EU Pursuing Different Foreign Policies? *International Politics*, Nr. 45.
- G. John Ikenberry (2008): *Explaining Crises And Change In Atlantic Relations, An Introduction*. İçinde: Anderson, Jeffrey; Ikenberry, G. John; Risse, Thomas (ed.). *The End Of The West? Crises And Change In The Atlantic Order*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Georges Bush'un 11. Eylül 2001 olayları sonrası Dünya'yı adeta ikiye ayıran, Kongre'de yaptığı konuşmada dile getirdiği tarihe geçen ifadesi: "ya bizimlesiniz, ya da teröristlerle birliktesiniz". <http://www.youtube.com/watch?v=3sfNROm7bc> (18.04.2014)
- Gordon, Philip H. (2003). *Bridging the Atlantic Divide*. *Foreign Affairs*, Vol. 82, No. 1.
- H. Daalder, İvo (2005). *The End of Atlanticism*. İçinde: Lindberg, Tod (ed.). *Beyond Paradise and Power, Europe, America and the Future of a Troubled Partnership*. New York and London: Routledge.
- Hanımekci, Jussi M.; Schoenborn, Benedikt; Zanchetta, Barbara (2012). *Transatlantic Relations since 1945*. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- Heisbourg, Francois (2005). Von der Atlantischen Allianz zur europäisch-amerikanischen Partnerschaft. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Nr. 38-39.
- Herd, Graeme P. Ve Forsberg, Tuomas (2008): *Constructive Transatlantic Strategic Dissonance: Making a Virtue out of Vice?* *International Politics*, Nr. 45.
- Joschka Fischer'in 19.11.2003 tarihinde Princeton Üniversitesi'ndeki konuşması: http://lisd.princeton.edu/sites/lisd/files/Fischer_Speech.pdf (16.04.2014).
- Jürgen Habermas ve Jaques Derrida'nın (15.02.2003) tarihinde Frankfurter Allgemeine Zeitung'daki ortak açıklamaları: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/habermas-und-derrida-nach-dem-krieg-die-wiedergeburt-europas-1103893.html> (19.04.2014).
- Kagan, Robert (2003). *Of Paradise and Power, America and Europe in the New World Order*. New York: Vintage Books.
- Keller, Reiner (2007). *Diskursforschung, eine Einführung für Sozialwissenschaftlerinnen*. 3., aktualisierte Auflage, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Keller, Reiner; Hirsland, Andreas; Schneider, Werner; Viehöver, Willy (2006): *Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse. Band 1: Theorien und Methoden*, 2., aktualisierte und erweiterte Auflage, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Lantis, Jeffrey S. (2004). *American Perspectives on the Transatlantic Security Agenda*. *European Security*, 13:4.
- Layne, Christopher (2008). *It's Over, Over There: The Coming Crack-up in Transatlantic Relations*. *International Politics*, Nr. 45.
- Martens, Stephan (2005). *Die Zukunft der transatlantischen Beziehungen*. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 38-39.
- Moravcsik, Andrew (2004). *Striking a New Transatlantic Bargain*. *Foreign Affairs*, Vol. 82, No. 4.
- Nolan, Mary (2012). *The Transatlantic Century, Europe and America, 1890-2010*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Risse, Thomas (2008). *The End Of The West, Conclusions*. İçinde: Anderson, Jeffrey; Ikenberry, G. John; Risse, Thomas (ed.). *The End Of The West? Crises And Change In The Atlantic Order*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Sedivy, Jiri; Zaborowski, Marcin (2004). *Old Europe, New Europe and Transatlantic Relations*.

- European Security, 13 (3).
Simoni, Serena (2011). Transatlantic Relations, a Theoretical Framework. İçinde: Dorman, Andrew M.; Kaufman, Joyce P. (ed.). The Future of Transatlantic Relations: Perceptions, Policy and Practice. Stanford California: Stanford University Press.
Van Dijk, Teun A. (1997). The Study of Discourse. İçinde: Van Dijk, Teun A. (ed.). Discourse as Structure and Process, Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction Volumen 1, London-ThousandOaks-New Delhi: Sage Publications.
Varwick, Johannes (2004). Die Zukunft der transatlantischen Sicherheitsbeziehungen, vom Partner zum Rivalen? Österreichische Militäerische Zeitschrift (ÖMZ), Nr. 2, <http://bmlv.gv.at/omz/ausgaben/artikel.php?id=187&print=1> (15.04.2004).

Sepetçioğlu'nun "Kilit, Anahtar, Kapı" Üçlemesinde Âhiliğin Kuruluşu Ve Âhilerin Faaliyetleri

Geliş Tarihi:10.07.2014
Kabul Tarihi:13.03.2015

Fikret USLUCAN*

Öz

Mustafa Necati Sepetçioğlu, adını tarihi romanlarıyla ve tarihi tiyatrolarıyla duyurmuş bir yazardır. Sepetçioğlu, romanlarında Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesini, vatanlaştırılmasını, burada Türk devletlerinin kurulmasını, vatanın ve devletin düşmana karşı korunma mücadelelerini anlatmıştır.

Bu çalışmada yazarın "Kilit, Anahtar, Kapı" adlı romanlarında Anadolu'nun fetih süreciyle eş zamanlı olarak kurulan âhilik teşkilatı, âhilerin hayat felsefesi, Anadolu'nun vatanlaştırılması ve devlet kurulmasındaki faaliyetleri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Mustafa Necati Sepetçioğlu, âhilik teşkilatı, tarihi roman, devlet kurma, vatan edinme

The Establishment Of Akhism And Its' Activities In Sepetçioğlu's "Kilit, Anahtar, Kapı" Trilogy

Abstract

Mustafa Necati Sepetçioğlu is a well known author with his historical novels and theaters. In his novels, he narrates the conquest of Anatolia by Turks, its' being made motherland, establishment of Turkic states there, and defence struggles of motherland and the state against enemy.

In this study, Akhism organization which was established simultaneously with the conquest process of Anatolia, Akhis' philosophy of life, Anatolia's being made motherland and akhis' activities on the establishment of the state are examined.

Keywords: Mustafa Necati Sepetçioğlu, Akhism organization, historical novel, establishment of state, land acquisition

*Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e.mail: f_uslucan@hotmail.com

Giriş¹

Tarih kitaplarındaki metinlerle tarihsel roman metni arasındaki fark; tarihin geçmişi ve geçmişte yaşananları belgelere dayanarak, yer ve zaman belirterek, bu belgeleri yorumlayarak anlatması; tarihsel romanın ise tarihteki hadiseleri, tarihsel gerçekliğine de çoğunlukla uygun olarak, tarihsel ve kurgusal kişiler arasında yaşatarak anlatmasıdır. Tarihi roman yazarı da belgelerden ve tarih kitaplarından yararlanabilir. Tarihiyle tarihi roman yazarı arasındaki fark ise, roman yazarının tarihi olayları anlatırken tarihi gerçek olaylar arasına kendi hayal dünyasında kurguladığı hadiseleri de katması, kurguladığı kişiler, olaylar yardımıyla ve üslubuyla kendi bakış açısını, tarihi yorumlayışını ve vermek istediği mesajını okuyucusuna aktarmasıdır. Bu yönüyle tarihi romanlar, çoğu zaman tarih kitaplarından daha etkileyicidir ve hatta genç nesillere tarih şuuru vermede de büyük öneme sahip olmaktadır.

Namık Kemal'in **Cezmi**'si ve Ahmet Mithat Efendi'nin **Yeniçeriler** adlı eserlerinden bu yana edebiyatımızda pek çok tarihi roman, hikaye ve tiyatro eseri yazıldı ve yayımlandı. Bu eserlerin bazılarında sanatın sinema gibi diğer kolları da istifade ederek yeni sanat eserleri ortaya konuldu. Bazı yazarlar ise hemen hemen neredeyse yalnızca bu tarihi romanlarıyla adını duyurdu.

Mustafa Necati Sepetçioğlu, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda, adını, yazdığı tarihi romanlarıyla ve tiyatrolarıyla duyurmuş bir sanatçıdır. O, romanlarında destansı bir üslupla, Anadolu'nun fethini, vatanlaştırılmasını, Türkleştirilmesini, Anadolu'da Türk birliğinin sağlanmasını ve bir vatan olarak asırlar boyunca korunmasını, bu uğurda girilen mücadelelerin ve yapılan fedakarlıkların macerasını işlemiştir. Yazdığı nehir romanları okunduğunda rahatlıkla fark edilecek bu destansı üslup hususunda araştırmacılar da hemfikirdir.

Bu çalışmada, yazarın, Anadolu'nun fetih sürecini, fethedilen yerlerin elde tutulması, korunması ve buralara kök salma mücadelesini ele aldığı **Kilit**, **Anahtar** ve **Kapı** adlı ilk üç romanında Âhilik teşkilatının kuruluşunu, teşkilatın faaliyetlerini özellikle de Anadolu'da tutunma ve Anadolu'nun Türkleştirilmesi hususundaki hizmetleri ele alınacaktır.

Bu üç romanın isimleri sembolik anlamlara sahiptir.² Eserler okunurken bu sembolik anlam kendisini okuyucuya kolayca hissettirmektedir. Kilit, Türklerin Anadolu'nun fethi için yapacakları ilk işleri sembolize eder. Kilitin açılması, Bizans'ın çözülmesidir. Kilit, Anadolu toprakları ve daha

¹ Bu makale, 15-17 Ekim 2008 tarihlerinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığı himayesinde Kırşehir'de düzenlenen **I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu**'nda *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Kilit, Anahtar, Kapı Üçlemesinde Ahiler* başlıklı tebliğimizin eklemeler, çıkartmalar ve düzeltmeler yapıldıktan sonra makale formatında yeniden düzenlenmiş halidir. Tebliğimiz sempozyumda sunulmuş haliyle 2011 Eylül'ünde basılan sempozyum kitabında da yer almıştır.

² Sepetçioğlu'nun romanlarının isimleri hep sembolik anlamlar taşımaktadır. Bu, yazar ve eserleri üzerine yapılan çalışmalarda varılan ortak bir tespittir. Özellikle **Kilit**, **Anahtar** ve **Kapı** romanlarının isimlerinin sembolik anlamları için bkz. Çetışli 2007.

öteleridir. Bu kilidin açılması gerekir. Ancak nasıl açılacağını bilmek de çok önemlidir. Kilidi açacak yani Anadolu'yu fethedecek kadroları, yani kilidi tutup anahtarları çevirecek ve kapıyı aralayacak insanları yetiştirmek gerekir. **Kilit**, **Anahtar** ve **Kapı** romanlarında işte bu süreç anlatılmaktadır.³

Serinin ilk cildi **Kilit**, Sarı Hoca'nın henüz bir çocuk olan Alparslan'a çadırda ders vermesiyle başlar. Sarı Hoca, Alparslan'ın elinde Bizans işi bir kilit görür. Kilidi, çocuğa onun ve yaşitlarının kılıç hocası Sav Tekin vermiştir. Ne Sav Tekin ne de Alparslan kilidi açamamıştır. Özellikle Sav Tekin epey zorlanmıştır. Sarı Hoca, kilidi açar ve sonra bir taş yardımıyla eskisi gibi kilitler. Sonra Sav Tekin'e dönerek, “*Deli yiğidim benim..... Açmasını öğretilmediğin kilit çocuğa verilmez.*” (Kilit, s. 14) der.

Sarı Hoca, kilidin açılması için önce zorlanması gerektiğini, sağına soluna taşla vurulması gerektiğini, pasının çözülmesi için yağlanması gerektiğini, eğilmiş bükülmüş yerlerinin düzeltilmesi gerektiğini, daha sonra da besmeleyle açılması gerektiğini söyler. Besmelesiz, kilidin açılmayacağını, açılrsa bile o kilitten hayır gelmeyeceğini de ekler. Bu sözler Sav Tekin'e söylenmiş olsa bile aslında Alparslan'a ders verilmeye devam edilmektedir.

Eserin daha ilk sayfalarındaki bu cümleler, Anadolu'nun yurtlaştırılmasında yapılması gerekenleri mecazi olarak anlatması bakımından

³Yazar, **Kilit** yayımlandıktan sonra, o yıllarda bu eser üzerine ödev hazırlayan bir lise öğrencisinin, öğretmen ve yazar Muhsin Karabay'ın, kendisine eserle ilgili sorularını yönelttiği mektubuna 28 Şubat 1977 tarihli şu cevabı verir:

“*Kilit, hem başlıbaşına bir romandır; hem de bir dizinin başlangıcıdır. Bu bakımdan Kilit romanı üzerinde düşünülürken bu iki özelliğini göz önüne almak gerekir.*

A.1. Başlıbaşına bir zaman olarak düşünüldüğünde, Alparslan'ın dramı demek mümkündür. Bir Türk hakanının yetiştirilmesi, çevresi, yetiştirme tarzlarından başlar; hakanlığını çetin ve çetrefil yolu, meseleleri yaşayış biçimi işlenir geliştirilir.

2. Bir beğ, tek başına olamaz. Tek başına düşünülemez; sadece zamanını düşünüp, zamanını yaşayamaz. İçinde bulunduğu zaman, hem geçmiştir, hem gelecektir. Hakan, zamanını yaşarken bu iki zamanla birlikte üç zamanı yaşamak zorundadır: mazi (geçmiş) + hâl (bugün) + yarın (gelecek) = beğ'dir. (Lider; Önder)

3. Bir beğ sadece maddi düşünemez, maddi hareket edemez. Madde ve mânâ tabiiatta nasıl iç içe ve bir arada ise beğde de öyledir. Beğleri yaşatan millettir. Millet de tabiiata benzer. Ne maddesiz, ne mânevîyatsız olabilir. Sarı Hoca, Alparslan'da bu düşüncenin görünüşüdür.

4. Gelenekler, görenekler (örf ve âdet) milletin ve beğin tabii yasalarıdır. Toplum bu yasalar güçlendirir ve yönetir. Bunlarsız ne bir millet, ne bir beğ düşünülebilir.

5. Toprak ve insanlar da bir bütündür. Ayrı düşünülemez. Ayrı düşünüldüğünde, her ikisi de yarımır ve anlamsız kalırlar.

6. Beğ (Hakan) hiçbir zaman kendini ve ailesini yaşayamaz. Yaşayışı devlet ve millet içindir. Devlet tek güç, millet devletin tek dayanağıdır. Ferdin kişiliği ancak bu bütün içinde değerlendirilir. Fakat ferdin hürriyeti, devlet-millet bütünlüğünün aleyhinde olmadıkça sonsuzdur. Bu ve benzerleri üzerinde karulup gelişen Kilit aynı zamanda günümüzün lider-toplum ilişkileriyle bir paralellik kurarak devlet-millet bütünlüğünü ve meselelerini ele alır.

*B. Dizi başlangıcı olarak Kilit Anadolu'nun yurt yapılma serüvenini ele alır. Orta Asya'nın bir kısmında sıkışıp kalmış, gelişmesi imkânsız, fakat dünyaya nizam vereceğine inanmış bir milletin varlık yokluk mücadelesini; toprak-deniz (su) özlemini, başkalarının hür, adil ve doymuş bir dünyada yaşayabilmelerini temin için, her şeyden önce bir yurt gerektir. Hür ve kendinin olacak bir yurt... Sonra, bu yurdun bütünlüşmesi, birliği, bölünmezliği... Sonra huzur içinde yaşayabilme gerekleri...” **Kilit**'le başlayan dizi, Anadolu'nun, bu inançla, devlet ve millet bütünlüşmesini işlemektedir. Karabay'ın da değindiği gibi, ele aldığımız üçleme; tarihi romanlar olmanın yanında, bilinen tarihi olaylardan bazı yönüyle ayrılmaktadır. Bu yönleri, tarihi hadiselerin psikolojik ve sosyolojik bir gözlemlerle ele alınması, bir Türk-İslam sentezine varan analizlerle meselelerin çözülmeye çalışılması ve “Mazi-Bugün-Gelecek” üçlüsünün birbirinden ayrılmazlığı tezi ile olayları ve olayları etkileyen kişileri ele alması olarak sıralanabilir. (Karabay 2007, s. 95)*

çok önemlidir. Sarı Hoca, bu cümlelerde, fethedilecek toprakların fetih sürecinde ve fetihten sonra yurtlaştırılmasında sadece bilek gücünün, kılıcın yetmeyeceğini anlatmakta, maneviyatın da gerekli olduğunu belirtmektedir. Nitekim serinin üç cildinde de Sarı Hoca, Saçlı Hoca, Küpeli Hafız, Kara Kurt Hafız, Kurt Baba gibi mutasavvıflar, hocalar, manevi önderler, âhiler; komutanlara ve askerlere kilidin nasıl açılacağını yani bu toprakların nasıl fethedileceğini, nasıl vatanlaştırılacağını, bunlar yapılırken de inancın ve maneviyatın ehemmiyetini öğretmektedirler. Bu noktada âhilik ve âhi teşkilatının önemi, **Kilit** romanının ilerleyen sayfalarıyla ve diğer ciltlerde Sarı Hoca'nın cümleleri arasında alâka kurulduğu zaman daha iyi anlaşılacaktır.

Âhiler hakkında yabancı bir gözle verilen ilk bilgilere **İbni Battuta Seyehatnamesi**'nde rastlanmaktadır.⁴ Âhilik üzerine çalışan araştırmacıların hemen hepsi, âhilerin hayranlık ifadeleriyle anlatıldığı bu kaynağa müracaat etmiştir. Bu durum sempozyum tebliğlerinde ve başka çalışmalarda da görülmektedir. Fütüvvetnâmelerde de âhilerle ilgili geniş bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmanın asıl amacı "âhilik tarihi" olmadığı için bunlara değinilmeyecektir.⁵

Mehmet Kaplan'ın âhilerlerle ilgili şu tespiti, ele alınan konu açısından önem arz etmektedir. "*Ahilik ile Türklerin Anadolu'da yerleşik medeniyete geçişleri arasında sıkı bir münasebet olduğuna kaniim. Anadolu'ya gelen*

İbni Battuta, âhiler hakkında şu bilgileri veriyor: "Bunlar Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde bulunmaktadırlar. Memleketlerine gelen yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, ihtiyaçlarını giderme, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple bu yaramazlara katılanları yeryüzünden temizleme gibi konularda bunların eşine dünyada rastlanmaz." (İbn Battuta 2000, s.404)

Ancak Mehmet Kaplan'ın, Abdulkaki Gölpınarlı'nın neşrettiği Burgazi'nin **Fütüvvetnâme**'sine dayanarak verdiği bilgilerin, incelenen romanlarda âhiler ve faaliyetlerinin kurgulanışıyla nasıl örtüştüğünün gösterilmesi için özetlenmesi gerekmektedir:

Âhiler, bütün davranışlarını dinî bir geleneğe, eski mitik denilebilecek bir modele dayandırmakta ve yorumlamaktadır.

Her insanın kendisine yol gösterecek tecrübeli, olgun bir kimseye, bir şeyhe, bir âhiye bağlanması şarttır. Âhilikte üç mertebe vardır: Yiğitlik, âhilik, şeyhlik. Şeyh, âhilik yolunda en yaşlı, en tecrübeli kişidir. Sakalı gelen her genç bir şeyhe bağlanır ve onun terbiyesi altında yetişir. Âhilik yoluna giren bir gencin şeyhinin emrine mutlak şekilde itaat etmesi gerekir. Âhilik bir nevi terbiye sistemidir. İnsanı insan yapan şey terbiyedir.

Âhilikte cömertlik, fakirlere yardım esastır. Bundan dolayı Âhinin hem kendi geçimini temin edebileceği, hem de başkalarına yardımda bulunabileceği bir işe, bir zanaate sahip olması şarttır.

Âhi dünya görüşü ve değerler bakımından velî ve gaziye benzemekle beraber, bir zanaate sahip olması bakımından onlardan ayrılır. Âhiler bir tarikate bağlanabilirler, fakat âhi olmak için bir tarikata mensup olmak şart değildir. Fakat para kazandıracak bir mesleğe sahip olması lâzımdır. Bununla beraber âhi, kazandığı parayı kendisi için değil, başkaları için, bilhassa fakirler için harcar, esas olan asla para biriktirmek değildir.

Âhilerin zenginlerden ve iktidar sahiplerinden uzak durmaları gerekir.

Âhinin zenginlere iltifat etmemesi gerekir. Âhi, dostlarını ahlaklı kişiler ve fakirler arasından seçmelidir.

Âhi, gerçek bir müslümanda bulunması gereken bütün vasıfları taşımalıdır. Dinin Müslümanlara yüklediği bütün vazifeleri de yerine getirmelidir. Âhi, elini eteğini dünyadan çekmiş, kendini tamamen zühd ve takvaya vermiş müslüman değildir. O, çalışan, kazanan ve fakirlere yardım eden, iman sahibi bir insandır.

Âhilerin örf ve âdetinde fakirlere ve misafirlere yemek yedirmek, önemli bir yer tutar. Âhi her çeşit yemeği pişirmesini bilmelidir. Misafire ikram ettiği yemekten dolayı özür dilememelidir, yani tevazu için bile olsa o yemeğin misafire layık olmadığını söylememelidir.

Âhinin çarşı ve pazarda bir şeyler yemesi, su içmesi doğru görülmez. Elbise konusunda en önemli şart temizliktir.

Hizmet, en üstün vasıflardan birisidir. (Kaplan 1985, ss.132-143)

Türklerin bir kısmı akıncı, bir kısmı ise ikinci (köylü) ve zenaat erbabı (şehirli ve kasabalı) idi. İkinci ve zenaat erbabı için savaş değil, barış ön planda geliyordu. Onlar akıncıların fethettikleri ülkelerde maddi ve manevi medeniyeti kuruyorlardı. Bu bakımdan, aynı gayeyi güden dervişlerle işbirliği ediyorlardı.” (Kaplan 1985, s. 136)

Ömer Lütfi Barkan da bu noktada Mehmet Kaplan'la aynı kanaati paylaşmaktadır. Ona göre, fethedilen yerlerdeki yerli halkın kalpleri, ordulardan önce buralara gelen dervişler ve daha başka misyon sahibi kişilerce fethedilmekte, birçok farklı kavme mensup insanın gelecekte adil Türk hakimiyeti altında, bir arada kardeşçe yaşamalarının ön hazırlıkları yapılmaktadır. Daha sonra kurulacak yerleşim merkezlerinde veya yeni kurulan yerleşim alanlarında âhiler gibi kişiler ve başka dervişler de bu durumu iyice kuvvetlendirmektedir. (Barkan 1942, s. 281)

Kilit'te Küpeli Hafız şu cümlelerle, Yesi'deki medresede Sarı Hoca'yla kendisine ders veren Saçlı Hoca isimli müderrisi tasvir etmektedir: *“Çok mübarek adamdı. Bir memleket nasıl alınır, bir toprak nasıl yurt edinilir ondan iyi kimse bilemezdi. Din adamı mıydı, cenk adamı mıydı, medrese adamı mıydı hâlâ düşünürüm. Seni Kınık Boyu'na saldı, niye? Beni Harezmi Beyi'ne, buraya... Saltuk'la Sandıkçı urum içinde; Oğulcuk Ermeni diyarında... Deli Deryalı, Bizans'ta... Gürganç halkı daha şimdiden Selçuklu'yu sever oldu.”* (Kilit, s.116) Bu cümlelerin, Ömer Lütfi Barkan'ın tespitiyle ne kadar örtüştüğü net bir şekilde görülmektedir. Bu cümleler aynı zamanda, aldıkları manevi eğitimden sonra dervişlerin nasıl geniş bir coğrafyaya dağıldıklarını, nasıl fizikî fetihlerden önce, manevî fetihleri gerçekleştirdiklerini, fethin zeminini nasıl hazırladıklarını göstermektedir. Manevî fatihler bu romanlara göre önce sevginin gücüyle soğuk kalpleri fethetmişlerdir. (Samsakçı 2007, s. 70)

Sepetçioğlu, bu üç romanında birçok kez, güçle, yiğitlikle imanın bir arada olması gerektiğini, sevgi ve imandan yoksun olan gücün çabuk tükeneceğini, tesirinin az olacağını, manevi önderler konumundaki, adı geçen roman kişilerine söylemiştir. Küpeli Hafız'ın ölmeden biraz evvel Sav Tekin'e söylediği şu sözler hem çok önemlidir hem de bu bahis için güzel bir örnektir: *“İnsan bir kaftandır hay oğul, yahut bir savaş zırhı. Ne kadar süslü püslü, ne kadar zengin olursa olsun kaftanın da savaş zırhının da içi boş olursa ayakta durması ne mümkün? Kullanılır mı? Yoooo.. Atılır bir köşeye, ya güvelerin elinde delik deşik oyulur, ya da paslanır kalır. Kaftanın da savaş zırhının da içini doldurmak gerek, hem öyle bir yiğitlikle doldurmak gerek ki kaftan da savaş zırhı da hemi kaftanlığını hemi savaş zırhlığını bilsin... Ne ile doldurmak gerek? Ben, Küpeli Hafız buna 'iman' derim. Selçuklu yiğidi, ne süslü kaftan ne savaş zırhı olmamalı... Bir de insanlar var Sav-Tekin'im. Arılardan çok, karıncalardan çok. Arıları, karıncaları dağıtmayan nedir? Bir de şöyle desek:*

hayvan sürülerini, hem ot hem su toplar bir yere? Toplar. Öyleyse insan sürülerini de bir şey bir araya toplamalı. Bütün Selçuklu, karınca gibi, arı gibi; hayvan sürülerinin ota yahut suya koştuğu gibi bir şeyin etrafında toplanmalı, bir şeye koşuşmalı. Aksi olursa toplayamazsın Selçuklu'yu, Selçuklu'yu bırak, insanları toplayamazsın; iyiyi, doğruyu, güzeli Selçuklu öğretmelidir. Öyleyse Selçuklu'yu sıkı sıkıya birbirine bağlayacak onun otu suyu olacak şeyi bulacaksın. Öyle midir? Öyleyse bu imandır.” (Anahtar, ss. 91-92)

Bir Peçenek beyinin oğluyken daha sonra Selçuklulara sığınan, ama Müslüman olmayan Balçar'la Küpeli Hafız, Müslümanlık ve iman üzerine konuşurlarken Küpeli Hafız'ın şu sözleri imanın ve Müslümanlığın Selçuklulara kazandırdıklarını ifade etmesi bakımından çok önemlidir: “... diyelim ki şu elindeki ibrik bir insandır. İçine hiçbir şey doldurmazsan neye yarar?... Durur, değeri ne ise odur; içine yarısına kadar su doldurursan ne olur?... Yarım dolu olur. Değeri artar, ağzına kadar doldurursan değeri ağzına kadar dolu artar. Şimdi bu ibrik boşken, devirip dökmek istediğini farzet.. ne döneceksin? Hiç, hava. İçi dolu olsaydı da dökseydin bereket dönecektin. On kere on bin tane dolu ibriği yan yana getirir de boşaltırsan ne olur? Umman olur umman. İşte senin Peçeneklerin boş ibrik gibi döküldüler. Hava! Bir de başka türlü düşün. Boş bir ibriği hızlı bir yel esse devirir mi? Devirir? Öyleyse dolu bir ibriği devirmek için yelin iki misli esmesi lâzım. Eee. On kere on bin dolu ibriği devirecek yeli nerde bulacaksın? Hadi devrildi diyelim onun suyu boğar önüne geleni hay oğul... Anladın mı ne dediğimi?... Onun için Urumeli'ne iki Selçuk Beyi giderse on iki tane de Küpeli dervişi gidecek. Boş ibrik dolmaz yoksa, ...” (Anahtar, ss. 45-46) Diğer taraftan boş gönüllerin doldurulmasının önemi de yine bu cümlelerle anlatılmaktadır.

Nitekim okur, Müslüman Selçukluların Batı dünyası için, daha doğru bir ifadeyle, Hristiyanlık için, Hristiyanları sömürüp duran din adamları, yönetici, şövalye ve asiller için nasıl bir tehlike olduğunu bir piskoposun, papanın sözlerini keşiş Piyer l'Ermit'e aktarırken öğrenmektedir: “Mesele Türkler değil, mesele İslâm dini de değil. Papa Hazretleri, mesele: Türkler'le İslâm dininin bir araya gelmiş olmasıdır, buyurdular. Mukaddes Papamız, aynen evlâdım aynen şöyle dediler: 'Asya'nın bize yakın ucunda tedbir alınmazsa çok sağlam bir kapı kurulmaktadır, bize hep kapalı olacak ama onlar için istenildiği zaman açılıp istenildiği zaman Hristiyanlık kemirilecek. Kapı sağlamlaştığı, yerine iyice oturduğu zaman Hristiyanlık için tehlike önlenmeyecek kadar büyümüş olacak.” (Kapı, s. 64) Türkler ve İslâm dini bir araya gelmiştir. Birbirlerine perçinlenmiştir. Âhiler ve dervişler, tekkeler ve loncalar bir taraftan da bu perçini kuvvetlendirmekle görevlidirler.

Serinin üçüncü cildi **Kapı**'da Karakurt Hafız, Malazgirt zaferinin yıldönümüne denk gelen bir 26 Ağustos günü cuma vaazında, artık cemaatinin

alıştığı sert bir üslupla, imansız yiğitliğin bir yararının olamayacağını, yiğitliğin, gücün, kuvvetin ancak imanla birleştiğinde hayırlı bir sonuç vereceğini anlatır. Bu cemaatin içinde çeriler, esnaflar, âhiler, dervişler, küçük çocuklar vardır. Herkesin kendi payına düşeni aldığı bu vaazda Karakurt Hafız şöyle konuşur: “*Bismillahirrahmanirrahim... Tanrı esirgeyicidir, bağışlayıcıdır; Tanrı'nın adıyla başlanır herşeye.. Tıpkı Malazgirt ovasında büyüklüğünü unutup da boynu büküklüğünü bilip, boynu büküklüğüne güç vermesi için başı açık Tanrımıza el açan Alpaslan Sultanımız gibi! Eyi bildiniz günlerden bu cuma günü, bu ağustosun yirmi altısı dedi mi Alpaslan Sultanımızın günüdür, Malazgirt günü. O gün orada, benim size Bismillah çekip vaaza başladığım sıralar, Sultan Alpaslan kimsenin çıkıp da kimsenin hayır, diyemeyeceği büyüklüğünden soyunup, sizin benim gibi, bir kusurlu insan gibi el açıp ve besmele çekip Gökçe Tanrı'ya dönmüştür. Ardından bir cuma namazı kılınmıştır ki böyle bir cuma namazını bir daha kimse kılmadı; ben anlatamam ya anlatabildiğimi farz etsek de anlayamazsınız.. o bir mahşerdir, öyle belleyin siz.. O gün orada, o mahşer namazı kılınıp da Bizans'ın yer götürmez ordusuna, sürüye dalınan kurt misali dalınmasaydı ne siz vardınız burada, ne bu Cuma namazını kılmanız nasip olurdu. Ya Urumeli var mıydı sanırsınız, bu Urumeli? Urumeli Urumeliliğini bilecek miydi, seni besleyecek miydi, bağına basacak mıydı sanırsın?” (Kapı, ss. 149-150)*

Karakurt Hafız, sözün burasında, Ergenekon'dan bahsedip, Ergenekon'u da Malazgirt'i de unutmamak gerektiğini söyledikten sonra; İslâm dinine hoş bakmayan, kimseye güvenmeyen Sultan Kılıçarslan'nın “tekkelerin askerleri uyuşturduğu” iddiasına değinir: “... İsa Aleyhisselâm'ı da bırakıp haça huça bel bağlayıp tapan bir sürü, toparlanmaktadır. Bugün yarın eli kulağındadır, gelip Urumeli'nden bizi sürmeği deneyeceklerdir. Başlarında keşişleri, papazları, tekmi donanmıştır. Kendi dillerinde dularla yola düşmüşlerdir. Elin uşağı, papazına keşişine bel bağlar da deli sular gibi çağıldayıp üstüne üstüne akmağa başlarsa, sen bu Urumeli'nde nasıl, neyinen, neye bel bağlayıp da karşı duracaksın? Duyduk ki Kılıç Aslan İznik tahtına gelip oturmuş; tekkelerde hocalar çerimi uyuşturuyor demiş.” (...)

“Kılıçarslan Süleyman Şahımızın oğlu; âmennâ.. Amma atalarının ruhunu sadece et, kemik, kan yığını sanır da tekkelerden pişen lokmadan yedirmezse, yarın, haçlarına bağlanıp gelecek olan selin önünde elini uzatıp sarılacak dal da bulamaz, başını vuracak taş da. Gençlerin kurduğu dernekler, yeniyetmelerden düzülen sözüm ona bölükler tekkelerde pişen lokmalardan nasibini almazsa biz gelmeden önce Urumeli'ni dolduran taş heykellerden farklı mı olur? Öyleyse?.. Öyleyesi yok bu işin, vaazımızın başında açıkça söyledik. Ergenekon'u da unutmayıp anmak Malazgirt'i hiç unutmamak..” (Kapı, s. 152)

Kilit romanında Peçeneklerle Selçukluların yurt arama ve yurt edinme maceraları bir paralellik içinde anlatılır. Peçenekler batıdan Bizans üzerine akmakta ve ele geçirdikleri yerlerde kendilerine bir yurt edinme derdindedirler. Selçuklular da doğudan yine Bizans üzerine akın üzerine akın düzenlemekte, Peçenekler gibi onlar da ele geçirdikleri yerleri kendilerine vatan edinme gayreti içindedirler. Kanaatimizce bu paralelliğin sebebi, Selçuklular Müslümanlıkla yoğrulmuşlar, Peçenekler ise bu imandan mahrum kalmışlardır. Eserde, yurt edinme faaliyetlerinde Peçeneklerin, Selçukluların yaptıklarını yapamamaları, neticede Bizans ve diğer Batı kavimleri içinde yok olmaları verilir. Bu durum, bu mukayese Selçukluların yurt edinmelerindeki başarısını gösterir. Bunun yanında yazar; okuyucuya; inancın, manevi önderlerin, dervişlerin, âhilerin, onların kurdukları teşkilatların devlet kurma aşamalarında ne kadar önemli olduğunu da göstermek istemektedir.

Sepetçioğlu, **Anahtar** romanında Küpeli Hafız'ın fethedilen topraklarda kurduğu tekkelerden birini şöyle anlatır: “*Küpeli Hafız Bağbaşı Tekkesi'ndeydi. Bağbaşı Tekkesi, aşağı ana yoldan sağa kıvrılan ve dere içine giden, yol üstündeydi, ordan ötede Bezmdar Kalesi'nin ünlü bağları, bahçeleri başlıyordu. Kuş sesinin su sesine, rüzgârın yaprak sesine karıştığı dere içi bağlarının işlerine, sahipli de olsa sahipsiz de olsa, tekkenin adamları yardım ederdi; karşılığında aldıkları emek paylarından yıldan yıla artan olursa geliri az, yahut da daha yoksul tekkelere gönderirlerdi. Şu on yıldan beri bu böyleydi; Küpeli Hafız'ın kurduğu töre derlerdi, öteden beri mi bu böyleydi yoksa gerçekten mi Küpeli Hafız böyle töre koymuştu bilen yoktu, araştıran da.*” (Anahtar, s. 38) Bu cümlelerde, âhiler gibi dervişlerin de yardımseverlikleri ve gönül fethetmedeki özellikleri görülmektedir.

Anahtar romanında, Hasan Sabbah'ın fedailerinden Boğaç'ın hançerlediği Küpeli Hafız'la oğlu İltutmuş, Ahmet Yesevî'nin zuhuru ve Aslan Baba üzerine konuşmaktadırlar. Neredeyse vefat etmek üzere olan Küpeli Hafız, (Anahtar, ss. 92-96) oğlundan kağıt kalem almasını ve vasiyetini yazmasını ister. Yazdırdıkları, fethedilecek yerlerde yürütülecek teşkilatlanmanın nasıl olacağıyla ilgilidir: “*Yaz oğul, Bismillahirrahmanirrahim.. Şöyle ki: adını ne dersiniz deyiniz, gençlerden ve illâki bekâr uşaklarından bir dernek kurula; başlarında illâ Aslan Baba'dan genç bir pîr buluna ve onun seçeceği kimseler Kutlanmış oğlu Süleyman Bey'in alacağı yerlere gönderilip tekkelerini yahut zaviyelerini yahut misafirhanelerini ki her neyse kuralar. Adet ve yol yordam şöyle olmalıdır.*” ...

“*Eyi.. Yaz.. Yine Bismillahirrahmanirrahim deyip şunları da yaz: İlkın İslâmlaştır, sonra Selçuklu yap. Bunun için de, kendini düşünmeyeceksin, halkı düşüneceksin, senin derdin yok haa sakın, halkın derdi var, dert bileceksen onu bileceksin. Sen kendin için bir mi istedin, başkaları için iki – beş – on – yüz*”

isteyeceksin, yoksuldan nefret edersen nâmert ol, yoksula yaklaş ki kendini bilersin ve sakın zengine karşı boynun eğik olmasın, zengine ne haldesin bildirme ki ne sanıyorsa seni yine öyle sansın, senin zenginliğin bu olmalıdır. Gururun gurur, vakarın vakar, haysiyetin haysiyet olsun; aslını ara aslından dönme, sen aslıdasın. Düşmanlık nedir bilme, ancak hayvanlar düşman olur, hayvanlar kin besler, amma kimseden merhamet, kimseden insaf bekleme fakat herkese merhametli olacaksın, herkese insafli olacaksın unutma. Ve cömert olacaksın; eline geçenle elinden çıkan arasında fark olmayacak. İşte bu kadar. Kurulmasını istediğim dernek yarasını yazdırdım sana oğlum İltutmuş. Önce sen inanacaksın, yemin et.” (Anahtar, ss. 96-97)

Küpeli Hafız'ın dikte ettirdiği bu cümleler, kurulacak olan âhi teşkilatının bir bakıma nizamnamesidir. Diğer taraftan, Abdülbaki Gölpınarlı'nın neşri olan Burgazi'nin **Fütüvvetnâme**'sinden Mehmet Kaplan'ın aktardığına göre, âhilerin sahip olması gereken hususiyetleri, alıntılanan cümlelerle örtüşmektedir.

Anahtar, romanında âhilerin teşkilatlanma süreci anlatılmaz. Ancak, romanın ilerleyen sayfalarında teşkilatın kurulduğu ve faaliyetlere başlandığını görülür. Âhilerin henüz daha gelmediği, teşkilatlanmanın olmadığı yerlerde de bu teşkilatın kurulması için ön çalışmalar yapılmaktadır. Bunun en güzel örneği ise roman kişilerinden Yağmur Bey ile Ömer Bey'in konuşmalarında yer almaktadır.

Yağmur Bey, Küpeli Hafız'ın oğlu İltutmuş Bey'in yetiştirdiği adamlardandır. O, zaman zaman savaşı bir mücahit, bazen bir istihbaratçı, bazen halkın arasına karışmış moralleri yükseltmeye çalışan biri olarak görünür. Yağmur Bey, Ölmez Bey'in obasında misafirdir. Kendisine kim olduğu sorulur. Kendisini tanıttıktan sonra, Afşın Bey'in savaşlarını, fetihlerini defalarca konuşup anlatıp dinleyen ve bununla gururlanıp iftihar eden Ölmez Bey ve adamlarına şunları söyler:

“Şimdi Urumeli'ne Kutlanmış oğlu Süleyman geldi ki sorma gitsin. Afşın Bey'i aramayacağınız gibi Kutlanmış oğlundan ayrılmak istemeyeceksiniz, öylesine bir bey bu bey. Gelgelelim bir beyle, bir orduyla Urumeli'ne sahip çıkılır sanmayın; Urumeli'nin Urumeli olması için Selçuklu'nun bütün inandığı şeyler gelmeli, Urumelindekilerin inandıkları silip süpürülmeli. Bunları da ordu yapamaz; tekke mekke ne ise açmak gerek.. Gençleri, yeni yetmeleri böyle böyle alıştırıp yetiştirmek gerek. Nalbantsan nalbantlığını, demirciysen demirciliğini, çulhacı, debbağ yahut saraç isen çulhacılığını, debbağlığını, saraçlığını, çömlekçiysen çömlekçiliğini bilip bir araya gelmek gerek, dükkân, tezgâh sahibi olup yerleşmek, Urumeli'nde bu sanatları işleyen varsa aralarına girmek, onlara daha iyisini göstermek, kılıçsız, kansız onları bize döndürmek, bize çalmak gerek. O zaman Hasan Sabbah'ın münafıkları da

yapacağını yapamaz. Bizans'ın yaygaracılarının da eli böğründe kalır. İltutmuş Bey beni de, daha başkalarını da bunun için Urumeli'ne saldı. Kendisi orda Merv'de, Rey'de, İsfahan'da, Horasan'da. Oralar eski merkez. Oralardan burası yurd yapılmak için düşünülecek. Belki on belki yirmi yıla kadar bir Ahmed Yesevî adı duyulacak buralarda, sonra daha başkalarının. O zamanaca yapılacak çok iş var.” (Anahtar, ss. 110-111) İşte bu cümleler, Küpeli Hafız'ın oğluna yazdırdığı âhilik nizamnamesinin niyetten fiile geçişinin, tasavvurdan hayata aktarılışının başlangıcıdır.

Yağmur Bey'in Ölmez Bey'e söylediği gibi, birçok Selçuklu, genci, âhisi, dervişi; fethedilecek yerlerde ve yeni fethedilmiş bölgelerde sürekli dolaşmakta, bazı yerlere yerleşmekte, buralarda teşkilatlanmakta; gönüllerini kazandıkları yerli gayrimüslimler de Selçuklu adaletini özlemle beklemekte, fetihlerin ön hazırlıklarında da öncülere yardım etmektedirler. Ersagun Bey'in Çaka Bey'e söyledikleri buna güzel bir örnektir. Ersagun Bey, Çaka Bey'i İzmir civarına yerleşmeye ikna eder ve orada bir beylik kurması için de vazifelendirir. Çaka Bey'in görevi Bizans'ın soluğunu Ege'den kesmektir. Fakat Çaka Bey, İzmir ve çevresinde yalnız olacağını, tek başına yabancı bir yerde nasıl beylik kuracağını, orada nasıl tutunacağını bilememektedir. Oysa Ersagun Bey her şeyi halletmiştir. Şöyle der Çaka Bey'e: “Süleyman Bey'in ordusunda Çavuldurlular vardı, bileceksiniz; Çal İmamın Oğlu, Çalık Buğday, Elulağı Durdu bir de Onbaşı Çavdar.. bunlar on beş yirmi gündür İzmir kıyı boyu dolaşmadalar.. Sen İzmir'e vardığın gün gelip seni bulurlar... Bulamazlarsa?. O yörede yerleşmiş Yesevî dervişleri var, ya onlar seni ya sen onları bulursun.. Meselâ bir Kurt Baba olacak daha içerlerde, Sandıklı adımı verdi bulunduğu kente; ona gidersin. Ona da gitmesen, Yağmur Bey Kos Adası'nda Melissenos'la konuşup dönerken İzmir yörelerinde Gençlik Dernekleri kurmuştu.. güvenip gidebileceğin yerlerdir. Görüyorsun ki yalnız değilsin Çaka.” (Kapı, s. 93)

Yine bu romanlarda maneviyat önderlerinin yol göstermesi ve yönlendirmesiyle âhiler ve dervişler Bizanslılardan kalan yerleşim yerlerinin ve daha başka coğrafi şekillerin adlarını değiştirmektedir. Bu ad değiştirme işi yapılırken efsanelerden ve eski anlatılardan istifade edilmektedir. Yine Karakurt Hafız, cuma vaazında şu sözlerle ad değiştirmelerinin yolunu açar: “Sürüye dalınan Kurt misali denildi; bilin ki bilerek söylenildi bilerek, Karakurt Hafız'ın bilmeden bir laf ettiğini gören olmamıştır, öyleyse bu kurt bu sürü nedir? Kurt Oğuz soyudur, sürü şimdilik bir yanda dursun onun da sırası gelecek..” (...)

“Kurt Oğuz soyudur dedik, Oğuz soyunun misali dedik. Oğuz soyu bu Urumeli'ne kolay gelmedi. Yine böyle bir ağustos gününde, hem de sayın ki ağustosun yirmi altısında Oğuz soyundan söyündü sanılan bir bölük dağların

arasında kabardıkça kabardı. İnsanoğlunun bilmediğini Gökçe Tanrı bilir, bütün bilmeyenleri bilen bir tek Gökçe Tanrı'dır, âmennâ ve saddaknâ.. dedik, inandık iman getirdik ve lâkin, dünyadan elini eteğini çekmiş görünen, bir kimsenin bilmediği o dağlar ortasındaki yerde kabardıkça kabaran Oğuz soyundan bir bölüğün o yere Ergenekon adını verdiğini hemi biz hemi Gökçe Tanrı bildi. Ergenekon çok eski bir Malazgirt'tir; benim demem bu deme, ordan, o Ergenekon'dan nasıl çıktıysak Malazgirt ovasına öyle geldik, Malazgirt ovasından da öyle çıktık. Beni nasıl Karakurt Hafız diye biliyorsanız bunu da böyle belleyin derim size. Sabahtanberi, daha gün ışıırken, Malazgiret günüdür bugün deyip nasıl ciride, çevgana başladıysanız gün batmasına yakın da Ergenekon'dan çıkışı anmalısınız; nasıl anmalısınız onu da diyeceğim..” (...)

“Ergenekon'dan çıkılan o gün o saat, kor ateşte demir dövülerek kutlandı. Her yıl o gün o saat geldi mi, Oğuz soyundan gelme boylar nerde olursa olsun kor ateşte demir döğdüler, niye? Biz varız işte, biz yer yüzünde, yok olmadık; gücümüz kökenimizdir, ateşle demirdir biline, unutulmaya diye. Buraya, şu şimdi yerleşmeğe çalıştığımız şehire Demirci dedik pekey? Neden Demirci dedik düşünen oldu mu ha? Düşünen olmadıysa düşünsün şimdi, söylüyorum. Bu şehre ilk gelen, bizden önce, çok önce gelen ak sakalı göbeğinde bir Türkmen ağababasının, yılın o günü geldi mi bir başına kor ateşte demir döğdüğünü gördüler. İşte bu demir döğüş o demir döğüştür. O günden bu güne bu şehre Demirci demişlerdir. Öyleyse bundan böyle bu gelenek yenilenmelidir, hemi de Malazgirt'i anarken yenilenmelidir.” (Kapı, ss.151-153)

Karakurt Hafız, cuma namazından sonra, askerlerin önde gelenlerinden Çavdar Onbaşı ve arkadaşlarıyla ile sohbet edip onlara yeni vazifeler verirken de yer adlarının değiştirilmesiyle ilgili olarak şunu söyler: “Bu şehrin bizden önceki adı neydi?.. Falanca değil miydi? Eee?.. Fakanca dediniz mi, sizin dilinizle söylenmeyen ada nasıl sahip çıkarsın pekey? Bir duyan olsa bu adın esas sahibini hatırlamaz mı hemen? Sayın ki haçlı sürüleri bizi silip süpürdü buradan, gerilere gittik.. giderken ne götüreceğiz ha? Adı ile başkalarının olan kentlerin özlemine mi, hatıralarını mı yoksa, havasını mı suyunu mu? Demirci.. hele bir düşünün; Demirci denince akla ne gelir. Bir de bu demirci lâfını çok gerilere götürür, senden olan gerilere, kaynağına.. sonra geleneklerle sıkıca bağla bakalım, senin uyduruk dediğin efsaneler, ile sıkıca bağla; bırakıp gitmek zorunda kalsan bile bırakmışsın sayılmazsın, içinde götürürsün o kenti. Bilirsin ki senden olan bir şey kaldı geride. Onun için ne yapıp yapıp geri dönersin. Hayvanlara bile sahip çıkmak için damga vuruyorsun da şehirlerine niye damga vurmuyorsun pekey? Ben uydurmadım oğul, damga vurdum damga.. hem de bir cuma vaazında. Sen bile farkında olmadan demir döven Türkmen'i unutmazsın artık; hele her yıl, Malazgirt günü gelince, o günü bir de demir dövüp kutlarsan hiç unutmazsın. Yoksa taş

heykellerden ne farkın kalır.” (Kapı, s. 157-158) Bu sözlerin ardından, Yesevî dervişlerinin ve âhilerin çerileri uyuşturmadığını, aksine can verdiğini, taş heykellerden bir ordu istemeyen sultanın, bin yıl ötesine de sultan kalmak isteyen bir sultanın bu şekilde davranması gerektiğini ilave eder.

Karakurt Hafız güçlü bir istihbarat ağı kurmuştur. Bu ağın içinde Yesevî dervişleri, âhiler ve onların gönüllerini kazandığı müslim - gayrimüslim herkes vardır. Bu ağ sayesinde fethedilecek yerlerde, fethedilmiş yerlerde ve Bizans içlerinde yaşanan her hadise, her önemli olay hemen Selçuklu Sultanının ve komutanlarının kulağına ulaşmaktadır. (Kapı, s. 163)⁶

Âhi dernekleri, tekkeleri, dergâhlarının vazifelerinden biri de misafirleri ağırlamaktır. Bu çalışmada incelenen üçlemede âhi tekkeleri, sadece garipleri, yolcuları, dervişleri değil aynı zamanda Çaka Bey gibi komutanları da konuk olarak ağırlamaktadır. İzmir'de bir donanma kuracak olan Çaka Bey, Demirci'de âhi tekkesinde misafir olur. İzmir'e varıncaya kadar da yol boyunca yerleşim yerlerindeki, âhi tekkelerinde kalacaktır. (Kapı, s. 160)

Yabancıların, komutanların misafir edilmelerinde genç çerilerin kurdukları derneklerin, Ahi tekkelerinin, dervişlerin dergâhlarının yarışı söz konusudur. Ve çoğu zaman yol yordam bilen, tertipli düzenli olan âhiler bu misafir kapma yarışını önde bitirirler. (Kapı, s. 165-168)

Âhiler, misafirlerini doyurmaktan ve onlara yatacak yer sağlamaktan başka eğlendirmeyi de bilmektedirler. Bu eğlencelerde kopuz çalınmakta, destanlar okunmakta, oyunlar oynanmakta, gelenekler yaşatılmaktadır. (Kapı, ss. 170-177)

Kuruluş üçlemesinin son cildi **Kapı**'da, âhilerin görevlerinden bir diğeri de halkın ve askerlerin moral ve maneviyatlarını yüksek tutmaktır. Fethedilen toprakların vatanlaştırılmasında âhilerin büyük rolü vardır. Bu rolü, Karakurt Hafız, Çavdar Onbaşı'ya şu sözlerle anlatır: “*Bir gün gelir bir Kurt Baba adını duyarsan şaşma, Urumeli'nde Ahiler'den de Yesevîler'den de, sizin gibi kılıcına bileğine güvenenlerden de ayrı kol gezenler vardır. Urumeli'ni Urumeli yapanın sadece sizin okunuzla kılıcınız olduğunu santyorsanız aklınıza şaşarım. Sizin okunuzla kılıcınız sizinle birlikte yok olur; taş heykeller dedim ya. Onların da oku kılıcı vardı bir zamanlar. N'ooldu?..*” (Kapı, s. 164)

Âhileri, savaş zamanlarında ve savaş çıkması muhtemel zamanlarda da görevlerini yaparken ya da durumdan kendilerine görev çıkartırken görürüz. Böyle zamanlarda silahlanıp önderlerinin kendilerine bildirdiği yerlere adeta kuş olup uçmaktadırlar. Nitekim **Kapı** romanında âhilerin bir kısmı Çaka Bey'den önce Manisa ve İzmir taraflarına, bir kısmı da ondan sonra aynı yöne

⁶Âhilerin ve dervişlerin istihbaratta kullanılması ve romanın kurgulanışında gördüğümüz “Türk – İslâm sentezi” düşüncesi ile “Türk cihan hakimiyeti mefkuresi” Murat Belge tarafından anlaşılmamış veya anlaşılacak istenmemiş, romanlarda anlatılanlar, alaycı bir üslupla 1980 öncesi ülkücü hareketin faaliyetlerine benzetilmiştir. Romana yazılan eleştiri, roman eleştirisi şeklinde büründürülmüş milli ve manevi olan her şeye karşı bir nefret ifadesi görünümündedir. (Belge 2004 a, s. 49-58; 2004 b, s.39-47)

gönderilir. (Kapı, ss. 183-184)

Yine **Kapı** romanında âhilerin ve dergâhlardaki başka dervişlerin, Selçuklu tarafına adam kazandırmak için, Anadolu'nun batı taraflarında Bizanslılardan zulüm görmüş Rumları ve diğer yerli gayri Müslim ahaliyi örgütlediklerini görüyoruz. Âhiler ve dervişler sayesinde bu insanlar Selçuklu'ya karşı gönüllerinde bir yakınlık duymakta, onlarla işbirliği yapmakta, kendi idarecilerinin zulüm ve kötülüklerinden kurtulmanın, adaletli bir dünyada yaşamanın tek yolunun Selçuklu idaresi altında yaşamak olduğunu görürler. (Kapı, ss. 195-197) Bazı tüccarları ise kendilerine bazı kolaylıklar göstererek, ticaret serbestisi tanıyarak kendi taraflarına çekerler. (Kapı, s. 200) Diğer taraftan âhiler, hem eski efsaneleri anlatarak hem de yeni efsaneler yaratarak Selçuklu komutanlarını halkın gözünde yüceltirler. Bu da fetihleri kolaylaştırır. (Kapı, s. 228)

Haçlı ordusu karşısında vur kaç taktiği uygulayarak savaştan, zaman zaman haçlılara vurup sonra kaçmış gibi yapan ve olmadık yerde tekrar vuran Kılıç Aslan'ın ordusunda askerler arasında da dedikodular yayılır. Ahiler, dervişler; Kurt Baba'nın, Karakurt Hafız'ın müritleri ve gönüldaşları ordu içinde dolaşarak askerinin maneviyatını yükseltmeye başlar, dedikoduların ve fitnenin önünü keserler, çok da etkili olurlar. Sürekli olarak kalbinde fitne uyanan yahut fitne çıkarıcıların sözlerinden etkilenen askerleri hatta küçük rütbeli komutanları etkileyerek maneviyatlarını yükseltirler. Eski efsanelerden yararlanarak veya yeni efsaneler uydurarak coğrafyaya Türkçe ad verme de bunların en önemlisidir. (Kapı, ss. 302-305)

Kilit romanında da Peçenek ordusu içinde benzer fitne odakları aynı şeyi yapmışlardır. Ancak Peçenek ordusunda bu gibi maneviyatı yükselten kişi ve unsurlar olmadığından, Peçenekler dağılıp perişan olmuş, Bizans içinde erimiştir.

Bir edebi eser hakkında ne anlatılırsa anlatılsın, o eser nasıl izah edilirse edilsin veya ne şekilde incelenirse incelenir, elde edilen bilgi veya edebi haz, asla o eserin okunmasıyla edilen edebi hazla kıyaslanamaz. Bu çalışmada Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Anadolu'nun fetih ve Türkleşme serüvenini anlatan üçlemesindeki **Kilit**, **Anahtar** ve **Kapı** romanlarında âhiler ve onların hizmetleri ele alınmaya çalışıldı. Bu eserler çok daha başka konular esas alınarak başka incelemelere de malzeme olabilir. Ancak makalenin başında da belirtildiği gibi, bu tür eserler çoğu zaman gençlere ve çocuklara tarih kitaplarından daha çok tarih şuru verir. Bu nedenle şunu mutlaka belirtmek gerekir. Bu ve benzeri eserlerden film, dizi film, çizgi film gibi yeni sanat eserleri mutlaka üretilmelidir, üretilmesi teşvik edilmelidir. Âhileri, tekkeleri, âhilerin yaşantılarını ve hizmetlerini konu edinen başka orijinal eserler üretilmeli gençlerin hizmetine sunulmalıdır.

Kaynaklar

- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, C.2, s. 281.
- Belge, M. (2004 a). Sepetçioğlu'nun "Kuruluş" Pentalojisi I. *Kitap-lık*, S. 75, ss. 49-58.
- Belge, M. (2004 b). Sepetçioğlu'nun "Kuruluş" Pentalojisi II. *Kitap-lık*, S. 76, ss. 39-47.
- Çetişli İ. (2007) Kilit, Anahtar, Kapı Romanlarının Metaforik Anlamları Üzerine. *Kültür Bakanlığı Yayınları* (Ed.), Mustafa Necati Sepetçioğlu, Ankara, s. 152-164.
- İbn Battuta, (2000). İbn Battuta Seyahatnâmesi, (C. 1) Terc.: A. Sait Aykut, İstanbul :YKY
- Kaplan, M. (1985). Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlilleri. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabay, M. (2007). Mustafa Necati Sepetçioğlu İçin. *Kültür Bakanlığı Yayınları* (Ed.), Mustafa Necati Sepetçioğlu, Ankara, s. 95.
- Samsakçı, M. (2007). Sepetçioğlu'nun Kuruluşu Konu Alan Romanlarının İlk Beşinde Manevî Ocaklar. *Erdem*, S. 49, s.70.
- Sepetçioğlu, M. N. (2005). Kilit. İstanbul: İrfan Yay.
- Sepetçioğlu, M. N. (2005). Anahtar. İstanbul: İrfan Yay.
- Sepetçioğlu, M. N. (2005). Kapı. İstanbul: İrfan Yay.

Boztekke Köyü'nün (Giresun Merkez İlçe) Kırsal Turizm Potansiyeli

Geliş Tarihi:19.10.2014
Kabul Tarihi:05.03.2015

İbrahim SEZER*
Bekir ÖZTÜRK**

Öz

Kırsal alanlar, sahip oldukları doğal, tarihi ve kültürel çekicilikleriyle özellikle kentlerde yaşayan ve kentlerin yoğun, stresli ve rutinleşmiş yaşamından uzaklaşarak, dinlenme ve rahatlama olanağını arzulayan günümüz insanı için oldukça yüksek cazibe kaynaklarıdır. Makineden farksız ve birbirinin kopyası çok sayıda gündelik yaşam unsurlarıyla mücadele etmek durumunda kalan söz konusu insanlar için kırsal alanlar, bulunmaz fırsatlar sunmakta ve iş yaşamları için gerekli olan enerjiyi yeniden toplamalarına imkan sağlamaktadır. Dolayısıyla kırsal alanların turizm amaçlı değerlendirilmesi olarak kabul edilen kırsal turizm, her geçen gün ilgi görmekte ve adından sıkça söz edilmektedir.

Barındırdığı kırsal alan potansiyeliyle Giresun ili Merkez ilçe sınırları içerisinde yer alan Boztekke Köyü, dikkate değer bir kırsal turizm potansiyeline sahiptir. Gerçekten de Boztekke Köyü ve çevresi, tepelerin ve vadilerin oluşturduğu engebeli topografyasıyla; zengin flora ve fauna elemanlarının oluşturduğu biyolojik çeşitliliğiyle; akarsu ortamlarıyla; tarihi değerleriyle; yöresel çekicilikleriyle; Karadeniz'e özgü yaşam tarzıyla; geleneksel fındık ve mısır tarımıyla; çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirildiği örtüaltı yetiştiriciliğiyle; çeşitli meyve ve sebzelerin oluşturduğu yöresel ürünleriyle; rağbet gören inanç noktasıyla (Şeyh Kerameddin Türbesi); doğa yürüyüşü, at safari, bisiklet safari, sportif olta balıkçılığı, yaban hayatı ve kuş gözlemciliği, doğa fotoğrafçılığı, köy gezileri gibi turizm aktivitelerine uygunluğuyla kırsal turizm için değerlendirilebilecek bir konumdadır. Bu bağlamda gerekli turistik altyapı oluşturulduğu ve yeterli tanıtım yapıldığı takdirde gelişme gösterecek olan kırsal turizm, bu çevredeki işsizlik ve göç başta olmak üzere çeşitli ekonomik ve sosyal sorunların çözülmesine de katkı sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Boztekke köyü, kırsal alan, kırsal turizm, potansiyel,

*Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (Yrd. Doç Dr). E-mail: ibrahimsezer@mynet.com.

**Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Mezunu

Rural Tourism Potential of The Boztekke Village (Giresun Central Town)

Abstract

Rural areas with their natural, historical and cultural attractiveness; are attractive sources for today's people who aims to get away from stressful, busy and routine urban life and to find comfortable resting opportunities. For urban people who have to cope with daily life routines which are copy of each other like an automaton; rural areas promise unique opportunities and enable them to collect essential energy which they need in their working life. Therefore, rural tourism accepted as evaluation of rural areas for tourism, increasingly attract attention and become more popular.

With its rural area potential Boztekke village, located in central town of Giresun City has a notable rural tourism potential. Actually, Boztekke village and its vicinity has a suitable location with its topography of hills and valleys, rich fauna and flora, biological variety, river environment, historical values, local attractiveness, life style unique to black sea, traditional nut and corn agriculture, under cover plantation made for various agricultural products, local products formed of various fruit and vegetables, popular belief point (Sheikh Kerameddin Tomb), nature tracking, horse safari, sportive ligne fishing, wild life and bird monitoring, nature photography, village tours and such tourism activities. In this sense, provided that essential tourism infrastructure is prepared and sufficient promotion is performed rural tourism will develop and contribute to resolution of some economic and social problems of region including unemployment.

Key words: Boztekke village, rural areas, rural tourism, potential

Giriş

Günümüzde özellikle kentlerin yoğun ve karmaşık hayatından bunalan ve rahatlamak isteyen insanlar için en cazibeli yerler, sessiz, sakin ve huzur dolu ortamlarıyla kırsal mekanlardır. Kırsal alanların kendilerine has olan sıra dışı, otantik ve çekici özellikleri, insanların bu sahalara gelmelerine ve bedensel-zihinsel ve ruhsal yönden yenilenmelerine olanak tanımaktadır. Kırsal alanların bu özelliği, yaşadığımız yüzyılda kentlerde yaşayan sanayi ve bilgi toplumu tarafından turizm ve rekreasyon gibi farklı amaçlarla yeniden keşfedilmesine ve değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Kırsal alanların turizm amaçlı değerlendirilmesine geçmeden önce “kırsal alan” kavramı üzerinde durmanın yararlı olacağı kanısındayız. Bu bağlamda kırsal alanlar, yaygın yerleşim dokusu bulunan ve tarımsal etkinliğin ağırlıkta olduğu, kentsel herhangi bir yerleşmenin bulunmadığı sahalardır (Soykan, 2004: 10). Dolayısıyla kırsal alanları, “nüfus yoğunluğunun oldukça düşük olduğu, ekonomik hayatın daha çok tarıma dayalı olduğu, doğal şartların ve geleneksel değerlerin yaşamın şekillendirilmesinde ön planda olduğu ve eğitim, sağlık, haberleşme gibi sosyal imkanların yeterli ölçüde gelişmediği, şehirli nüfus ile güçlü sosyal bağları olan ve bu kesime yönelik dinlenme gibi birçok hizmeti sunan, toplumun her kesimi için değerli ve önemli olan doğal kaynaklara sahip alanlar” şeklinde tanımlamak mümkündür TKİP (akt. Bakırcı, 2007: 25); (Turhan, 2005:2). Turizm için “kırsal” ın taşıdığı anlam; deniz turizmi merkezleri dışında kalan, kentsel yerleşimlerden uzakta, kırlara özgü doğal ve kültürel yapının korunduğu, تنها, yapaylıkla tanışmamış (otantik) mekanlardır (Soykan, 1999: 68).

Kırsal alanlar, doğal ve kültürel olmak üzere ikili bir anlama sahiptir. Kırsal alanlardaki yaşantı halk kültürünün bir görüntüsüdür ve kendine has bir mekansal kalıp oluşturur. Kırsal alanlar, doğal, beşeri ve ekonomik bakımdan kendine has özelliklere sahiptirler ve bu nitelikleriyle kentlerden ayrılırlar (Soykan, 2004: 10). Geleneksel halk kültürleri, bir kural olarak kırsal ve tarımsal bir özellik gösterirler. Bu yüzden kültürel coğrafi görünüm incelenirken, geleneksel çiftlik mimarisi, özellikle de kır evi üzerinde durulmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2012:100).

Bütün bu ilgi çekici özellikleriyle kırsal alanlar, yaşadığımız yüzyılda sadece tarımsal amaçlı değil turizm gibi değişik faaliyetler için de önemli bir kullanım alanı haline gelmiş durumdadır. Bu durum son zamanlarda kırsal alanlara yönelik yeni fırsatların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla doğa ve peyzajın önemszenmesine ve korunmasına, tarihi binalara ve geleneksel kırsal toplumlara verilen önem artmış, kent yaşamının getirdiği olumsuzluklardan kaçış ve değişiklik amacıyla doğal ortamlara yönelik olarak turizm talebi kırsal alanlara yönelmeye başlamıştır (Özkan, 2007: 83).

Bu bağlamda son yıllarda kırsal alanların turizm amaçlı değerlendirilmesi de giderek yaygınlaşmaktadır. Söz konusu mekanlar turizme, iklim koşulları, doğal güzellikleri, manzara güzellikleri ve kırsal yaşam tarzı bakımından çekici gelmektedirler. Geleneksel tarım da kendine has bir kültürel coğrafi görünüm ve yaşam tarzı yarattığından, tarım ile turizm arasında da güzel bir etkileşim söz konusudur (Özgüç, 2013: 129). Kırsal coğrafi ortamlar; doğal ve kültürel yapılarıyla, özellikle kent insanının giderek artan rekreasyon gereksinimine geçmişten günümüze cevap vermektedirler. Kent insanları, kırsal alanları genellikle; rekreasyonel amaçlı günübirlik veya akraba-tanıdık ziyaretleri tercih ederken, özellikle kırsal yaşam şeklinin çekiciliği, stres ve baskıya yol açacak sınırlamaların ve zorunlulukların bulunmayışı, buna karşın kişilerin kendilerini özgür hissetmesini sağlayacak olanakların mevcut olması, günümüzde gerek hafta sonları gerekse mevsimlik (yıllık) tatillerde, söz konusu ortamlara yoğun ziyaretlerin oluşmasına zemin hazırlamış, böylelikle “Kırsal Turizm” adı verilen bir turizm türü ortaya çıkmıştır (Soykan, 1999:68).

Kırsal turizmle ilgili tanımlar, bu kavrama algısal yaklaşımlarla orantılı olarak kişiden kişiye farklılıklar göstermekte ve kırsal turizmle ilgili çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır (Aydın, 2012: 39). Örneğin Dünya Turizm Örgütü kırsal turizmi; “bilinen klasik turizmden ve yoğun turizm aktivitesinin olduğu alanlardan uzakta, kırsal çevre ve ev sahibi toplumuyla, anlamlı ve gerçek bir yolda birbirini etkilemeyi isteyen ziyaretçilerce yapılan turizm türü” olarak tanımlamaktadır (Uygur ve Akdu, 2009: 145). Kırsal turizm, AB tarafından yapılan tanıma göre; “tatillerini kırsal alanda, kırsal mirası görenek ve kırsal yaşam tarzından hoşlanan insanların arzusu” olarak tarif edilmiştir (Özdemir Yılmaz ve Kafa Gürol, 2012: 24). Soykan (1999) ise kırsal turizmi, “doğal ortamlarda dinlenmek ve değişik kültürlerle bir arada olmak amacıyla bir kırsal yerleşmeye gidip, konaklama ve o yöreye özgü etkinlikleri izleme, öğrenme ve katılmayla gerçekleşen bir turizm türü” olarak tanımlamaktadır (Soykan, 1999:68). Kısaca söylemek gerekirse, kırsal alanlarda kırsal alana has gerçekleştirilecek turizm aktivitelerinin bütünü kırsal turizm olarak adlandırmak mümkündür (Akçay, 2012:5) Bütün bu ve benzeri tanımların ortak noktası, kırsal kesimde yaşayan insanlarla etkileşimin olmadığı turizmin kırsal turizm sayılamayacağıdır (Soykan, 2004: 11).

Kırsal turizm, kırsal kültür, doğal çevre ve tarımla bütünleşen, ayrıca diğer turizm türleriyle de son derece kolay entegre olabilen bir turizm şeklidir (Soykan, 1999:68). Dolayısıyla kamp-karavan turizmi, yeşil turizm, dağ turizmi, yayla turizmi, av turizmi, mağara turizmi, ekoturizm, akarsu turizmi, yamaç paraşütü, kış sporları turizmi, doğa yürüyüşleri, atlı geziler gibi kırsal alanları kullanan birçok rekreasyonel etkinlik ve turizm türü, kırsal turizm ile aynı kabul edilmektedir (Soykan, 2003: 2; Soykan, 2004: 10,11). Bu yüzden söz konusu turizm türleri ile kırsal turizmin birbiri yerine sık sık kullanıldığı

gözlenmektedir Gündüz (akt. Uygur ve Akdu, 2009: 144-145). Bu durumda kırsal turizmi, kırsal alanları kullanan diğerlerinden ayırt etmek için “köy turizmi” olarak adlandırmak gerekmektedir. Kırsal turizmde ana hedef bir köyde, bir çiftlikte, bir dağ evinde vb.de konaklayarak, kırsal kültürle tanışarak ve kaynaşarak bir tatil geçirmek olduğu için, aralarında amaç ve etkinlikler bakımından bazı farklar söz konusudur. Dolayısıyla burada ön plana çıkan, bir kırsal yerleşme birimi, diğer bir ifadeyle kırsal kültürdür. Diğerlerinde ise doğa, en fazla ağırlığa sahiptir (Soykan, 2003:2; Soykan, 2004:11).

Kırsal turizm aktiviteleri çok çeşitli faaliyetleri içerisine almaktadır (Özgüç, 2013:129). Kırsal olan turizm etkinlikleri; yürümek, tırmanmak, macera için yapılan tatiller/yabanda yapılan tatiller, kanoculuk, rafting, kır kayağı, kar pabuçlarıyla yapılan turlar, yoğunluğu düşük iniş kayağı, dış ortamlarda kuş gözlemciliği, fotoğrafçılık gibi doğa inceleme gezileri, avlanmak, bisiklet sürmek/bisiklet turları, ata binmek, peyzaj seyretmek, kırsal miras etütleri yapmak, küçük kasaba/köy turları yapmak, kırsal ortam gerektiren dinlenme amaçlı tatiller, küçük çaplı konvansiyonlar/konferanslar, kırsal festivaller, oltayla balık tutmak ve doğal ortam gerektiren sporlar şeklinde sınıflandırılmakta ve oldukça geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır Uygur ve Akdu (akt. Aydın, 2012:39).

Ülkemiz, sahip olduğu doğal, tarihsel, kültürel varlık zenginliği ve çeşitliliğiyle kırsal turizm gibi turizm türleri açısından hatırı sayılır bir turizm potansiyeline sahiptir (Akkesen, 2012: 21). Bu bağlamda kendine has coğrafyası, dört mevsimin birlikte yaşanabildiği iklimiyle ve eşsiz doğal güzellikleriyle kırsal turizmi en iyi şekilde gerçekleştirmeye uygun niteliklere sahip bir ülkedir (Çeken vd, 2007:9). Türk kültürünü en güzel şekilde yansıtan yöresel el sanatları, Anadolu folkloru, geleneksel köy düğünleri, geleneksel sporları (cirit, deve, boğa güreşleri), doğal bir arboretum (botanik bahçesi) niteliğindeki flora ve fauna, olağanüstü peyzaj görüntülerine sahip yaylalar ve ormanlar, mağaralar gibi kırsal alanlara has özellikler, Türkiye'deki kırsal alanların mozağini meydana getirmektedir (Morgül, 2006:78). Bu faaliyetlere ek olarak yerel festivaller, bağ bozumu şenlikleri, yerel geleneksel kutlamalar, mahsul kaldırma şenlikleri ve bölge insanının inançları gereği yapılan yerel şöenler de bu çeşitliliğin artmasına katkı yapmaktadır. Ayrıca bu etkinlikleri coğrafi bölgeler, bölümler ve yöreler bazında değerlendirdiğimizde, söz konusu çeşitlilik önemli oranda artmaktadır (İstanbullu Dinçer ve ark, 2012: 94). Dolayısıyla ülkemizin kırsal alanlarının sahip olduğu bu zenginlik ve çeşitlilik, ülkemizde kırsal turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için oldukça önemli bir destek noktası olarak kabul edilmelidir.

Ülkemizin Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan,

Giresun ili de bu bakımdan değerlendirilebilecek düzeyde kırsal turizm potansiyeline sahiptir. Nitekim Doğu Karadeniz dağlarının uzanış gösterdiği Giresun ili, kendilerine özgü niteliklere sahip kırsal alanlar bakımından oldukça zengindir. Bu kapsamda Boztekke Köyü ve çevresi gibi kırsal alanlarda yer alan başta doğal çekicilikler olmak üzere tarihi ve kültürel çekicilikler, kırsal turizm açısından değerlendirilebilecek potansiyele sahiptir.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Giresun Merkez ilçe sınırları içerisinde yer alan ve araştırma sahası olarak incelediğimiz Boztekke Köyü ve çevresi de sahip olduğu kırsal alan varlığıyla hatırı sayılır bir kırsal turizm potansiyelini barındırmaktadır. Bu bağlamda Boztekke Köyü ve çevresi, tepelerin ve vadilerin oluşturduğu engebeli topoğrafyasıyla; zengin flora ve fauna elemanlarının oluşturduğu biyolojik çeşitliliğiyle; akarsu ortamlarıyla; tarihi kalıntıları ve inanç turizmi (Şeyh Kerameddin Türbesi) bağlamında rağbet gören çekim noktasıyla; yöresel çekicilikleriyle (yöresel yemekler, el sanatları, düğün ve eğlenceler, yöresel müzik, oyunlar vb.); Karadeniz'e özgü yaşam tarzıyla; geleneksel fındık ve mısır tarımıyla; çeşitli ürünlerin elde edildiği örtüaltı yetiştiriciliğiyle; çeşitli meyve ve sebzelerin oluşturduğu yöresel ürünleriyle; Giresun Merkez'e yakın olmasından kaynaklanan erişim avantajıyla, kırsal alanlarda gerçekleştirilebilecek doğa yürüyüşü, at safari, bisiklet safari, sportif olta balıkçılığı, botanik turları, doğa fotoğrafçılığı, köy gezileri, yaban hayatı ve kuş gözlemciliği gibi turizm aktivitelerine uygunluğuyla kırsal turizm için değerlendirilebilecek bir konumdadır. Dolayısıyla kırsal turizm açısından sahip olduğu bütün bu olanaklar ve güçlü potansiyel, Boztekke Köyü ve çevresini araştırma alanı olarak seçmemizde oldukça etkili olmuştur.

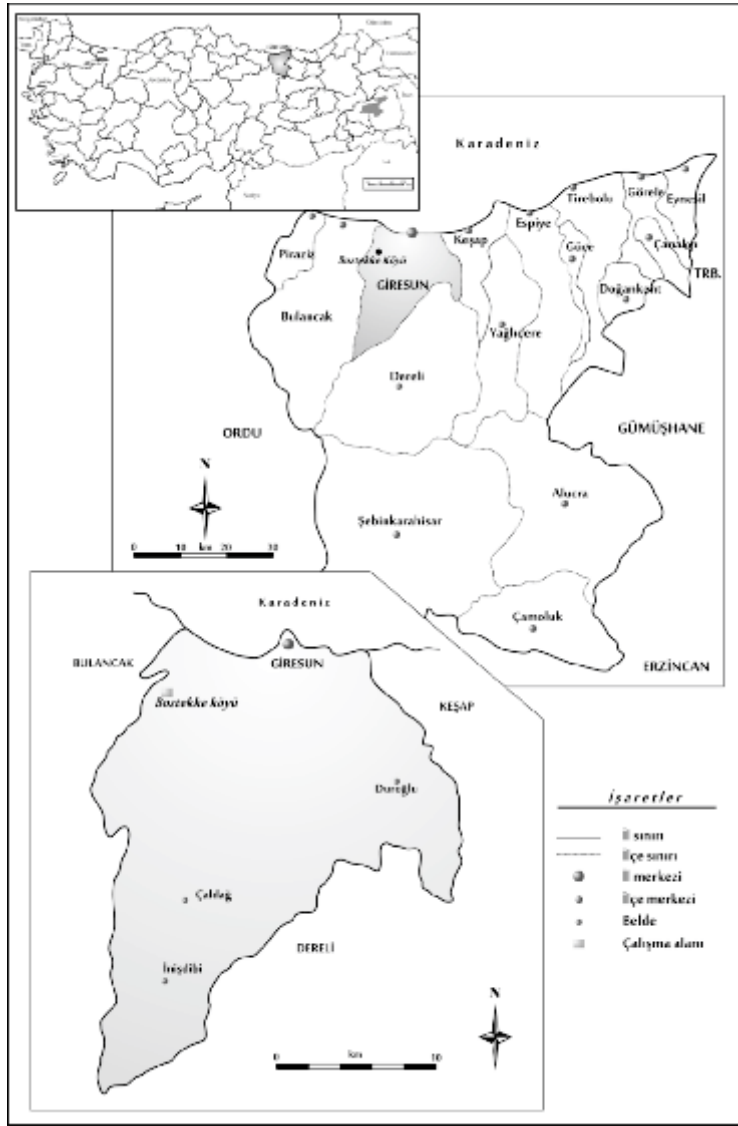
Araştırmamızdaki temel amaç, kırsal alan-kırsal turizm etkileşimi bağlamında Boztekke Köyü ve çevresinin kırsal turizm potansiyelinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu bağlamda Boztekke Köyü ve çevresindeki kırsal alanlarda yer alan doğal güzelliklerin, kırsal kültüre ait çekiciliklerin (yöresel yemekler, el sanatları, düğün ve eğlenceler, yöresel müzik, oyunlar vb.), kırsal miras ürünlerinin, kırsal yaşamın yansımalarının tespit edilmesine ve bunların kırsal turizme uygunluklarının ortaya çıkarılmasına gayret edilmiştir. Bunlara ek olarak Boztekke Köyü ve çevresindeki kırsal alanlarda gerçekleştirilebilecek turistik aktiviteler (doğa yürüyüşü, at safari, bisiklet safari, sportif olta balıkçılığı, yaban hayatı ve kuş gözlemciliği, doğa fotoğrafçılığı, köy gezileri, inanç turları vb) belirlenmiş ve sahada gelişme gösterebilecek kırsal turizmin kırsal kalkınmaya, yöredeki ekonomik duruma yapacağı katkılar incelenmiştir.

Araştırmamız boyunca gezi-gözlem ve mülakat metotları sıklıkla uygulanmış, Boztekke Köyü ve çevresindeki kırsal alanlar gezilerek, doğal güzellikler, kırsal miras ürünleri ve kırsal yaşama ait yöresel çekicilikler

araştırılmış; Boztekke Köyü ve çevresindeki köylülerle, burayla ilgili yetkililerle ve bilim insanlarıyla mülakatlar gerçekleştirilmiş ve kırsal turizm potansiyeli ile sorunlar bizzat yerinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yaptığımız çalışmanın, Boztekke Köyü ve çevresinin kırsal turizm potansiyelinin ortaya çıkarılmasına ve geliştirilmesine, bu husustaki sorunların tespiti ve çözümüne, katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Araştırma Sahasının Konumu ve Başlıca Özellikleri

Araştırma sahası, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan Giresun ili, Merkez ilçesine bağlı Boztekke Köyü ve çevresidir. Boztekke Köyü, 40 52' ile 40 54' kuzey enlemleri ve 38 16' ile 39 19' doğu boylamları arasında yer almaktadır. 8.9 km² izdüşüm alanı ile Giresun merkez ilçeye bağlı geniş alanlı köylerden biridir. Köye bağlı on iki mahalle bulunmaktadır. Giresun Merkez'e 8 km mesafede yer alan Boztekke Köyü'nün kuzeyinde Giresun Şehir Merkezi, kuzeydoğusunda Alınca Köyü, güneyinde Darıköy, güneydoğusunda Seyitköy ve Orhaniye Köyü, batısında İnce Köyü, kuzeybatısında Eriklimanı Köyü bulunmaktadır (Harita 1).

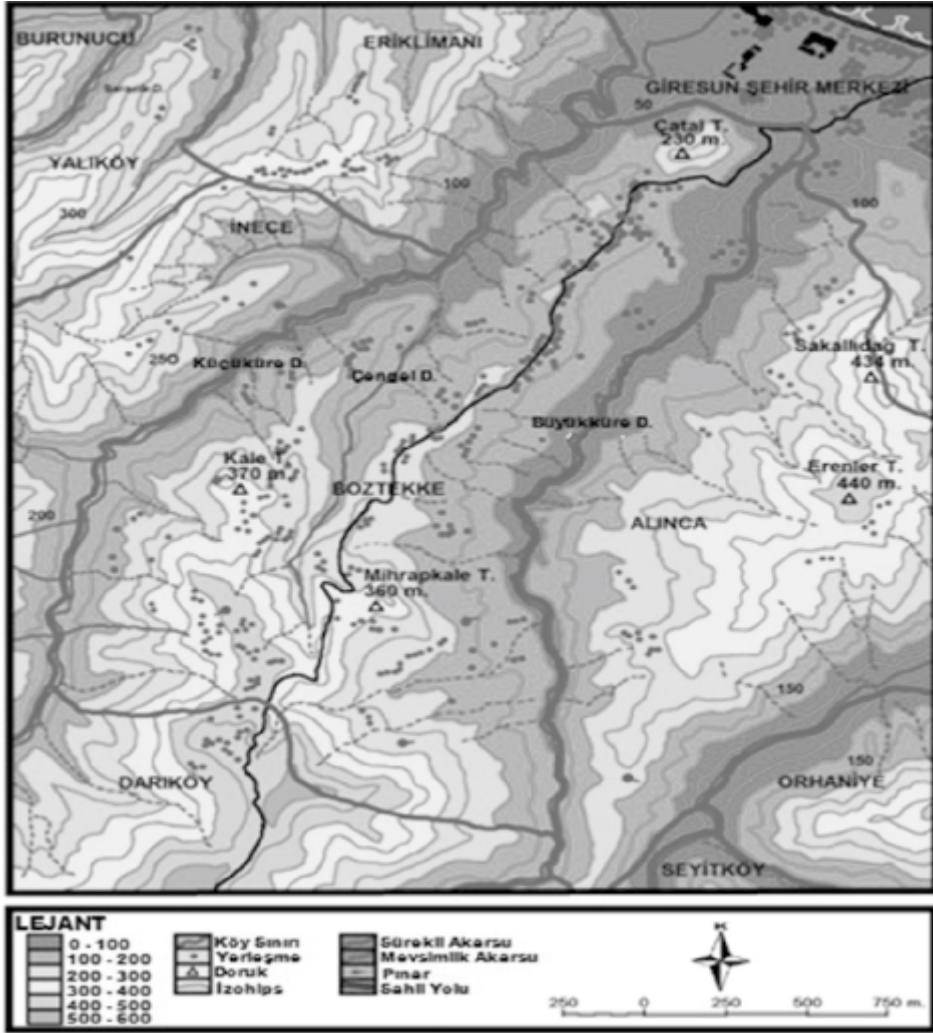
Harita 1. Boztekke Köyü ve Çevresinin Lokasyonu

Boztekke Köyü, doğal çevre şartları bakımından genel itibariyle Doğu Karadeniz Bölümü'nün özelliklerini yansıtmaktadır. Yörenin şekillenmesinde, Büyük Güre ve Küçük Güre dereleri ile onların kollarının etkisi oldukça önemlidir. Yağışlı bir iklimin görüldüğü sahada akarsu ağı oldukça zengindir. Zengin olan akarsu ağı topografyanın şekillenmesinde ve bugünkü görünümün ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuştur. Bu süreçler sonucunda yörede derin bir şekilde yarılmış vadi ve tepelik alanlar arasındaki sırtlar üzerinde yer yer düz alanlar esas jeomorfolojik birimler olarak görülmektedir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Boztekke Köyü'nden bir görünüm.

Köy çevresindeki topoğrafik görünüm incelendiğinde, köyün kuzeyinde deniz seviyesine yakın yükseltilerden başlayan yükselti değerleri, köyün güneyindeki iç kesimlere doğru gidildikçe artmakta ve 500 m'ye kadar ulaşmaktadır. Köyü oluşturan mahallelerin kurulduğu yükseltiler, 200-400 m aralığındadır. Köy ve çevresi, tepelik alanlar ve vadi kesimleriyle kaplı engebeli bir görünüm arz etmektedir. Nitekim bu çevredeki arazilerde, Büyük Güre ve Küçük Güre dereleri tarafından kuzey-güney yönlü kesilmiş V profilli vadiler meydana gelmiştir. Bu durum köyün iki vadi arasındaki tepeler ve onların yamaçlarında yer almasına neden olmuştur. Köy çevresindeki en önemli yükseltiler ise; Tıkıtlarabaşı Tepesi (434 m), Kale Tepesi (Kurtağa Kalesi) (370 m), Mihrapkale Tepesi (360 m), Çatal Tepesi (230 m)'dir (Harita 2). Dolayısıyla Boztekke Köyü ve çevresindeki ilginç tepelik alanlar, eğimli yamaçların olduğu nispeten derin vadiler, özellikle doğal ortamlarda gerçekleştirilecek kırsal turizm aktivitelerine oldukça uygundur.

Harita 2. Boztekke Köyü ve Çevresinin Topoğrafik Görünümü

Araştırma sahasında her mevsimi yağışlı, yaz mevsimi ile kış mevsimi arasında sıcaklık farkının oldukça az olduğu; yazların nispeten serin, kışların ise ılık geçtiği tipik Karadeniz iklimi görülmektedir (Atalay, 1997:145). Bu iklimde denizel etkiler kuvvetle hissedilir ve cephesel istasyonların geçişine bağlı olarak yağış miktarı oldukça yüksektir (Koçman, 1993:77-78). Araştırma sahasının iklim koşullarının izah edilmesinde en yakın istasyon olduğu için Giresun Merkez'de yer alan Giresun Meteoroloji İstasyonu'nun verileri kullanılmıştır. Bu bağlamda Giresun Meteoroloji İstasyonu'ndan alınan 1972-2012 yıllarını kapsayan verilere göre yıllık ortalama sıcaklık, 14,5C'dir. Buna

ek olarak aylık ortalama en düşük sıcaklık, 7,1C ile şubat ayında, aylık ortalama en yüksek sıcaklık ise 23,1 C ile ağustos ayında ölçülmüştür. Yağış miktarına baktığımızda, yıllık toplam yağış miktarı olarak buraya 1254,1 mm yağış düşmektedir. Aylık ortalama en yüksek yağış miktarı, 166,6 mm ile ekim ayında; aylık ortalama en düşük yağış miktarı ise 66,3 mm ile mayıs ayında ölçülmüştür. Bu bağlamda yağış rejiminde, mevsimlere göre nispeten düzenli bir şekilde dağılım olmakla birlikte sonbahar en fazla, ilkbahar ise en az yağışın görüldüğü mevsim durumundadır. Yıllık ortalama bağıl nem oranı, % 73,1 iken, ortalama rüzgâr hızı 1,2 m/sn olarak ölçülmüştür (Tablo 1).

Dolayısıyla Boztekke Köyü ve çevresinde görülen iklim özellikleri, her mevsim doğal ortamlarda ve köy yerleşmesinde gerçekleştirilecek kırsal turizm aktivitelerine elverişlilik arz etmektedir. Nitekim gerek kış mevsimi süresince sıcaklıkların aylık ortalama sıcaklıkların, 0 C'nin üzerinde seyretmesi, yaz mevsiminde ise 30 C'nin üzerine çıkmaması; kırsal turizm aktivitelerinin yoğunluk kazandığı mayıs-eylül ayları arasındaki dönemde yağışların diğer aylara oranla daha düşük ortalama değerlere sahip olması ve ortalama rüzgar hızlarının da düşük olması; yaşam konforu açısından daha elverişli bir ortamın oluşmasına ve özellikle kırsal turizm gibi açık hava koşullarının önemli olduğu bir turizm türündeki aktivitelerin yıl boyunca yapılabilesine olanak sağlamaktadır.

Tablo 1. Giresun'da bazı iklim elemanlarına ait değerler(1970-2012).

İklim Elemanı	0	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ort.Sic. °C	7,3	7,1	8,2	11,4	15,6	20,2	22,9	23,1	20,0	16,3	12,6	9,5	14,5
Ort.Bağ.Nem(%)	67,7	68,9	72,6	76,1	78,4	75,5	75,6	75,4	75,7	75,0	69,4	66,7	73,1
Ort. Yağ. (mm)	121,8	92,9	90,1	79,8	66,3	78,6	78,8	87,1	120,9	166,6	145,9	125,3	1254,1
Rüzgar(m/sn)	1,3	1,4	1,3	1,2	1,1	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3	1,2

Kaynak: Giresun Meteoroloji İstasyon Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Boztekke Köyü ve çevresi, yerüstü ve yeraltı suları bakımından oldukça zengindir. Doğu Karadeniz bölümünde yer alan birçok yerde olduğu gibi sık bir akarsu ağına sahiptir ve kısa mesafelerde çok sayıda devamlı ve geçici akarsularla kaplıdır. Söz konusu akarsular, kabaca kuzey-güney doğrultusunda akış göstermektedirler. Bunlar içerisinde en önemlileri Büyük Güre ve Küçük Güre dereleridir. İki akarsu da çevresinden çok sayıda kol almakta ve dendritik (dandritik) drenaj özelliği göstermektedir. Boztekke Köyü ve çevresi, kaynak suları bakımından da zengindir. Kaynaklar, genellikle vadi yamaçlarında, dağlık alanlarda ortaya çıkmakta ve pınar, göze gibi isimlerle ifade edilmektedir (Harita 2). Kaynaklardan bazıları plastik borularla evlere

alınarak, içme suyu olarak kullanılmaktadır.

Bilindiği gibi araştırma sahasının da içerisinde yer aldığı Karadeniz Bölgesi, çeşitli özellikte orman ve ormanlara katılan ağaç ve çalı türleri bakımından Türkiye'nin en zengin bölgesidir (Atalay ve Mortan, 2007: 53). Bu bağlamda Boztekke Köyü ve çevresi, bitki örtüsünün zengin bir çeşitliliğe sahip olduğu ve geniş alan kapladığı, gerek ağaç türlerinin gerekse orman altı floranın oldukça çeşitlilik gösterdiği bir görünüme sahiptir. Buradaki bitkiler, çoğunlukla Avrupa-Sibirya Flora Bölgesi'ne aittir ve kolşik flora elemanlarından oluşmaktadır. Ekolojik açıdan ise Karadeniz Bitki Coğrafyası Bölgesi'ne girmektedir. Nitekim bitkilerin büyük bir bölümü higrofit (nemcil) ve higrofil (suyu, nemi seven) özelliktedir. Kıyı kesiminden itibaren 400-500'lere kadar yoğun bir kültürel bitki örtüsü hakimdir. Bu örtü genellikle monokültür şeklinde yapılan fındık bahçeleri ile temsil edilir. Söz konusu bahçelerin birçoğu ormanlık sahalardan elde edilmiştir. Dolayısıyla ormanlar, fındık tarımı ve yerleşime açma gibi farklı amaçlarla tahrip edilmiştir. Sahada 800-1000 m'ye kadar olan kesimlerde, fındık ve meyve ağaçlarıyla **nemli ılıman ve kışın yaprağını döken ormanlar yayılış göstermektedir. Ayrıca 0-100 m yükselti aralığında yer yer Akdeniz bitki türleri ile psödomaki türleri yayılış göstermektedir** (Atalay, 1994: 135-137; Anonim, 2012b: 30, 116; Anonim, 2013: 46; Sever ve Koca, 2003: 120-121).

Bu çevre, hem orman altı florası hem de ormanları oluşturan ağaç türleri bakımından oldukça çeşitlilik göstermektedir. Başlıca çalı ve otsu türler; mor çiçekli orman gülü (rhododendron Ponticum L.), sarı çiçekli orman gülü (rhododendron luteum), **çoban püskülü (Ilex aquifolium L.), siyah mürver (sambucus nigra L.), adi şimşir (buxus sempervirens), ağaç sarmaşığı (hedera helix L.), yemişen (crataegus orientalis), böğürtlen (rubus fruticosus L.), çilek (fragaria vesca L.), yaban gülü (rosa canina L.) ve engerek otu (echium uugare L.)** gibi türlerdir. Kayın (faqus orientalis), adi kızılbaş (alnus glutinosa L.), **adi gürgen (carpinus betulus L.), karaağaç (ulmus campestris), Anadolu kestanesi (castanea sativa mili), akçaağaç (acer cappadocicum, acer campestre), akağaç yapraklı üvez (sorbus torminalis L.), ceviz (juglans regia), ıhlamur (tilia), yabani kiraz (prunus avium), kızılıçık (cornus mascula), karayemiş (prunus laurocerasus) ve adi fındık (corylus avellana L.)** geniş yapraklı ormanları oluşturan ağaç türleridir (Sever ve Koca, 2003: 120-122).

Doğu Karadeniz kıyı kuşağında yer alan araştırma sahasında, doğal bitki örtüsü gür ve sık ormanlardır. Bununla birlikte yerleşme alanı oluşturmak ve fındık gibi ürünlere tarım alanı açmak için ormanların büyük bir bölümü tahrip edilmiştir. Bilindiği gibi fındığın eğimli arazilerde bile tarımının yapılabilmesi yöredeki ormanların açılarak bu tür kullanım alanlarına dönüştürülmesine sebep olmuştur. Bu nedenle araştırma sahasında doğal bitki örtüsü tepelik olan sınırlı alanlarda tutunabilmiştir. Araştırma sahasında yağış miktarının fazla

olması, topraklarda yıkanmanın artmasına ve dolayısıyla podzollaşmaya yol açmıştır. Bu nedenle yörede en yaygın toprak grubu kırmızı-sarı podzolik topraklardır. Bunun yanında sınırlı alanlarda özellikle yamaçlarda kolüvyal topraklar da yayılış göstermektedir.

Boztekke Köyü ve çevresinin, oldukça eski dönemlere kadar uzanan bir yerleşme tarihçesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Giresun İl Özel İdaresi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü Mehmet Fatsa'yla yapılan mülakattan elde edilen bilgiler de bu kanıyı güçlendirmektedir. Bu bilgilere göre; Boztekke Köyü'nün bugünkü bulunduğu alanla ilgili en eski bilgi 1455 tarihindeki tahrir defteridir. Yani Trabzon'un alınmasından önce yapılmış olan bir sayım defteridir. Boztekke köyü ve civarını 1455 yılından önce Hacıemiroğullarının Beyi Emirhan Süleyman fethetmiş ve bu bölgede fetihten sonra kurulan yerleşmenin adına “Kariyeli Güreli” ismi verilmiştir. Güreli ismi tekkenin kurulduğu arazinin sarı renkli (boz renkli) olmasından kaynaklanmaktadır. 15. Yüzyıl'da Şeyh Kerameddin'in yerleşmeye tekkesini kurmasıyla yeni bir isim değişikliğine gidilmiş ve bölgedeki yerleşmenin adı “Boztekke Köyü” haline dönüşmüş ve günümüze kadar bu şekilde gelmiştir. Şeyh Kerameddin'in tekkesini Boztekke Köyü'ne kurma nedeni, köyün bulunduğu yerin kervansaray yolu güzergâhında olmasıdır. Amaç kervanlara bir menzil¹ hizmeti yapmak yani menzilgah kurmaktır. Bir menzil mesafeye, bir menzilgah kurulmaktadır. Menzilgah kurulmasının nedeni kervanların namaz, yemek, istirahat ve medeni ihtiyaçlarını karşılamaktır. İşte böyle bir menzil noktası olan Boztekke Köyü, tekkenin varlığından dolayı çevre köylerin Şeyh Kerameddin Camiine cuma namazını kılmak amacıyla gelmesi ile merkezi bir yer haline gelmiştir (Anonim, 2014).

Oldukça eski bir yerleşim yeri olan Boztekke Köyü, Cumhuriyet döneminde gelişimini sürdürmüştür. Bu bağlamda bu dönemdeki nüfus durumunu incelediğimizde, 1935 yılında 928 kişi olarak tespit edilen Boztekke Köyü'nün nüfusu, 1945 yılında 947'ye, 1960 yılında 1 336'ya, 1970 yılında 1 393'e, 1980 yılında 1 556'ya yükselmiştir. Daha sonra 1990 yılında 1 535'e 2000 yılında 1 124'e, 2010 yılında 1 058'e ve 2013 yılında 1 002'ye düşmüştür. Dolayısıyla araştırma sahasında nüfus 1975-1980 dönemlerine kadar periyodik olarak artış gösterirken, 1980'den sonra periyodik olarak azalma eğilimine girmiştir. Bunun nedeni, tarım alanlarının kısıtlı olması, iş imkânlarının yetersizliği gibi ekonomik faktörler başta olmak üzere çeşitli nedenlerle insanların gerek yurt içi gerekse de yurt dışına göç etmesidir. Köydeki kadın-erkek oranına baktığımızda, 2013 yılı itibariyle Boztekke Köyü'nün nüfusunun % 51,4'ü (515 kişi) erkeklerden, % 48,6'sı (487 kişi) ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir (<http://www.tuik.gov.tr/SonErisimTarihi>: 26.09.2014).

¹ Kervanlarla bir namaz vakti kadar ve yani sabahtan öğleye kadar varılan noktaya menzil adı verilmektedir.

Yerleşme dokusuna baktığımız zaman doğal çevre faktörlerinin yanı sıra tarım arazilerinin küçük ve dağınık oluşu, tarımsal faaliyetin şekli gibi beşeri coğrafya faktörleri nedeniyle gevşek ve dağınık dokulu yerleşme görülmektedir. Araştırma sahasında klasik ev modelleri taş ve ahşabın birlikte kullanıldığı karkas meskenlerdir. Aynı zamanda meskenlerde eklenti olarak su ihtiyacını karşılamak için kuyu; ekmek ihtiyacını karşılamak için fırın; hayvan besin maddelerinin depolandığı samanlık; üretilen ürünleri ve yiyecekleri zararlı hayvanlardan, yağıştan, rutubetten korumak için serenti bulunmaktadır.

Boztekke Köyü ve çevresindeki temel geçim kaynağı tarımsal faaliyetlerdir. Arazinin engebeli olmasına rağmen tarım alanları önemli yer tutmaktadır. Bu alanın oldukça büyük bir kısmı fındık bahçelerine ayrılmıştır. Tarımsal faaliyetler içerisinde en yaygın olanı, fındık tarımıdır. Araştırma sahasında gerek toplam yüz ölçümü ve gerekse de tarım alanlarının büyük bir bölümü fındık tarımına ayrılmıştır. Fındıktan sonra ikinci sırayı seracılık faaliyeti ile üretimine başlanan domates tarımı almaktadır. Mısır tarımı ise küçük parsellerde genelde aynı tarlada birçok tarım ürünüyle birlikte (fasulye, kabak, lahan, pancar) yetiştirilmektedir. Mısır üretimi günümüzde daha çok ailelerin eski alışkanlıklarını ve damak zevklerini sürdürmeleri amacıyla yapılmaktadır. Araştırma sahasında meyve üretimi de yapılmaktadır. Aileler tarafından elma, armut, dut, erik, ayva, incir, mandalina, portakal, karayemiş (taflan), limon gibi meyveler yetiştirilmektedir. Bunlar içinde en çok ürün elde edilen meyveler elma, armut, mandalina ve taflandır.

Boztekke Köyü ve çevresinde 2000'li yıllardan sonra sahada örtü altı yetiştiriciliğine başlanmış ve kısa sürede büyük gelişme kaydedilmiştir. 2013 yılında DOKAP kapsamında yapılan 5 sera ile birlikte araştırma sahasındaki seraların sayısı 55'e ulaşmıştır (Fotoğraf 2). Araştırma sahasındaki seralarda yaz aylarında domates, biber, patlıcan, salatalık v.b ürünler üretilirken; kış aylarında pancar, yeşil soğan, ıspanak, marul v.b ürünler üretilmektedir. Ancak bu ürünlerden ticari olarak ekonomik üretimi yapılan ürünler domates, marul, ıspanaktır. Bu ürünlerin birçoğu sera dışındaki açık arazilerde de yetiştirilmektedir. Diğer sebze türleri olan salatalık, biber, patlıcan v.b gibi ürünler küçük parsellerde, her ailenin kendi ihtiyacı ölçüsünde üretilmektedir. Araştırma sahasında üretilen sebze ve meyvelerin bir kısmı, Giresun şehir merkezindeki yerel pazarlarda veya marketlerde satışa sunulmaktadır.

Fotoğraf 2. Boztekke Köyü ve çevresindeki örtü altı yetiştiriciliğinden bir görüntüm.

Topoğrafik şartlar nedeniyle makineli tarım yapılmasının pek mümkün olmadığı inceleme alanında, ekip biçme faaliyetleri de genellikle bel, kazma, tırpan ve geleneksel aletler ile yapılmaktadır. Ayrıca gübreleme ve zararlı canlılarla mücadele, kaliteli tohum kullanımı yeterince önemsenmediğinden dolayı, verim düşüklüğü yaşanmaktadır. İnceleme alanında hayvancılık faaliyeti, bahçe tarımının ön planda olması ve arazinin büyük kısmının dikili alanlardan ve orman arazilerinden oluşması nedeniyle pek gelişmemiştir. Hayvancılık faaliyeti bölgede büyükbaş, küçükbaş, kümes hayvancılığı ve arıcılık şeklinde yapılmaktadır. Yörede genellikle geçim tipi şeklinde hayvancılık faaliyeti yapıldığından, çok önemli ticari bir kazanç elde edilememektedir.

Boztekke Köyünde yerel ihtiyaçları karşılamaya yönelik olarak açılmış, atölye tipi sanayi faaliyetleri ve el sanatları da mevcuttur. Bu bağlamda çalışma alanında 1 Ahşap kereste atölyesi, 1 demir atölyesi ve ufak çaplı sepetçilik faaliyetleri yer almaktadır (Fotoğraf 3). Söz konusu yerel geçim kaynakları, genellikle ailelerin ihtiyacını karşılamakta ve az da olsa ticari kazanç elde edilmektedir.

Fotoğraf 3. Boztekke Köyü'nde demircilik ve ahşap işleme faaliyetlerinden görünümler.

Boztekke Köyü ve Çevresinin Kırsal Turizm Potansiyeli ve Yapılabilecek Turizm Etkinlikleri

Boztekke Köyü ve çevresi sahip olduğu kırsal alan, kırsal miras ürünleri, yöresel çekiciliklerle dikkate değer bir kırsal turizm potansiyelini barındırmaktadır. Swot analizde de görüleceği üzere, Boztekke Köyü ve çevresindeki kırsal turizm faaliyetlerini destekleyen güçlü yönler ve olanaklar olduğu gibi kırsal turizm faaliyetlerinin gelişmesinde engel teşkil eden zayıf yönler ve tehditler söz konusudur (Tablo 2). Bu bölümde Boztekke Köyü ve çevresindeki kırsal turizm faaliyetlerini destekleyen güçlü yönler ve olanaklar hakkında bilgi verilecek, kırsal turizm faaliyetlerinin gelişmesinde engel teşkil eden zayıf yönler ve tehditler konusuna ise sonuç ve öneriler kısmında değinilecektir.

Bu bağlamda Boztekke Köyü ve çevresinde kırsal turizm faaliyetlerinin gelişmesine katkı sağlayan ve kırsal turizm için araştırma sahasının güçlü yönleri ve olanakları şöyle sıralanabilir; tepelerin ve vadilerin oluşturduğu engebeli topoğrafyanın varlığı; zengin flora ve fauna elemanlarının oluşturduğu biyolojik çeşitliliğin varlığı; akarsu ortamlarının bulunması; yıl boyunca kırsal turizm etkinliklerinin yapılabilmesine uygun iklim özelliklerinin olması; Şeyh Keramet'in Türbesi gibi tarihi inanç noktasının ve çekim merkezinin bulunması; yöresel çekiciliklerin (yöresel yemekler, el sanatları, düğün ve eğlenceler, yöresel müzik ve oyunlar vb.) bulunması; Karadeniz'e özgü yaşam tarzının mevcut olması; geleneksel fındık ve mısır tarımının yapıyor olması; örtüaltı yetiştiriciliğiyle çeşitli ürünlerin elde ediliyor olması; çeşitli meyve ve sebzelerin oluşturduğu yöresel ürünlerin bulunması; doğa yürüyüşü, at safari, bisiklet safari, sportif olta balıkçılığı, yaban hayatı ve kuş gözlemciliği, doğa fotoğrafçılığı, botanik turları, köy gezileri gibi turizm aktivitelerine uygun ortamların bulunması; köy halkının turizme ve turistlere yönelik destekleyici ve olumlu bakış açısına sahip olması;

yöresel özelliklerin yansıtıldığı geleneksel mimariye sahip meskenlerin ve eklentilerinin (serenti, kuyu, fırın vb.) bulunması; ulaşım açısından avantajlı bir konumda yer alması; kale kalıntıları gibi tarihi yapıtların olması; günümüzde aktif olarak kullanılmasa da eski bir değirmenin olması; diğer altyapı (su, kanalizasyon, elektrik) olanakları açısından iyi durumda olması; sepetçilik, oya ve nakış işlemeciliği gibi yöresel el sanatlarının az da olsa sürdürülüyor olması vb. Bütün bu avantajlar, inceleme sahasındaki kırsal turizm aktiviteleri için oldukça önemlidir (Tablo 2).

Tablo 2. Kırsal Turizmle İlgili Boztekke Köyü ve Çevresinin Swot Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler	Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> Doğal çekiciliklerin bulunması (Manzara, flora ve fauna elemanlarının zenginliği) Köy halkının turizm ve turistlere yönelik destekleyici ve olumlu bakış açısına sahip olması Yöresel özelliklerin yansıtıldığı geleneksel mimariye sahip meskenlerin ve eklentilerinin (serenti, kuyu, fırın) bulunması Ulaşım açısından avantajlı bir konumda yer alması Diğer altyapı (su, kanalizasyon, elektrik) olanakları açısından iyi durumda olması Yıl boyunca kırsal turizm etkinliklerinin yapılabilmesine uygun iklim özelliklerinin olması Geleneksel tarım faaliyetlerinin sürdürülmesi (fındık ve mısır tarımı vb) Kale kalıntıları gibi tarihsel yapıtların bulunması Günümüzde aktif olarak kullanılmasa da eski bir değirmenin olması 	<ul style="list-style-type: none"> Konaklama olanaklarının yetersiz olması (ev pansiyonculuğunun gelişmemiş olması) Yeme-içme ve çeşitli rekreasyonel faaliyetler için kafeterya, çay bahçesi ve restoran gibi tesislerin yetersizliği Kırsal turizm faaliyetlerini organize edecek ve bunlarda görev alacak kişi ve kurumların bulunmaması Tur operatörleri ve seyahat acenteleriyle bağlantı kurularak Giresun dışından ziyaretçilerin getirilmemesi Tanıtım faaliyetlerinin yetersiz olması Genç ve eğitimli nüfusun azlığı Kırsal turizm faaliyetlerinin geliştirilmesinde sorumluluk alabilecek dernek ve kooperatif gibi sivil toplum kuruluşların olmayışı 	<ul style="list-style-type: none"> Giresun Merkez'e yakın olması (8 km) Doğa yürüyüşü, at safari, bisiklet safari, sportif olta balıkçılığı, yaban hayatı ve kuş gözlemciliği gibi kırsal turizm aktivitelerine uygun ortamların bulunması Sepetçilik gibi yöresel el sanatlarının az da olsa sürdürülüyor olması İnanç turistleri için tarihi inanç noktasına sahip olması (Şeyh Kerameddin Türbesi) Yöresel çekiciliklerinin (yöresel yemekler, el sanatları, düğün ve eğlenceler, yöresel müzik ve oyunlar vb.) bulunması Karadeniz'e özgü yaşam tarzının mevcut olması 	<ul style="list-style-type: none"> Kırsal turizm aktivitelerinin inanç ziyaretleri dışında gerçekleştirilemiyor olması Köyden kentlere doğru göç verilmesi (özellikle İstanbul, İzmir, Bursa, Eskişehir'e) Köy halkının turizm konusunda yeterli bilince, sermayeye ve olanaklara sahip olmayışı Geleneksel yapıların genelde bakımsız ve yıpranmış olması Yöresel düğün ve eğlencelerin unutulmaya maruz kalması Betonarme binaların yaygınlaşması Yöresel kıyafetlerin pek tercih edilmemesi ve çağdaş kıyafetlerin yaygın olması Doğal bitki örtüsünün yer yer tahrip edilmesi

Kaynak: Çelik vd, 2012:66'dan yararlanılarak araştırma sahasına uyarlanmıştır.

Boztekke Köyü ve çevresi, öncelikle sahip olduğu doğal turistik çekiciliklerle önemli düzeyde kırsal turizm potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda araştırma sahasında Büyük ve Küçük Güre derelerinin aşındırmasıyla ortaya çıkan engebeli araziler mevcuttur. Gerçekten de inceleme sahasında eğimli ve oldukça dik yamaçların oluşturduğu girintili-çukuntulu topoğrafik görünüm mevcuttur (Fotoğraf 4). Dolayısıyla bu çevrede doğa yürüyüşü, atlı doğa yürüyüşü, bisiklet safari tarzında doğal ortamlarda gerçekleştirilebilecek turizm aktivitelerini yapmak olanaklıdır ve bu aktivitelerin gerçekleştirebileceği güzergâhlar oluşturulabilir. Bunun yanı sıra iklim özelliklerinin yıl boyunca dışarıda gerçekleştirilecek turizm aktiviteleri için uygun olması, Boztekke Köyü ve çevresindeki kırsal turizm faaliyetlerini destekleyici yönde katkı sağlamaktadır.

Fotoğraf 4. Boztekke Köyü ve çevresinde oldukça engebeli arazilerin bulunması, doğa yürüyüşü, atlı doğa yürüyüşü, bisiklet safari gibi turistik aktivitelerin

Boztekke Köyü ve çevresinde kırsal turizm açısından önem arz eden bir diğer doğal turistik çekicilik, zengin doğal bitki formasyonları ve kültür bitkileridir (Fotoğraf 5). Bu bağlamda fındık ve meyve ağaçları ile geniş yapraklı ormanları ve orman altı florasının oluşturduğu bitki çeşitliliği dikkat çekicidir. Nitekim bu çevredeki bitkiler, çoğunlukla Avrupa-Sibirya Flora Bölgesi'ne aittir ve kolşik flora elemanlarından oluşmakta olup, bitkilerin büyük bir bölümü higrofit (nemcil) ve higrofil (suyu, nemi seven) özelliktedir. Ayrıca Akdeniz bitki elemanlarına ve psödomaki türlerine de rastlanmaktadır. Dolayısıyla böylesine zengin ve çeşitli bitki varlığıyla araştırma sahası, başta

botanik turizmi olmak üzere, bilimsel amaçlı doğa yürüyüşleri ve foto safari gibi turistik aktivitelere uygun ortamlara sahiptir. Bu tür etkinliklerin yapılabilmesi için tur güzergahları oluşturabilir ve ziyaretçilerin buralara getirilmesi sağlanabilir.

Fotoğraf 5. Boztekke Köyü ve çevresindeki çeşitli ağaç, ağaçcık ve çalı türlerinden görünümüler.

Boztekke Köyü ve çevresindeki yabani hayvan varlığı da kırsal turizm açısından değer taşıyan diğer doğal turistik çekiciliktir. Bu bağlamda tavşan, yabandomuzu, çakal, tilki, porsuk, sansar, sincap gibi kara hayvanlarının yanı sıra keklik, yaban ördeği, çulluk, karatavuk, karga, güvercin, serçe, kırlangıç, yarasa, ağaçkakan, atmaca, şahin ve doğan gibi kuş türleri de yaşam sürmektedir. Bu bağlamda yaban hayatı gözlemciliği, ornitolojik gözlemler, doğa fotoğrafçılığı gibi turizm aktiviteleri açısından kıymetli bir kaynak potansiyeline sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Büyük ve Küçük Güre derelerinde sportif olta balıkçılığı da yapılabilir. Bu tür etkinliklerin yapılabilmesi için tur güzergâhları oluşturabilir ve ziyaretçilerin buralara getirilmesi sağlanabilir.

Boztekke Köyü ve çevresi, doğal turistik çekiciliklerin yanı sıra kırsal turizm açısından en ilgi çekici olarak değerlendirilebilecek kırsal yaşam unsurlarına, kırsal miras ürünlerine ve yöresel çekiciliklere de sahiptir. Bunlardan en önemlilerinden birisi, kırsal yaşam tarzının yansıması olan çekiciliklerdir. Nitekim köydeki kırsal yaşam, kent ortamında yaşayan turistler için ilgi çekici olabilecek unsurlar içermektedir. Bu bağlamda Karadeniz köy yaşamının tipik örneklerine araştırma sahamızda rastlamak mümkündür. Bunlardan en dikkat çeken geleneksel tarzda da yapılan yöresel tarımsal faaliyetlerdir (Fotoğraf 6). Başta fındık, karayemiş (taflan) ve mısır gibi yöresel

ürünlerin yanı sıra birçok meyve ve sebzelerin üretimine dayalı tarımsal faaliyetler, özellikle tarımsal turizm (agro-turizm) gibi turizm türleri bakımından dikkate değer bir potansiyel içermektedir. Bunların bir kısmında üretimin geleneksel metotlarla yapılması ve yöresel nitelikte olması, özellikle Karadeniz tarım kültürünü yerinde görmek isteyenler için ilgi çekici kapasitededir. Burada tabii ki ilk akla gelen, fındık tarımıdır. Boztekke Köyü ve çevresindeki arazilerde oldukça yaygın olan fındık tarımı, tarımsal turizm açısından değerlendirilebilir. Özellikle fındık hasadı dönemlerinde dışarıdan gelecek turistlerin, fındık hasadı etkinliğine katılmaları ve bunu bizzat tecrübe etmeleri sağlanabilir. Bunun yanı sıra mısır, taflan gibi ürünlerin hasat dönemlerinde, buraya gelecek turistlerin hem hasat etkinliğine katılma hem de bunlardan yapılacak lezzetleri yerinde ve doğal ortamında tatmaları sağlanabilir.

Fotoğraf 6. Boztekke Köyü ve çevresindeki fındık ve mısır tarımından bir görünüm.

Araştırma sahasında kırsal turizm açısından dikkati çeken bir diğer unsuru, yöresel mimariye sahip meskenler oluşturmaktadır (Fotoğraf 7). Araştırma sahasının da içerisinde yer aldığı Doğu Karadeniz kıyı kuşağında yaşayan insanların evlerinde yöresel özellikler ağır basmaktadır. Bu bölgede Kafkas yamaçlarının gelişmiş mimarisini, yerleşik düzene yeni geçmiş insanların basit yapılarını, yerli kabilelerin yapı düzenlerinden izleri, değişik göçlerin özgün (ya da eklektik) mimari biçimlerini gözlemlemek olanaklıdır. Bu etkilere karşın toplumlar önemli yapı özelliklerini korumayı başarmış görünmektedirler (Sümerkan, 1990: 305). Boztekke Köyü'nde çağdaş meskenlerin yanı sıra geleneksel mimarinin hakim olduğu yöresel özelliklerin damgasını vurduğu, taş ve ahşabın birlikte kullanıldığı karkas meskenler ve eklentileri (kuyu, fırın, samanlık ve serenti) bulunmaktadır.

Boztekke Köyü'ndeki meskenlerin yapılış tarzında ve kullanılan malzemenin seçilmesinde her mevsim yağışlı, nemli ve ılıman Karadeniz iklimi; oldukça eğimli ve girinti-çukuntulu topoğrafya gibi doğal faktörlerin yanı

sıra Karadeniz insanının pratik zekasının ve yaşayış tarzının, estetik anlayışının, ihtiyaçlarının ve beğenilerinin yani kültürünün de oldukça önemli tesirleri söz konusudur. Nitekim geçmiş dönemlerde çevreden sağlanan malzeme ile yapılan konutların alt katı ahır, üst katı ise oturma yeri olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 7). Evin iç bölmeleri tamamen ahşap malzemelerden yapılmaktadır. Ailelerin ikamet ettiği üst katta; odalar, salon, mutfak, ocaklık, gizli banyo, kalemlik, wc gibi çeşitli donatılar bulunmaktadır. Evlerin çatısı, yağmur suyunun hızlıca akmasını sağlamak için oldukça eğimli yapılmaktadır. Çatıda örtü olarak eskiden hartama olarak bilinen tahta kaplama daha sonra gelişen teknoloji ve ulaşım ile kiremit kaplama kullanılırken, günümüzde teneke ve çinko çatı kaplamada kullanılmaktadır.

Fotoğraf 7. Boztekke Köyü'ndeki geleneksel mimariye sahip, ahşap ve taşın birlikte kullanıldığı ahşap karkas mesken tipinden bir görünüm.

Meskenlerin yanı sıra ilginç tasarımlarıyla dikkat çeken eklentilerden serentiler, fırınlar ve kuyular da oldukça ilgi çekicidir (Fotoğraf 8). Yerden 1,5-2 m yüksekte direkler üzerinde tamamen ahşap malzeme kullanılarak yapılan bir çeşit ambar görevi gören serentiler, yörede fındık ve mısır gibi yöresel ürünlerin kurutulması, nemden ve zararlı haşerattan korunabilmesi için evlerin yakınında inşa edilmişlerdir. İlgi çekici eklentilerden bir diğeri olan fırınlar ise, yöredeki insanların ekmeklerini pişirdikleri yerdir. Ana malzemesi taş olan fırınların çatı kısmı, saçla örtülmüştür. Her ailenin fırını bulunmamakla birlikte ailelerin birçoğunda fırın mevcuttur. Bazı aileler bir araya gelerek birlikte ekmek yapmaktadır. Evlerin yakınında bulunan ve su ihtiyacını karşılamak için

yararlanılan kuyular da ilgi çekicidir. Gerek meskenler gerekse fırın, kuyu ve serenti gibi yöresel özelliklerin yansıtıldığı yapılar, kırsal turizm açısından değerlendirilebilecek bir çekim gücü oluşturmaktadır. Bu bağlamda Boztekke Köyü'ne gelecek olan ziyaretçiler, yöresel evlerde konaklama, ilgi çekici mimari özellikleri görme, fırınlarda yapılacak mısır ekmeği ve diğer yöresel lezzetleri tatma olanaklarına da sahip olacaklardır.

Fotoğraf 8. Boztekke Köyündeki ev eklentilerinden görünüm.

Araştırma sahasında kırsal turizm açısından dikkati çeken bir diğer unsur yöresel yemekler oluşturmaktadır. Bu bağlamda doğal ürünlere dayalı, sağlıklı ve sebze ağırlıklı Karadeniz yemek kültürünün önemli örneklerini burada görmek olanaklıdır. Doğal ortam özellikleri nedeniyle ot, yaprak ve deniz ürünlerinden oluşan yemekler hâkimdir. Yörede yiyecekler genel olarak otsu bitkiler, ot yaprakları, diken uçları, sebzeler ve mantarlardan oluşmuştur. Yaz mevsimi bunlar günlük taze olarak tüketilir. Kışlık yiyecekler fırınlanmış kuruluklar, tuzlular (fasulye, mantar, yeşil domates, hamsi), turşular (fasulye, salatalık, yeşil domates, biber), salçalar (domates ve biber), konserveler (domates, biber, fasulye), pekmez ve reçeller (incir, üzüm, kiraz, ayva, vişne, kıvılcık, elma), kompostoluk ve çerezlik (fındık, ceviz, kestane, patlak mısırları, kuru üzüm) olarak hazırlanırlar (Anonim, 2000:1-5).

Çalışma sahasında doğal bitkilerin bir kısmı kurutularak içecek olarak kullanılır. Bu bitkiler; kekik, ıhlamur, nane, çay, taflan yaprağı, kuşburnu ve yayla papatyalarıdır. Aynı zamanda yoğurt, pekmez, reçeller sulandırılarak

soğuk içecek olarak kullanılır. Toplayıcılıkla elde edilen ve yemeklik olarak kullanılan ürünler; ısırgan, sakarca, galdirik, çalı çileği yaprağı, merevcen (diken ucu), mendek, madımak, mantar ve peziktir. Bu yöresel ürünlerden yapılan karalahana (pancar) çorbası, mısır unu ekmeği, karalahana (pancar) sarması, merevcen (diken ucu kavurması), fasulye turşusu kavurması gibi odun ateşinde ve yöresel fırınlarda pişirilen birçok yöresel yemeği Boztekke Köyü'nde tatmak mümkündür. Bunların yanı sıra günümüzde pek tercih edilmeyen ve özellikle şenliklerde ve özel günlerde giyilen yöresel kıyafetler de oldukça ilgi çekicidir (Fotoğraf9).

Fotoğraf 9. Yöresel lezzetlerden pancar çorbası ve yöresel kıyafetlerden görüntümler.

Araştırma sahasında kırsal turizm açısından dikkati çeken bir diğer unsuru düğün, kına gecesi, özel günlerde yapılan yöresel etkinlikler oluşturmaktadır. Boztekke Köyü ve çevresinde eskiden Giresun yöresindeki düğünlere benzer etkinlikler gerçekleştirilmekteydi. Eski düğünlerden kalan adetler oldukça azalmış ve bazı değişimler geçirmiş olsa da günümüzdeki düğünler oldukça ilgi çekicidir. Günümüzde Boztekke köyü ve çevre köylerde düğünler üç gün sürmekte; cuma (komşu düğünü), cumartesi (genel düğün) ve pazar (gelin alma) günleri gerçekleştirilmektedir. Cuma günü sabah düğüne başlanmakta, hoca gelerek duası yapılmakta, komşular toplanmakta ve sabah kahvaltısı yapılarak düğüne başlanmaktadır. Cuma günü akşamları komşu düğünü yapılmakta, yakın komşular gelip o akşam yiyip içmekte ve eğlenceli vakitler geçirmektedirler. Cumartesi günü akşam ise diğer uzak bölgelerde bulunan kişiler davet edilmekte ve bir gün önce düğün yapan komşular gelen misafirlere hizmet etmektedirler. Asıl düğün ise cumartesi günü gerçekleştirilmekte ve gecenin geç saatlerine kadar devam etmektedir. Pazar günü gelin alma günüdür. Gelin alınarak konvoy ile eve getirilerek düğün

bitirilmektedir. Yukarıda ifade edilen düğün törenlerinde de yer yer eski köy düğünlerinden kalan adetler az da olsa yaşatılmaktadır. Dolayısıyla Boztekke köyünde özellikle geleneksel formuna yakın bir tarzda yaşatılarak gerçekleştirilebilecek kına geceleri ve köy düğünleri, turistlere gösteri şeklinde organize edilebilir. Buraya gelecek turistlere, geleneksel köy düğününün veya kına gecesinin kısa ve hızlandırılarak birkaç saate indirilmiş ve ilgi çekici bölümlerinin ön plana çıkarıldığı gösteriler gerçekleştirilebilir.

Araştırma sahasında kırsal turizm açısından ilginç bir diğer unsur, Giresun yöresine özgü el sanatları ve yöresel geçim kaynaklarıdır. Bu bağlamda yörede başta sepetçilik olmak üzere demircilik, bakırcılık, marangozculuk, oya ve nakış işlemeciliği faaliyeti sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bunlardan özellikle sepet örmeciliği, yöresel el sanatı olarak kırsal turizm faaliyetleri için değerlendirilebilir (Fotoğraf 10). Geçmiş dönemlerde taşıma aracı olarak sepet kullanılmaktadır. Günümüzde teknolojinin gelişmesi sonucunda sepete alternatif araçların ortaya çıkması, sepet yapımıyla uğraşanların sayısının oldukça azalmasına neden olmuştur. Demircilik faaliyeti ise, uzun yıllardan beri sürdürülmekte ve köyde bir adet demirci atölyesi bulunmaktadır. Geçmiş döneme göre demircilik faaliyetinde önemli ölçüde azalma görülmektedir. Günümüzde demir atölyesinde; kırılan demir malzemelerin tamiri, gerevi, balta, tahra, kazma, bel gibi yörede kullanılan kesici aletlerin yapımı ve çapa malzemelerinin yapımı gerçekleştirilmektedir. Bir başka yöresel geçim faaliyeti olan marangozculuk da yok olma noktasına gelmiş olup, sadece bir kişi tarafından sürdürülmekte ve bir adet ahşap işleme atölyesi bulunmaktadır. Biçme işleminin gerçekleştirildiği atölyede insanların getirmiş oldukları ağaçları çatı ve terak malzemesi olarak biçme işlemleri gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra cenazelerde mezar tahtası atölyelerde biçilmektedir. En çok kullanılan ağaçlar kestane, kiraz, ceviz ağaçlarıdır. Bu tür faaliyetler, günümüzde ekonomik olarak dikkate değer bir katkı yapmamakla birlikte kırsal turizm açısından değerlendirilebilir ve yöreye gelecek turistlere burada üretilen el sanatı ürünleri sergilenebilir. Bu durum, buradaki yöresel el sanatlarının devamlılığına da katkı sağlayacaktır.

Fotoğraf 10. Boztekke Köyü'ndeki yöresel el sanatlarından biri olan sepetçilik faaliyetinden bir görünüm.

Boztekke Köyü, inanç turizmi açısından da önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Bu bağlamda Şeyh Kerameddin Türbesi dikkat çekici inanç noktasıdır ve her yıl çok sayıda ziyaretçiyi kendine çekmektedir. Şeyh Kerameddin Hazretleri, Giresun yöresinde en tanınmış, evliya olarak kabul edilen zatlardan birisidir. Şeyh Kerameddin Hazretlerinin Türbesi, Giresun Merkez'e 8 km uzaklıktaki Boztekke Köyü'nde bulunmaktadır. 1462 yılında yapıldığı rivayet edilen söz konusu türbe, kare planlı, kesme taştan inşa edilmiş bir mezar yapısıdır (Anonim, 2012a:103, Bozalioğlu, 1997: 403). Türbenin yakınında Şeyh Kerameddin vakfından ve XVII. yüzyıla kadar onun adıyla anılan bir cami de yer almaktadır (Fatsa, 2008:36). Günümüzde ise yenilenerek Boztekke Köyü Merkez Cami olarak adlandırılmıştır. Yöre halkının birçok keramet ve menkibesine inandığı Şeyh Kerameddin Hazretlerinin Türbesi, özellikle cumartesi günleri ziyaretçilerin ilgisine sahne olmaktadır.

Bütün bunlara ek olarak Boztekke Köyü'nün ulaşım bakımından elverişli konumda bulunması ve Giresun Merkez'e 8 km mesafede yer alması, çeşitli altyapı olanakları (su, elektrik, kanalizasyon vb) bakımından uygun durumda olması, köy halkının turizme ve turistlere yönelik olumlu algı ve beklenti içinde olması da kırsal turizm faaliyetleri açısından destekleyici unsurlardandır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Barındırdığı bütün bu kırsal miras ürünleri başta olmak üzere kırsal doğal çekicilikler, kırsal yaşam ve kırsal etkinlikler ile yer şekilleri, zengin bitki ve yabani hayvanların oluşturduğu harika doğa manzaralarının mevcut olması

nedeniyle Boztekke Köyü ve çevresi dikkate değer bir kırsal turizm rezervine sahip durumdadır. Bu bağlamda araştırma sahasında yürüme, kır kayağı, kar pabuçlarıyla gezinti, yoğunluğu düşük iniş kayağı, dış ortamlarda kuş gözlemciliği, doğa fotoğrafçılığı, doğa inceleme gezileri, avlanma, bisiklet sürme/bisiklet turları, ata binme, peyzaj seyretme, yaban hayatı gözlemciliği, tarımsal turizm, kırsal miras etütleri yapma, küçük köy turları yapma, sportif olta balıkçılığı ve doğal ortam gerektiren sporlar gibi pek çok kırsal turizm aktivitesi yapılabilir (Uygur ve Akdu (akt. Aydın, 2012:39). Bunun yanı sıra Boztekke Köyü ve çevresinde kırsal turizmle bağlantılı olan inanç turizmi, kültür turizmi ve ekoturizm gibi bazı turizm aktiviteleri de geliştirilebilir.

Bütün bu kırsal turizm potansiyeline rağmen, Boztekke Köyü ve çevresinde istenilen düzeyde turizmin geliştirilmediği anlaşılmaktadır. Bunda birtakım beşeri ve ekonomik faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Bu çevrede kırsal turizm faaliyetlerinin gelişmesini aksatan ve kırsal turizm faaliyetlerinin gelişmesinde engel teşkil eden unsurların başlıcaları şunlardır; kırsal turizm aktivitelerinin inanç ziyaretleri dışında gerçekleştirilemiyor olması; köyden kentlere doğru göç verilmesi (özellikle İstanbul, İzmir, Bursa, Eskişehir); köy halkının turizm konusunda yeterli bilince, sermayeye ve olanaklara sahip olmayışı; geleneksel yapıların genelde bakımsız ve yıpranmış olması; yöresel düğün ve eğlencelerin unutulmaya maruz kalması; betonarme binaların yaygınlaşması; yöresel kıyafetlerin pek tercih edilmemesi ve çağdaş kıyafetlerin yaygın olması; doğal bitki örtüsünün yer yer tahrip edilmesi; konaklama olanaklarının yetersiz olması (ev pansiyonculuğunun gelişmemiş olması); yeme-içme ve çeşitli rekreasyonel faaliyetler için kafeterya, çay bahçesi ve restoran gibi tesislerin yetersizliği; kırsal turizm faaliyetlerinin geliştirilmesinde sorumluluk alabilecek dernek ve kooperatif gibi sivil toplum kuruluşların olmayışı; kırsal turizm faaliyetlerini organize edecek ve bunlarda görev alacak kişilerin bulunmaması; tur operatörleri ve seyahat acenteleriyle bağlantı kurularak Giresun dışından ziyaretçilerin getirilmemesi; genç ve eğitimli nüfusun azlığı ve tanıtım faaliyetlerinin yetersiz olması gibi olumsuz faktörlerdir (Tablo 2).

Boztekke Köyü ve çevresinde Şeyh Kerameddin Türbesi'ne yapılan inanç turları dışında dikkate değer bir kırsal turizm aktivitesi söz konusu değildir. Bu çevrede kırsal turizm aktivitelerinin canlandırılabilmesi için öncelikle kırsal turizm için gerekli olan alt ve üst yapı olanaklarının sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda ilk olarak yeme-içme ve konaklama için gerekli mekanlar oluşturulmalıdır. Konaklama ve yeme-içme faaliyeti için ev pansiyonculuğu geliştirilebilir ve halen kullanımda olan evlerden, ziyaretçilerin kalmasına yönelik olarak birtakım düzenlemelerden sonra yararlanılabilir veya eski evlerden bazıları restore edilerek bu amaç doğrultusunda kullanılabilir.

Boztekke Köyü'nde bu amaçla kullanılabilir 30'u aşkın konut bulunmaktadır.

Böylelikle köye gelecek ziyaretçiler, köy evlerinde konaklayarak, köy ürünlerinden tadarak ve köy ortamını bizzat yaşayarak güzel vakitler geçirebilir ve hoş anılarla ayrılabilir. Yeme-içme için ayrıca köy misafirhanesi veya köy odası tarzında ortak kullanılabilen mekanlardan da yararlanılabilir. Söz konusu mekanlarda, ziyaretçilere toplu yemekler verilebilir ve çeşitli eğlenceler düzenlenerek ziyaretçilerin hoş vakit geçirmesi sağlanabilir. Ayrıca köydeki eski yaşantıya ait yöresel kap-kaçaklar, dokumalar, giysiler, eskiden kullanılan tarım aletleri vb. kültürel çekiciliklerin sergileneceği bir köy müzesi oluşturulabilir. Bunun için günümüzde kullanılmayan evlerden birisi, çeşitli düzenlemeler yapılarak müzeye dönüştürülebilir.

Boztekke Köyü'nde her ne kadar günümüzde pek tercih edilmese de yöresel kıyafetler, el sanatları, yöreye özgü müzik ve oyunlar, kına geceleri ve düğünler de kırsal turizm açısından değerlendirilebilir. Bir çoğu unutulmaya yüz tutmuş söz konusu kültürel miras ürünleri, yeniden canlandırılarak, ziyaretçilere sunulabilir. Böylelikle kültür varlıklarının yok olmasının önlenmesine de katkı sağlanabilecektir. Bu bağlamda söz konusu somut ve soyut kültür miraslarının yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında kırsal turizmin önemli katkıları olabilmektedir. Belki önceden hiç kıymet verilmeyen birçok eski yaşam tarzına ait alet ve dokumalar, kırsal turizmin gelişmesiyle yeniden değer kazanmakta ve önemsenmektedir. Araştırma sahasında da kırsal turizmin bu işlevinden yararlanılabilir.

Boztekke Köyü ve çevresinde kırsal turizm aktivitelerinin canlandırılması için atılması gerekli olan bir diğer adım, söz konusu faaliyetleri organize edecek ve bunlarda görev alacak kişilerin belirlenmesi ve kuruluşların oluşturulmasıdır. Bu bağlamda kurulabilecek bir köy derneği ve kooperatifi aracılığıyla kırsal turizm aktiviteleri için gerekli ortam oluşturulabilir. Böylelikle kırsal turizmin daha planlı, sürdürülebilir, ortak sorumluluk bilinci ve görev paylaşımı anlayışıyla geliştirilmesi, bütün köy halkının bundan istifade etmesi sağlanabilir. Bunun yanı sıra Giresun dışından gelen ziyaretçilerin oldukça az sayıda olduğu ve türbe ziyareti amacıyla geldikleri anlaşılmaktadır. Bu kapsamda özellikle inanç turizmi (Şeyh Kerametdin Türbesi) ve kırsal kültürün ilgi çekici unsurlarının çekim gücünden mutlaka yararlanılmalıdır. Giresun dışından ziyaretçileri buraya çekmek için, tur operatörleri ve seyahat acenteleriyle bağlantıların kurulması yararlı olacaktır. Ayrıca özellikle Giresun Merkez'de ikamet eden, yöre kültürünü merak eden ve Giresun doğumlu olmayanların da buraya çekilmesi için uygun rekreasyon alanları oluşturulabilir.

Boztekke Köyü ve çevresinde kırsal turizm aktivitesinin canlandırılması

için atılması gerekli olan bir diğer adım, yerel halkın bu konuda bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesidir. Yörede yapılan incelemelerde köy halkının başta türbe için gelen ziyaretçiler olmak üzere buraya gelecek turistlere yönelik olarak olumlu bir bakış açısına sahip olduğu ve turistlerin gelmesini destekledikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte köy halkının kırsal turizm faaliyetlerinde aktif görev alması ve bizzat katılım göstermesi, ev pansiyonculuğu, turist ağırlama, turistik hizmet faaliyeti, eğlence faaliyetleri ve bütün bunların sunumu gibi hususlarda bilgi alması ve kurslarla bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Böylelikle köy halkının kırsal turizmle yönelik ilgileri artırılabilir ve kırsal turizm etkinliklerinin gerçekleştirilmesi için elverişli bir ortam oluşturabilir.

Kırsal turizm için konaklama, yeme-içme gibi turistik olanaklar oluşturulup, gerekli olan halk desteği alındıktan sonra atılması gereken diğer adım, Boztekke Köyü ve çevresinin sahip olduğu kırsal turizm potansiyelinin ve yapılabilecek kırsal turizm etkinliklerinin duyurulması ve tanıtılması için tanıtım, reklam ve pazarlama faaliyetlerinin gerçekleştirilmesidir. Bunun için yerel etkinlikler ve tanıtım günleri organize edilebilir. Geleneksel formların nispeten korunduğu kına gecesi ve düğünler, şenlikler gerçekleştirilebilir. Yerel ve ulusal düzeyde yazılı, görsel ve işitsel medyanın ilgisi çekilerek, Boztekke Köyü'nün potansiyeli insanlara aktarılabilir. Örneğin, yöresel yemek ve gezilerle ilgili televizyon programları davet edilerek, köyde yöresel yemekler ve eğlenceler sunulabilir. Ayrıca sosyal medya ortamlarında faaliyet gösterilip, internet sitesi kurularak, Boztekke Köyü ve çevresinin kırsal turizm varlığı ve yapılabilecek etkinlikler tanıtılabilir.

Boztekke köyü ve çevresi gibi kırsal turizm potansiyeli değerlendirilebilecek düzeyde olan kırsal alanlarda, başta kırsal turizm olmak üzere ekoturizm, inanç turizmi, kültür turizmi, tarımsal turizm gibi sürdürülebilir turizm türlerinin geliştirilmesi özellikle kırsal kalkınma, dezavantajlı gruplardan biri olan köy kadınlarının istihdamı ve yaşam kalitelerinin artırılması gibi hususlarda da önemli katkılar sağlayacaktır. Böylelikle Boztekke Köyü gibi kırsal yerleşmelerde yaşayan söz konusu gruplar, kırsal turizm etkinliklerinde aktif görev alarak, ailesine ek gelir sağlama avantajını yakalayacaklardır. Ayrıca kırsal turizmin gelişmesi; kırsal alanlardaki ekonomik durumun iyileştirilmesine, kentlere doğru olan göçün azaltılmasına ve işsizliğin düşürülmesine ciddi katkılar yapabilecektir.

Bütün bunların olabilmesi ve bu çevrede kırsal turizmin geliştirilebilmesi için her şeyden önce yapılması gereken şey, kırsal turizmin bir plan ve proje dahilinde geliştirilmesidir. Çünkü planlamasız, gelişigüzel bir şekilde ve sürdürülebilir olmayan turizm aktivitelerinin uzun ömürlü olması oldukça güçtür. Yapılacak kırsal turizm projeleriyle bu çevrenin kırsal turizm olanakları

ortaya çıkarılabilir, markalaşma yolunda önemli adımlar atılabilir ve Bulancak ilçesi sınırları içerisinde yer alan İnece Köyü örneğinde olduğu gibi turizm aktivelerinin geliştirilmesi için uygun zemin oluşturulabilir. Böylelikle inceleme alanı gibi Giresun ilinde sürdürülebilir turizm türlerinin gerçekleştirilebileceği mekanların sayısı artırılarak, kırsal turizm başta olmak üzere ekoturizm, çiftlik turizmi, tarımsal turizm, kültür turizmi, inanç turizmi gibi turizm türlerinin yaygınlaştırılması ve ilin turizm potansiyelinin artırılması mümkün olabilir.

Kaynaklar

- Akçay, D.G., (2012), "Tokat İli Sulusaray (Antik Sebastapolis) İlçesinin Kırsal Alan ve Turizm birikliliği üzerinden Değerlendirilmesi", 2. *Ulusal Kırsal Turizm Sempozyumu* (20-22 Eylül 2012), s. 1-19, Aksaray.
- Akkesen, A., (2012), "Türkiye'nin Kırsal Turizm Potansiyeli, Önemli Bileşenleri ve Geleceğe Yönelik Politikalar", 2. *Ulusal Kırsal Turizm Sempozyumu* (20-22 Eylül 2012), s. 19-24, Aksaray.
- Anonim, (2000), *Giresun Yemekleri*, Giresun Valiliği Kültür Yayınları, No:6, Giresun.
- Anonim(2012a), *Giresun İli Turizm Rehberi*, Giresun Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Giresun.
- Anonim(2012b), 2011 Yılı *Giresun İl Çevre Durum Raporu*, Giresun Valiliği, İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Giresun.
- Anonim, (2013), 2012 yılı *Giresun İl Çevre Durum Raporu*, Giresun Valiliği, İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Giresun.
- Anonim, (2014), Giresun İl Özel İdaresi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü Mehmet Fatsa'yla yapılan mülakattan elde edilen bilgiler.
- Atalay, İ., (1994), *Türkiye Vegetasyon Coğrafyası*, Ege Üniv. Basımevi Bornova, İzmir.
- Atalay, İ., (1997), *Türkiye Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Atalay, İ. ve Mortan K., (2007), *Türkiye Bölgesel Coğrafyası (Resimli ve Haritalı)*, İnkılap Kitabevi, İzmir.
- Aydın, M., (2012), "Kırsal Turizm Kavramına Evrensel Bir Bakış: Dünyada Kırsal Turizm Faaliyetleri", 2. *Ulusal Kırsal Turizm Sempozyumu* (20-22 Eylül 2012), s. 37-43, Aksaray.
- Bakırcı, M., (2007), *Türkiye'de Kırsal Kalkınma: Kavramlar, Politikalar ve Uygulamalar*. Nobel Yayınları, Ankara.
- Bozalıoğlu, İ., (1997), "Giresun'da Osmanlı Dönemine Ait Tekke ve Zaviyeler", *Giresun Tarihi Sempozyumu (24-25 Mayıs 1996)*, s. 391-404, İstanbul.
- Çeken, H., Karadağ, L. ve Dalgın, T., (2007), "Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm ve Türkiye'ye Yönelik Teorik Bir Çalışma", *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 1-14.
- Çelik, D., Gökçe, A., Koca, V., Cengiz G., (2012), "Kırsal Turizmde Marka Kimliği: Yörük Köyü Örneği," 2. *Ulusal Kırsal Turizm Sempozyumu* (20-22 Eylül 2012), s. 59-79, Aksaray.
- Fatsa, M., (2008), *Giresun Yöresinde Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserleri*, Giresun Belediyesi Yayınları, Giresun.
- İstanbullu Dinçer, F., Muğan Ertuğral S. ve Gündoğdu, C., (2012), "Kırsal Turizm Politikalarının Beş Yıllık Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi", 2. *Ulusal Kırsal Turizm Sempozyumu* (20-22 Eylül 2012), s. 91-112, Aksaray.
- Koçman, A., (1993), *Türkiye İklimi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:72, İzmir.
- Morgül, Ş.M., (2006), *Trakya Bölgesinde Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesine İlişkin Analiz: Kırklareli Örneği (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Trakya Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Edirne.
- Özdemir Yılmaz, G. ve Kafa Gürol, N., (2012), "Balıkesir İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi" *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 14 (23): 23-32.
- Özgüç, N., (2013), *Turizm Coğrafyası (Özellikler ve Bölgeler)*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Özkan, E., (2007), *Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları Ve Kırsal Turizm (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sever, R. ve Koca, H., (2003), "Giresun Ormanları ve Başlıca Sorunlar", *Yeşil Giresun Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun Sempozyum Bildirileri*, s. 117-128, Giresun.
- Soykan, F., (1999), "Doğal Çevre ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10, ss. 67-75.
- Soykan, F., (2003), "Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi", *Ege Coğrafya Dergisi*, 12 (2003) 1-11.

- Soykan F., (2004), *Kırsal Alanların Turizm Potansiyelinin Saptanması ve Şirince Köyü'ne (İzmir) Uygulanması*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Sümerkan, M., R., (1990), “Doğu Karadeniz Geleneksel yapı Sanatında İlginç Çözümler”, *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Samsun.
- Turhan, M. S., (2005), *Avrupa Birliği Üyeliği Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Tedbirleri Uygulama Süreci* (Uzmanlık Tezi), Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler Ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara. (www.tarim.gov.tr/ABDGM/Belgeler/.../uzmanliktezi_turhan.pdf-Son Erişim Tarihi: 01.10.2014).
- Tümertekin E. ve Özgüç, N., (2012), *Beşeri Coğrafya, İnsan. Kültür. Mekan*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Uygur, S. M. ve Akdu, U., (2009), “Çiftlik Turizmi, Kırsal, Tarım ve Ekoturizminin Kavramsal Açidan İncelenmesi”, *Journal Of Commerce & Tourism Education Faculty*, 143-166. <http://www.tuik.gov.tr> (Son Erişim Tarihi: 26.09.2014).

Enerji Etkinliği Ve Rebound Etkisi: Bir Literatür Araştırması

Geliş Tarihi:05.09.2014
Kabul Tarihi:22.01.2015

Eda BOZKURT*
Haktan SEVİNÇ**

Öz

Enerji etkinliğindeki artış ile enerji tüketiminde azalma beklenmektedir. Fakat bu her zaman gerçekteşmemektedir. Bu duruma sebep olan faktörlerden biri rebound etkisidir. Yani rebound etkisi nedeniyle tüketim artmaktadır. Böylece çevresel faktörler ve enerji kaynaklarının sürdürülebilirliği olumsuz etkilenmektedir. Rebound etkisi enerji etkinliğine bağlı olan bir paradoks olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada enerji etkinliği ve rebound etkisi kavramlarına dikkat çekilmiş ve literatüründeki ampirik ve teorik araştırmalar açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Enerji Etkinliği, Rebound Etkisi.

Energy Efficiency and Rebound Effect: A Literature Review

Abstract

Decline of energy consumption is expected depending upon increase in energy efficiency. However, it is not always realized. One of the factors that cause this condition is rebound effect. In other words, because of the rebound effect, consumption is increaseing. Thus, environmental factors and sustainability of energy resources is negatively affected. The rebound effect appears as a paradox, depending on the energy efficiency. In this study, the concept of energy efficiency and the rebound effect was pointed out to and examined in terms of empirical and theoretical research in the literature.

Keywords: Energy, Energy Efficiency, Rebound Effect.

*Uzm. Dr. Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, İktisat Bölümü, edabozkurt@atauni.edu.tr

**Arş. Gör. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, h.sevinc@agri.edu.tr

Giriş

Ülkeler için enerji özellikle 1970'lerdeki fiyat dalgalanmalarınla zirveye ulaşan bir konu haline gelmiştir. Enerji; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyümeyi sağlamanın, gelişmiş ülkelerde ise ekonomik büyüme ve kalkınmayı sürdürmenin en önemli belirleyicilerinden birisidir. Enerjinin ekonominin neredeyse bütün bileşenlerine girdi yaratma yeteneğine sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, özellikle de enerji kaynaklarına sahip ülkelerin nasıl büyük bir avantaj elde ettikleri daha açık ortaya çıkmaktadır. Fakat birçok ülke enerji kaynakları açısından oldukça fakirdir ve bu durum onları dışa bağımlı hale getirmektedir. Bu durumda ülkeler ya alternatif enerji kaynakları arayışında bulunarak ya da enerji verimliliği konusunda daha etkin politikalar izleyerek dışa bağımlılıklarını azaltmaya çalışmaktadırlar. Dünyanın her yerinde politika yapıcılar iklim değişikliklerinin etkilerini azaltmak, enerji ithalatına bağımlılığın zayıflamasını sağlamak ve doğal kaynakları korumak amacıyla enerji etkinliğini artırıcı politikalar tesis etmektedirler (Gillingham, Matthew, Rapson ve Wagner, 2013). Enerji etkinliği enerji tasarrufuna destek olmakta mıdır? Bu sorunun cevabı literatürde araştırmacıların dikkatini çekmeye başlayan rebound etkisi nedeniyle hayır olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumdan hareketle bu çalışmada öncelikle enerji etkinliği üzerinde durulmuştur. Arkasından rebound etkisi hakkında teorik bilgi verilerek kavram tanıtılmış ve ilgili literatürden örnekler sunulmuş ve son olarak Türkiye'de genel bir enerji değerlendirilmesi yapılmıştır.

Enerji Etkinliği

Enerji tüketimi hem yenilenemez kaynakların hızlı tüketiminden (fosil kaynaklar) hem de tüketim sonucu açığa çıkan (CO₂, CO, HC, NO_x, SO_x, vb.) salımlardan dolayı sürdürülebilirlik ile yakından ilgilidir. Bu nedenledir ki enerji tasarrufu ya da etkinliği (verimliliği) sürdürülebilirlik ile doğal olarak ilişkilidir. Enerji etkinliği; bir birim enerji girdisine karşılık gelen kullanılabilir çıktı ya da bir birim kullanılabilir çıktı için gerekli olan enerji şeklinde ölçülebilir (Yetişkul ve Şenbil, 2010:186-187). Günümüzde enerji etkinliği politikaları yalnızca kişi başına düşen enerji tüketiminin artmasıyla ilgili değildir. Bu politikaların amacı minimum enerji kullanarak maksimum enerji üretimi, dağıtımını ve tüketimini sağlamaktır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için evde ve sanayide kullanılan aletlerin standartlaştırılması, vergi ve teşvik politikalarının düzenlenmesi, tüketici farkındalığının yaratılması gibi adımların atılması gerekmektedir (Buluş ve Topallı, 2011). Yüksek enerji etkinliği, daha düşük ithalat, daha yavaş kaynak tüketimi, daha az çevresel bozulma ve çıktı birimi başına daha düşük maliyet anlamına gelmektedir.

Enerji etkinliği esasında teknolojiye ve üretim yöntemlerine bağlı olan bir parametredir (Şimşek, 2011). Fakat burada önemli olan tasarruf edilen enerjinin yeniden tüketime dönüşmesini en aza indirmeyi başarmaktadır. Örneğin, International Energy Agency (IEA) verilerine göre taşımacılık küresel enerji tüketiminin %20'sine ve karbondioksit salınımının dörtte birine neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde toplu taşıma oranı %40-%60 arasında iken Çin'de bu oran %25'e kadar inmektedir. Benzin fiyatlarında hissedilir bir düşüş ya da yakıttan son derece tasarruf sağlayan otomobillerin üretilmesi tüketicileri benzin tüketiminde ne kadar uzaklaştırır? Esasında enerji meselesinde kaynaklara sahip olmak ya da etkinlik yaratmak kadar tüketim bilinci oluşturmak çok daha fazla önemlidir. Bu bağlamda teknolojinin yarattığı etkinlik artışından daha önemli olan onun nasıl kullanıldığı, enerji maliyetindeki azalmanın yarattığı avantajın nereye harcandığıdır. İşte bu noktada rebound etkisi kavramı devreye girmektedir. Tüketicilerin etkinliğe verdiği tepki rebound etkisini yaratmaktadır.

Rebound Etkisi

Rebound kelimesi sözlükte çarpıp geri gelme, geri sekme, tepki, yansıma gibi anlamları karşılamaktadır.

Rebound etkisinin (rebound effect, take-back) temelleri W. S. Jevons'in 1865 yılında yaptığı çalışmaya dayanmaktadır. Jevons, İngiltere üzerine yaptığı araştırmada kömür sorunu üzerinde durmuş ve ekonomik çevrelerin üzerinde durduğu enerji verimliliğinin her zaman enerji tasarrufuna yol açmayacağı paradoksunu ortaya atmıştır. Bu durumun bir giz ve tam anlamıyla karmaşa olduğunu ifade etmiştir (Jevons, 1965).

Jevons'in ardından enerji etkinliği ve tüketim arasındaki ilişki Khazzoom-Brookes postulası ile öne çıkmıştır. L. Brookes (1990) çalışmasında makroekonomik düzeyde rebound etkisine odaklanmış, enerji etkinliğinin ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Brookes'a göre enerji etkinliğini arttırmanın doğrudan sonucu olarak enerji tüketimini de artmaktadır. J. D. Khazzoom (1980) ise enerji etkinliğinin enerji hizmetinin marjinal maliyetini azaltacağına odaklanmıştır. Khazzoom'a göre enerji hizmetlerine olan talep maliyetlerdeki değişmeye yeterince hassasiyet gösterirse, enerji tüketimindeki azalma bu orana bağlı olarak gerçekte azalması gereken miktarda azalmaz. Her iki yazarın görüşlerini birleştiren hipotezlerinde ise enerji etkinliğindeki düzelmenin ekonomik büyüme yaratan kaynakları çok daha fazla serbest bıraktığı ve enerji kaynaklarındaki azalmayı hızlandıran bir mekanizmanın işlediğini ortaya atmışlardır. Yani enerji etkinliğinden elde edilen kaynaklar yeniden enerji tüketimi gerektiren mal ve hizmetlerin üretimine harcanacak, diğer taraftan düşük enerji fiyatı gelir

etkisiyle tüm mallara olan talebi artıracaktır. Bu da daha fazla enerji tüketimini gerektirecektir.

Rebound etkisinin tipolojisini belirlemeye çalışan araştırmalar tek bir etki olmadığını, üç farklı rebound etkisi olduğunu göstermektedir. Bunlar; doğrudan rebound etkisi, dolaylı rebound etkisi ve genel ekonomik rebound etkisidir. Doğrudan rebound etkisi artan enerji verimliliğinin maliyetleri azaltacağı ve böylece enerji tüketimini artıracacağı prensibine dayanır. Bu etkide iki görüş devreye girmektedir. İkame ve gelir etkisi. İkame etkisinde ucuzlayan enerji sermaye ve emek yerine üretim faktörü olarak ikame edilirken, gelir etkisi açısından da enerjide azalan maliyetler reel gelirdeki artışla talebi artırarak ortaya çıkmaktadır. Dolaylı rebound etkisi enerji ile üretilen diğer mal ve hizmetlerin fiyatındaki düşüşü içermektedir. Mal ve hizmetlerin fiyatındaki düşüş onlara olan talebi artıracak ve yeniden enerji tüketimini çoğaltacaktır. Örneğin, elektrik faturasında yaşanan bir düşüş tüketicileri daha fazla elektronik içerikli cihaz almaya sevk etmektedir. Son etki olan genel ekonomik rebound etkisi ise uzun dönemlidir ve enerji etkinliğindeki artışın sadece nihai mallarda değil ara mallarında da fiyatların ucuzlamasına neden olduğu ve bu bütün ekonomik sistemde kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yani enerji yoğun ürünlere talep artar ve enerji yoğun ürünlerle daha az enerji yoğun ürünler arasında üretim farkı kapanır (Greening, Greene ve Difiglio, 2000). Enerji etkinliğinde adı geçen rebound etkisini ölçmek için aşağıdaki formülden yararlanılmaktadır. Buna göre tam bir başarı %0 ile ifade edilirken, rebound etkisinin tam bir başarısızlığı ise %100 ile ifade edilir. Örneğin, %10'luk bir rebound etkisi artan tüketimle tahmin edilen %10'luk enerji tasarrufunu ötelere (Jin, 2007).

$$\text{Rebound etkisi} = \frac{\text{Beklenen tasarruf} - \text{Gerçekleşen tasarruf}}{\text{Beklenen tasarruf}}$$

Literatür Özeti

Enerji etkinliği ve rebound etkisi üzerine hem ampirik hem de teorik düzeyde yapılan çalışmalar dönem, ülke, sektör gibi parametreler açısından değişiklik arz etmektedir. Konuyla ilgili çalışmalardan bazı örnekler aşağıda yer almaktadır.

Saunders (1992), çalışmasında Neoklasik Büyüme Teorisi çerçevesinde ilk defa ampirik olarak rebound etkisini tespit etmiştir. Saunderson, Cobb-Douglas ve Sabit İkame Esnekliği Üretim Fonksiyonu (CES) kullanarak enerji etkinliğinde yıllık %1.2'lik artış üzerinden hesaplamalar yapmıştır.

Bentzen (2004) Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) ile 1949-1999 dönemi için ABD'de imalat sanayideki rebound etkisini araştırmıştır. Sonuçlar oranının yaklaşık %24 olduğunu göstermiştir.

Grepperud ve Rasmussen (2004), Norveç ekonomisinde Genel Denge Analizi vasıtasıyla ekonomideki altı sektörde (kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı, metal üretimi, kimyasal ve mineral ürünler, finans ve sigorta, balıkçılık ve karayolu taşımacılığı) iki önemli enerji kaynağı olan elektrik ve petrol için rebound etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonuçları sektörler arasında farklı ve şaşırtıcı sonuçlar ortaya koymuştur. İmalat sanayi sektörlerinde rebound etkisinin %100'den küçük olmakla beraber uzun dönemli ve daha yüksek olduğu görülmüştür.

Herring ve Roy (2007), tanımsal çalışmalarında insan merkezli eko tasarımların önemi üzerinde durmuşlardır. Bu tasarımlar için enerji etkinliği ve tüketicilerin buna adaptasyonunu ifade ederek bu duruma enerji sektöründeki rebound etkisini dahil etmişlerdir. Tüketimde büyümeyi azaltmadan üretilen daha etkin ürünler ya da bir başka ifadeyle daha yeşil ürünlerin uzun vade de büyük bir fark yaratmayacağını tespit etmişlerdir.

Jin (2007), Güney Kore'de konutlarda kullanılan elektrik enerjisinde rebound etkisini fiyat elastikiyetlerini kullanarak makro düzeyde ve elektrik kullanımı ve etkinliğini arasında doğrusal olmayan ilişki ile mikro düzeyde tahminde bulunmuştur. Makro ve uzun dönemde %30 ve kısa dönemde %38, mikro düzeyde (klima ve buzdolabı) %57-70 olarak tespit etmiştir.

Yetişkul ve Şenbil (2010), çalışmalarında kentsel ulaşımında enerji verimliliğine etki eden faktörleri, dünyanın değişik bölgelerindeki 75 kente ait veriler ile Stokastik Sınır Regresyon Modeli kullanarak belirlemişlerdir. Kentsel yoğunluğun hem özel ulaşımında hem de toplu taşımada enerji verimliliğini artırdığı, ayrıca özel ulaşım için yakıt maliyetlerinin enerji verimliliğini belirleyen en önemli bağımsız değişken olduğu ve toplu taşıma için izli yolların varlığının enerji verimliliğini artırdığını belirlenmiştir. Ancak, gelişmiş ülkelerde toplu taşımanın daha çok enerji harcamasının, bu ülkelerdeki kullanım azlığı ile ilgili olduğunu tespit etmiştir. Sonuç olarak kentsel ulaşımında enerji verimliliğinin artırılması için uygulanan politikaların özel ulaşım ile toplu taşımanın beraber düşünülerek koordineli uygulanmasını önermiştir.

Şimşek (2011), OECD ülkeleri örneklemini içinde karşılaştırmalı olarak Veri Zarflama Analizi çerçevesinde Süper Etkinlik Modeli ve İstenmeyen Çıktı Modeli ile Türkiye'nin ekonomi düzeyinde teknik etkinliği ölçmüş, Malmquist Endeks yardımıyla Türkiye'nin toplam faktör verimliliğindeki değişmeyi analiz etmiştir. Türkiye'nin ithal ettiği enerjiyi de diğer üretim faktörleri ile birlikte etkin kullanmadığı sonucuna ulaşmıştır. Model sonuçları çerçevesinde Türkiye ekonomisinin yapısı ile ilgili önemli bulgular ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede niteliksiz emek, nükleer enerji eksikliği, enerji güvenliği, enerji güvenliği bağlamında da temiz enerji ön plana çıkmaktadır.

Hızla artan enerji ihtiyacı göz önüne alındığında; yerli kaynakların değerlendirilmesini sağlayacak, Türkiye'nin koşullarına uygun, dünyada enerji alanındaki gelişmeleri takip eden, uzun vadeli sosyal, ekonomik ve çevresel politikaları bir arada ele alan bir enerji politikasına ihtiyaç duyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Wang, P. Zhou ve D. Q. Zhou (2011), çalışmalarında Çin'de kent yolcu taşımacılığında doğrudan rebound etkisini araştırmışlardır. Çin'de ulaştırma sektörü toplam enerji tüketiminde %8'lik paya sahip olduğu ve bununda gittikçe artacağını belirterek, enerji verimliliğindeki artışın taşımacılık sektöründe enerji tüketimini azaltacağını fakat rebound etkisinin göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu amaçla Doğrusal Formda Yaklaşık İdeal Talep Tahmin Analizi (LA-AIDS) kullanmışlardır. Ampirik sonuçlar göstermiştir ki %96'lık rebound etkisi nedeniyle etkinlik artışı tüketimi azaltmamakta, enerji tasarrufu ancak %4 seviyesinde kalmaktadır. Fakat diğer taraftan hane halkı tüketim harcamalarındaki artışla rebound etkisinin azalma eğilimine girdiği tespit edilmiştir.

Frondele, Ritter ve Vance (2012), 1997-2009 yılları arasında Almanya'da hane haklı seyahatlerinde rebound etkisini panel ve kantil regresyon yöntemleriyle araştırmışlardır. Rebound etkisinin %57 ile %62 arasında olduğunu belirlemişlerdir.

Li ve Yonglei (2012), Çin'de birincil, ikincil ve üçüncül sanayide panel tahmin yöntemlerini kullanarak rebound etkilerinin derecesini araştırmışlardır. Buna göre birincil sektörde etki çok daha güçlü olup ikincil sektöre göre üçüncül sektörlerde etkinin daha hafif olduğu görülmüştür.

Lin ve Liu (2012), 1981-2009 döneminde Çin'de ekonomik büyümeye teknik gelişmenin katkısını elde etmek için toplam faktör yoğunluğu Malmquist Endeksi'e adapte ederek hesaplamış ve Logaritmik Ortalama Divisia Endeksi ile enerji yoğunluğunun parametreleri- dekompozisyonu ve rebound etkisini hesaplamıştır. Sonuçlar göstermiştir ki ilgili dönem boyunca Çin'de rebound etkisi %53.2'dir.

Evans ve Schafer (2013), ABD'de havacılık sektöründe rebound etkisini araştırmışlardır. Yakıttan tasarruflu hava araçlarının varlığının hava ulaşımına olan talebi artırmakta olduğunu gözlemlemişlerdir. Ayrıca rebound etkisi %19 olarak tahmin edilmiştir. Enerjinin etkin kullanımı sağlarken enerji tüketiminin artması karbon salınımını artırmaya devam etmektedir, bunun önüne geçmek için bazı vergilendirme sistemlerinden yararlanılması gerektiği belirtilmiştir.

Hong, Liang ve Di (2013), 2007 yılında toplam enerji sübvansiyonlarını 582 milyar Yuan olarak hesaplamışlardır. Ayrıca 2000-2009 dönemlerinde elektrik tüketimi üzerinde rebound etkisini önemli olduğunu

saptamışlardır. Girdi-çıkıtı ve fiziksel enerji akış analizi ile hibrid bir analiz yöntemi kullanmışlar ekonomik aktiviteler ve fiziksel enerji arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sübvansiyonların kaldırılması kömür, petrol, doğal gaz ve elektrik fiyatlarını sırasıyla %6.37, %18.62, %20.42 ve %46.55 artırır iken tüketimde ise karbon emisyon katsayısını 17.74, 13.47, 3.64 ve 15.82 milyon azalttığı görülmüştür.

Yu, Zhang ve Fujiwura (2013), araştırmalarını Beijing'de hanehalkı tüketimleri ve Logit Model üzerinde yapmışlardır. Sonuçlar göstermiştir ki soğutucular, elektrikli fanlar, TV'ler ve PC'lerde rebound etkisi yoktur. Klimalar, çamaşır makinası, mikro dalga fırın ve otomobillerde önemli bir rebound etkisi söz konusudur. Örneğin; otomobillerde bu etki %100.79'dur.

Türkiye'de Enerji

Ülkelerin ekonomik büyümelerindeki artışa ve hayat standartlarındaki iyileşmeye bağlı olarak enerjiye olan ihtiyaçları da sürekli artmaktadır. Yerli kaynaklar bakımından zengin olmayan ülkeler açısından meydana gelen bu artış önemli maliyetlere katlanmayı gerektirmektedir. Türkiye de enerji ihtiyacını yerli kaynaklardan yeterince karşılayamayan ülkelerden biridir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın verilerine göre Türkiye toplam enerji ihtiyacının %73'ünü karşılamada dışa bağımlı bir durumdadır.

Faşıllara göre dış ticaret rakamları incelendiğinde dışa bağımlılık daha rahat görülmektedir. 2013 yılında gerçekleşen 251 milyar dolarlık ithalatın 55 milyar dolarlık kısmı enerji ithalatına gitmiştir. Petrolün %94'ü ve doğalgazın %99'u bu ithalattan karşılanmaktadır. Enerjide ithalata bu derece bağımlılık ekonomide önemli bir zaaf oluşturan cari açık üzerinde ilave bir baskı yaratmaktadır (www.tuik.gov.tr).

Enerji arz güvenliğinin sağlanmasında, %73'ler seviyesinde olan dışa bağımlılık oranının yarattığı ekonomik baskılar hem de iklim değişikliği, küresel ısınma, sera gazı salınımı gibi riskler hayati önem taşımaktadır. Bu kapsamda enerji etkinliği konusu tüm dünyada olduğu gibi Türkiye içinde sürdürülebilir bir ekonomi ve yaşanabilir bir dünya için enerjinin üretiminden kullanımına kadar olan süreçte verimliliğin artırılması, israfın önlenmesi ve enerji yoğunluğunun azaltılması gerekliliğini kapsamaktadır. Türkiye'de enerji verimliliği Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından “*binalarda yaşam standardı ve hizmet kalitesinin, endüstriyel işletmelerde ise üretim kalitesi ve miktarının düşüşüne yol açmadan, birim hizmet veya ürün miktarı başına enerji tüketiminin azaltılmasıdır.*” şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca enerji verimliliğinin artırılması amacıyla Enerji Verimliliği Kanunu 2007 yılında 5627 sayılı kanun ile yürürlüğe girmiştir. Ayrıca ülkemizde, bina sektöründe %30, sanayi sektöründe %20 ve ulaşım sektöründe %15 olmak üzere önemli

düzejde enerji tasarruf potansiyeli olduğu tespit edilmiştir (www.enerji.gov.tr.). Sonuç olarak bu rakamlar rebound etkisine işaret olarak kabul edilebilir. Türkiye'de rebound etkisini araştırmaya değer hale getirmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada enerjide rebound etkisi incelenmiştir. Enerji günlük hayatta tüm insanlar için vazgeçilmezdir. Esasında enerji sadece insanlar için değil ülkeler için de üretimde önemli girdiler arasındadır. Fakat enerjinin gerekliliği kadar yeterliliği de üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Enerji kaynaklarının sınırlı oluşu ve artan taleple hızla azalması kaynakların daha tasarruflu kullanımını gündeme getirmektedir. Enerjide tasarruf ise enerjide etkinlikle ifade edilmektedir. Enerji etkinliği; bir birim enerji girdisine karşılık gelen kullanılabilir çıktı ya da bir birim kullanılabilir çıktı için gerekli olan enerji şeklinde ölçülmektedir. Yani enerji etkinliği arttıkça kullanılan enerji miktarı azalmaktadır. Fakat çoğunlukla fazla kalan enerji başka alanlarda tüketilmektedir. İşte literatürde enerji etkinliğine bağlı olarak ortaya çıkan bu etki rebound etkisi olarak adlandırılmaktadır. Böylece rebound etkisine bağlı olarak enerji tüketiminin çevresel ve ekonomik etkileri azalmak yerine artmaktadır. Rebound etkisi doğrudan, dolaylı ve genel ekonomik etki olarak üçe ayrılarak incelenmektedir. Literatürdeki çalışmalarda birçok ülke, yıl, sektör ve değişkenle rebound etkisi araştırılmıştır. Fakat sonuç olarak konu uluslararası literatürdeki ilgiyi Türkiye'de çok fazla görememiştir.

Kaynaklar

- Antony, E. ve Schafer, A. (2013). The Rebound Effect in the Aviation Sector. *Energy Economics*, 36(2013), 158-165.
- Bentzen, J. (2004). Estimating The Rebound Effect in US Manufacturing Energy Consumption, *Energy Economics*, 26, 123-134.
- Brookes, L. (1990). The Greenhouse Effect: The Fallacies in The Energy Efficiency Solution. *Energy Policy*, 18(2), 199-201.
- Buluş, A. ve Topalli, N. (2011). Energy Efficiency and Rebound Effect: Does Energy Efficiency Save Energy?. *Energy and Power Engineering*, 3, 355-360
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <http://www.enerji.gov.tr>. (05.09.2014)
- Evans, A. ve Schafer, A. (2013). The Rebound Effect in the Aviation Sector. *Energy Economics*, 36(2013), 158-165.
- Fronedel, M., Ritter, N. ve Vance, C. (2012). Heterogeneity in the Rebound Effect: Further Evidence for Germany. *Energy Economics*, 34, 461-467.
- Gillingham, K., Kotchen, M. J., Rapson, D. S. ve Wagner, G. (2013). The Rebound Effect and Energy Efficiency Policy. *Nature*, 493, 475-476.
- Greening L.A., Greene D.L. ve Difiglio, C. (2000). Energy Efficiency and Consumption- The Rebound Effect- A Survey. *Energy Policy*, 28, 389-401.
- Grepperud, S. ve Rasmussen, I. (2004). General Equilibrium Assessment Ofr Ebound Effects. *Energy Economics*, 26, 261-262.
- Herring, H. ve Roy, R. (2007). Technological Innovation, Energy Efficient Design and the Rebound Effect. *Technovation*, 27, 194-203.
- Hong, L., Liang, D. ve Di, W. (2013). Economic and Environmental Gains of China's Fossil Energy Subsidies Reform: A Rebound Effect Case Study with EIMO Model. *Energy Policy*, 54 (2013), 335-342.
- Jevons, W.S. (1986). *The Coal Question: Can Britain Survive?*, Gözden geçirilmiş 2. Baskı Macmillan and Company. London
- Jin, S. H. (2007). The Effectiveness of Energy Efficiency Improvement in A Developing Country: Rebound Effect of Residential Electricity Use in South Korea. *Energy Policy*, 35 (2007), 5622-5629.
- Khazzoom, J.D. (1980). Economic İmplications of Mandated Efficiency Standards for Household Appliances. *Energy Journal*, 1, 21-40.
- Li, L. ve Yonglei, H. (2012). The Energy Efficiency Rebound Effect in China from Three Industries Perspective. *Energy Procedia*, 14(2012), 1105-1110.
- Lin, B. ve Liu, X. (2012). Dilemma Between Economic Development and Energy Conservation: Energy Rebound Effect in China. *Energy*, 42(2012), 867-873.
- International Energy Agency, <http://www.iea.org>. (05.09.2014)
- Saunders, H. D. (1992). The Khazzoom-Brookes Postulate and Neoclassical Growth. *The Energy Journal*, 13(4), 131-148.
- Şimşek, N. (2011). Türkiye'nin Çevresel Enerji Etkinliği ve Toplam Faktör Verimliliği: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Ege Akademik Bakış*, 11(3), 379-396.
- Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr>, (05.09.2014)
- Wang, H., Zhou, P. ve Zhou, D.Q. (2012). An Empirical Study of Direct Rebound Effect for Passenger Transport in Urban China. *Energy Economics*, 34 (2012), 452-460.
- Yetişkul, E. ve Şenbil, M. (2010). Kentsel Ulaşım Sektöründe Enerji Verimliliği: Uluslararası Bir Karşılaştırma. *METU JFA*, 27(1), 185-200.
- Yu, B., Zhang, J. ve Fujiwara, A. (2013). Evaluating the Direct and Indirect Rebound Effects in Household Energy Consumption Behavior: A Case Study of Beijing. *Energy Policy*, 57(2013), 441-453.

Family in Sam Shepard's Plays

Geliş Tarihi:26.02.2014
Kabul Tarihi:09.03.2015

Aydın GÖRMEZ*
Fırat YILDIZ**

Abstract

Sam Shepard's family dramas examine and provide a close look into the dysfunctional American family. His plays portray a highly individualistic pattern. The family members in his plays experience a terrible dilemma between the desire to escape from the family and the fear of loneliness. Known as a writer who reflects his family life in his plays, Shepard openly reveals his familial troubles as well. Shepard's families have deviated from the familiar and traditional course. Marital disintegration, parental ineffectiveness and isolation are the subjects he seeks to explore in his family dramas. This article aims to examine familial dynamics, problems and boredom of life in Shepard's family dramas.

Keywords: Sam Shepard, American family, fears, disintegration.

Sam Shepard'ın Oyunlarında Aile

Öz

Sam Shepard'ın aile oyunları işlevini yitirmiş Amerikan ailelerini konu edinir ve bu aileleri yakından incelenmeleri olanağını sunar. Yazarın oyunları aşırı bireyselliği ortaya koyar. Oyunlarda, aile bireyleri aileden kaçıp kurtulma ile yalnız kalma korkusu arasında amansız bir çelişki yaşarlar. Kendi aile yaşamını yapıtlarına yansıtan yazar, açıkça kendi aile sorunlarını da ortaya koyar. Shepard'ın oyunlardaki aileler bilinen ve geleneksel yaşam biçiminden uzaklaşmışlardır. Evlilikle ilişkili uyum sorunları, ebeveynlerin yetersizliği ve yalnızlık yazarın aile oyunlarında vurguladığı konulardır. Bu makale Shepard'ın oyunlarında aile içi dinamikleri, sorunları ve yaşamın sıkıcılığını incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sam Shepard, Amerikan ailesi, korkular, uyumsuzluk.

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, e-mail: aydingormez@hotmail.com 0553-3529744

** Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dil Bilimi Bölümü.

Introduction

Family is a small community formed by closely related people who share a common background and a sense of responsibility for one another. Four main features are assumed to make family values. First, the ideal form of a married couple with children. Second, a gendered division in sharing duties is required, and the male is the authority, the bread-winner. Third, the family has the primary responsibility for welfare. The fourth and the final is that the act of sex should be performed only within marriage. According to the common and traditional belief, marriage is indispensable in an ideal family and cohabitation is not regarded as an alternative to marriage, and mothers should care for the children instead of taking paid jobs (Fulcher and Scott, 1999: 360).

Apparently some disorders occur when something lacks in an ideal family. For example, single-parent families led by a single mother are susceptible to deformities. The absence of father results in the weakening of control over the children. Fatherless families account for rising crime, and failure both in education and work. Single-parent families, notably which suffer from a paternal deprivation, are considered to be the source of social problems. In such families boys seem to fail to develop an appropriate male role in society, which may result in structural or sexual disorders, such as homosexuality. Seemingly, when a father does not take part in the upbringing process, the boy may not complete his psychological development satisfactorily. Social studies have found that children with single parents are clearly disadvantageous compared to those growing in two-parent families and furthermore they are under the risk of

- lower levels of educational achievement
- twice as likely to drop out of school
- more likely to become teen parents
- more conflict with their parent(s)
- less supervised by adults
- more likely to become truants
- more frequently abuse drugs and alcohol
- more high-risk of sexual behavior
- more likely to join a gang
- twice as likely to go to jail
- four times as likely to need help for emotional and behavioral

problems

- more likely to participate in violent crime
- more likely to commit suicide
- twice as likely to get divorced in adulthood (Encyclopedia of

Children Health)

Shepard's characters seem to suffer from similar troubles.

Michele Barrett and Mary McIntosh, in *The Anti-social Family*, argue that the opposite is the case, that is, the family is not a refuge from violence or pressure (qtd. in Fulcher and Scott, 1999: 361). On the contrary, often the family itself is the source of domestic violence, mental illnesses and oppression for women through marriage. Marriage and family life enclose the household so firmly that they cannot find enough time and energy to develop a healthy relationship between other groups or institutions from outside. This problem is exactly what Sam Shepard tries to handle in his plays.

Domestic life is of utmost importance in families, notably in nuclear families. As industrial life grew, nuclear family dominated the society as the accepted mode of family. With the emergence of nuclear family, strong emotional ties developed. The nuclear family became a shelter where emotional needs were met. It became a perfect model, and any marriage was assessed compared to it (Fulcher and Scott, 1999: 363-74). Speaking about *Curse of the Starving Class* (1978), Sam Shepard expresses his feelings about nuclear family: “*Curse of the Starving Class* is the first time I've ever tried to deal with my family. Not really my family, just the-what do you call it-nuclear family. I've always been kind of scared of that. Because if you could really understand that, understand the chemistry and the reactions that are going there, I've had the feeling that you'd understand a lot.” (qtd. in Boehnlein et al, 1990: 572). As it is clear from this talk, there is obviously a connection between Shepard's own family and those in his plays. Therefore, it is necessary to know about the writer's own life and family in order to understand the families well in his plays, notably the one in *Curse of the Starving Class*.

Family in Sam Shepard's Plays

Shepard's families are indicators for a changing society, its concerns and values. Starting with *Curse of Starving Class* in 1978, *Buried Child* in 1979, *True West* in 1980, and *Fool for Love* in 1982, the author wrote a series of family dramas which expose the breaking points in the dysfunctional American family. He portrays a surrealistic family which deviates from the traditional and acceptable route. Throughout his exploration, he tries to examine both the meaning of being a family member and dilemmas within human nature.

Hatred and anger in a family are clearly felt in his work. The family Shepard portrays has no ties with the society, and furthermore, there is an unbridgeable gap between the members within the family. His families kind of drift in an existential stream breaking the connections with religion, social groups and other institutions as well as individuals such as friends, relatives and neighbours. They seem to have no goal in life, and even no idea about what it is

like to have a shared life. They live in a dream of escape not knowing their existential reason. These family members can live neither in groups nor individually, for they do not know what they are into, and they struggle among the uncertainties and dilemmas. It is an undeniable fact that such families exist today, and they are increasing rapidly.

Shepard's family plays reflect the mobility and ever-changing role of the society. This stems from rapid changes within the family and the change of family in the society. There is a continuous change in the interactions of members. External issues seem to determine the internal family relationships and the roles of the family members because social forces usually have great influences on individuals.

Since the contemporary American family has lost its functions in social, cultural and moral terms, the authority of parents has been undermined, and the family has become more susceptible and defenceless against the external impacts. In *Curse of the Starving Class* the parents are tricked by cruel real estate agents. The selfishness of the family members, the absence of solidarity in the family and the desire to get away from home give rise to vulnerability in the family. This play, like other plays, is full of contradictions, such as between dependence and independence, individual and society, individual and the system, family and society.

Curse of the Starving Class and his other family plays can be better understood if the socio-cultural conditions of the 1960s and 1970s are taken into account. In the 1960s, freedom was one of the most precious values. Loose family relationships, lack of faith in families and a distrust of the system prevailed the era. The desire to get away from the society and to live an independent and individual life was the dream of many youngsters. Rapid technological change and excessive mobility helped to break the ties connecting the individual and the family. All these factors seemed to contribute to the feelings of individuality and egotism.

Buried Child and *A Lie of the Mind* examine disturbed families. After a long period of absence, Vince, the son, in *Buried Child*, confronts a strange group of relatives who harbour deadly secrets of incest, crime, and murder. Robert Brustein, in his article "Shepard's Choice", claims that "Rage, alcohol, and a profound respect and awe for trackless nature – these constitute the basic Shepard inheritances," (Brustein, 1966: 28) which also constitute the essence of *Buried Child*. This play gives the impression that Shepard's plays have become increasingly autobiographical and the characters in *Buried Child*, *Curse of the Starving Class*, *A Lie of the Mind*, and *Simpatico* bear similarities to Shepard's ancestors (Boehnlein et al, 1990: 572).

As time passes, the playwright gives mother a more active role within

family. He focuses on mother-daughter relationship in *A Lie of the Mind*. The play deals with relationships in Jake's and Beth's families, but, mainly between Jake and Beth, a married couple. The separation of Jake and Beth, as Ann C. Hall argues, reflects the separation of opposite sexes, or husbands and wives (Hall, 1993: 108). Mother and daughter solidarity is a conspicuous point in *A Lie of the Mind*. It is more affirmative than that of father-son. While the son, Jake kills his father, Beth's mother, Meg cares about her daughter heartily, and Sally, the daughter of Lorraine, Jack's mother, tries to make her mother realize the cruelty of males although she does not receive approval at first. The general attitude of mothers and daughters towards each other are relatively affectionate and sympathetic. However, before Sally convinces her mother, Lorraine, the mother, has been mistaken, and a prey in a trap set by the male authority. No matter how mistaken Lorraine is, sooner or later she can reach a reasonable conclusion after thinking about it, which is almost an impossible awakening for the part of a man. Earlier Lorraine believed that female was missing and could not do in the absence of males. Thus, she saw her own daughter as a rival in having a male as a reward. But thanks to Sally's struggle, Lorraine deals with the problem, and begins to develop a firm stand against males.

Shepard speaks of true relationships within an American family. The famous drama critic C.W.E. Bigsby takes the picture of the households in a typical Shepard family: "Brother fights brother, mothers are off-stage voices or oppressive presences, conspirators in the dissolution of love." (2000: 168). In Shepard's families what keeps them survive is the wrath the family members retain deep in their psyches, as Lorraine, in *A Lie of the Mind*, expresses her feelings for her husband: "I'll condemn him right up to my last breath! He shaped my whole life. Vengeance is the only thing that keeps me going" (Shepard, 1996: 97). These words complete the blanks of a description of a general American family seen with the eyes of American absurd dramatists like Sam Shepard.

Shepard's stereotypical father character reappears in his most plays, though under different names and different circumstances, but all are problematic: an alcoholic who is indifferent to his responsibilities and ignores his family, an aimless wanderer, an absent man when needed but appears when in need and does not meet any expectations. In *Curse of the Starving Class*, Weston, the father, only after the terrible shock of losing everything around, insists on his optimism which he feels for the first time. He begins to feel a strong and powerful emotional tie with his family more than ever before, but it is too late for a new start:

And I felt like I knew every single one of you. Every one. Like I knew you through the flesh and blood. Like our bodies were connected and we could

never escape that. But I didn't feel like escaping. I felt like it was a good thing. It was good to be connected by blood like that. That a family wasn't just a social thing. It was an animal thing. It was a reason of nature that we were all together under the same roof. And I started feeling glad about it. I started feeling full of hope. (Shepard, 1990: 186)

According to the playwright, family is the institution that one can never run away from, although he usually tries to escape, as in the case of Vince, in *Buried Child*, who turns back to his roots after years of escape. This is one of the major themes he examines in his works, and it is a sort of inescapable fate. The reason is the absence of sincerity in these families where the only tie is relationship by blood, so they cannot escape but repeatedly come together abusing one another.

Shepard's presumptions and perceptions for marriage and love are pessimistic. He sees a great tension inherent in a marriage. But, still the spouses do not separate because it is not easy for them to break ties. An emotional distancing is preferred to a constant loneliness. The tension is not only between spouses, but also between the parents and children because all the households and their relationships are similar. And this tension is not only a single one, but multi-dimensional. Nobody has authority over the other, whoever he or she is. There is no authority because of the lack of responsibility; no one performs his or her duty. Expectations sustain authority, that is, the father in a family can assume authority as long as he provides for the family.

The family households, in *Buried Child*, are made up of an alcoholic father, a disloyal wife, and mentally and physically lacking, sadistic sons. The family is afflicted by a deadly secret so much that this secret bursts out of its kept deep hollow. Towards the end of the play, the secret of killing and burying a baby is revealed when a tiny dead body, harbouring many sins notably incest, is unearthed, which is the last scene of the play and “is a remarkable moment, contrasting fertility and draught, invoking the lost innocence and failed expectations not just of a family but of an entire nation” (Brustein, 1996: 28).

The only institution Shepard feels linked with is the family (Shewey, 2004: 82). Therefore, the playwright tries to form a traditional family with his son, wife, mother-in-law and father-in-law on a ranch in California. It is a kind of traditional family where three generations, that is, grandparents, parents and grandchildren live all together. They seem to have a happy family on this ranch where dogs, cats and horses play around (Shewey, 1997: 107). Shepard turns to his roots, as does Vince in *Buried Child*, after his New York and England adventures. However, his intention is to return to the warmth of a family, which he has never felt, rather than a physical place (Shewey, 1997: 97). Longing for a real family, a nuclear family is above anything in his life. His father and mother

lived separately for a long time. During that time when he, his father, mother and sisters all lived in different places, Shepard focused on the subjects of family and American themes.

His plays show the power of the family, and how influential this power is on the development of the individual, particularly on the up-bringing of the children. However, he also shows that how destructive this power is exploited. Shepard indicates the ways that professional experts, such as family therapists, can deal with such problems. As an example, a group of psychotherapists from Oregon Health Sciences University and University of Pittsburgh studied his family plays and concluded that Shepard's plays exhibit the inner dynamics of the family, and the influence of them in the interaction with the external world (Boehnlein et al, 1990: 576).

Conclusion

Since Shepard is known to reflect his private life in his family plays, such as in *Curse of the Starving Class*, *A Lie of the Mind*, *Buried Child* and *True West*, examining his life and its historical and sociological context is of utmost importance to have a broader understanding of his plays. Disintegrations in a marriage, the ineffectiveness of the parents, alienation, isolation and internal family issues are the themes he examines repeatedly in his family dramas.

The playwright exposes the significance and the influence of the special days and rituals in families, and when they are ignored problems and dangers cannot be precluded, as in the example of Emma, the daughter in *Curse of the Starving Class*. He tries to give the message that however hard it may be, still the individuals and family dynamics should be understood within the family because family is important. The reason why Shepard criticizes family is to emphasize the necessity and importance of having a family. What he is angry at is not the family institution, but the family's losing traditional values. The dull family picture he portrays is his nightmare and the anxiety he feels for the society. The modern families around him and their using power in a destructive way make him furious. The playwright reveals this anxiety in his plays so profoundly that his family plays could be taken as social indicators of psychological disorders within the families.

References

- Bigsby, C. W. E. (2000). *Modern American Drama: 1945-2000*, The Press Syndicate of the University of Cambridge, UK.
- Brustein, R. (1996). "Shepard's Choice", *The New Republic*, July 15&22.
- Fulcher, J. and Scott, J. (1999). *Sociology*, Oxford University Press.
- Hall, A. C. (1993). *A Kind of Alaska: Women in the Plays of O'Neill, Pinter, and Shepard*, Southern Illinois University Press, Carbondale,.
- Boehnlein, K. J., Erstling, S. S., and Sparr, L. F. (1990). "Sam Shepard and the Dysfunctional American Family: Therapeutic Perspectives", *American Journal of Psychotherapy*, Vol. XLIV, No.4.
- Shepard, S. (1996). *"A Lie of the Mind" in Plays: 3*, Methuen Drama, London.
- Shepard, S. (1990). "Curse of the Starving Class" in *Seven Plays*, Faber and Faber, London-Boston,.
- Shewey, D. (2004). "Rock-and-Roll Jesus with a Cowboy Mouth", *American Theatre*.
- Shewey, D. (1997). *Sam Shepard*, Da Capo Press, New York.
- Encyclopedia of Children Health. <http://www.healthofchildren.com/S/Single-Parent-Families.html#ixzz3SGwRAozn> (20.02. 2015)

Duhter ile Mah Yiğit Adlı Hikâyeden Hareketle Bir Öğretim Aracı Olarak Bilmece

Geliş Tarihi:12.10.2014
Kabul Tarihi:09.03.2015

Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ*

Öz

Sözlü halk kültürü verimleri içerisinde önemli bir yer tutan bilmeceler, kültür taşıyıcısı ürünler olmanın ötesinde, eğitim - öğretimi eğlenceli hale getiren içerik ve formatıyla da karşımızdadır. Türün özellikle soyut-somut değerlerin muhataba etkili şekilde nakli konusundaki olumlu etkisi yanında, bir imtihan vasıtası olmakla, masal, destan, hikâye gibi anlatı türlerinde ölçüt, araç veya motif olarak kullanılmış/kullanılmakta olduğu da gözden uzak tutulmaması gereken bir husustur. Çalışmamızda türün bahsi geçen özelliklerini bir arada bulunduran “Duhter ile Mah Yiğit” adlı manzum hikâyenin iskeletini oluşturan bilmeceler, öncelikle bilmece türüne ait genel açıklamalar eşliğinde dikkate sunulacaktır. Ardından, bilmece türünün ne surette eğitim-öğretim aracı olarak kullanılmış olduğuna dair yaklaşımlar eşliğinde, din ve ahlak öğretiminde tahkiye türü ve üslubu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilmece, öğretim, kültür, değer,

Riddle As An Educational Appliance With Reference To The Story Called Duhter and Mah Yiğit

Abstract

Holds an important place in riddles oral folk culture yields, besides being the carrier of culture products, education is in front of us in the content and format that makes it fun. On the transplant type of particularly effectively to deal abstract-concrete value addition to the positive impact that being a test vehicle, tales, legends, to the extent the narrative as the story, vehicle or used as a motif/ in it is being used is a matter that should be kept in mind. In our study the properties of a bet type contain both " Girl with Beautiful Bold " has that framed the story in verse riddles will be initially offered consideration under the general description of the puzzle genre. Then, in the presence of approaches that have been used as what type of riddle by the educational tool, will focus on the religious and moral education of the kind of arbitration and style.

Key Words: Riddle, Education, Culture, Value,

*Yrd. Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-mail: yzsumbullu@Erzurum.edu.tr

Giriş

İnsan, öğrenmeye dönük yönüyle diğer varlıklardan ayrılır. İnsanın öğrenmeye dönük bu yönü, öğrenen-öğreten ilişkisi etrafında kalıcı, etkili, özüksenebilmiş, sürdürülebilir bilgi kazanımlarına ulaşmayı öngören öğretim stratejilerini de beraberinde getirir. Bu süreçte, neyin, kime, ne şekilde ve hangi şartlar altında nakledileceği, öğretici açısından üzerinde en fazla durulması gereken soruları oluşturur.

İnsanın ilgi duyduğu, merak ettiği, beklentilerine cevap verebilen, öğrenme kolaylığı taşıyan bilgiyi çok daha verimli bir şekilde içselleştirebilmesi, öğretim metotlarının bu hususlar etrafında şekillenmesi gereğini doğurur ki çalışmamızın kaynağından da hareketle üzerinde duracağımız husus bilmece-gizem-merak-öğrenme ilişkisidir.

Bilginin muhataba dolaylı olarak, bir kurgu etrafında ve tahkiye üslubu ile nakledilmesinin bir öğretim yöntemi olarak tecrübe edilmiş en eski yaklaşımlardan biri olması, bu yaklaşımın pek çok edebi eserde hayat bulması sonucunu doğurmuştur. Aynı zamanda bazı ilim şubelerinin merak ögesi oluşturarak, nakli öngörülen bilgi etrafında çekim alanı oluşturmaya dönük bir yaklaşım benimsemiş olması veya bilgiyi bazı gizemli malumat içerisine gizleyerek, şifreleyerek, korunaklı, herkese açık olmayan bir hale getirme çabası içerisinde olduğu görülür. Bu yaklaşımda, bilgiye sahip olanla olmayan arasında bir fark oluşturma, bilginin bir imtihan vasıtası, ölçme ve değerlendirme aracı olarak kullanılması isteği veya merak eşliğinde bilgi transferini kolaylaştırma gibi tutumların etkisi olsa gerektir.

İnsanoğlunun ilk çağlardan itibaren bilgiyi gizleme amaçlı uygulamalara başvurduğu görülür. Mısırlılar'ın kullandıkları yazıda bu uygulamanın izlerini görmek mümkündür. İbraniler'in kriptografi yöntemini kullandıkları tespit edilmiştir. Araplar da İslâmiyet öncesi dönemlerde remz, melâhin ve maâriz gibi mesajları gizleyerek aktarma olarak ifade edilen yöntemlere başvurmuşlardır. Bu konuda yazılmış ilk eser olarak kabul edilen *Kitâbü'l-Mu'ammâ*'nın Halil b. Ahmed tarafından yazıldığı aktarılmıştır. Arap edebiyatında *Kitâbü'l-Mu'ammâ*'dan sonra mu'ammâyla ilgili yazılan eserlerden bazıları şunlardır: Ebû Hâtim es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mu'ammâ*, İbn Keysân, *Risâle Fi'l-Mu'ammâ*, Muhammed b. Saîd el-Mevsilî, *Risâle fi'stihrâci'l-Mu'ammâ*, Bahâeddin el-Âmilî, *Risâle fi'amelî'l-mu'ammeyât ve'l-elgâz*, Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Risâle fi usûli'l-mu'ammâ* (Elbir, 2009, s. 2).

Bilmece, genel olarak; bilgiyi gizleme, gizleyerek merak ögesini artırma, bir bakıma eğlendirirken öğretme, öğretirken imtihan etme, bileni bilmeyenden ayırma gibi hedefleri gerçekleştirmede aracı bir tür olarak karşımızda olmakla birlikte, türe ilişkin olarak aşağıda vereceğimiz

tanımlamaların da çalışmamızın seyri açısından katkı sağlayacağını düşünmüyoruz.

Bilmece :“Tabiat unsurlarıyla bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerret dinî konu ve motifleri kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış söz” (Elçin, 1989, s.1). “Her tür nesne, kavram ve konu ile ilgili bir soruyu, geleneğin gereği olan zaman ve mekânlarda, çeşitli fonksiyonlar üstlenerek; sorulan nesne, kavram ve konuya ilişkin özellikleri az çok bünyesinde barındırıp, manzum veya mensur bir yapı içerisine yerleşerek; muhatabın muhakeme ve dikkatini harekete geçirmek suretiyle karşılığını buldurmayı hedefleyerek soran; cevabı ise ‘çoğu kez’ tek kelime ve ait olduğu toplumun beklentilerine uygun, o toplumda önceden tartışılmadan kabul edilmiş; pek çoğu, şiirsel bir ifadeye sahip ve çoğu kalıplaşmış ifadelerden oluşan, soru cümlesi olmadığı halde, geleneği bilenler tarafından öyle olduğu anlaşılan geleneksel sorular” (Türkyılmaz, 2007, s.22). “Somut veya soyut varlıkların, olayların, tarihî şahıs ve hadiselerin vb., istiarelerden, olağan dışılıklardan, zıtlıklardan, ses taklitlerinden, yararlanılarak kulağa hoş gelen eğlenceli sorular haline getirildiği anonim edebî ürünler” (Karademir, 2008, s.2).

Anonim edebî türler sınıfına dâhil edilen bilmece, ilk olarak Arap edebiyatında ortaya çıkmış olsa da asıl örneklerini İran edebiyatında göstermiştir. Arap edebiyatında lugaz ve mu'ammâ yazarları genellikle ikinci sınıf şairler ve edipler arasından çıkmıştır (Durmuş, 2003, s.321). Fars edebiyatında mu'ammâ türünün ilk örneklerine XII. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Mu'ammâya yönelik eleştiriler yapılsa da Fars edebiyatında mu'ammâ yazan sanatçı sayısı hayli fazladır. Türk kökenli Molla Câmî ve Ali Şir Nevâî'nin yazmış olduğu mu'ammâ risâleleri Fars edebiyatı içinde önemli bir yere sahiptir (Bilkan, 2000, s.23). Türk edebiyatında ise ilk mu'ammâ örnekleri Ahmedî ve Mu'inî tarafından verilmiştir (Saraç, 2005, s.323).

Bugünkü bilmecelerin atası olarak adlandırabileceğimiz lugazlar, yazıldıkları dönemlerin günlük ve sosyal hayatından, düşünce yapısı ve eğlence anlayışından önemli izler taşımaktadır. 'Lağz' kökünden türeyen lugaz / luğz / lağz, 'çöl faresinin yuvası, gidilmesi zor olan eğri büğrü yol; derin sır, bilmece, zekâ oyunu' (Durmuş, 2003, s.221) manzum bir oyun (İsen, 2006, s.253) dur. Lugaz, aynı zamanda edebî bir tür olmasının yanı sıra, belâgat ilmine dâhil edilen bir sanat (Kocakaplan, 1992, s.94) bir bakıma, bir cismin çeşitli benzetmelerle tarifidir (Bilkan, 2000, s.53) ki konusu her türlü eşya ve olaylar olabilir (Türkmen, 1986, s.102). Ancak, eğlendirici ve oyalayıcı lugazlar yanında, dinî ve fikhî konulara ait didaktik lugazlar da vardır (Pala, 1989, s.317).

Lugazlar, lafız ve mânâ lugazları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Lafız lugazlarında, farklı anlamları içinde barındıran kelimelerin zıt veya uzak

mânâsını işaret etmek; bazı kelimelerin eş anlamlılarını vermek; kelimeleri bölmek veya bitiştirip yazmak; tersinden okumak; kelimelerde nokta değişikliği yapmak gibi özellikler bulunurken, mânâ lugazlarında ise bir şeyin, anılan vasıflarıyla bilinmesi istenir (Durmuş, 2003, s.221).

Bilmece, muamma ve lugaz adlandırmaları her ne kadar ortak amaçlara hizmet etmekle paralel bir görüntü içerisinde olsa da aralarında isim farklılığı yanında bazı şekil ve muhteva farklılıkları da bulunmaktadır. Şöyle ki; muamma ile lugaz arasındaki en belirgin fark, muammanın sadece esma-i hüsnâ, asma-i nebi ve diğer özel isimlere dayanması, lugazın ise bunun dışındaki her türlü varlığın özelliklerinin anlatılarak isimlerinin bilinmesi ve genellikle soru cümlesiyle başlamasıdır (Uzun, 2003, s.222). Lugaz ve muamma arasındaki diğer farklar ise şöyle sıralanabilir: Lugazlar, muammalara nispetle daha uzun olsa da çözümünü muamma gibi zor değildir (Karataş, 2004, s.300). Lugazda daha çok açıklama bulunmasına rağmen muammada çözüme yarayacak açıklama da çok gizlidir (Küleççi, 1995, s.302). Lugaz, manzum, basit bir bilmececi ki üç aşağı beş yukarı tasvir edilen varlığın isminin bulunması istenir; ancak muamma oldukça zekice ve ustaca nazmedilmiş bir manzumedir (Gibb, 1999, s.79). Muammalarda sorulan isim şiirin başında yer aldığı hâlde, lugazlarda bu isim veya nesne gizli tutulur (Bilkan, 2000, s.54). Lugazın muamma ile ayrıldığı en temel nokta, muammanın özel isimlere hasredilmiş olmasıdır. Muammada Allah'ın isimleri, Hz. Peygamber'in isimleri ve diğer özel isimler cevap olarak istenir. Lugazlarda ise isim dışındaki nesnelere sorulur (Öztoprak, 2007, s.146). Lugazlar, aruz vezniyle yazılıyor olmakla ve söyleyiş bakımından, halk bilmecelelerinden ayrılır ki lugaz bu yönüyle halk bilmecelelerinin edebî bir şeklidir (Elçin, 1989, s.XII). Ancak her iki edebiyatın müştereklikleri göz önüne alındığında, bilmeceleşen lugazlar olabildiği gibi, anonim halk şiirine mâl olmuş bilmecelelerin bir yazar tarafından lugazlaştırıldığı da olmuştur (Pala, 1989, s.317). Klâsik Türk edebiyatında XVIII. yy. da altın çağını yaşayan lugaz, XV. yy. dan itibaren Türk şairlerinin dünyasına girmiş, birçok divan şairi az veya çok divanlarında lugaza yer vermiştir (Pala, 1989, s.317).

Yukarıda ifade edilenlere ek olarak şunu da belirtmek gerekecektir ki bilmecelelerde, insanoğlunun sosyal ve kültürel bir varlık çizgisine ulaşmasının öyküsünü, bilinen en eski geleneksel toplumsal haritaları olan ve insana hayata ve tabiata dair asırlar ve nesiller boyunca işlenmiş kültürel kodlar olan mitlerin/mitolojinin esatir unsurlarının izlerini, animistik ve totemistik döneme ait unsurları da (Çobanoğlu, 2002, s.17) bulmak mümkündür.

Masal, hikâye, destan gibi halk edebiyatı mahsullerinde sıklıkla karşımıza çıkan bilmece eksenli imtihan motifi kompleksi, imtihan, muamma ve tuzak türünde, iç içe geçmiş birbirlerini tamamlayan halkalar şeklindedir.

İmtihan halkaları güçlü bir mantık çerçevesinde ustaca hazırlanmış hassas unsurlardan kurulu, gerilimli oyunlar niteliğindedir. Burada kahramanın manevi gücü, yeteneği ve sevgisi en güzel şekilde ortaya konmuştur. Bu muamma ve tuzakların türkü ile çözülüp cevaplandırılması, anlatıma ayrı bir estetik ve güç katmış yani imtihan motifi, genellikle bir kompleks halinde ele alınmıştır. Hikâyelerin kurgusunda önemli bir epizota bağlı olarak gelişen bu kompleks motif, hikâyenin sonucunu etkileyen en önemli unsurdur (Aslan, 2001, s.14).

Konumuza ilişkin tespit ve değerlendirmelerde bulunmadan önce Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe yazmaları bölümünde kayıtlı “Hikâyet-i Duhter ile Mah Yiğit” adlı yazma eserin özetine ve latinize etmiş olduğumuz hikâye metnine yer vermeyi uygun görüyoruz.

Hikâyet-i Duhter ile Mah Yiğit (Özet)

Yiyecek, içecek bir şey bulamayacak kadar fakir duruma düşen bir ailenin ilim ve irfânda başarılı bir oğulları vardır. Oğlan, ailesinin içerisine sürüklendiği bu fakirlikten kurtulabilmesi adına, hep beraber başka bir şehre göç etmelerinin faydalı olacağını belirtir. Bu hal üzere, anne, baba ve oğlan başka bir şehre ulaşarak o şehrin hâkiminin yanına varırlar. Oğlan, tatlı dili, güler yüzü ve parlak zekâsı ile şaha, anne ve babasını bir at ve elbise karşılığında hizmetçi olarak satarak, kendisi daha büyük bir şehre doğru yola çıkar. Oğlan, şehre yaklaştığında kendisine doğru hızla gelen bir atlı postacı ile karşılaşır. Atlı postacının şehrin hâkimine götürmekte olduğu mektubu kendisinin götürebileceğini belirten oğlan, o mektubu alarak şehre iyice yaklaşır. Bir aralık acaba bu mektupta ne yazıyor düşüncesine kapılan oğlan, mektubu okuyunca, bu mektubun getiren kişinin idam fermanı olduğunu anlar, son anda kendini öldürtmekten kurtularak şehre girer. Oğlan, şehre girince, kaledeki burçlarda asılı insan başları görür. Bu durumu çok garipseyen oğlan, misafir olduğu evdeki yaşlı kadından bu işin sırrını sorar. Kadın, bu oğlana, sultanın kızının kendisine talip olanlara sorular sorduğunu, bilemeyenlerin başını kestirerek burca astırdığını anlatır. Oğlan, bu kızın sorularına cevap verebileceğini düşünerek, saraya gider. Kendisine eğer kızın sorularını bilemezse kellesinin uçurulacağı söylense de oğlan bu kızla karşılaşmaktan geri durmaz. Arada bir perde olmak koşuluyla kızla karşılaşan oğlana, kız üç gün içerisinde toplam 32 soru sorar. Kızın bütün sorularına cevap veren oğlan, kıza kendisinin de bir soru sormak istediğini, eğer soracağı soruyu bilirse kellesini verebileceğini, bilemezse kızın kendisiyle nikâhlanmasını şart koşar. Kız, oğlanın kendisine sorduğu sorunun cevabını bilemeyince, bir gün izin isteyerek, o akşam bir hile ile oğlana yanaşır ve onu sarhoş ederek, cevabı oğlandan öğrenir ama yüzüğünü oğlanın yanında unutarak sarayına döner.

Oğlanın sorusuna kızın cevap vermesi üzerine, kızın babası oğlanın kellesinin kesilmesine hükmeder. Oğlan, bu durum karşısında sultana, kızının yaptığı hileyi naklederek, kızın yüzüğünü kanıt olarak sunar. Kız, her ne kadar bu yüzüğün kendi yüzüğü olmadığını, asıl yüzüğün sonradan yaptırdığı yüzük olduğunu iddia etse de şahın adamları bu iki yüzüğü karşılaştırınca, kızın yalan söylediği anlaşılır ve bu durum sultana iletilir. Sultan, bu hal üzere hemen kızını oğlana nikâh eder. Yedi gün düğün dernek kurulur ve kız ile oğlan muradına ulaşır. Oğlan, aklı, bilgisi ve kurnazlığı sayesinde çok geçmeden o şehrin hâkimi olarak anne ve babasını da yanına alarak mutlu bir hayat sürmeye başlar.

Hikâyet-i Duhter ile Mah Yiğidin Mes'eleyi Kıssasıdır ki Zikr Olunur

Bir hikâyet geldi dilime ideyim İşbu sözden fâ'idelidir 'ilm	Müflisidi hem 'azizdi bunlar Gurbetlikde müflis olmanız ey yâr
Her kim ol 'ilme dâ'im durısa Hiç gümân yok sonra 'ilme irişe	Üç gün ol şehirde dahi oldılar Kimse anların hâlin bilmediler
İşit imdi bir hikâyet ki şirin Dinleyenler uçmâğa gire yarın	Nefisleri yâvuz azîm bunladılar Açlıktan yağlık ve nâçâr kaldılar
Bir zamân var idi bir karı koca Fakir olmuşlarıdı dinle nice	Döndi yigit gör neder atâsına Bir fikir düşdi der aklıma gine
Anda bir oğlanları var idi hûb 'Ilme virmişlerdi anı sûb mergûb	Bunda açlıktan helâk olunca deyü Gelün melike varasır deyü
Üç gice gündüz te'am yimediler Hallerin hiç kimsiye dimediler	Aç hoca olunca tok kulunuz Siz nedir size böyle didi kulunuz
Yigit aydur: “ Gelün ırgata varalım Anda dahi bize nedir görelüm”	Ata ana bu söze râzı oldılar Aldı yigit bile şâha geldiler
Ana ata bunu sevâb gördiler Turdılar bir yola girüb gittiler	Geldi yigit sultâna virdi selâm Ağzın açdı söyledi birkaç kelâm
Gide gide geldiler bir hoş şehre Hiç birisi yokki katına vara	Bir ibâdet ile dua eyledi Bir kulûm bir halâyığım var didi

Halâyık karı kocadır bilmiş ol
Yohsûl oldum satarım bilmiş ol

Sultân aydar: “Ya yigit aceb sözün
Tanıklık virür bana yigit özün

Sen aydarsın bunları karı koca
Kim alır bunları senden ey hoca?”

Yigit aydar: “Tanrı için al bunları
Aç ölüirse boynuna olsun kanları

Bir yolum yok ne benim ne
bunların
'Ömri artsun dâ'imâ sultânların

Padişâh esirgedi bu yigidi
“Ne dirsın bahâları nedir” didi

“Bu koca bahâsına virgil bir at
Hatuna bir tonda vir ey hoş nihân

At ton oldı temâm sürüp nafaka
Tanrı senin 'ömrünü tutsun bekâ”

Sultâna hoş geldi bu söylediği
Vire yigide gine diledüğü

Yigit giydi tonı bindi atına
Sultân aldı anları hoş katına

Ol ikisi sultana kul oldılar
Yemege giymege meşgûl oldılar

Destûr oldı yigide turdı gider
Tanrı adını dilinde zikr ider

Yolda gördi bir katı atlu gelür
Atı çâpâr katı heybetlü gelür

Geldi yakın yigide virdi selâm
Aleyk aldı yigit bi'l temâm
Yigit aydar: “Maslahatûn var katı
Kim yâvuz sürer yürürsin bu atı”

Atlu aydar: “ Ben beytû'l süvârım
Cehd idüben kim şehre yeterim”

Yigit aydar: “ Güzin eyledim anı
Ol yanadır benüm atumun öni”

Du'â kıldı beyti virdi ana
Döndi atlu geldüğü yoldan yana

Yigit aydar: “Ben bunu okıyayım
Ne yazuludur içinde göreyim”

Açdı okudı beyti ey yâre
Yazmışlar her kim ol kal'aya vara

Beyti getüricek kes başını
Fazl kılğil anda anın işini

Çünkü yigit okuyup bildi anı
Didi kim: “ Öldüre yazdım ben
beni

Bakmıyaydım keserdi başımı
Çok şükür mevlâya onardı işimi

Varsa idim kal'aya ölür idim
Açmasam beyti ne bilürem idim”

Ol sâ'atde beyti yırttı yigit
Sen işit imdi bu kez neyler yigit

Şükür idüb gider idi bir yola
Gide gide yola irdi bu şehre
Bir mu'azzam şehri idi yolu ulu
Kim bir ulu şehri idi ki heybetlü

Dört yanında sularu hoş bağçeler
Yol yerine yürür anda ağaçlar

Gördi burcda asulu adem başı
Tanladı 'acibledi iş bu işi

Bu başları niçün kesmişler ola
'Acib burca niçün asmışlar ola

Hele ol bir konâk yerin görem
Andan sonra işbu ahvâli soram

Yiğit geldi bir karının evine
Aytı : “ Konuk alur mısın ey ana”

Karının tizdir oğlı ölmüşidi
Firâğı hâtırına gelmişidi

Kimseye Allâh bu hâli virmesün
Kimse oğlı ölümünü görmesün

Görünce yigidi kaynadı kanı
Gel beru baş üstüne ey canımın
canı

Geçdi yigit anda ârâm eyledi
Karıya ana deyü söyledi

İşbu burcda asulu başlar nedir
Neden öturi asmışlardır haber

Karı aydar: “ İşbu şâr melikünün
Bir kızı var dinle gel işit anın
Alemde hiç kimse anı yenmedi
Mes'lesi cevâbını virmedi

Şehr içinde ol kızın manendi yok
Ta mağrib ilde şâddadır manendi
çün

Nice sultânlar malikler 'ayalı
Getürdiler her biri yük yük mâlı

Kız razı olmaz bunların malına
Çıkardır her biri yük yük mâlı

Her kim ola diliye ala beni
Gelsün bilsün mes'elem cevabını

Altun gümüş bana gerekmez bilün
Diledüğüm mes'elem cevâbı bilün

Kim bilürse su'âlim alsın beni
Bilmezse kendi boynuna kanı

Her kim bilmezse keserim ben
başını
Konşu kılam ana bu burcun taşını

Ey nice şâhzâdeler gelmişdurır
Bu kız anlara su'âl kılmışdurır

Bilmeyeni öldürür başın keser
İledüben başın burcda asar

Hikâyesi budur ol başların
Hak yâri kılsun hemişe işlerün

Çünkü yigit işbu sözi dinledi
Kıldı tefekkür işbu işi anladı
Aytı: “Ana destûr vir bana
Ben dahi gideyim ol kızdan yana

Tanrı hakkı ben dahi ana varam
Hakka sığınub hamd idem

Ya yenilüb ben dahi teslim olam
İnşallâh ol kızı yanım alam

Karı aydar: “ Tanrı için canım oğul
İşbu fikri hatırdan kogıl

Hiç kimse çekişmez ol kız ile
Ne 'ilmle ne hodrahûz ile

Sen dahi bilmeyesin öldüreler
Düşmanın üstüne güldüresin

İğit aydar: “ Hele vara söyleye
İşin bitürmez her kim ölümün
sâya”

Karı aydar: “ Hak kıla sana meded
Yardımcın olsun küfvâ ehâd”

Geldi yigit sultânın kapusına
Gördü kim begler durur tapusuna

Destûr alub geldi sultân katına
Söyledi kendi sözün yâdına

Aytdı şahâ: “ Destûr virirsen bize
Biz dahi söylemege geldik kıza

Cümle hadiseyi tefsir iyleye
Söyleşelim ikimiz anda bile”
Sultân aydar: “ Katına girme yigit
Bilmezsin öldürürüm sözüm işit”

Yigit aydar: “ Razıyım ben bu
kavle
Bir varayım haber idin ol kıza”

Haber itdiler şol sâ'at kıza
Ol kız aydar: “ Getürün anı bize”

Ol çâvuşlar ol yigidi getirir
Kız dahi peşkir içinde oturır

Bir kızıl altun kodular sandalı
Ol kızın her bir sözi oğul bâlı

Geçdi yigit sandal üzre urır
Mâh yüzinden kız nikâbın götürir

La'l cevâhir incü ile dürridür yüzi
Şöyle düzer arz gören yüzini

Bakarsam aşk odı beni yakar
Bakmaz isem gene aşk beni yakar

Gördüm anın yüzi benzer güneşe
Görmedim ancılayın güzel hâşâ

Ol yigit fikr eyledi kendü özine
Bakarsam bu nigârın ben yüzine

Gönlüm ala ol beni deli kıla
Deli olan mes'ele kaçan bile

Yigit aydar: “ Ya nigâr urmagıl
yüzün
Revâ degil bize göstermek yüzün
Şer'iyye harâmdır bakmak sana
Yüzünü ört mes'ele sorgıl bana

Kız nikâbın örtti yine yüzine
Başladı ol mes'ele cevâbına

Bir salâvat virelüm Muhammede
İnşallâh Allâh yarı kıla yigide

Kız aydar: “ İlk su'âl budır sana
Ne içinde turırsın aytgıl bana”

Yigit aydar: “ Ezberimdedir ol
benim
Ton içinde durırım ey cânım

Kız aydar: “ Aytgıl bana ey nev
civân
Haksuz yire ilk kim eyledi kan

Yiğit aydar: “ Kabilün kardaşını
Diledi yâvuz itdi işini”

Kız aydar: “ Söyle nedir ey yiğit
Kim silâhsuz hitan ider bellü et”

Yiğit aydar: “ Ol balıktır hemân
Sırtıyla uruşur bi- gümân”

Kız aydar: “ Kimdir ey bu bir hüner
İçinde yatdı kırk gün kıldı zâr”

Yiğit aydar: “ Ol Yunus'dur bâyıq
Kim anı yutmuşdı kırk gün balık”

Kız aydar: “ Ol kimdir ey pâk-ı din
Gor azâbın gördi sine girmeden”

Yiğit aydar: “ Eyyübdür ol bi-
gümân
On sekiz yıl sabru oldı ol zamân

On iki bin kurt etini yedi
Anın teni sanasın kalbur idi”

Kız yigide aydar: “ Ol nesne durır
Anadan doğmadı dört nesnedir”

Yiğit aydar: “ Biri Âdem atamız
İkincisi bellü Havvâ anamız

İsmâ'ilin koçudur üçüncüsü
Salih'in devesidir dördüncüsü”

Kız aydar: “ Ol nedir kim canlu
adem degil
Ol ferişte degil sünni degil

Yiğit aydar: “ Karuncadır 'ayân
Kim sakladı kavmini bellü beyân

Süleymânın leşkerinden ey sefâ
Şöyle sultândı kavmine kıldı vefâ

Kız aydar: “ Kangi ağaçdır virgil
haber
Ol ağacın on iki budağı var

Degme budağında var yüz yaprak
Her birinin içi kara dışı ak”

Yiğit aydar: “ Mes'elen sehl durır
Ol ağacın misli bir yıl durır

On iki budağı on iki ay
Bunu hod kamu ilü yohsul bây
Her birinde vardurır otuz yaprak
Dün gün biri kara biri ak

Kız aydar: “Nedür iblisün adı
Hârisdi yedinci gökde idi

İblis oldu sonra ince k yere
Bu kızdır müşkilin sorgıl bize

Kız aydar: “ Vir haber ey beş
kadem
Ne kadar yaşadı dünyada Âdem

Dir yiğit: “Dokuz yüz elli yaşadı”
Yiğit aydar: “ Mes'ele sor ya şadi”

Kız dahi der: “Âdemin gözi yaşı
Noldu dünyada haber vir ey kişi”

Yiğit aydar: “ Sağ gözi yaşı anın
Fırat oldı ideyim hu solnun

Dicle oldu sol gözi yaşı anın
Mes'ele sorgıl gâfil olma olma
uyan”

Kız aydar: “ Söylegil yâ yigit
Kaç kez vardı ka'beye âdem ayıt”

Yigit aydar: “ Bizim âtamız âdem
Yetmiş kez eyledi hacı ey beş
kadem

Kız aydar: “ İlk Müslümandan kâfir
Kim olmuştır bana virgil haber”

Yigit aydar: “ İblis dırır ol la'in
Anı hod kamu 'âlem bilür yakin”
Kız dahi aydar: “ Dünyâda ol ağaç
Kangi ağaçdır biten söyle ay câm-ı
câh”

Yigit aydar: “ Eyyüb sırrı olıcak
Kabak ağacın biterdi ferd-i hak

Kız aydar: “ Ol ikidir vir haber
Kim ikisi birbirini sever”

Yigit aydar: “ Bu didigin düzgün
Kim biri birini sor ey hâtun”

Kız aydar: “ Ol ne kuşdur ayıt
Yumurdlamaz yavrulamaz ey yigit”

Yigit aydar: “ Ol yarâsadır 'âyan
Allah ana kudretinden virdi cân

Kim İsa düzdi anı bellü beyân
Balçık ile düzdi anı ol hemân

Kız aydar: “ Vir haberi ey hoş kişi
Hak te'âla kelâmında kaç kuş

Yâd kalub kur'ânda andı çün anı
Tez dut aytgıl mes'ele cevâbını”

Yigit aydar: “ Sordugın bize
mes'ele
Ki kökezdür uşâk oğlanlarıyla

Yedi kuşu andı Kur'ânda gülâb
Biri gügercin birisidur gurâb

Biri çekirge ve biri bâl arusu
Hüdhüd yarasâdır ikisi”

Kız aydar: “ Vir haber ey kandileb
Kim idi vahy eyledi ana kelâm celb

Evvelki vahy eyledi Âdem degil
Bir haber vir bana dahi kimdir ol”

Yigit aydar: “ Bâl arusıdır 'ayân
Ki Kur'ânda andı anı müste'ân”

Kız aydar yigide: “Ey ehl-i dil
İşbu iki mes'elem var dahi bil

Ol ne kavimdir ki yalân söylediler
Tanrı emriyle cennete girdiler

Ol ne kavimdir ki gerçek söylediler
Tanrı emriyle tamuya girdiler”

Yigit aydar: “ Ol yalân söylediler
Yâsuf karındaşlar idi kurd yedi
dediler

Sonra Tanrı yarlıgadı anları
Zirâ tövbe eyledi anlar ârı

Dahi gerçek söyleyenler kim durır
Uş ideyin şehzâdem kimler durır

Biri Nasrâni biri Yahûdi durur
Kim Kur'ânda andı anı çün oldurur

Nasrâni atdı Yahûdi dini
Yokdurur deyü cehîl kıldılar anı

Yahûdiler dahi didi bunların
Dini yokdur dini nasrânilerin
Sözlerin gerçeği budur fâ'ik
Kâfırları yedi tamuya saldı hâlîk

Kız aydar: “ İşbu güneşin eni
Ne kadardır hem eni hem uzunı ”

Yiğit aydar: “ Yedi yüz fersâhdır
temâm
Eni uzunı güneşin ey hümâm ”

Gene döndi kız yigide söyledi:
“Gök ehlerinden hacca ilk kim eyledi”

Yiğit aydar: “ Hod ilk cebrâ'il
Evvel ol hac eyledi sen bellü bil”

Kız aydar yigide: “Ey helâl
Ol ne nesnedir ki öni helâl

Sonı dahi helâl ortası harâm
Tiz tut aytgıl nedurur ey muhterem”

Yumurta yemek didi yiğit helâl
Bu sözümi böyle bil sâhib-i cemâl

Harâm olur anı bilür hasam
Yürüsin yemek helâl olmaz harâm”

Kız aydar: “ Ol ne kavimdir ey yarâ
Kimidi gerçek bunlar şerrâ

Hem çıkınca altı yüzbin oldılar
Yiğit aydar: “ Ben işitdim didiler

Ol Yakûb'un on oğlu Mısır'a vardılar
Yûsufa girüb sonra yüzbin olub
çıkıldılar

Murâdına bunlar irdi mu'teber
Hiç yanılmadı yigit virdi haber

Giceye degin yigit virdi cevâb
Hiç yanılmadı kamu gördi sevâb

Kız aytdı: “Bu 'acibdir mu'teber
Ne ki sordum bu bana virdi haber

Aydır nigâ bu beni yenmişdi
'Arumı nâmusımı saye şimdi

Kız aytdı: “ Var yigit bugün hele
Yarın kılâm ben sana ruz-i cezâ

İrteye degin senin başın kesem
Senin dahi başını burca asam”

Yiğit aydar: “ Ol Allah ki bugün
Yâri kıldı ben kulına açtı gün

Yarın dahi fazlından bana
Yari kıla cevâb eyleyem ben sana”

Durdu yigit ol yerinden sevine
Geldi gine ol karının evine

Karı aydar: “ Nice kurtuldun acânım
Etim eridi kaygundan çün benim

Yiğit aydar: “ Neki sorduysa bana
Aydı virdim cevâbın birbir ana

Çok şükür mevlâya kurtardı beni
Kâdir Allâhım onardı işimi”

Dürdi yigit ol yerinden sevine
Geldi gene ol hâtunun köşküne

Kız aydar: “ İki nesneden vir gel
haber
Ol nedir ki olmadı tiz vir haber

Birisi toğdu anadan ölmedi
Birisi oldu anadan doğmadı

Yigit aydar: “ Âdem atâmızdır biri
Anâdan doğmadı hem olmadı” didi

Ol anâdan doğub olmayan 'ayân
Ol İdris nebidir bellü beyân”

Kız aydar: “ Ol nedurır söyle bes
Canı yokdur kendüsi virir nefes”

Yigit aydar: “ Tan yeridir ey harîk
Kim anı andı kelâmında hâlîk

Âşikâra bilür anı 'am hâs
Kim dedi (?)

Kız aytdı: “Sen haberi vir ey hoca
Kaç peygamber söyledi 'ömri anca

Yigit aydar: “ Hod Sâlih İsmâ'il
Şu'ayib peygamber dahi bellü bil”

Kız aydar: “ Ey hoca taş
Ol nedir ki bir kez düvendi güneş”

Yigit aydar: “ Nil Denizi'dir ol
Musa urdı 'asâ ile oldu yol

Kız aytdı: “Tanrı hakkında yigit
Evvel oda kim giriserdir ayıt”

Yigit aydar: “ Ol Kâbildir âşikâr
Hâbili teyir ide oldu kâfir”

Kız aytdı: “Ashâbı kehf itdin
Adı ile Zengine idi anun”

Yigit aydar: “ Adı katırdır yâre
Başı sarı gövdesi hem kapkara

Kuyruğı anın hem âblakdır
Anı bilmez kişi hod âhmakdır”

Kız aydar: “ Söylegil uçmak ehli
cinsi
Söylemişdürler tamu ehli cinsi”

Yigit aydar: “ Bunı hod oğlan uşak
Cümle bilür bu sözi ey sun'i hak

Sorarsan müşgilinden sor bana
Kim işide kamusı kala tanâ

Uçmak ehli söyleye 'arab dili
Tamu ehli dahi irmeni dili”

Kız aydar: “ Gicedir var odana
Yârın ara ol cevâbım virgil bana

Selâm virüb ol durdı odı
Ol karıcuk evine geldi geri

Kız katı düşdi oğlan işine
Ol gice sundı elin işine
'Aceb kıldı anın 'ilmine
Hem edebine hem dahi haline

Endişeden uyhu girmez gözine
Hayrân oldu ol yigit 'ilmine

Biri sırtlan biri Süheyl yemez
Biri hod Zühre'dir gökde 'ayân

Karı evinde yigit oldu râhat
Sabâh olunca uyudu hoş nihât

Birisi örümcek birisi yarasa
Biri sıçan biri it ey yare

Çün sabâh oldu durdu örü
Aldı destûrına girdi içerü

Biri tavşan birisi kızıl aru
Ol biri arıdur ey mah-ı ru

Selâm virüb şâdmân oturdu hoş
Aytıdahi ne sorarsın sor bana

Birisi çekirge birisi 'akreb
Biri yeşil gelir birisi garâb

İki gündür cevâb virürem sana
Bu gün dahi ne sorarsın sor bana

Biri baykuş birisi serçedir yakın
Biri şâhin birisi mâlik-i hazin

Kız aydar: “ Sorduğım sana bugün
haber
Bugündür aytgıl benden hezar

Biri kurtur anın birisi fil
Nash olan bunlardur can-ı dil

Hem sen dahi gördüğün bu dünyayı
Bugündür ki olırs başın katı

Döndi kız aydar: “ Haberi vir gel
yigit
Ne için nash oldılar bunlar ayıt”

Bugün başını keserem
İşbu kal'a burcuna asaram

Yigit aydar: “ Meymunla ol tûkuz
Yedi yüz kişi idi siz degülnüz

Yigit aydar: “ Tanırım iki gün
Yari kıldı ben za'ife ey hâtûn

Ümmetidir İsa'nın cümle bunlar
İsa'dan bir mâ'ide dilediler

Bugün dahi kendi fazlından bana
Yari kıla cevâb eyleyem sana

İsa Hak'dan diledi bir mâ'ide
Hak virdi şol dem aytdı mâ'ide
Kamûsı İsa'ya getürdi imân
Ol yedi yüz kişi oldu yed gümân

Kız aydar: “ Ol ne kavimdir vir haber
Kim buların yüzleri nash oldılar
Yigit aydar: “ Birin ideyim sana
Ger celb yari kılursa bana

Yüz çevirüb İsa'dan oldılar 'adu
Aytđılar kim zihi yalâncı câdu

Nash olanın birisi başı tokuz kapu
Birisi meymun birisi dahi ayu

Ol sâ'at hak buları nash eyledi
Kimin meymun kimin takûz eyledi

Ammâ sırtlan dahi bir Arab İdi
Haksuz yire halkı incidir idi

Çünkü incitmek ol kıldı tâban
Sûretin döndürdi ol kâdir diyân

Ayu hâcılar malın alur idi
Bunları mahzun zelil kılur idi

Anı dahi meymûn eyledi ol celeb
Sûretin döndürdi ol cebbâr rabb

Yol kesici idi süheyl yemez
Harâmilik ider idi ol zamân

Hak anı şöyle meymun eyledi
İşit imdi 'akrebi gör neyledi

'Âkreb bir etmekçi idi ey hoca
'Avretiyle yaturdı bir gice

Turdı cim'a ol kasd eyledi
Ol halde oğlançuğu ağladı

Şöyle tiz kişi idi hakkı harâb
Urub oğlamı öldürdi 'akreb oldu
Zühre dahi bir 'avret idi bahtlu
Hem kâbilün kızı idi katlu

Hârûtı mârûtı azdurdı 'ayân
Allâh anı yıldız eyledi bellü beyân

Örümcek bir avrat idi sâlvete
Her kaçan eriyle döşeğe yata

Döşeginden kaçardı ol pelid
Allâh sûretin döndürdi anın işit

Tavşan dahi bir avret idi hâtûn
Arsûz yürirdi ol dün- u gün

Kızıl aru halkla dün-u gün
Haksûz yire çeküşirdi ol demin

Sıçân dahi bir avret idi sağı sağıcı
Hem siküşür idi eriyle ki âcemi

Kelb dahi ölü soyucudur şikâr
Tövbe kıldı it oldu ol nâ bigâr

Yeşil keler dahi bir 'avret durur
İşbu sözler 'avrete 'ibret durur

Donanup kendü düzer idi kendüzin
Yâd kişiye gösterirdi yüzin

Bir dahi yalânı kendü özine
Sanâ'at etmişdi kendi özine

Hem çekürge halka eylerdi ziyân
Uğruluk eylerdi ol kalbatân
Baykuş dahi malik idi ra'iyetine
Cevr iderdi erine avratına

Kuzgûn dahi bir mudhik kişi idi
Halkı kınamak anın işi idi

Serçe düşüb elçi kadı 'ayân
Bâtıla hak deyü söylerdi yalân

Şâhîn dahi buğdayı gizler idi
Kıtlık ola satam dir idi

Hem mâlik haziz dahi sultân idi
Zulm idici hâsed ferzend idi

Fil dahi evsâd iderdi hayvâna
Uslu kişi iş bu sözden uyana

Bu haberler kim işiden (?)
Her birisi edmiyeydi ey 'emvâ

İşiniz ol suretlü kopar 'ayân
Saklasun bizi bu işden meskân

Zihî 'ilm zihî funûn zihî hüner
Kim sana virmiş cânım perverdigâr

Döndi yigít aydar: “Ey câriye
Üç gün oldu söz düşdi eriyе

Çok 'âlimler kasd idüb geldiler
Benimle söyleşüb su'al kıldılar

Yiğidin keserdün başımı
Çok şükür Allâh onardı işimi

Senden artuk kimse yenmedi beni
Hezârân ihsân it yigít sultânı

Bugün üç gündür ki sen bana
Ne ki sordun mes'ele cevâb virdüm
sana

Ger meşken bana mühlet vir bugün
Müşgili hall ideyim ben yarın
Kim bilüb irte cevâb virem sana
Bilmezsem muti' olam ben hükümüne

Benim dahi bir mes'elem var
sorayım
Bilür misin anı dahi göreyim
Şart olsun bilürsen başımı kes
İşbu kal'a burcunda as

Maslahatdur diyüb yigít durdı örü
Ol karıcık evine geldi girü

Anda kaldı kız katı endişede
Mes'ele bilmez idi ey dede

Eger bilmezsen mes'elem cevâbını
Da'vayı kes kabûl eyle beni”

Aydar idi : “'Aceb ben neydeyim
Turayım yigít kaydına gideyim

Kız aydar: “Razıyım bu kavle ben
Ya sen beni yenesin ya seni ben”

Hile ile anlayayım ahvâlini
Kimün oğlıdır bileyim neslini

Yigít aydar: “Kimdir ey sâhib-i sûret
Anasın ton eyledi atasın at

Ger melikzâde ise kılar kabûl
Cân dilden bana helâl ola ol

Seyr iderken ardından yetdi ölüm
Çeginine getürdi anı ölüm

Hile ile mes'elesin bileyim
İrte gelince cevâbın vireyim

Tanrı kurtardı ölümünden anı
Mes'elem budur imdi bil bunı

Mes'elesin diyüben başın kesem
Anın dahi başını burcda asam

Çok zamân fikr eyledi kız bilmedi
Mes'elesi cevâbını hiç vermedi

Turugeldi bezedi kendüzün
Aklı gider kim görürse yüzün

Didi şâh kızı yigide: “Ey Züfnûn
Senün gibi 'âlem yokdur imdi bugün

Bile aldı çok nakliyle suçı
Ol yigide Allâh olsun yârci

Dün buçuğunda geldi karını evine
Kaygulu kişi görse yüzün sevine

Kakdı kapuyı çıkıdı geldi karı
Aytdı destûr var mı girsem içeri
İki kırnak yanınca idi bile
Girdi içeri gör yigide ne kıla

Bakdı yigit karşuya gördi kızı
Didi: "Hoş geldin ey atan yıldızı"

Hâcetün ne niye geldin bileyim
Ol kız aydar: " 'Âşığım sana
neyleyim

Bir ûlû tâcir durır çün benim anam
Senden ötüri cânımı oda atam

Garibüz yükle geldik biz bu şehre
Seni tınlaşûr şehir kavmi ey yâre

Söyleşürler seni zihî 'ilm zihî hüner
Ol yigide virmiş ol perverdigâr

Mes'elesin bilüb yenmiş şâh kızın
Yâvuz gözden hak saklasun özin

Anca öydi ol atam seni bana
'Âşık oldum geldim cânım ben sana

Yigit aydar: " Hoş geldin ey görgülü
yüz
Biz dahi seveni hem severüz"

Geçdi yigit kız ile oturdılar
Nakliyle şarâbı ortaya getürdiler

Açdı ol kız kasd ile yüzün gözün
Arz kıldı ol yigide kendüzün

Çünkü bakdı yigit kızın yüzüne
Bir zamân gelmedi 'akl kendüzine
Bir zamân yiyüb içüb gülüşdüler
Râzların birbirine saçdılar

Kız aydar yigide: " Digil cânım bana
Ne sordı şâh kızı üç gün sana

Ol yigit başladı takrir eyledi
Ne cevâb virdiyse heb söyledi"

Kız aydar: " Ne sordun ana sen
bugün
Kim şâh kızı bilmeyüb oldu zebûn"

Yigit aydar: " benimdir ol su'al
Benim için eyledüm anı ben su'al

Atamla anamı kulluğa virdüm şâha
Terk idüb satdumıydi anları

Atama virdi çün imdi bir at
Anama ton virdi hoş nihât

Evvel atluya yolda irdüğün
Söyledi kendüye beyti virdüğün

Sorduğum be mes'ele idi ana
'Âciz olub cevâb viremedi bana

Hile ile anladı çün anı
Yigide aydur: " Ey cânımın cânı

Giceden berü hiç içmedün şarâb
Şimden gerü kılalum aşkı taleb

Yigit aydur: "Maslahatdur katı
Kala benüm için sen sâki ol
Aldı kadehi eline ol mâhper
Toldurub eline virdi ey yâr

Tarı rehber katmışdı kız ana
Sunı virdi kadehi bizden yana

Çünkü kadehi yigit nûş eyledi
Tarı heşîr anı bî-hûş eyledi

Ol kızın mes'ele idi maksudı
Turdı gitdi yigidi anda kodı

Dün buçuğu yine geldi kız sarâyâ
Kimse görmedi ne kimse araya

İrte olur yigidin aklı başına gelür
Şâh kızı imiş gelen anlar bilür

Aytdı : “ Eyvâh anlayamadım işimi
Kesiserdir zülmlle kız benim başımı

Bakdı görđi döşeginde bir yüzük
Kim bununla ola meger sırrının

Görđi kaşında yazılı kız adı
Kaşı yâkût ol yüzük altındı

Aldı yigit yüzigi turdı örü
Geldi kızın sarâyına girdi içerü

Hoş edebiyle yigit virdi selâm
Aytdı: “Gelsün sana hergiz elem”

Kız Aleyk aldı aydar: “Ya yigit
Mes'eleni bilürem imdi işit
Sensin ol kim atanı at
Ananı ton eyledin ey hoş nihât

Satmadun mı sen atanla ananı
Anan bahâsına aldın donını

Atan bahâsına virdiler bir at
Senündür bu sorduğın ey yigit

Gideriken bir atlu yetdi sana
Ne yire izmek deyü sordun ana

Aytdı fâlân kal'aya varuram
Bu beyti melige ben iletirem

Sen didin beyti vir sen dön gerü
Ben iletayim kal'aya ey mâhrü

Okudun gördün beyti ey dede
Yazmışlar ki beyti her kim ilede

Beyti vericek kes başımı
Fazl kılğil anda anun işini

Çünkü bildün tizcek yırtdu anı
Tanrı kurtardı ol ölümde seni

Mes'elen bu idi bildüm ey yigit
Keserim başımı senin dahi işit

Ol sâ'at okudı kavillerini
Aytdı : “Tiz babama iletün bunı”

Geldiler sultâna haber virdiler
Kız yigidi yendi didiler
Sultân aydar: “İmdi başımı kesün
Bunun dahi başımı burcda asun”

Yigit aydar: “Sözüm vardır şahâ
Başım ol sözden ola kane bahâ”

Sultân aydar yigide: “Nedir sözün
Kurtarmazsın ne dersin özin”

Aytdı: “Bu gice düşde gördüm
Âmân ile sultânım haberü virürem”

Sultân aydar: “Söylegil virdim
âman”

Yigit aydar: “ İdeyim ey şâh-ı
yemân”

Bir kör cin kız sarâyından uçar
Kanceru uçarsa 'anberler saçar

Geldi kondı ol odamun içine
Suç anundır ben ben za'ifin suçu ne

Turu geldim ol dem tutdum anı
Bağladım berk ile hem ayağını

Diledim hem temâşâ kılam anı
Bir zamân iyleyedim anınla ben
beni

Gâfil oldum konub göçci yine
Vardı kondı yine kızın sarâyına

Çok şükûr kim anda kaldı birini
Budur sana sözim ey şehri begi”

Anladı sultân kim kız ol gice
Konuk olmuş yigide işit nice
Sultân aydar: “ Kani netdin ol yeli
Yigit dahi sunuvirdi yüzüğü

Şâh kakıdı göricek ol yüzigin
Sarâyından tiz okıdı kızın

Aydar: “ Hey bed fe'âl bu ne yüzük
Yigit katında neyle iş bu yüzük”

Kız aydar: “ Bu yüzük benim degül
Ayrukdur bana bühtândır ol”

Sultân aydar: “ Sende getir görelüm
Bu yigide cezâsın ana göre idelim”

Korkusundan şâh kızı döndü girü

Girdi kendü sarâyına ol dem içerü

Buyurdı bir kapucu getürdiler
Hâdem idür şâh kızı görne diler

“İşbu sâ'at bir yüzük düzgil ana
Ne dilersen virem bugün sana

Yüzük altun yâkût olsun kaşı
Şöyle olsun eski yüzük big daşı

Bir sâ'atde düzdi üstâd anı
Yazdı kaşı üzere kızun adını

Çünkü benzetti anı ol yüzüğe
Kim vara kız anda toğrı göre ki

Aldı ol kız yüzüğü turdu örü
Atası sarâyına girdi içerü
Sunuvirdi kız yüzüğü atasına
Niçün kırdun kızun hatâsına

İşte budur benim yüzüğüm 'ayân
Kimdir ol yüzüğü benim diyen

Sultân ol iki yüzüğü bir yere
Getürüp gösterdi beglere

Begler aydar: “ eski yüzüktür bu
yüzük
Kim yeni düzelmiş bu sonraki yüzük

Rengi bir kaşı bir kaddi bir
Bu anun degüldür dediler ya emir

Kul karavuş hâdim begler heb kamu
Tanıklık virdiler sultâna ey 'amu

Kim kızun hile ider bellü beyân
Girme kana Tanrı içün cân-ı cihân

Pâdişâhım öldüreyazdı kızı
Nice ber rüsvâ' idesin bizi

Atasına anasına çün halini
Yazub bildirdi âhvâlini

Nice kesesin sen yigitler başını
Akıdasın analarının yaşını

Ata ana sevinüb geldiler
Bâki ömürlerin anda sürdiler

Hele virdim seni ben bu yigide
Bunun gibi olmya bu dünyada

Sabır ile irdi yigit sultânlığa
Kamu 'âlem turdı ana kulluğa

Nikâh itdiler kızı ol sâ'at
Ol yigide virdi ağır hil'at

İşbunu idene kim oldu sebep
Du'a diler sizden ey şeyh-i şeb

Begler üstüne senâlar saçdılar
Yedi gün dün gün yiyüb içdiler
Yedi günden sonra girdi gerdege
Sanasın kim şâhin salındı orduna

Her kim anı bunda lütfuyla ana
Rahmet etsün hak celâb anda ana

Çok zamân birbirine kıldı 'itâb
Birbirine eylerdi su'âl hisâb

Okuyanı dinleyeni yazanı
Rahmet ile yarlıgagıl yagını

Murâdına irdi anlar ol gice
Bu hikâyet temâm oldu ey hoca

Dahi her kim bu dastânı okıya
Yazana bir fâtiha bağışlaya

Sultân anı eylemişdi oğul
Çıkıdı hükm etdi illere 'adl

Sene 1150

İnceleme

Metin, ailesinin ekonomik yönden içerisine düştüğü aciziyeti ortadan kaldırmak adına anne ve babası ile beraber gurbete çıkan ilim sahibi bir gencin, sorular soran, sorduğu sorulara cevap veremediği için pek çok kişinin ölümüne sebep olan şehrin hâkiminin kızının sorularını bilerek onunla evlenmesi ve şehre hâkim olması çerçeve konusu etrafında şekillenmiştir. Bu doğrultuda, metnin dikkat çeken en önemli özelliği, bilmece tarzında sorular ve bu sorulara verilen cevaplar olmakla karşımızdadır.

Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde R-1069.1 arşiv numarası ile kayıtlı olan eserin yazılış tarihi H. 1150 (M. 1737) dir. Ana hatları ile Osmanlı Türkçesi dil özelliği gösteren ve azımsanamayacak oranda Eski Anadolu Türkçesi'ne ait arkaik kelimelerin yer aldığı eser, müellif ve müstensih kaydından yoksundur. Cetvelsiz sayfalar şeklinde düzenlenmiş ve nesih yazı ile kaleme alınmış olan rabitalı yazma, manzumdur ve 12 varaktan ibarettir. Eserin ilk sayfasında 14 son sayfasında 7 satır bulunurken diğer sayfalardaki satır sayısı 17'dir. Bu anlamda eserdeki toplam beyit sayısı 377'dir. Eserin ilk sayfasında Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nin mührü bulunmakta, hikâyenin başlığı kırmızı mürekkeple yazılırken sultan ve oğlan kelimelerinin yazımında nadiren kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Oldukça korunaklı bir şekilde günümüze ulaşmış olan yazmanın dili akıcı ve sadedir. Eser, aruzun Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün vezniyle oluşturulmuş olmakla birlikte ciddi vezin hataları gözden kaçmamaktadır.

'*Hikâyet-i Duhter İle Mah Yiğit*' adlı metinde çaresizlik nedeniyle gurbete çıkma, delikanlının kendi ölüm fermanını habercinin elinden alması, mektubu götürdüğü şehirdeki kalede delikanlının kesik başlar görmesi, gördüğü kesik başların ne surette bu hale getirildiğini öğrenmesi epizotlarını takiben delikanlının evlenmek üzere talip olduğu kız ile arasında geçen soru-cevap eksenli bir gelişme süreci vardır. Bu anlamda metinde dikkat çeken en önemli özellik sorular ve bu sorulara verilen cevaplardır. Metindeki soru cevap silsilesi kendisine talip olan delikanlıya kızın şartını dile getirmesi ile başlar. Bu şart şöyledir:

*Kim bilürse su'alim alsın beni
Bilmezse kendi boynuna kanı*

Kızın bu şartını delikanlının kabul etmesini takiben 32'si kız 1'i oğlan tarafından sorulan toplam 33 soru ile hikâye gelişimini sürdürür. Sorulan sorulara cevap verilememesi veya yanlış cevap verilmesi halinde delikanlının uğrayacağı akıbete dönük merak metne akıcılık kazandırırken, soruların telmihte bulunduğu dini veya ladini konulara ilişkin cevaplar etrafında hayat bulan açıklamalar da metnin didaktik yönünü oluşturmaktadır. Burada, didaktik ifadesi ile kastedilen şey, verilen cevapların bir kısım dini ve tarihi

kaynaklarda karşılığının bulunmasıdır.

Metinde kız tarafından delikanlıya yöneltilen 32 soruya karşılık verilen cevaplar tek nesne veya varlığa işaret ettiği gibi birden çok nesne veya varlığa da işaret edebilmektedir. Bu anlamda bir tasnif yapmamız halinde şöyle bir sonuçla karşılaşmaktayız. 32 soruya verilen 32 cevap içerisinde peygamberler, diğer insanlar, hayvanlar, bitki-nesnelere ve insan dışı varlıklar olmak üzere beş grupta karşılık bulunmaktadır. Bu karşılıklar şöyle bir tablo ile bir araya getirilebilir.

PEYGAMBERLER	DİNİ KİŞİLİKLER/ DİĞER İNSANLAR- TOPLUMLAR	HAYVANLAR	BİTKİLER/ NESNELER YİYECEKLER/ DİĞER KAVRAMLAR	DİN İLE İLGİLİ TABİATÜSTÜ VARLIKLAR
Hz. Adem	Nasraniler	Akrep	Arapça	Cebrail a.s
Hz. Eyüp	Hristiyanlar	Ayı	Dicle Nehri	Harut
Hz. İdris	Yahudiler	Bal arısı	Ermenice	İblis
Hz. İsmail	Hz. Havva	Balık	Fırat Nehri	Marut
Hz. Musa		Baykuş	Güneş	
Hz. Salih		Çekirge	Kabak ağacı	
Hz. Süleyman		Deve	Nil Nehri	
Hz. Şuayb		Fil	On iki dallı	
Hz. Yakup		İt	ağaç	
Hz. Yunus		Karınca	Tan yeri	
Hz. Yusuf		Katır	Yumurta	
		Kızıl arı	Zühre Yıldızı	
		Koç		
		Kurt		
		Maymun		
		Örümcek		
		Serçe		
		Sıçan		
		Sırtlan		
		Şahin		
		Tavşan		
		Yarasa		

Metinde yer alan sorular, verilecek cevaplara çağrışım yapacak nitelik taşıyor olmanın yanında verilen cevaplarda da sebep-sonuç, şekil-davranış gibi özelliklerin göz önünde tutulduğu görülebilmektedir. Cevaplarda ismi zikredilen peygamberler, kimi zaman isimleri etrafında Kur'an-Kerim'de zikredilen kıssalar doğrultusunda kimi zaman ise şahısları ile özdeşleşen mucizeleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Hayvanlar için durum biraz daha farklıdır. Şöyle ki kimi hayvanın mevcut şeklini veya davranışını ne surette kazanmış olduğuna yönelik mitik, veya menkıbevi nitelikli cevaplar yanında Hz. İsmail'in koçu ve Hz. İdris'in devesinde olduğu gibi bazı hayvanların peygamberlerle olan ilişkisinden ortaya çıkan mucizevi durumu ifade eden cevaplar da bulunmaktadır.

Bitkiler ve nesnelere açısından verilen cevaplarda da hayvanlar ile alakalı cevaplar için söylediklerimiz geçerlidir. Yalnız bu grupta ağırlıklı olarak mitik yaklaşımlara dayalı cevapların yer tuttuğunu da belirtmemiz yerinde olacaktır. Peygamberler dışındaki insanlar ve insan dışı varlıklar için verilen cevaplardaki yaklaşımın ise dini-mitik efsaneler niteliğinde olduğunu belirtmeliyiz.

Metinde, dini kişi ve olay merkezli sorularla Kur'an-ı Kerim'de yer bulan Kabil'in Habil'i katletmesine, Hz. Yunus'un balık karnında 40 gün kalmasına, Hz. Eyüb'ün sabrına, Hz. Adem ve Hz. Havva'nın yaratılışına, Hz. İsmail'in gökten indirilen koçu kurban etmesine, Hz. Salih'in gösterdiği mucize ile kaya içerisinden devenin çıkmasına, Hz. Süleyman ile karınca arasında geçen kıssaya, şeytanın cennetten kovulmasına, Hz. İsa ile yarasa anlatisına, Kur'an-ı Kerim'de ismi zikredilen 10 kuşa, Hz. Yusuf kıssasıyla Yahudi ve Nasraniler ile Hz. Yusuf arasında geçen diyaloga, Hz. Yakup'un 10 oğlu ve Hz. Yusuf arasında gerçekleşen olaylara, Hz. İdris'in göğe yükseltilişine, Hz. Musa ve firavun arasında geçen olaylara telmihte bulunulmuştur.

Yukarıda ifade edilenlerin dışında dini-mitik-etimolojik efsane niteliği taşıyan veya fıkıh ile alakalı bazı açıklamaların da metinde yer tuttuğu görülmektedir ki bunlardan bazıları şunlardır: Hz. Adem'in dünyada 950 yıl yaşaması, Hz. Adem'in 75 kez hacca gitmesi, Fırat, Dicle ve Nil nehirlerinin ortaya çıkışı, bir yılı oluşturan 12 ay ve bir ayı oluşturan otuz güne işaret eden 12 dallı ağacın varlığı, güneşin eni ve boyu, Cennet dilinin Arapça, Cehennem dilinin Ermenice olması, yumurtanın hangi suretle ve ne oranda yenilebileceği, maymun, domuz, ayı, balık, sırtlan, akrep gibi hayvanların ne şekilde bu surete büründükleri gibi.

Sonuç

Dini değerlerin toplum açısından taşıdığı önem, bu değerlerin korunması, yaşatılması ve sonraki kuşaklara nakledilmesini gerekli

kılmaktadır. Bu yaklaşım, din ve ahlak içerikli malumatın kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı yöntemlerle muhataba nakledilmesi şeklinde karşılık bulur ki verimlilik açısından dolaylı öğretim stratejilerinin soyut nitelik taşıyan bilgi naklinde çok daha faydalı olduğu bir gerçektir.

Bu surette, çalışmamıza konu olan metinde kız tarafından delikanlıya yöneltilen sorulara her ne kadar fantastik veya mitik içerikli cevaplar verilse de bu cevaplarla işaret edilen insani değerler, inançsal veya ahlaki ilkeler metnin eğitimsel işlevi açısından çok daha dikkat çekicidir. Bir diğer ifade ile domuz, maymun, akrep gibi bir kısım hayvanın insana layık olmayan hangi yanlışlar içerisine düşmüş olmakla ve hangi ilahi nizamla ters düşmekle bu suretlere bürünmüş olduklarına yönelik cevabi açıklamalar ile muhataba siz siz olun bu hataları yapmayın mesajı verilmektedir.

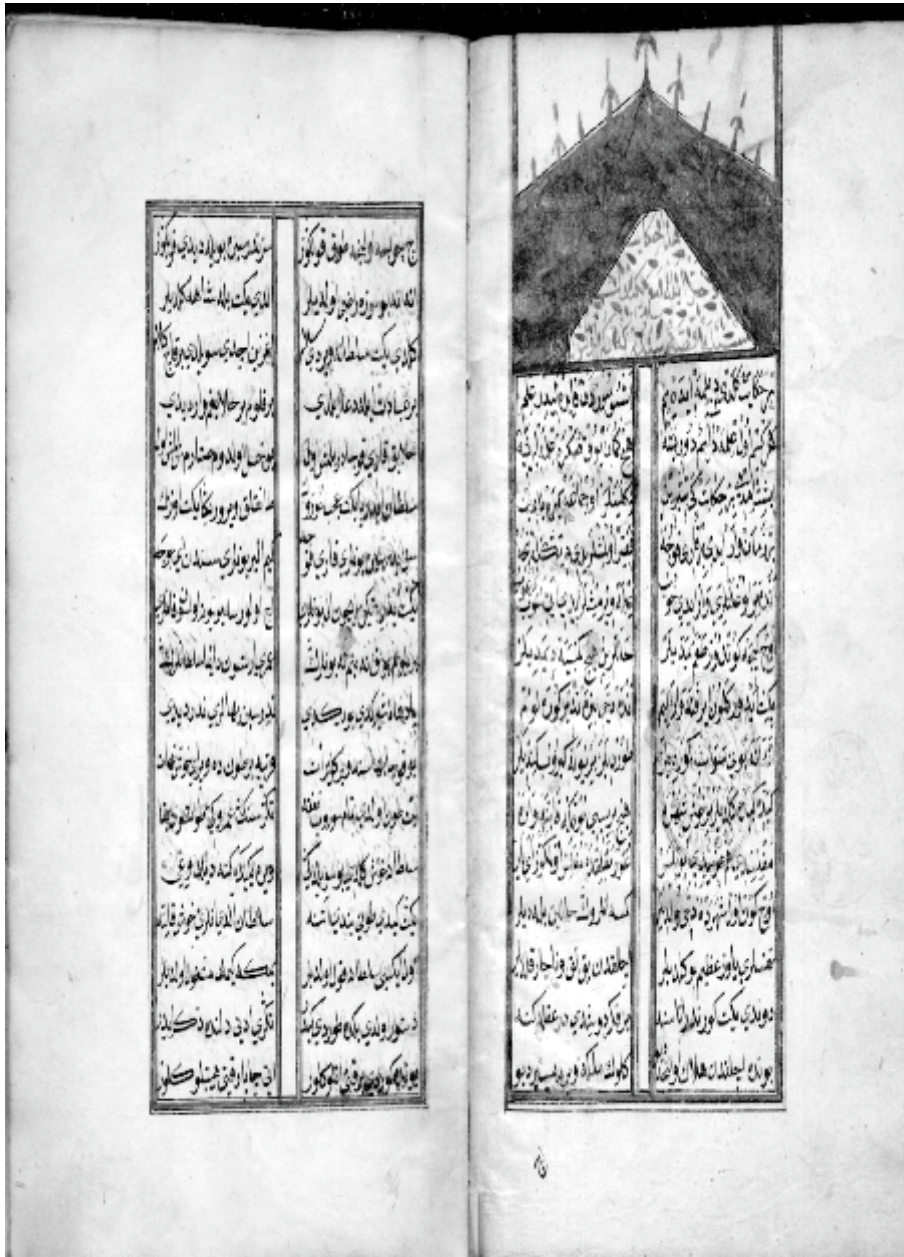
Bilindiği üzere edebi verimlerin en fazla ilişki halinde olduğu bilim dallarından biri de toplum bilimidir. Hiçbir edebi eser yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel özelliklerinin oluşturduğu duygu, anlayış ve zevk bütününden ayrı düşünülemez. Diğer bir ifadeyle, her sanatkâr belli ölçüde çevresinde olup bitenlerden etkilendiği gibi eserleriyle etrafındaki insanları etkileme, onları yönlendirme gücüne sahiptir. Edebiyatın toplumla olan bu yakın ilişkisi kimi sanatçıların eserlerini bir vasıta olarak algılamasına, faydacılığı önemseyerek insanları yönlendirme ve eğitime çabasına girmesine neden olmuştur ki önümüzdeki metnin öncelikli amacı da budur.

İnsanları doğru olana ve iyiye yöneltmek, yanlışlardan ve çirkinlikten alıkoyarak, onlara rol model davranış kazandırmak ve tüm bunları yaparken de onları eğlendirmek adına bilmecce türünün bu metinde edebi bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir ki eğitim ve öğretimde buyurgan bir üslup yerine, bu türden bir yaklaşımın tercih edilmiş olması, etkili bir öğretim yöntemi olmakla dikkate değerdir.

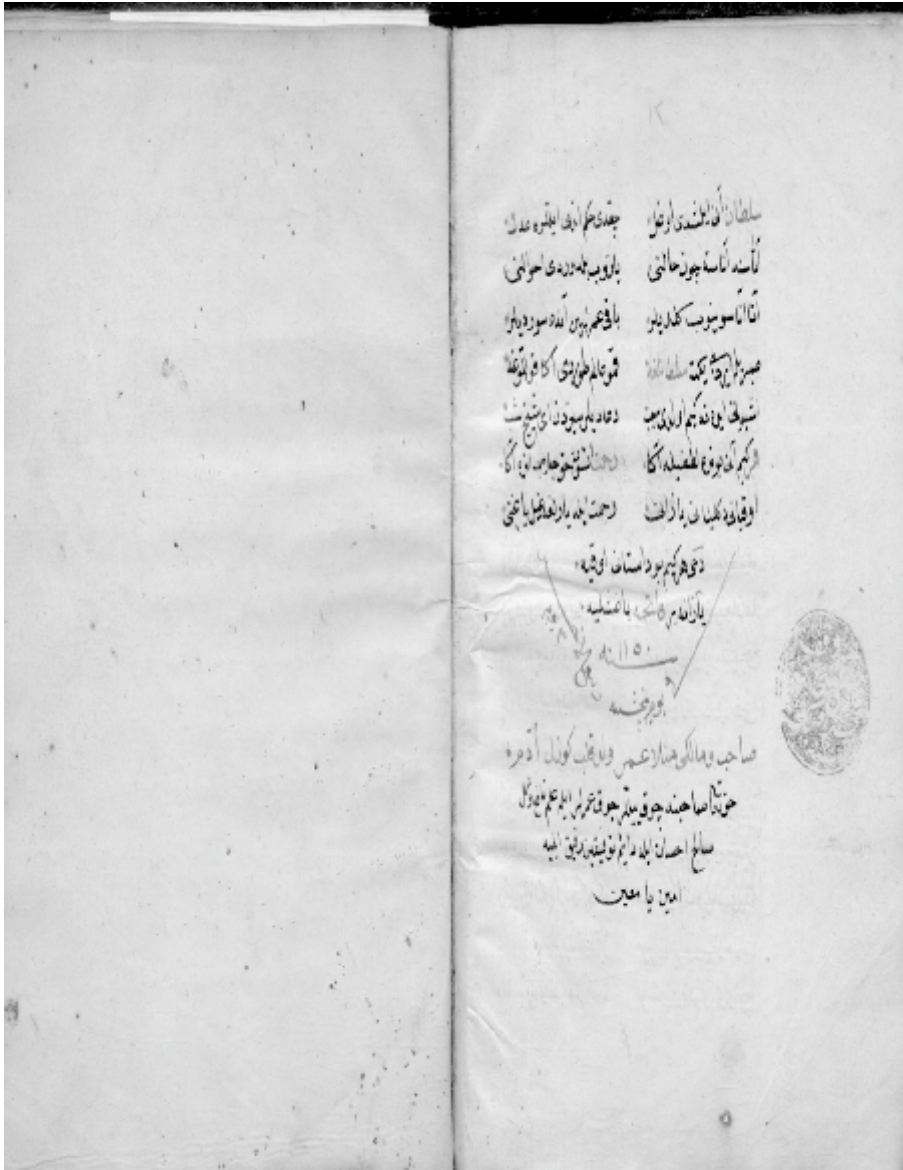
Son söz olarak şunu da ifade edelim ki bilmecce formatındaki verimler, kültür taşıyıcısı olmanın ötesinde, değerler eğitimi konusundaki önemi ve eğitici-öğretici-eğlendirici yönü ile de dikkate alınması gereken önemli türlerden biridir. Bu tür, aynı zamanda toplumsal kabulleri veya dışlamaları muhatabın genel şartları, beklentileri doğrultusunda kendine özgü üslubu ile ele almakla da dün olduğu gibi bugün de önemini ve üstlendiği işlevi yerine getirmeye devam etmektedir.

Kaynaklar

- Aslan, Ensar, (2001)“**Halk Hikâyelerinde İmtihan Motifi Kompleksi**”, *Milli Folklor, Cilt 7*
- Bilkan, Ali Fuat, (2000) *Türk Edebiyatında Mu'amma, Ankara: Akçağ Yayınları*
- Çobanoğlu, Özkul, (2002) *Türk Mitolojisi, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt I, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları*
- Durmuş, İsmail, (2003) Diyanet İslam Ansiklopedisi 'Lügaz' maddesi, Cilt XXVII Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları
- Durmuş, İsmail, (2003) Diyanet İslam Ansiklopedisi 'Mu'ammâ' Maddesi, Cilt XXX, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları
- Elbir, Bilal, (2009) “**Türk Edebiyatında Mu'amma ve Sururi'nin Bir Mu'ammâ Şerhi**”, *Turkish Studies, Volume 4/6, Fall*
- Elçin, Şükrü, (1989) *Türk Bilmeceleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Gibb, W., (1999) *Osmanlı Şiir Tarihi I*, (Terc. Ali Çavuşoğlu), Ankara: Akçağ Yayınları
- İsen, Mustafa, (2006) *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları
- Karademir, Fevzi, (2008) “Halk Bilmecelerinin Oluşum ve Biçimlenmesindeki Etkenler Üzerine”, *Akademik Bakış*, Sayı 14
- Karataş, Turan, (2004) *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Kocakaplan, İsa, (1992) *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, MEB Yayınları, Ankara
- Külekcî, Numan, (1995) *Edebî Sanatlar, Açıklamalar ve Örneklerle*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Özsoy, Bekir Sami, (2006) *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Öztoprak, Nihat, (2007) *Himmetzâde Abdî'nin Dîvân-ı Lugazı*, "Edinburg: Educational Trust Publication.
- Pala, İskender, (1989) *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Türkmen, Fikret, (1986) *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 'Lügaz' maddesi, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Türkyılmaz, Dilek, (2007) *Türk Dünyasında Bilmeceler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi
- Uzun, Mustafa, (2003) Diyanet İslam Ansiklopedisi 'Lügaz' Maddesi, Cilt XXVII, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları

Fotoğraf 1: Duhter ile Mah Yiğit 1. Varak

Fotoğraf 2: Duhter ile Mah Yiğit son varak

Kadın Girişimci Tipleri

Geliş Tarihi:13.11.2013
Kabul Tarihi:09.03.2015

Sevtap KESKİN*

Öz

Birçok araştırmacı tarafından kadın girişimcileri ve işletmelerini anlamak için kadın girişimci tipolojisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Kadın girişimciler homojen bir grup değildir ve birbirinden farklıdır. Bu çalışmada kadın girişimciler arasında var olan çeşitliliği tanıyan ve onların karakteristik özelliklerini gruplayan tipolojilerden örnek vermeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Girişimciliği, Kadın Girişimci Tipleri, Girişimcilik.

Types of Women Entrepreneurs

Abstract

Many researchers tried to describe the typology of women entrepreneurs in order to understand women entrepreneurs and their enterprises. Female entrepreneurs are not a homogenous group and differ from each other. In this study, examples of typologies that recognize the diversity that exists between women entrepreneurs and grouping the characteristic features of them is tried to be given.

Keywords: Women Entrepreneurship, Types of Women Entrepreneurs, Entrepreneurship.

* Dr. Sevtap Keskin, keskinsevtap@yahoo.com

Giriş

Kadın girişimci profili geliştirmek ya da tipik bir kadın girişimci profili olup olmadığını anlamak için kadın girişimciler üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Profil geliştirilirken kadın girişimcilerin yaş, medeni durum, etnik köken ve öğrenim durumu gibi demografik özellikleri ile psikolojik ya da kişilik özellikleri üzerinde durulduğu görülmektedir.

Kadın girişimcilerin iş hayatına atılması ile girişimci tipi yeni bir boyut kazanmıştır. Kadın girişimciliği çok farklı iş alanlarını ve farklı büyüklükteki faaliyetleri kapsadığı için, homojen bir grup ya da kategori oluşturmaz (Ertürk, 1994, s. 62). Kadın girişimciler de erkek girişimciler gibi duygusal, düşünsel ve sosyal tutum ve davranışlarına uygun olarak erkek girişimcilere kıyasla biraz daha farklı girişimcilik tipleri sergilemektedirler (Top, 2006, s. 22).

Kadın Girişimci Tipleri Goffee ve Scasse'nin Ayrımı

Robert Goffee ve Richard Scasse'ye göre kadın girişimcilerin yaşantıları iki faktörden önemli ölçüde etkilenmektedir. Birincisi girişimci ideallere bağlılıkları, ikincisi ise geleneksel olarak belirlenmiş cinsiyet rollerini benimseme derecesidir. Girişimci ideallere bağlı olmak; kendi başına ekonomik gelişmeye inanmak, kendi kendine yeterli ve bireysel sorumluluğa sahip olmak, gerekli çaba ve fedakarlıkları gösterenlere verilen ödül olarak görülen yüksek yaşam standardına kavuşma isteği ve bunların yanında kar ile beraber iş etiğine verilen önemdir. Geleneksel olarak belirlenmiş cinsiyet rollerini benimseme ise kadınların erkeklere bağımlılıklarını benimseme derecesi olarak ifade edilmektedir. Erkeklere olan bağımlılık derecesi pek çok kadının sosyal konumunu etkilemektedir. Kadınların sosyal konumunun gerek evlilikle, gerekse ikili ilişkilerle kişisel ilişkide oldukları erkekler tarafından belirlendiği ileri sürülmektedir. Goffee ve Scasse, 1985'de İngiltere'de bir grup kadın girişimci üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda bu iki faktöre dayalı dört farklı kadın girişimci tipi tanımlamıştır. Bunlar geleneksel girişimci tip, yenilikçi girişimci tip, evcimen girişimci tip ve köktenci girişimci tiptir (Kutaniş & Hancı, 2004, s.459).

Geleneksel Girişimci Tip(Conventionals): Hem girişimcilik ideallerini hem de geleneksel cinsiyet rollerini üstlenen ve ikisini de aynı ölçüde yerine getirmeye çalışarak iş-aile görevlerini dengeleyen aile içi sorumlulukları nedeniyle işini de fazla büyütmeyi düşünmeyen geleneksel girişimci tipidir. Çoğunlukla konuk evi, bakım ajansı, restoran, yemek fabrikası ve kuaför salonuna sahip olmaktadırlar (Kutaniş & Hancı, 2004, s.459).

Yenilikçi Girişimci Tip(Innovators): İkinci tip ise, girişimcilik ideallerini geleneksel cinsiyet rollerinin çok daha üstünde tutan ve işletmesinin

büyümesini öncelikli hedefleri arasına koyan yenilikçi girişimci tipidir. Çoğunlukla yüksek okul mezunu kadınların istihdam edildiği alanlarda, pazar araştırmaları, reklam, halkla ilişkiler ve basın işlerinde çalışmaktadırlar. (Kutaniş & Hancı, 2004, s.459). Bu gruba giren kadın girişimciler için iş diğer bütün kişisel ilişkilerin önünde gelmektedir. İyi eğitimidirler ve işlerini kurmadan önce büyük organizasyonlarda tecrübe edinmişlerdir.

Evcimen Girişimci Tip(Domestics): Geleneksel cinsiyet rollerini girişimcilik ideallerinin üstünde tutan ve adeta girişimciliği yan işmiş gibi gören evcimen (domestik) girişimci tipidir. Genelde ekonomik ihtiyaçlardan dolayı var olan bu tipe dahil olan kadınların işle ilgili idealleri sınırlı olup müşterilerle düzenli, uzun vadeli ve küçük ölçekli işler yapmaktadırlar. (Kutaniş & Hancı, 2004, s.459).

Radikal Girişimci Tip(Radicals): İş-aile dengesini kurmaktan çok kadınların ikinci plana itilmelerini önlemeye çalışan ve işini de bu amaca hizmet eden bir araç olarak görerek organize eden radikal girişimci tiptir. Bu durumdaki girişimler kadın hareketleriyle ilişkili, basın, yayın, perakende satış, eğitim ve küçük ölçekli imalat gibi çeşitli alanlarda olmaktadır. (Kutaniş & Hancı, 2004, s.459). Bu grubu oluşturan kadınlar hem girişimcilik idealleri hem de geleneksel kadın rollerine düşük bağlılık göstermektedirler. İş yaşamı ve kişisel deneyimleri onları toplumda kadının rolünü sorgulamaya yönlendirmektedir. Bu doğrultuda, iş sahipliğini bağımlılıklarının üstesinden gelebilecekleri bir strateji olarak görmektedirler. Bu gruba giren kadın girişimciler işletmelerini ekonomik bir birim olduğu kadar sosyal bir birim olarak da görmektedirler. Bu işler, kadınlara erkeklerin olumsuz etkilerinden uzak, içinde kendi kişisel kimliklerini ve yaşam biçimlerini şekillendirebilecekleri bir ortam sağlamaktadır.

Bu ayırımı eleştirilerde yapılmıştır. Bir kısmı kadın girişimcilerin analizi için girişimcilik idealleri ve geleneksel cinsiyet rollerinin yeterli boyutlar olmadığını, bunlara kadının sosyo-ekonomik durumunun da eklenmesinin gerektiğini, ayrıca kadının daha baştan erkeğin astı olma konumunu kabullenmesinin de yanlış bir öngörü olduğunu savunmaktadır. Diğer bir kısım eleştiride kadın girişimcilerin homojen değil heterojen bir grup olduğu ve bu dörtlü ayırımın işletme sahipliği ile ilgili olarak iki önemli özelliği atladığı görüşleri üzerine kuruludur. Bu iki özellikten ilki, işletmelerin zamanla büyüüp küçülebileceği, çeşitli anlaşmalar yaparak farklılaşabileceği düşüncesinden yola çıkarak işletme sahipliğinin çok dinamik ve sık dalgalanmaları içeren bir süreç olduğunu savunmaktadır. İkinci özellik ise, işletme sahipliğinin girişimcileri etkileyerek zamanla kişileri değiştirebileceği yani işe evcimen olarak başlayan bir girişimcinin zamanla ve tecrübe kazandıkça girişimcilik ideallerine sıkı sıkıya bağlı yenilikçi bir

girişimci olabileceği ile ilgilidir (Kutaniş & Hancı, 2004, s. 459).

Moore'un Ayrımı

1987'de Dorothy P. Moore'un yaptığı çalışma kadın girişimcileri geleneksel ve modern olarak iki gruba ayırmaktadır (Arat, 1993, s. 174-175).

Geleneksel veya ilk kuşak kadın girişimci profili şu şekilde belirlenmiştir.

- 5-45 yaşları arasındadır,
- Eskiden veya halen evlidir ve bir ailesi vardır,
- Ulusal ortalamanın bir hayli üstünde bir eğitim düzeyine sahiptir,
- Aile üyelerinden biri serbest çalışmaktadır,
- Yeni, genç bir firmanın başındadır ve bu onun ilk deneyimidir,
- Muhtemelen birkaç çalışanı olan perakende ticaret veya hizmet işletmesinin sahibidir,
- İlk işe başlama sermayesi kişisel tasarrufları ve sahip olduğu varlıklardır.

Modern kadın girişimci profili de aşağıdaki gibidir.

- İşletme yönetimi ve teknik konularda eğitimlidir,
- Erkeklerin yoğun olduğu sektörlerde çalışmaktadır,
- Geleneksel kadın rolü daha az engelleyici bir faktördür.

Robert Hisrich ise geleneksel alanlarda faaliyet gösteren kadınların modern iş alanlarında faaliyet gösterenlerden çok daha farklı olduklarını belirtmektedir. Geleneksel iş kollarında çalışan kadınların dış kaynaklı finansman temininde modern olanlara oranla çok daha fazla zorlandığını söylemektedir (Aktaran: İyicil, 2006, s. 35).

Cromie ve Hayes 'in Ayrımı

1988'de Stanley Cromie ve John Hayes yaptıkları çalışmada kadın girişimcileri yenilikçi, dualist, dönüş yapanlar olarak üçe ayırmaktadır (Dupuis & de Bruin, 2004, s. 163-164).

Yenilikçi Kadınlar(Female Innovators): Yenilikçi kadın girişimciler, erkek meslektaşlarıyla aynı özellikleri taşımaktadır. Onlar da özerk olma, zenginlik ve başarı arzusu içindedirler. Çoğunlukla mevcut işlerinden tatmin olmayıp kariyerlerini geliştirmek için bir girişimcilik serüvenini başlatan kadınlardır. İyi eğitilmiş, dikkate değer iş deneyimleri vardır. Hayatlarındaki en önemli odak noktası işleridir. Çoğunlukla işlerini sürdürebilmek için geleneksel kadın rollerini ret ederler. Çoğunlukla bekar, çocuk sahibi olmayan, kariyerlerine odaklanmış, yüksek niteliklere sahip ve iş faaliyetlerinin hayatlarındaki önceliği çok yüksek ve kendileri için ekonomik gelecekleri ve benlik saygısı çok önemli olan kadınlardır (Strüder, 2003, s. 188).

Dualistler(Dualists): Dualist kadın girişimciler, prensip olarak başarılı bir şekilde iş ve ev sorumluluklarını ve çocuk bakımını birleştirmek arzusu ile hareket ederler. Yani iş ve evdeki rollerini aynı anda, dengeli bir şekilde yürütmek isteyerek girişimcilik serüvenini başlatan kadınlardır. İşlerinin hizmet sektöründe olması muhtemeldir. Onlar aynı zamanda bağımsızlık ve başarı arzusu içinde olan çoğu iyi eğitilmiş ve bazı yönetsel becerilere sahip kadınlardır. Dönüş Yapanlar(Returners): Çocuk büyütme gibi ailevi nedenlerle kariyerleri kesintiye uğrayan ve çocukları okul yaşına geldiğinde veya büyüdüklerinde işe dönmek isteyen ancak buldukları iş onları tatmin etmediği için kendi işlerini kurmayı daha iyi bir alternatif olarak gören kadınlardır. Çoğunlukla iş becerisi ve deneyim eksikliği olan ve eğitim düzeyi düşük düzeylerde olan kadınlardır.

Cromie ve Hayes'in geliştirdiği bu kadın tipolojisi statik ve değişmeyen küçük işletme sahipliği ile küçük işletme sahiplerini temsil ettiği için eleştirilmektedir.

Carter ve Canon'un Ayrımı

Sara Carter ve Tom Canon 1992'de İngiltere'de yaptıkları araştırma sonucunda beş farklı kadın girişimci tipi tanımlamıştır. Bunlar girişimciliğe savrulan-sürüklenen kadınlar, genç başarılar, başarılar, dönüş yapanlar, gelenekçilerdir (Dupuis & de Bruin, 2004, s. 164).

Girişimciliğe Savrulan-Sürüklenen Kadınlar (Drifters):İşsizliklerinin üstesinden gelmek için kendi işini kuran genç kadınlardır. Hırsları düşük ve giriştikleri iş konusunda az deneyimli veya hiç deneyimleri yoktur.

Genç Başarılar(Young Achievers): İyi eğitilmiş, hırslı, deneyimleri az, ideallerinin peşinde koşan genç kadın girişimcilerdir.

Başarılar(Achievers): Genç kadın meslektaşlarının benzer tutum ve değerlerine sahip, daha yaşlı ve daha fazla iş deneyimi olan kadınlardır.

Dönüş Yapanlar(Returners): Kariyerlerine bir süre ara verdikten sonra yeniden iş gücüne katılmak için kendi işlerini kurmayı çözüm olarak gören kadınlardır.

Gelenekçiler(Traditionalists): Çoğunlukla 45 yaşın üstünde olup, her zaman aile işletmesinde çalışıp aile işletmesini yöneten, büyümek ya da iş değiştirmek gibi niyeti olmayan kadınlardır.

Carter ve Canon bu kategorilerin statik olarak okunmaması gerektiğini belirterek işletmelerin dinamik doğası gereği esnekliğe vurgu yapmışlardır.

Langan-Fox and Roth'un Ayrımı

Janice Langan-Fox ve Susanna Roth 1995'de Avustralyalı kadın girişimcilerin psikolojik özelliklerine göre tipoloji geliştirerek kadın

girişimcileri üçe ayırmışlardır. Bunlar, yönetsel, pragmatik ve başarıma ihtiyacı içinde olanlardır (Aspray & Cohoon, 2007, s. 5). Bu girişimcilerin güç ve başarı motivasyon düzeyleri farklıdır.

Yönetsel Girişimci(Managerial Entrepreneur): Bu gruba giren kadın girişimcilerin kontrol odağı, iş tatmini, aktivizm ve kariyer planlaması ve güce sahip olma ihtiyacı, başarı ihtiyacından yüksektir.

Pragmatik Girişimci(Pragmatic Entrepreneur): Pragmatik girişimci, tüm girişimci kişilik özelliklerini orta derecede üzerinde toplayan, kendi oluşturduğu işi çocuklarına aktarabilmek veya daha fazla para kazanabilmek gibi aile ile ilişik nedenlerden dolayı daha fazla motive olan kadınlardır.

Başarıma İhtiyacı İçinde Olanlar(Need Achiever Entrepreneur): Bu gruba giren kadın girişimcilerin iş tatmini, aktivizm, etkileme yeteneği veya güce sahip olma ve etkileme ihtiyacı, başarı ihtiyacından düşüktür.

Mitra'nın Ayrımı

Reshmi Mitra 2002'de Hindistan'da yaptığı çalışmada kadın girişimcileri geleneksel olarak tanımlanan cinsiyet rollerinin kabulü, ilişiksel desteğin önemi, kadın girişimcilerin çevre ve tahsili gibi birkaç önemli farklılığa dayandırarak sınıflandırmıştır. Mitra aynı zamanda farklı gruptaki kadın girişimcileri anlamada kültürel bağlamdaki önemi de vurgulamıştır. Kadın girişimcileri; genç başarımlar, blok-faktör girişimciler, aile-odaklı girişimciler, gelir-odaklı girişimciler olarak gruplandırmıştır (Salleh & Mohd Osman, 2007, s. 26). Mitra yaptığı çalışmada en kısa sürede, üniversiteyi bitirdikten sonra ya da yirmili yaşlarının başındaki kadınların, 35-40 yaşına göre veya erken başlayanların iş-ev çatışmasının azalmasını bekleyip daha geç başlayanlara göre daha fazla büyüme odaklı girişimsel faaliyetin içinde olduklarını gözlemlemiştir (Salleh & Mohd Osman, 2007, s. 26).

Genç Başarımlar(Young Achievers): Bu gruba giren kadın girişimciler, pozitif çeken faktörler (pull factors) tarafından motive olup, erken yaşta işini kuran ve kadınların geleneksel rolleri ve ilişiksel desteklerin ikisine de fazla önem vermeyen kadınlardır.

Blok-Faktör Girişimciler(Block-Factor Entrepreneurs): Bu gruba giren kadın girişimciler, ücretli çalıştıkları işten tatminsizlik gibi daha çok negatif iten faktörler (push factors) nedeniyle girişimcilik serüvenine atılan ve kadınların geleneksel rolleri ve ilişiksel desteklerin ikisine de çok fazla önem veren kadınlardır.

Aile-Odaklı Girişimciler(Family-Driven Entrepreneurs): Bu gruba giren kadın girişimciler, iş yerlerini bir hobi veya kendini tatmin için işleten ve önceliği işlerinden çok ailelerine veren kadınlardır.

Gelir-Odaklı Girişimciler(Income-Driven Entrepreneurs): Bu gruba

giren kadın girişimciler ise, geleneksel rollerine öncelik vermekle birlikte finansal ihtiyaçları nedeniyle motive olup girişimcilik serüvenine atılan kadınlardır.

Kadınları Girişimciliğe Yönelten Durum Temelinde Ayırım

Kadınları girişimciliğe yönelten durum temelinde kadın girişimciliğini, doğal girişimciler, yaratılan girişimciler, mecburi girişimci olanlar şeklinde üçe ayırabiliriz (Embran, 2003, s.73).

Doğal Kadın Girişimciler(Natural Entrepreneurs): Doğal ya da saf kadın girişimciler, temel girişimci yeteneklere sahip ve çoğu iyi yöneticidirler. Kar ya da gelir elde etmek şeklindeki ekonomik ödüllerle veya bağımsızlık, sosyal statü vb. psikolojik faktörlerle motive olurlar. Büyük çoğunluğu bir şans yakaladıklarında kendi girişimci kariyerlerine dış destek ve yardım almadan başlayıp işlerini kuran kadınlardır.

Yaratılan Kadın Girişimciler(Created Entrepreneurs): Yaratılan ya da motive edilen kadın girişimciler, teşvikler, eğitim veya diğer bazı düzenlemelerle desteklenip girişimciliğe başlatılan kadınlardır. Onlar kendileri başlatıcı olmasa bile başladıktan sonra işi sürdürebilen kadınlardır. Kadın girişimciliğini geliştirme programları ve devlet yardımları ile desteklenmektedirler.

Mecburi Girişimci Olan Kadınlar (Forced Entrepreneurs): Mecburi girişimci olan kadınlar, kendileri herhangi bir girişimi üstlenmeğe isteksiz oldukları halde, bazı olaylar onları bir işin sorumluluğunu üstlenmeye itmektedir. Kocanın ya da ebeveynlerin ölümü, mülkiyet ya da miras yoluyla kalan aile şirketi girişimci olmak için onları zorlayabilir. Bu tür girişimcilerin en büyük eksiklikleri yönetsel yeterlidir.

Sonuç

Kadın girişimcilerin tipolojileri ilgili yapılan çalışmaların tümü sadece farklı amaçlar ya da motivasyonlarla kadınların iş kurduklarını yansıtmayıp aynı zamanda bu tür oluşumları etkileyebilecek kendi kişisel özellik farklılıklarını da yansıtmaktadır. Kadın girişimciler için tipoloji oluşturmanın başarılı girişimcileri belirlemede faydaları vardır. Ayrıca tipoloji geliştirmek karmaşıklığı azaltır ve kadın girişimcilerin daha anlaşılır olmasını kolaylaştırır.

Kaynaklar

- Arat, N. (1993). Türkiye'de Kadın Girişimcilik, Ankara, Tes-Ar Yayınları, No 7.
- Aspray, W. ve Cohoon, M. J. (2007) . The State of Social Science Research on Gender and IT Entrepreneurship: A Review of Research Literature on Women's entrepreneurship in The Information Technology Field. Entrepreneurial Series Report, Published online by NCWIT.
- Dupuis, A. ve de Bruin, A. (2004). Women's Business Ownership and Entrepreneurship. Work & Working in Twenty-first Century New Zealand, Ed.by. Paul Spoonley, Ann Dupuis, Anne de Bruin, New Zealand, Dunmore Press.
- Embran, K. K.M. (2003). A Study on Women Entrepreneurship in Kerala. Mahatma Gandhi University Doctorate Thesis, Kottayam.
- Ertürk, Y. (1994). Kadın Girişimcilerden Girişimcilikte Örgütlü Dayanışma Yaklaşımı: Hindistan'dan Bir Örnek. İ.Ü. Kadın Araştırmaları Dergisi, Sayı 2.
- İyicil, G. A. (2006). Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Kadın Girişimciliğinin İrdelenmesi ve Bir Araştırma. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kutaniş, Ö. R. ve Hancı, A. (2004). Kadın Girişimcilerin Kişisel Özgürlük Algılamaları, 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiri Kitabı, Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F.
- Strüder, I. (2003). Self-employed Turkish-speaking women in London. The International Journal of Entrepreneurship and Innovation, Vol 4, Number 3.
- Salleh, Z. ve Mohd Osman, M. H. (2007). Goal Orientations and Typology of Women Entrepreneurs. UTM Jurnal Kemanusiaan Bil.
- Top, S. (2006). Girişimcilik Keşif Süreci, İstanbul, Beta Yayınları.

Koca Ragıp Paşa'nın Gazellerinde İnsan ve Toplum İlişkisine Dair Hikemi Söyleyişler

Geliş Tarihi:05.05.2014
Kabul Tarihi:16.03.2015

Nazire ERBAY*

Öz

Şiir, toplumun duygu ve düşünce hayatını yansıtır. Şiiri, şairi, şiirin yazıldığı dönemi tanımak için metni her yönüyle incelemek gerekmektedir. Bu durum, özelde, klasik edebiyatın anlaşılması, özümsemesi, şairler ve eserler üzerinde değerlendirme yapılması ve bu kültürün nesiller arası aktarımı açısından önemlidir.

Sanatkâr, içine doğduğu sanat anlayışını, yaşadığı dönemin siyasi, sosyal durumunu eserinde yansıtır. Bunun yanında sanatçı, içinde bulunduğu toplumun şartlarını anlatırken, bazen açık bazen de imalarla hayat felsefesini, edebi anlayışını, şahsiyetinden bazı ipuçlarını da eserinde yansıtır.

Bu çalışmada, Osmanlı'nın 18. yüzyılda yetiştirdiği en önemli devlet adamlarından olan ve aynı zamanda usta bir şair ve tarihçi olarak da kendini kabul ettiren Koca Ragıp Paşa'nın gazelleri üzerinden toplum-şair ve şiir bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır.

İncelemeye tabi tutulan gazellerde Ragıp Paşa'nın devlet adamı kimliği ile sanatkâr kimliğinin etkileşimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Koca Ragıp Paşa'nın sosyal statüsüne, devlet yapısında meydana gelen değişimlere ve çalkantılara paralel olarak gazellerinin içeriği ile dil ve anlatımının da değiştiği görülmüştür. Bu bakışla, sosyal anlamda karışık dönemi itibariyle kıymetli eserler ortaya koyan bir sanatkâr-devlet adamını tanımak, onu anlamaya çalışmak, yaşadığı dönemin sosyal şartlarını tahlil etme ve kültürel açıdan önemli olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Klasik şiir, Koca Ragıp Paşa, toplum, gazel

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi

Recommendation About Invidual-Social Relationship in Odes of Koca Ragıp Pasha

Abstract

Poem reflects emotions and ideas of society. We need to examine poem in a broad perspective in order to recognize poem, poet and the period in which poem is written. This is especially important in terms of understanding and internalizing Classical literature, evaluating on poets and works and handing culture down next generations.

Artist reflects sense of art, political and social understanding of period s/he lives in his or her works. Besides, artist sometimes directly and sometimes allusively creates some clues of his or her world view, literary understanding, and personality in his or her work while telling society conditions s/he lives.

In this study, an evaluation is made in the context of society – poet and poem via the odes of Koca Ragıp Pasha whom Ottoman Empire educated in 18th century and who was one of the most important statesmen and also making an appearance as a poet and an historian.

It is aimed to determine the interaction between statesmen identity and artistic identity of Koca Ragıp Pasha in the odes examined. In parallel with social statue of Koca Ragıp Pasha, changes and disturbance in state structure it is seen that context, language and narration of his odes have been affected. In this view, it is seen culturally important to know artist – statesmen who created valuable works and to try to understand him, to analyse the period he lived.

Keywords: Classical Poem, Koca Ragıp Pasha, Society, Ode

Giriş

Edebi eserin değerlendirilmesi çeşitli metotlara bağlı olarak yapılır. Varlığı yüzyıllar öncesinden bilinen şiiri, okurken incelerken salt metinle sınırlı kalmamak, farklı bir bakış geliştirmek edebi metni anlamak bakımından önemlidir. Şiir, şair, şiirin yazıldığı dönem hakkında yorum yapmak için metni geniş açıdan incelemek gerekmektedir. Bunu yapabilmek için de derin bir kültürel bakışa da sahip olmak mecburidir. Edebi eserin yorumlanması demek, kendi bütünlüğü içinde, ama o bütünü oluşturan her türlü unsurun en ince ayrıntılarına varıncaya kadar belli bir metoda bağlı olarak ele alınıp incelenmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanması anlamındadır. (Çetışli, 2004). Bu bakışla klasik edebiyat ürünlerini bilinen metotların yanında günümüz insanının istifadesine sunabilmek için öncelikle tahlil (analiz) yöntemine başvurmak da gerekir. (Kayaalp, 2012). Çünkü şiir, tabiatı gereği, toplumun geçmişini, halini kuşatır ve geleceği yakalama gayretindedir. Dolayısıyla şiir, toplumun duygu ve düşünce hayatını kontrolünde tutar.

Klasik şiir bilinen gerçeğiyle kalıplaşmış bir takım unsurların, kuralların neticesinde yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür. Klasik Türk edebiyatı metinlerini anlamak için müstakil yahut mukayeseli çalışmalarla şair–şiir yahut şiir–dönem–şair vb. çalışmaların artması gerekmektedir. Aynı nazım şekilleri hatta aynı konular farklı duygu, çağrışım, dil, benzetme, mecaz gibi unsurlarla yüzyıllarca anlatılabilir. Buradan da her eserin ayrı pencereden insanlara yansımaları, değişik bir dünyayı anlatması farklı etkilerin ortaya çıkaracağını düşünebilir. Edebi eser, her dönemde yeniden yorumlanabilme imkânına sahip olduğuna göre şair, toplum, dönem, gelenek gibi unsurlarla tekrar tekrar ele alınmayı hak eden bir yapıdır. Bu durumun klasik edebiyatın anlaşılması, özümsemesi dolayısıyla şairler ve eserler üzerinde değerlendirme yapılması, klasik kültürün tanınması ve bu kültürün nesiller arası aktarımı açısından yararlı olacaktır.

Yüzyıllardır sanatkâr, içine doğduğu sanat anlayışını, yaşadığı dönemin siyasal, sosyal anlayışını eserinde yansıtır. Bunun yanında içinde bulunduğu toplumun şartlarını anlatırken, bazen açık bazen de imalarla siyasi görüşünü, edebi anlayışını, şahsiyetinden bazı ipuçlarını da eserinde var eder. Bu durum hem dikkatli bir okur hem de teknik inceleme yapan araştırmacılar tarafından kolaylıkla tespit edilebilir.

Sanat eseri, onu meydana getiren şahsın hayatı ile onu sanat yapmaya hazırlayan nedenlerle birlikte önem kazanır. Özellikle şairler bütün insanlardaki ortak istek ve ruh halatine sahip olmakla birlikte, onlardaki normal ve patolojik ruh halleri ve algılama farklıdır. Onları şiire iten sanatsal, sosyal ve ferdî nedenler: stres, tutku, yabancılaşma, yanılısma, yansıtma, dini, felsefi, psikolojik ve sosyal kaçış, izleme, itici uyarıcı, içe bakış, kaygı korku, mizaç,

nesne algılamaları, değişim, psikoanaliz, psikodrama, sosyal uzaklık, dürtü, düş, düşünce, görsel gerçeklik, gözlem, haz, huzursuzluk, aksiyon, aktarım, çatışma, ayıklama, belirginleştirme, bilinç alanı, çağırışım, duyum, duygu, duyuştur. (Uç, 2007).

Sosyal hayatta insanın tanımadığına karşı düşmanca hisler beslemesi gibi, sanatın her dalında da bilinmeyene karşı bir ön yargı söz konusu olabilmektedir. Klasik şiiri tanımayan, araştırmayan önyargının, bu dönem şiirinin toplumdaki, insandan uzak olduğunu ifade etmesi de bu tarz bir öğretilmiş, ezberletilmiş düşünceden öteye gidemez. Klasik şiirin vücut bulduğu dünyanın yansıtıcı unsurlarının sınırlı, belli konular etrafında kaldığı hatta daha çok 'din' merkezli eser meydana getirildiği iddia edilir. Ancak, şairlerin yaşadığı döneme ait olay ve durumları kendi hisleri ile birleştirerek, estetik bir dille yansıttıkları da bir gerçektir. Hakikat şu ki, Türk milletinin İslam medeniyeti ile tanıştıktan sonra ferdi ve içtimai hayatı yaşaması ve onu düzenleme biçimleri değişirken, edebi esere yansıyan insan ve toplum da farklılaşmıştır. Bu dönemde topluma ait bütün izlerin yüzyılların birikimiyle oluşturulan bütün edebi eserlerin ruhuna sindiği metin incelemeleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada da Osmanlı'nın 18. yüzyılda yetiştirdiği, küçük bir memuriyetten sadrazamlık (bugünkü başbakanlık) makamına kadar yükselmiş büyük devlet adamlarından ve aynı zamanda usta bir şair ve tarihçi olarak da kendini kabul ettirmiş olan Ragıp Paşa'nın, (Yorulmaz, 1989). gazelleri üzerinden toplum-şair ve şiir bağlamında bir değerlendirme yapılarak dönem itibarıyla yaşananların edebi esere yansımalarına dikkat çekilecektir.

Koca Ragıp Paşa'nın Gazellerinde İnsan ve Toplum

Yaşadığı karışık toplumsal yapı içinde kendini hem başarılı bir devlet adamı hem de bir sanatkâr olarak var eden Ragıp Paşa'nın sadaretle bulunduğu döneme itidal ve hikmet devri denmektedir. İlme ve edebiyata büyük önem veren sadrazam, kendisinin filî olarak da içinde bulunduğu kültür faaliyetlerine ve irfan yuvalarının çoğalmasına emek sarfetmiştir. (Yorulmaz, 1998). Koca Ragıp Paşa'nın sosyal statüsü bir anlamda onun sanatını da yönlendirmiştir. Ragıp Paşa'nın içinde bulunduğu sosyal yapıda meydana gelen değişime ve çalkantıya paralel olarak gazellerinin içeriğinde ve anlatımında da değişiklikler meydana gelmiştir. Burada özellikle incelemeye tabi tutulan Paşa'nın gazellerinde, devlet adamı kimliği ile sanatkâr kimliğinin toplumsal konuları anlatmada nasıl oluştuğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bakışla dönemi itibarıyla kıymetli çalışmalar yapan bir sanatkâr-devlet adamını tanımak ve anlamaya çalışmak kültürel değer açısından büyük önem arz etmekte olduğu şüphesiz görülecektir.

Ragıp Paşa'nın yaşadığı 18. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için içte

isyanlar, karışıklıklar ve mali sıkıntılar, dışarıda ise yenilgiler ve toprak kayıpları ile sonuçlanan savaşlar içinde geçmiştir. Bu yüzyılda İmparatorluğun her şeye rağmen koruduğu haşmetli görünüşü de kaybolmuştur. Yüzyıl bütün kurumlarda bir gerileme devridir; 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'nın ağır hükümleri ile devletin Avrupa'daki egemenliği de iyice sarsılmıştır. 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu çoğu aydın düşünüşlü, sanattan anlayan; şair, musikişinas; ama sakin yaradılışlı, zayıf, savaştan kaçınan sultanlar tarafından yönetilmiştir. Bu yöneticilerin de etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu siyasi gücünü iyiden iyiye kaybetmiş; mali, iktisadi, türlü sıkıntılar içinde zor bir devir geçirmesine karşın, bilim ve kültür hayatıyla, edebiyat, siyasi çöküntüden fazla etkilenmemiş ve büyük sarsıntı geçirmemiştir. *Edebi eser anlamında zengin, renkli bir dönem değerlendirilmesi yapılabilecek olan bu dönemin, klasik şiirin katı kurallarından kurtulmaya başladığı mahallileşme, dilde sadeleşme hareketlerinin yanında dikkat çeken en önemli hususlardan biri de geçmiş yüzyıllara göre tasavvufi ve dini duyusun daha az işlendiği bir dönem olmasıdır.* (Kösoğlu, 1987).

Her edebiyatın kendi çağını anlattığı düşünülürse, Türk klasik şiirinin altı yüzyıllık gelişimi takip edildiğinde sosyal değişimlere paralel olarak şiirselliğin küçük ivmelerle suret değiştirdiğini, toplumsal düşünce sistemindeki değişimlerin dizelere de yansıdığını, dolayısıyla şairlerin hayal ve çağrışımlarında zamana uygun tezler geliştirdikleri anlaşılabilir. 18. yüzyıl da birçok anlamda klasik şiirde değişimin yaşandığı bir dönemdir. Birçok sanat akımının, değişik şiirsel denemelerinin yanında özellikle gazel dilinde de birtakım değişikliklerin olduğu gözlenebilir. Bu tespite verilecek örneklerden biri Koca Ragıp Paşa'dır. Ragıp Paşa'nın sorumlulukları düşünüldüğü zaman devletin zor zamanlarında idareci olmak mesuliyeti kadar maharet isteyen başka bir vazife düşünülemez. Aslında Osmanlı şairlerinin çoğu aynı zamanda bürokrasi içinde yer almış, belli misyonların ağırlığını taşıyan insanlardır. İster istemez onlar da yaşadıkları dönemin sancılarında nasiplerini almış; şiirlerinin beyitleri arasında yüzyılın özelliklerini ve buna paralel ayrı bir yansıması olarak, eserlerine hikemi ifadeler serpiştirmekten geri durmamışlardır. Bu dönemde gazeller artık kadından, aşktan, şaraptan bahsederken bile önemli fikir cevherlerini cilalamaya da yönelebilmektedir. İskender Pala'nın ifadesiyle beyitlerin asırlar boyunca birer sarraf titizliğiyle işlendiği dizeler, aslında klasik edebiyat macerasının paradigmasını da yansıtır. Sonuçta, Osmanlı gazelinin tarihi, biraz da Türk'ün tarihidir yorumu son derece gerçektir. (Pala, 2004).

Koca Ragıp Paşa, devlet adamı, şair ve yazardır. Genç yaşında babasının dairesinde kâtip olarak çalışmaya başlamıştır. Bağdat defterdarlığı,

Nadir Şah nezdinde Murahhaslık, İstanbul'da maliye tezkireciliği, sadaret mektupçuluğu, Avusturya ve Rusya ile yapılan müzakerelerde Türk heyetinde üyelik, çeşitli devletlerle yapılan görüşmelerde müzakerelere görüşmeci olarak görevler yapmıştır. 1741 yılında Reisül-küttab (Dışişleri Bakanı), 1744'te de vezir olmuştur. Mısır, Halep, Şam gibi çeşitli vilayetlerde valilik yapan Paşa, 1756'da sadrazamlığa getirilmiştir. 3. Mustafa'ya hizmet eden şair, sultanın kız kardeşi Saliha Sultan ile de evlenmiştir.

Ragıp Paşa, ölümüne kadar devlet kademelerinde sürekli yükselmiş, 18. yüzyılın ender devlet adamlarından biri olarak, yılların verdiği tecrübelerle, Osmanlı'nın geniş sınırları içerisinde İstanbul'dan Mısır'a, Aydın'dan Sayda'ya kadar en büyük idareci sıfatıyla gidip gördüğü yerler ve her renk ve meşrepten karşılaştığı insanlar sayesinde mesleğinde pişmiş ve olgunlaşmıştır. (Yorulmaz, 1998). 18. asrın Türk tefekkür edebiyatının önemli temsilcisi Koca Ragıp Paşa, özellikle sadrazamlığı senelerinde Avrupa'da uzayıp giden meşhur Yedi Yıl Savaşında muhtelif Avrupa devletlerinin Türkiye'yi kazanmak yolundaki siyasi faaliyetlerini, memleketinin sulh ve sükûnunu bozmayacak bir şekilde ustalıkla idare etmiştir. (Banarlı, 1971)

Bu kadar önemli görev ve sorumluluklar alan, sanatkâr ve devlet adamı olarak Koca Ragıp Paşa'nın gazellerindeki farklı dil ve söyleyişin yanı sıra insanlara ve hayata karşı olan duyarlılığı ve dikkati ön plana çıkar. Anlatımındaki sadelik ile de dikkat çeken Paşa, yüzyıllardır gazelde ele alınan ortak konulara ilave olarak, devlet adamlığı esnasında, yaşadığı sıkıntıları; yaptığı benzetmelerde, kullandığı dilde, ifadede, anlam ve anlatımında başarı ile yansıtmıştır. Bu noktada ilk dikkat çekilecek husus, Ragıp Paşa'nın yaşadığı karışık dönemdeki huzursuzluklar itibarıyla ve zaten insan tabiatında var olan gösterişten ve riyadan bahsetmesidir. Olduğundan farklı gözükme arzusu her ne sebeple olursa olsun, şaire göre, dünyanın gelip geçiciliği düşünüldüğünde nafîle bir yoldur. Çünkü devlet makam ve mevkileri de dâhil olmak üzere dünyaya ait her şey gelip geçicidir.

Hakikat ehline çesbân değil libâs-ı riyâ
Yakıştırırsa dahi müste'ârdır güyâ (3/2)¹

(Gönül gözü açık olanlara riyâ elbisesini giymek asla yakışmaz. Eğer onlar kendilerine bunu yakıştırırsalar bile üzerlerinde iğreti olarak durur.)

Gurûr-ı devlet-i ebnâ-yı dehr ider iş'âr
Ki gerdişi feleğin ber-karârdır güyâ (3/3)

¹ Çalışmadaki beyit örnekleri: Koca Ragıp Paşa Divanı (Araştırma ve Metin), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, adlı çalışmadan gazel ve gazele verilen numaralara göre yazılmıştır.

(Dünya insanların devlet gururu, sanki feleğin dönüşü devamlıdır diye bildirir. Hâlbuki hiç de öyle görüldüğü gibi değildir. Hepsı gelip geçicidir.)

Koca Ragıp Paşa, çeşitli devlet kademelerinde önemli görevler alan biri olarak dünyanın maddî varlığı karşısında bakışını, devlet işlerinde yaşadığı zorlukları ve insanlardan gördüğü eza ve sıkıntıları isim, yer, zaman ve mekân unsurlarını tam olarak belirtmese bile mısralarında ima yolu ile dile getirir.

Olsak ne kadar kîse-tehî nakd-ı gınâdan
İrfân ile mahsûd-ı kirâm-ı vüzerâyız (70/2)

(Mal mülk bakımından her ne kadar kesemiz boş da olsa irfan bakımından ulu vezirleri kıskandıran biriyiz.)

Meşhûdumuz ahabbdan endûh u kederdir
Bak hikmete kim nüshâ-i ihvân-ı safâyız (70/3)

(Dostlardan gördüğümüz sürekli dert ve sıkıntıdır; biz içi tertemiz olan kardeşlerin bir nüshasıyız. Şu hikmete bak!)

Devr-i felekde râhat u ârâmı görmedik
Ber-vefk-ı kâm-ı gerdiş-i eyyâmı görmedik (100/1)

(Bu dünyada ne rahat gördük ne sükûnet, ne de günlerin dönüşünün mutlu uygunluğunu.)

Câmından hûn-ı dil idi Cem gördüğü dahi
Bir neşve-bahş olur mı mey-i gül-fâmı görmedik (100/2)

(Cem'in bile gördüğü, yüreğinin kanıydı: Gül renkli şarabı görmedik; bilmem bir mutluluk bağışlar mı?)

Olmakda fitne-zâr şeb-i zülf-i siyâh-baht
Subh-ı ümidi müntic olur şâmı görmedik (100/3)

(Kara bahtlı zülf gecesi kargaşa yeri olmakta; umut sabahı ile sonuçlanan bir akşamı görmedik.)

Ragıp Paşa'nın gazellerinin bazılarında kullandığı mecazlar, teşbihler aslında onun karışık bir toplumla iç içe olan dikkatli bir devlet adamının tespitlerini yansıtacak nitelikte sert, daha çok umuttan uzak ifadelerdir.

Cevher-i tiğ-i tegâfûl pîç ü tâb olmuş sana
Aks-ı hûn-ı âşıkân reng-i hicâb olmuş sana (4/1)

(Aldırmazlık okunun cevheri sana sıkıntı olmuş, âşıkların kanının aksi sana utanma rengi olmuş.)

Sürme-i âvâz-ı bîdârî-i bahtımdır benim
Ol siyeh-kârî-i müjgânın ki hâb olmuş sana (4/4)

(Kırpiklerinin kara düşünceli işi seni uyutan şeydir ki o benim bahtımı uyandıran çılgınlığın gözündeki sürmedir.)

Neşv ü nemâ-yı tohm-ı ümîd ıztırâbıdır
Hep kayd-ı dânedir çekilen dâmı görmedik (100/4)

(Görülen, umut tohumunun gelişip büyümesi sancısıdır; çekilen hep dâne endişesi olup bize kurulan tuzağı dahi görmedik.)

Ragıp Paşa, dünyanın faniliğini, insanların acımasızlığını, maddiyatın bazı insanlar için hayattaki ilk hedefleri olduğunu, devlet adamı bakış açısı ile şiirin estetik dilini kullanarak aktarır. Bunun yanında Ragıp Paşa burada bile, dikkat çekici şekilde, sevgiye dair hislerini ve düşüncelerini de umut vadetmeyen teşbih ve mecazlarla anlatmayı tercih eder.

Elinden çektiğim sâkî-yi dehrin nîş ü semmdir hep
Benim sahbâ diyü nûş ettiğim zehr-âb-ı gamdır hep (10/1)

(Dünya içki sunucusunun elinden çektiğim hep zehir, şarap diye içtiğim hep acı sudur.)

Çekerim kûh-ı girân-ı gamı Kaf olsa velî
Tâk eder tâkatimi zerrece bâr-ı minnet (18/6)

(Üzüntü ve kederin dağ gibi ağır yükünü Kafdağı kadar dahi olsa çekerim. Ancak minnet yükünün zerre kadarına bile tahammül edemem, o benim gücümü yerle bir eder.)

İder hûn girye dâğ-ı câme-i nîlîde mâtem âh
Acep tâb-ı teb-i fûrkatle dil bîmârdır sensiz (82/4)

(Öç almanın ve kin gütmenin sebebi hep para puldur. Kimse bir diğerinin

gönlünü olgunluğu yüzünden yaralamaz.

Ragıp Paşa, iç ve dış güç dengeleriyle başarıyla kullanarak ülkeyi zor bir dönemde idare etmiş, tecrübeli bir devlet adamıdır. (Kösoğlu, 1987). Şurası muhakkak ki, tecrübelerin bir yansıması olan nasihat, toplumların sıkıntılı dönemlerinde özellikle başvurdukları bir anlatım tekniğidir. Ragıp Paşa, yıllarca süren devlet adamlığı sırasında gördüklerini, yaşadıklarını, hayat tecrübeleri ile birleştirir ve bir geçiş döneminin olumsuzluklarını birebir yaşamış bir sanatkar olarak mısralarına yansıtır.

Muzaffer vakt-ı fırsatda adûdan intikâm almaz
Mürüvvet-mend olan nâkâm-i düşmenle kâm olmaz (85/1)

(Galip olan eline fırsat geçince düşmandan intikam almaz. İnsan olan düşmanın mutsuzluğuna sevinmez.)

Çep-endâzî-i çarh-ı dünü etdim ben de imzâ kim
Nigînin nakşı ma'kus olmasa cevherle nâm almaz (85/3)

(Alçak dünyanın hilekârlığını altına maalesef istemeyerek de olsa ben de imzaladım; yüzüğün nakşı ters çevrilmiş olmasa cevheriyle ün yapması mümkün değildir.)

Olma gâfil havâya sarfetme
Nakd-i enfâsı bil hisâb iledir (36/8)

(Bedava alıp verdiği nefeslerinin kıymetinin mutlaka bir hesap ile kayıtlı olduğunu bil, gafil olma ve zamanını boşu boşuna harcama!)

Koca Ragıp Paşa nasihat yollu anlatımındaki didaktik yaklaşımı hem yaşadığı yüzyılın sosyal şartları gereği hem de o dönemlerin, Nâbi'den hareketle, kabul gören ortak muhtevayı bazı beyitlerinde o kadar ileri götürür ki, olay ve durumlara göndermeler yaparken atasözlerine bile mısralarında sık sık yer verir.

İderdi suret-i dünyâyı âdem pûşîş-i dîbâ
Eger pâlân-ı zerdüz ile esb olsaydı merkebler (28/8)

(Eşekler, eğer sırtlarına sırma işlemeli süslü semerler vurulduğu zaman hemen at haline gelmiş olsalardı, insanlar yeryüzünü paha biçilmez ipekli kumaşlarla örterlerdi.)

Misâl-i şem' zîr-i pâyin etmez pertevin rûşen
Acep mi dûr olursa feyz-i lütfundan mukarrebler (28/5)

(Mumun dibine ışık vermeyişi gibi senin parlaklığın da ayağının altını aydınlatmaz. Aynen bunun gibi, sana yakın olanlar lütfunun bereketinden mahrum olsa bunda şaşılacak ne var?)

Her ne rütbe dest-peymâ-yı taleb bî-tâb olur
Genc-i istiğnâ güzinân ol kadar râhetlenür (30/2)

(Her ne rütbede olursa olsun insanoğlunun arzu ve isteğinin el ölçüsü sonunda yorulur, artık vermede cimri davranmaya başlar. Buna rağmen tok gözlü ve eli açık kişilerin hazinesi ise verdikçe rahatlanır.)

Geh deyr ü gâh Ka'be gehî Sümenâtda
Hak-cûy kande olsa Hudâsın arar bulur (42/2)

(İster kilise, ister Kâ'be isterse de put hane olsun, Hakk'ı ve doğru yolu arayan kimse nerede bulunursa bulunsun ona mutlaka kavuşur, nihayetinde arar bulur.)

Giden yolunda yorulmaz meseldir evvelden
Hiç istikâmete mânend bir asâ olamaz (84/5)

(Eskiden beri söylendiği üzere doğru bildiği yolda mesafe alan kimse yolculuğu boyunca yorulmak nedir bilmez ve hiç doğru yola benzer bir değnek bulunmaz.)

Tenezzül rif'atin kesb eyle her ednâya fazlına
Felekde mihr-i âlem-tâba benzer şöhret istersen (102/3)

(Eğer dünyada, bütün kâinatı aydınlatan güneş gibi bir şöhret elde etmek istersen, her kula iyi huyunla alçakgönüllülük göster ve büyüklük kazan!)

Bunun yanında Ragıp Paşa, bazı mısralarında da içine düştüğü sıkıntılı durumları gazellerinde hissetmek mümkündür. Çok önemli devlet görevlerinde bulunmasına rağmen dünyanın gelip geçiciliğine dair bilincini hiçbir zaman kaybetmediği anlaşılan Paşa'nın huzurlu bir yaşayış arayışı da gözlerden kaçmaz. Ayrıca şair, yaşadığı dönem içinde etrafındaki, devlet kademesinde kalitesiz, değersiz insanlarla ve 'şey'lerle dolu olduğundan da şikâyet eder.

Şöyledir Râgıp mücâzât-ı amel kim fi'l-mesel

Sorsalar mağdurunu gaddâr kendin gösterir (33/8)

(Ey Ragıp, amelin karşılığı meselde şu şekilde söylenir: Zulme ve gadre uğramış kimdir diye sorsalar gaddar, birden öne atılarak kendini gösterir.)

Râgıp olur zamânede kim bir pul eylemez
Sanma hünerle kim ki bahâsın arar bulur (42/7)

(Ey Ragıp yaşadığımız şu zamanda beş para etmez nice şeyler vardır! Bunların hünerle arayıp bulan kim var?)

Ayrıca Koca Ragıp Paşa, dikkat çekici bir şekilde, beş beyitlik bir gazelinin bütün mısralarında dünyanın geçiciliği, insanların acımasızlığı, çileleri ve eziyetleri duygu dünyası ile yoğurarak verir. Çok şey görmüş ve yaşamış bir devlet adamının zamandan, insandan şikâyet etmesi, dini inancın yanı sıra toplumsal duruma ait bir resmin de yansımasıdır.

Ben fakiri etme tek memnûn-ı ebnâ-yı zamân
Hâsıl etmezsen değil gam matlabım Yâ Rab bana (7/2)

(Ey Allah'ım! Ben fakiri yalnızca zamane insanların hoşnut olduğu kimselerden etme! Yarabbi, bu dileğimi kabul etmezsen dahi bu benim için gam değildir.)

Râgıp u tâlib de olsam hırs u hâhiş eylemem
Çün değil hergiz husûl-i matlabım matlab bana (7/5)

(Beğenip istesem de aşırı istek ve ziyadesiyle hırs sahibi değilim. Çünkü sadece arzularımın ortaya çıkması asla benim biricik isteğim değildir.)

Dünyanın gelip geçici olduğunu söylem olarak birçok akıllı, ilim sahibi insanlar da bilmesine rağmen, Koca Ragıp Paşa yaşadığı dönemde gözlediği kadarıyla insanların makam ve mevki sahibi olmak için birbirleriyle yarıştıklarını ve bu durumun da hayret edilecek bir durum olduğunu söyler. Çünkü dünya denilen bu fani yere yüzyıllardır insanlar nöbetleşerek gelip gitmektedir.

Binâsı devlet ü câhın tedâvül üzre iken
Tehâlûk-i ukâla bunda cây-ı hayretdir (54/4)

(Eskiden beri devlet ve makam elden ele dolaşma temeli üzerine kurulmuşken, akıllı kimselerin bunun için can atması, bu makamı elde etmek için gözünü hırs

bürümesi, hayret verici bir noktadır.)

Zaman eder seni de âşinâ-yı sûd u ziyân
Bu kârhânedede ahz u itâ be- nevbetdir (54/6)

(Şimdiye kadar bütün insanların aşinası olduğu gibi zaman seni de kâr ve zararın tanıdığı yapar, bu iş yerinde dünya alışveriş kârlı ya da zararlı hep nöbetleşerek yapılır.)

Ragıp Paşa'nın tecrübelerine göre hem yaşadığı yüzyılda hem de ondan önceki dönemlerde, toplum yapısı ne olursa olsun, sadece makam ve mevki peşinde koşanlar, hiçbir zaman mutlu olamazlar. Bu durum özellikle toplumların geçiş dönemlerinde fırsatçılar düşünüldüğü zaman, 18. yüzyıl gibi, özel bir önem arz eder.

Künc-i firâga gerçi ki himmet komaz seni
Sevdâ-yı câha düşme ki râhat komaz seni (164/1)

(Bir köşeye çekilmek istesen de himmet, yardım etme duygusu, seni kendi haline bırakmaz. Sakın kendin isteyerek makam ve mevki sevdasına düşme, yoksa düşman kazanma sanatı olan bu makam ve mevki yüzünden hiçbir zaman rahat yüzü görmezsin.)

Bunun yanında toplumda bazı ilim ve himmet sahibi insanlar gelip geçici, cazip imkânları olan devlet kademelerinde belli yerler elde etmeyi çok da önemsemezler.

O tûtiyâ ki cilâ-bahş-ı çeşm-i devletdir
Gubâr-ı dergeh-i erbâb-ı feyz ü himmetdir (54/1)

(Devlet gözüne cila bahşeden, parlaklık veren o sürme, feyiz ve himmet sahiplerinin kapıları eşiğinde ayaklarını bastığı tozdur.)

Koca Ragıp Paşa, gazelin yüzyıllara dayanan klasik ses, kelime, anlatım, dil ve üslup özelliklerini yansıtan beyitlerinde bile kullandığı mecazlarla, benzetmelerle yaşadığı yüzyılın sıkıntılarını doğrudan anlatmasa da 'siyah, duman, öç, kavga, vefasızlık, çığlık, yakıcılık, eziyet, zulüm, bayağı vb.' ifadelerle de kendi ruh haline ve toplumun içinde bulunduğu duruma ima eden göndermeler yapar.

Sevâdı leşker-i sevdâ serinde dûd-ı dil çetri
Gedâyân-ı ser-i kûy-ı mahabbet muhteşemdir hep (10/2)

(Başındaki sevda askerinin siyahlığı, gönül çadırının dumanıdır. Sevgi semtinin baş dilencileri tamamiyle ihtişam sahibi kimselerdir.)

Kemâlınden değıldir dâğ-ı ber-dil kimse kimseye
Medâr-ı hıkd u kîn gavgâ-yı dînâr u diremdir hep (10/6)

(Hiç kimse başka bir kimsenin günlünü olgunluğu yüzünden yaralamaz. Dünyada öç almanın ve kin gütmenin dayanağı hep para ve pul kavgasıdır.)

Ebleh-firîb-i çârsû-yı şöhet etmeğe
Kâlâların sipihr kabâsın ara bulur (42/3)

(Döneklıği ile meşhur kahpe felek, şöhet çarşısında aptal aldatmak için zengin çeşitli kumaşların arasından bayağısını, en âdisini arar bulur.)

18. yüzyılın devlet kademesindeki düzensizlikleri, karışıklıkları eleştiren Koca Ragıp Paşa, bu durumu sorgularken siyasi bir değerlendirmeden çok, kaderci bakış açısını da mısralarında yansıtır.

Ola izzetde edânî vü e'âlî pâmâl
Anlamam neyledüğünü bundaki sırr-ı hikmet (18/7)

(Maalesef aşağılık alçak kimseler bulunmaması gereken yüce makamlarda, izzet ve şeref sahipleri de ayaklar altındadır. Bundaki hikmetin sırrını bir türlü çözebilmiş ve anlayabilmiş değilim.)

Her dönemde olduğu gibi bu dönemde de toplumun düzenini bozmak isteyen dedikoducu, fitneci, ikiyüzlü insanlar vardır. Ragıp Paşa, gazellerinde devlet kademesindeki karışıklığa sebebiyet veren insanların yanında, toplum genelindeki bu tür insanları da tarif eder.

Miyân-ı güft ü gûdâ bed-meniş ihâm eder kubhun
Şecâ'at arz ederken merd-i kibtî sirkatin söyler (47/5)

(Kötü huylu kimseler dedikodu yaparken kendi çirkinlik ve kötülüklerini hatırlatırlar; çingenenin merdi kahramanlık göstereyim derken farkında olmadan açık vererek yapmış olduğu hırsızlığını söyler.)

Râgıp müdâheneyle riyâdır zamânede
Dünyâyı sanma cevri ü sitemdir harâb eden (118/8)

(Ey Ragıp, dünyayı mahveden şeyin sakın zulüm ve sitem olduğunu zannetme!

Dünyayı asıl mahveden bunlar değil, insanların çoğunun karakterine sinmiş ikiyüzlülük ve dalkavukluk hastalığıdır.)

Toplumlar yüzyıllardır sürekli bir değişim ve dönüşüm içindedir. Bu hareketlilik içinde güzellikler ve çirkinlikler; hak ve haksızlıklar yan yanadır. Fakat oyun oynayanların, düzeni bozmak isteyenlerin hileleri bir gün mutlaka ortaya çıkacaktır. Koca Ragıp Paşa, tecrübeli bir devlet adamı olarak karşılaştığı bu hilekâr insanlardan gazellerinde sıklıkla bahseder. Bu tür insanlar arasında sadece dünyalık, gelip geçici, günü birlik işlerle meşgul olanlar vardır. Toplumda sayısı oldukça fazla olan bu insanlar, olgun insan olma özelliğinden de uzaktır ve bu insanlar toplum yapısını bozacak özelliklere de sahiptirler.

Hûb u zişt âsârıdır âyîne-i girdâr-ı halk
Her ne sûret tarh eder sahhâr kendin gösterir (33/6)

(Halkın gidişatını yansıtan ayna nice bin güzellik ve çirkinlik eserleriyle doludur. Büyücü, oyununu hangi şekilde ve nasıl düzenlerse düzenlesin kendisini ön plana çıkararak hokkabazlığını sergiler.)

Ne bilir lezzet-i kemâli nedir
He kimin fikri hord u hâb ileidir (36/7)

(Tek düşüncesi, işi gücü yemek ve uyumak olan bir kimse olgunluk lezzetinin nasıl bir şey olduğunu nereden bilsin? O kimse insanı olgunlaştıran asıl lezzetten mahrumdurlar.)

Paşa'nın bir gazelinde devlet adamı bakış açısıyla halkı tanıdığına dair ifadeleri vardır. Ragıp Paşa, halkın dert ve sorunlarına değinmenin onlarla ilgilenmenin sonucunda insanlara yakın olunacağını, insanların doğru yönetileceğini ve sonuçların mutlaka görüleceğini mısralarında belirtir. Ragıp Paşa'ya göre halka hizmet etmek önemlidir ama bazen kalabalıklar insanı tüketir. Özellikle toplumsal karışıklık yaşandığı dönemlerde halktan bazı insanlar yaptıklarından dolayı köle gibi ayaklar altında kalır ve yok olur.

İz'âc-ı halk olsa da zî-kıymet âkîbet
Pâmâl olur misâl-i rikâb irtikâb eden (136/5)

(Halkın rahatsızlık, eziyet vermesi çok kıymetli olsa da en sonunda aşırı derecede günah işleyen sonunda köle gibi ayaklar altında kalır.)

Aslında Koca Ragıp Paşa'ya göre dünya yaşanamaz halde, insanlar sıkıntı içinde olsalar bile insan zerre kadar varlığıyla bu âlemin içindedir ve

dahası güzellikler de insana aittir.

Ne denlü zerre gibi bî-vücûd isek de yine
Şûr-ı kârhânedede nakş-ı zuhûr bizdendir. (49/4)

(Her ne kadar zerre gibi varlığımız yoksa da, dünya atölyesinin kargaşası içinde görünen bütün bu nakışlar, ortaya çıkan işler hep bize aittir.)

Girdiği her işte kendisini ispatlayan 18. yüzyılın en büyük ve en başarılı devlet adamı olan Ragıp Paşa, üstün yöneticiliği ve şairliği yanında çevresindeki insanları etkileyen eşsiz bir karaktere de sahiptir. Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nu sadece savaşa sürüklenmesini engellemekle kalmayıp, içte de gözle görülür şekilde ülke imarına ve askeri ıslahata dair birçok icraat ve faaliyetlerde de bulunmuştur. (Yorulmaz, 1998). Ragıp Paşa, sadece iyi bir devlet adamı olarak değil nükteleri, zengin kitaplığı, hukuk bilgisi, şairliği ve sohbetleriyle de İstanbul'a ve Osmanlı kültürüne katkıda bulunmuştur. Görev yaptığı her yerde âlimler, mutasavvıflar ve şairlerle dostluk kurmuştur. Doğuya aitengin bilgisi yanında Avrupa'dan kitaplar getirterek Batı âleminden ve fikir adamlarından faydalanmaya çalışmıştır. (Aydınler, 2007). Devlet kademesindeki birçok alandaki uğraşlarına ve görevlerine ilaveten ilim, edebiyat ve hukukla yakından ilgilenen Paşa, gördüklerini yaşadıklarını, inancının ona öğrettikleriyle birleştirerek gazellerinde sıklıkla aktarmıştır.

Cihân âlâyışinden dest-şûy ol râhat istersen
Kanâ'at dâmenin elden bırakma ni'met istersen (102/1)

(Eğer rahat istersen, dünya gösterişinden ve tantanasından vazgeç, elini yıka! Nimet istersen de hiçbir zaman kanaat ve tevekkül eteğini elden bırakma.)

Ragıp Paşa, bir devlet adamı bilincinin yanı sıra sıradan bir insan olarak da çalışmayı, insanlara yardım etmeyi kendine temel yaşama prensibi olarak belirlediği, mısralarından bellidir. Boş durmaktansa dünyada sıkıntı yaşayan insanların Hızır'ı olmak en güzel olanıdır.

Vüfûr-ı himmet ile Hızır-ı güm-rehân olalım
Niçün bu vâdi-i hayretde biz sürâğ ararız (83/6)

(Niçin bu hayret vadisinde bir iz sürüp duruyoruz, hiç olmazsa himmet bolluğu ile yolunu kaybetmişlerin imdadına yetişip onların bir Hızır'ı olmaya çalışalım.)

Ragıp Paşa, içinde bulunduğu toplumdaki yenilgilerden, karışıklıktan huzursuzdur. O çoğu zaman dünya nimetlerinden faydalanmayı bir tarafa

birakarak huzurlu bir hayat sürmeyi tercih ettiğini ifade eder.

Ne kasr-ı dil-keş-i gülşen ne sahn-ı bağ ararız
Şu tengnâda hemân kûşe-i ferâğ ararız (83/1)

(Ne bahçenin gönül çeken bir sarayını ne de meydanını ararız. Tek aradığımız, şu daracık dünya hapisanesinde sadece serin bir köşedir.)

Paşa gerek şahsî ve gerekse resmî hayatında kendine son derece güvenen en buhranlı olaylar karşısında soğukkanlılığı ile sükûnet ve vakarını korumasını bilmiş, bunu hayatının vazgeçilmez bir düsturu haline getirmiştir. (Yorulmaz1998). Hayatı boyunca sıkıntılarla baş etmeye çalışan, toplumun ve devlet kademesinin birçok alanının huzursuzluğunu derinden yaşayan bir devlet adamı olan Ragıp Paşa, geleceğe ve aydın günlere dair umudunu da hiçbir zaman kaybetmez.

Rûşenî peyrevidir tîregî-i eyyâmın
Akabinden erişir feyz-i sabâh ahşâmın (99/2)

(Günlerin karanlığı mutlaka arkasından gelen aydınlığı takip eder. Sabahın bereket getiren feyzi ise akşamın hemen arkasından yetişir.)

Çünkü Paşa'ya göre bu dünya; içinde her ne yaşanırsa yaşansın, insanoğlu ömür boyunca birçok şeye sahip olduğunu sansa da aslında elinde kalacak hiçbir şeyi yoktur.

Nice bin yıldır adı atlas-ı gerdûn çarhın
Nesi var bir giyecek köhne kabâdan gayrı (166/6)

(Binlerce yıldan beri feleğin adı dönen atlas olarak bilinir. Fakat eski, yırtık, pırtık bir elbiseden başka bu dünyanın giyecek nesi var Allah aşkına?)

Sonuç

Genel anlamda sanat deyince akla güzel olan her şey ve insan gelir. Sanatın insanın nerden gelip nereye doğru gittiğine dair ipuçları vermesi, ona kim olduğunu öğretmesi, sanatla uğraşmak, araştırmak ve onun hakkında yorum yapmak için geçerli sebepler arasındadır. Sanat, bir anlamda sanatçının iç sıkıntılarında da kurtulma yoludur. Bu noktada sanatçıların en önemli eserlerini en sıkıntılı zamanlarında verdiklerini unutmamak gerek. (Özden, 2011). Yüzyıllardır sanatçılar coşkulu ya da sıkıntılı zamanlarında eserlerinde kendilerine ve etrafında olan bitenlere dair birçok ipucu vermişlerdir. Sanatçı etrafında olup bitenlere müdahale edemese bile çoğu zaman yaşadığı ortamı farkında olarak yahut olmayarak değiştirme ve yeniden şekle sokma isteği de

duyar. Bu duyarlılık, aynı zamanda devlet adamı olan sanatkârların eserlerinde, üzerine aldığı sorumluluklar düşünüldüğü zaman, çok daha etkili bir şekilde çalışmalarına yansdığı düşünülebilir.

Bütün sanat dallarında olduğu gibi şair de çoğu zaman gerçekten kaçmak için sanata sığınır. Fakat şiirde olduğu gibi şair çoğu zaman hem kendi gerçeğinden hem de toplum gerçeğinden uzaklaşamaz. Edebi eser üreten, özelde de şiir yazar, bir devlet adamı mısralarında kendi his ve duyularını ifade ederken bazen gerçeklerden kaçışı kadar yaşadığı çağın gerçeklerini, değişimlerini anlatamadan da edemez.

Genel bir bakışla yüzyıllarca bütün klasik şairler tarafından yazılan gazeli sınırlı bir anlam ve konu çerçevesinde yorumlamaya çalışma gayreti, son derece zengin bir hayal ve anlatım çeşitliliği olan bu nazım şekline ait kısır bir bakış açısıdır. Koca Ragıp Paşa, münevver bir devlet adamı olarak yüzyıllarca belli anlatım kalıpları olan gazelle kendi duyular ve düşünüşüne ait ipuçlarını eserlerinde yansıtırken, yaşadığı topluma ait duyarlı bakış açısını şiirin kendine has dil ve anlatımıyla da yansıtmıştır.

Yüzyıllar boyunca sanatçılar, toplumun yapısına göre bilerek yahut bilmeyerek belli konular üzerine yoğunlaşırlar. Konu seçiminde olduğu gibi sanatçıların anlatım şekilleri de farklılaşabilir. Bu farklılığı gösteren sanatkâr-devlet adamlarından olan Ragıp Paşa, olaylara herkesten ayrı olarak hikmet gözüyle bakmıştır. Olayları tasannudan uzak güçlü, sade ve pürüzsüz bir dille ifade etmeyi başarmıştır. Bilinir ki, onun bazı beyitleri atasözü gibi günümüzde dahi dillerde dolaşır. (Şentürk, Kartal, 2009). Koca Ragıp Paşa, toplumun ve devletin içinden biri olarak bazı gazellerinde kullandığı sıkıntıya, çileye, umutsuzluğa ya da mücadelelere dair yaptığı benzetmeler, mecazlar gerileme dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu şartların sanatkârın ruh halinden diline yansıyanlar olarak görülebilir. Ayrıca gazellerinin büyük bir çoğunluğunda Koca Ragıp Paşa, dönemin kabul gören hikemi anlatımıyla da yaşadığı toplum hakkında hem kendinden sonra gelenlere belli ipuçları aktarmış hem de toplumsal duyarlılığına ait bakış açısını şiiriyle sergilemiştir.

Kaynaklar

Aydiner, Mesut (2007) İSAM, c. 34, s.405

Banarlı, Nihat Sami, (1971), Resimli Türk edebiyatı Tarihi, c.2, s.767, İstanbul,

Çetişli, İsmail, (2004). Metin Tahlillerine Giriş 1 Şiir, Akçağ, s.78, Ankara

Özden, Ömer, (2011). Sanat ve İnsan, Ay Vakti, s.133

Kayaalp, İsa, (2012). Divan Edebiyatında Şiir-Şuur ilişkisi, Akademik Araştırmalar Dergisi 2Y. 14, S. 52, s.57

Kösoğlu, Nevzat, (1987). Büyük Türk Klasikleri, Ötüken-Söğüt, c.6, s.194-95-96, İstanbul

Uç, Himmet, (2008). Psikanalitik Edebiyat, Bizim Büro Basımevi, s.1, Ankara

Pala, İskender, (2004). ... Ve Gazel Yeniden, Kapı Yayınları, s 103-138, İstanbul

Şentürk, Ahmet Atilla - Kartal Ahmet, (2009), Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yayınları, s.505, İstanbul

Yorulmaz, Hüseyin, (1989). Koca Ragıp Paşa Divanı (Araştırma ve Metin), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Yorulmaz, Hüseyin, (1998). Koca Ragıp Paşa, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Dinamik İlişki

Geliş Tarihi:05.08.2014
Kabul Tarihi:18.03.2015

Nazife Özge KILIÇ*

Öz

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin, gelişmiş ekonomileri yakalayabilmesi için doğrudan yabancı yatırımlar önemli bir faktördür ve bu gibi ülkelerin üretim konusunda en büyük sıkıntısı yeterli miktarda sermayeye sahip olamamalarıdır. Doğrudan Yabancı Yatırımların az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere sermayenin yanında teknolojik yenilikler sağlayarak ve istihdam yaratarak bu ülkelerin gelişmiş ülkelerin seviyesini yakalayabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik ve regresyon analizi çerçevesinde incelenmiştir. 1980-2012 yıllarını kapsayan ve yıllık veriler kullanılarak yapılan test sonuçlarına göre büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Avrupa Birliği

Dynamical Relation between Economical Growth and Foreign Direct Investments during Turkey's European Union Membership Period

Abstract

In catching up the level of economies of advanced countries, foreign direct investments are important factors for the least developed and developing countries and biggest problem of these countries in production is that they do not have enough capital. It is thought that foreign direct investments can provide technological innovations as well as capital to the least developed and developing countries and can create new jobs thus they could reach the level of economies of advanced countries. In this study, the relation the between direct foreign investments made in Turkey and economic growth was investigated by using causality and regression analysis. According to the tests made by using the annual data covering the dates between 1980 and 2012, there is a unilateral (one way) causal relationship from growth towards foreign direct investments.

Key Words : Foreign Direct Investments, Gross Domestic Product, European Union

* Araştırma Görevlisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. ozge.kilic85@hotmail.com

Giriş

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler için iktisadi büyümenin vazgeçilmez bir aracı olarak kullanılmaktadır. Özellikle 1980'lerden itibaren, ulaştırma, iletişim, üretim ve bilgi teknolojileri alanlarında kaydedilen gelişmeler, ulusal ekonomilerin dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. Ülkeler bir yandan ekonomik entegrasyonlar yoluyla bölgesel, diğer yandan da Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) yoluyla küresel ticaretten daha fazla pay alma çabası sarf etmektedirler. Mevcut kaynaklarının tümünü sermaye yetersizliği nedeniyle kullanamayan gelişmekte olan ülkeler, DYY'lar için uygun bir zemin oluşturmak amacıyla politik ve hukuki düzenlemeler yapmaktadırlar.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin Türkiye'ye sağladığı fırsatlardan biri ülkemizde yerleşik olan yerli ve yabancı sermayeli olan şirketlerin bu pazara çok kolay ulaşabilmelerinin mümkün olmasıdır. Türkiye'deki bu fırsatın ortaya çıkmasıyla birlikte, Türkiye-AB ticaret hacminde artma beklentisi, ulaşımın kolaylığı ve ucuz iş gücü maliyetiyle başta AB'ye üye ülkeler olmak üzere AB pazarına ulaşmak isteyen yabancı sermayeli şirketler içinde önemli fırsatlar sunmaktadır (Karabulut ve Demir, 2005:226).

Türkiye ekonomisinde ise DYY'ların ülkeye girişini teşvik etmek amacıyla 1980'lerin ikinci yarısından itibaren önemli adımlar atılmıştır. Ortaya konulan çabalar, özellikle 2000'li yıllarda sonuç vermiş; 1980 yılında 18 milyon dolar olan DYY miktarı 2011 yılında 16 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir. 1996 yılında gümrük birliği anlaşmasının yürürlüğe girmiş olması, sonrasında Uluslararası Tahkim Kurulu kararlarının (ICC International Court of Arbitration) kabulü yönündeki düzenlemeler, imzalanan serbest ticaret anlaşmaları başta olmak üzere bölgesel ve küresel entegrasyon yönündeki çabalarının Türkiye'nin yabancı yatırımcılar gözündeki kredi notunu yükselttiği bir gerçektir. Ancak Türkiye'nin AB'ye aday ülke ilan edildiği 2004 yılının, Türkiye'ye gelen DYY miktarındaki artış bakımından bir eşik oluşturduğu da göz ardı edilemez.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmaktır. Bu amaçla 1980–2012 yılları arasındaki GSYİH ve doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin yıllık veriler kullanılarak Türkiye'de uluslararası doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik ve regresyon analizi çerçevesinde incelenmiştir. 1980-2012 yıllarını kapsayan ve yıllık veriler kullanılarak yapılan test sonuçlarına göre büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş ve bağımsız değişken olarak kullanılan mevduat faiz oranı ve nüfus

değişkenlerinde ise mevduat faiz oranı ve nüfustan doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Doğrudan Yabancı Yatırım Kavramına Genel Bir Bakış

Doğrudan yabancı yatırımlar, ulusal ekonomilerin dünya ekonomisiyle bütünleşmesini sağlayan temel unsurlardan biridir. Günümüzde hükümetler, ekonomik istikrarı sağlamak, iktisadi büyümeyi canlandırmak ve diğer bazı faktörlerle birlikte mevcut sosyal yapıyı iyileştirmek amacıyla uluslararası piyasalarla bütünleşmek yolunda çaba sarfetmektedirler.

Doğrudan yabancı yatırım, bir firmanın bulunduğu ülkenin dışında yapmak üzere, üretim tesisi kurması, mevcut üretim tesislerini birleştirmesi ya da satın almasıdır (Seyidoğlu, 2003:451). Karluk'a göre doğrudan yabancı yatırım; bir firmayı satın almanın ya da mevcut bir firmanın sermayesini artırmanın yanında, yabancı yatırımcının kendisiyle birlikte yönetim bilgisini ve teknolojisini beraberinde getirmesidir (Karluk, 2001:14).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD-Organisation for Economic Cooperation and Development) kaynaklarında ise doğrudan yabancı yatırım, “bir ekonomide bulunan yerleşik yatırımcının diğer bir ülkedeki yerleşik bulunan bir kuruluşla sürekli bir menfaat ilişkisi kurma amacıyla kalıcı faiz elde amacını yansıtır. “kalıcı faiz” doğrudan yatırım girişimcisi ve doğrudan yatırımcı arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını ima eder. Doğrudan yatırım, hem yatırımcı ve girişimci arasındaki tüm sermaye hareketleri arasındaki ilişkiyi kuran hem de tüzel kişiliği olan ve olmayan şirketler arasındaki ilişkiyi içerir (Duce ve Espana, 2003:2). Yabancı yatırımlar, kişi ve kuruluşlar tarafından yatırılabilir kaynakların bir ülkeden başka bir ülkeye taşınması olarak tanımlanırken, doğrudan yabancı yatırımlar ise kredi, dış yardımlar ve sıcak para (portföy yatırımları) ile birlikte ev sahibi ülkeye yabancı yatırımların girmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda DYY, bir ülkede yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesi sağlama veya var olan bir firmanın sermayesini artırma yoluyla ev sahibi ülkedeki firmalara yurt dışından yapılan yatırımlar olarak tanımlanabilir (Saray, 2011:383).

Doğrudan yabancı sermaye, geldiği ülkenin üretimini artırarak o ülkenin milli gelirinin artmasını sağlar. Ama yabancı sermaye, üretim aşamasında ihtiyaç duyduğu girdileri ülke dışından veya faaliyet gösterdiği ülkeden karşılayıp karşılayamamasına göre ödemeler bilançosu da bu yönde etkilenecektir. Ancak dünyada küreselleşmenin etkilerinden biri olan DYY girişleri uluslararası ticaret hacmini artırmanın yanında, ülkenin refahını da artırmaktadır (Altıntaş, 3). Yabancı sermaye yatırımları, bir ülkede sabit sermaye stokunun artmasına katkıda bulunması, teknoloji ve işletmecilik bilgisi getirmesi, istihdam yaratması, rekabeti geliştirmesi, ödemeler dengesi

açığını azaltması, iç piyasaya dinamizm kazandırması, teknik eleman ve yönetici açığını azaltması gibi pek çok nedenle ülke ekonomilerine katkıda bulunmaktadır. Bu katkılardan dolayı, dünyada yabancı sermaye yatırımlarının önemi gittikçe artmaktadır. Özellikle dış ticaretin büyümesi ve gelişmesiyle bu yatırımların büyüme ve kalkınma yönündeki etkisi de belirginleşmiştir. Dahası yabancı yatırımlar sadece yatırımın yapıldığı ülkede büyüme ve kalkınma üzerinde etkide bulunmayıp yatırımı yapan ülke içinde çeşitli avantajlar sağlamaktadırlar (Aydemir vd, 2012:70).

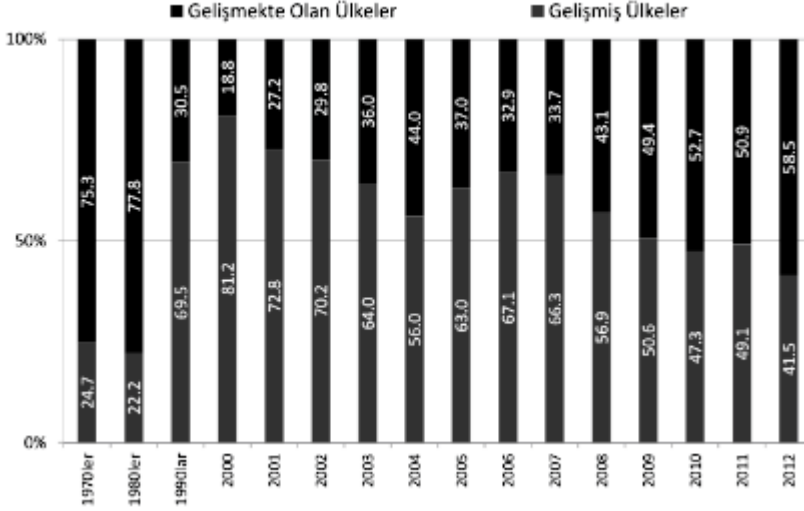
Doğrudan yabancı yatırımlar verimsiz girişimlerin piyasadan çekilmesine yol açmakta, yeni teknoloji ve rekabet ortamını ev sahibi ülkeye kazandırarak ekonomiye olumlu bir etki sağlamaktadır. Böylece doğrudan yabancı yatırımlar ekonomiye esneklik kazandırmakta ve zamanla uluslararası rekabete dayanan bir piyasa yapısı oluşmasına yardımcı olmaktadır (Bayraktar, 2003:15). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kaynak kullanımını, altyapı yatırımlarını ve teknolojik ilerlemeyi artırarak ekonomik büyümeyi artırdığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda ekonomi teorisinde doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu kabul edilmektedir (Ekinci, 2011:71).

Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünyadaki ve Türkiye'deki Gelişimi

Doğrudan yabancı yatırımların miktar olarak artmasına ve bölgesel alan olarak genişlemesine İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan birtakım siyasi gelişmelerle birlikte, 1980'lerden itibaren hız kazanan küreselleşme süreci damgasını vurmuştur.

2012 yılına ait yayınlanan dünya yatırım raporunda belirtildiği üzere, dünyadaki doğrudan yabancı yatırım miktarı 2011 yılında 1 500 milyar dolara ulaşmıştır. 2007 yılında gerçekleşmiş olan 2 000 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırım miktarının gerisinde kalmakla birlikte söz konusu rakam, gelişmiş ülkelerde son yıllarda yaşanmakta olan finansal krizler dikkate alındığında önem arz etmektedir (T.C.K.B., 2012:55). Doğrudan yabancı yatırımlar genellikle gelişmiş pazar ekonomilerini tercih etmekle beraber, yüksek büyüme hızı kaydeden gelişmekte olan ülkeler de yatırımcılar açısından cazip gelmektedir. Aşağıdaki grafikte dünyadaki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki dağılımı verilmektedir.

Grafik 1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Doğrudan Yabancı Yatırımlardan Aldıkları Paylar

Kaynak: www.yased.org.tr., 2013.

Bu grafiğe göre; 1990'lı yıllarda toplam DYY'ların yaklaşık olarak %70'ini alan gelişmiş ülkelerin DYY payı 2000 yılına gelindiğinde önceki yıllardan daha fazla artış göstermiştir. 2004 yılından sonra gelişmiş ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar giderek azalırken gelişmekte olan ülkelere giderek artmaya başlamıştır. 2010 yılında gelişmekte olan ülkeler ilk kez doğrudan yabancı yatırımların %50'sinden fazlasını ülkeye çekmişler, 2012 yılında ise gelişmekte olan ülkeler bu farkı daha da açmışlardır.

Gelişmekte olan diğer ülkeler gibi Türkiye'de sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamada vazgeçilmez unsur olan ulusal tasarruf ve döviz yetersizliği sorunlarıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinin finansman ihtiyacını karşılaması bakımından doğrudan yabancı yatırımlar önemli araçlardır. 1980'li yıllarda mütevazı kalan doğrudan yabancı yatırım miktarı 1990'lardan itibaren Türkiye ekonomisinin gelişiminde önem arz etmeye başlamıştır.

Yabancı sermayenin teşviki, 24 Ocak 1980 Kararlarının temel hedeflerinden olmuştur. Aslında yabancı sermaye, 1923'te düzenlenen Birinci İzmir İktisat Kongresi'nden beri Türkiye ekonomisinin gelişiminde önemli bir unsur olarak görülmüştür.

Bununla birlikte yabancı sermayeye ilişkin ilk yasal düzenleme, 1954 yılında yürürlüğe giren 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'dur. Bu kanuna göre tarım ve ticaret sektörleri yabancı sermaye girişine açılmış, makine ve teçhizat, araç-gereç ithalatına izin verilmiştir (Resmi Gazete, 1954). Yabancı sermaye ile yapılan işbirliği, Türk girişimciliğinin gelişiminde önemli

rol oynamıştır; General Electric, Singer, Philips, Hoechst, Prelli, Mobil, Shell gibi çok uluslu şirketler, 1950'lerde çıkarılan yabancı sermayeyi teşvik kanunlarından yararlanmışlardır (Ongun, T., 2001:328).

Ancak 1980 öncesi dönemde arzu edilen yabancı yatırımlar, başta siyasi ve ekonomik istikrarsızlık olmak üzere çeşitli nedenlerle sağlanamamıştır (Erdal ve Tatoğlu, 2002). 1980 sonrası iç politikada istikrarın sağlanması, ekonomik reformların devam ettirilmesi, düzenlemelerle yabancı sermayenin faaliyet alanları genişletilmesi sayesinde tarım, madencilik ve hizmet sektörü alt dallarında yabancı sermayenin girişi kolaylaştırılmıştır (Erçakar ve Karagöl, 2011:9).

Tablo 1. Türkiye'de Coğrafi Dağılıma Göre DYY Girişi (Milyon\$)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Avrupa	6.652	14.574	12.974	11.367	5.234	4.920	12.369
Avrupa Birliği	5.006	14.489	12.601	11.076	4.928	4.719	12.369
EFTA Ülkeleri	41	75	262	202	281	196	324
Diğer Avrupa Ülkeleri	1.605	10	111	89	25	5	763
Afrika	3	21	5	82	2	0	0
Kuzey Afrika	3	12	0	82	1	0	0
Diğer Afrika Ülkeleri	0	9	5	0	1	0	0
Amerika	122	1.002	4.717	951	331	385	1.484
Kuzey Amerika	114	969	4.223	891	312	378	1.423
Orta ve Güney Amerika	8	33	494	60	685	7	61
Asya	1.756	1.927	1.405	2.345	673	928	2.027
Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri	1.680	1.913	804	2.280	439	518	1.835
Körfez Arap Ülkeleri	1.625	1.783	311	1.963	209	388	205
Diğer Asya Ülkeleri	78	17	797	161	312	455	505
Diğer	2	115	36	2	12	5	7
Toplam	8.535	17.639	19.137	14.747	6.252	6.238	15.887

Kaynak: T.C.M.B

Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların sıralamasında AB ülkelerinin ön sıralarda yer aldığı görülmektedir. Özellikle Türkiye'nin AB'ye aday ülke kabul edilmesinden sonra 2005 yılında 6 652 milyon dolarlık AB kaynaklı doğrudan yatırımlar 2006 yılında 14 574 milyon dolara yükselmiştir. Ancak 2008 yılında ortaya çıkan Amerika kaynaklı finansal kriz, Dünya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi AB'li yatırımcıları da olumsuz yönde etkilemiş ve 2009 yılında Türkiye'ye gelen söz konusu yatırımlar bir önceki yıla göre 6 milyar dolar civarında azalmıştır. Uluslararası piyasalarda güvenin artmasıyla birlikte AB kaynaklı doğrudan yatırımların da Türkiye'ye ilgileri 2011 yılından itibaren devam etmiş, gelen kaynak miktarı 12 milyar doları aşmıştır.

Literatür Taraması

Bu çalışmanın amacı doğrudan yabancı yatırımlar ile büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu kapsamda çalışmamızın bu bölümünde doğrudan yabancı yatırımlarla büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların sonuçları uyguladıkları yöntem ve metodlar açısından birbirinden farklılık göstermektedir. Bu çalışmalar Dünya'da ve Türkiye'de yapılan çalışmalar olarak sıralanabilir.

Bu çalışmalardan Emmanuel, Nijerya için yaptığı çalışmada seçilmiş olan makro değişkenler GSYİH, enflasyon ve döviz kuru doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini incelemiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar ve bağımsız değişkenler olan enflasyon ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemek için (EKK) Sıradan En Küçük Kareler Testi uygulamıştır. Bu çalışmaya göre GSYİH, enflasyon ve döviz kuru doğrudan yabancı yatırımların %46,5 ölçüde etkilenmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar GSYİH'yi artırmamış ancak enflasyonu artırmış ve döviz kuru üzerinde olumsuz etki yapmıştır.

Borensztein ve diğerleri (1995) yaptığı çalışmada özellikle gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımların büyümeyi nasıl etkilediği ele alınmıştır. Bu çalışmanın en önemli bulgularından biri, ekonomik büyüme üzerinde doğrudan yabancı yatırımların etkisi ev sahibi ekonomide mevcut beşeri sermaye düzeyine bağlı olmasıdır. Bu çalışmanın en önemli bulgusu ev sahibi ülkedeki beşeri sermaye olmasına rağmen, DYY ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı genel bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Borensztein vd.; 1998:134).

Wai-Mun ve diğerleri (2008) 1970-2005 yılları arası için Malezya'da yaptığı çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testleri, Philips-Peron (PP) testi ve En Küçük Kareler (EKK) regresyon analizi kullanarak yaptıkları çalışmada Malezya'da doğrudan yabancı yatırımlar ve

büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır (Wai-Mun vd., 2008:17).

Ekanayake ve Ledgerwood (2010) 1980-2007 dönemi arası için Asya, Afrika, Latin Amerika ve Karayipleri kapsayan 85 gelişmekte olan ülkelerin bir grup yıllık verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada panel veri analizi uygulamışlardır. Yapılan bu çalışmada yabancı yatırımların doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır (Ekanayake ve Ledgerwood, 2010:43).

Ray (2012) 1990-2011 yılları arası için yıllık veriler kullanarak doğrudan yabancı yatırımların Hindistan'daki ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için yaptığı çalışmada Sıradan En Küçük Kareler Yöntemini kullanmış ve bu çalışmaya göre doğrudan yabancı yatırımların GSYİH üzerinde pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır (Ray, 2012:1999).

Hassen ve Anis (2012), zaman serisi analizi kullanarak 1975-2009 yılları arası için Tunus'ta yaptığı ampirik çalışma sonucunda doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme sürecini artırmaya yardımcı olabileceği görüşüne varmışlardır (Hassen ve Anis, 2012:193).

Ugochukwu ve diğerlerinin yaptığı çalışmada 1981-2009 yılları arasında Nijerya'da ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Sıradan En Küçük Kareler yöntemi kullanılarak yapılan ampirik çalışmada doğrudan yabancı yatırımların Nijerya'nın ekonomik büyümesi üzerinde pozitif ve anlamlı olarak etkilediği sonucuna varmışlardır (Ugochukwu, Okore ve Onoh, 2013:25).

Türkiye ekonomisine yönelik olarak Koyuncu (2011) 1990-2010 yılları arası için Türkiye'de yaptığı çalışmada Granger nedensellik testi kullanarak doğrudan yabancı yatırımlarla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve incelenen dönem içerisinde değişkenler arasında karşılıklı anlamlı etkileşimin olduğu sonucuna varmıştır. Bunun için 1990–2010 yılları arasında GSMH ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin üç aylık zaman serileri ele alınmıştır. Yapmış olduğu etki-tepki analizine göre, doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelecek bir artışın büyümeyi artırıcı yönde etki yapacağı sonucuna varmıştır (Koyuncu, 2011:12).

Alagöz ve diğerlerinin (2008) Türkiye için 1992-2007 yılları arası için Granger nedensellik testi kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemesi bağlamında incelenen dönem içerisinde ne doğrudan yabancı sermayeden büyümeye ne de büyümeden doğrudan yabancı sermayeye doğru iki taraflı anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna varmışlardır. Ayrıca çalışmada 2002-2007 dönemine ait regresyon analizi incelenmiştir. Modelin esneklik katsayılarına göre doğrudan yabancı sermaye

yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin orta şiddette olduğu sonucu bulunmuştur (Alagöz, Savaş ve Topallı, 2008: 87).

Örnek, Türkiye'nin 1996:4-2006:1 üçer aylık dönemlerine ait yabancı sermaye girişleri ve yurtiçi tasarrufları ile zaman serileri kullanarak iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Yabancı sermaye hareketleri ayrıştırılarak, yabancı sermayenin Türkiye'deki hem tasarruf hem de büyüme üzerindeki etkileri VAR tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmaya göre, doğrudan yabancı yatırımların yurtiçi tasarrufları artırırken kısa vadeli sermaye hareketleri ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna varmıştır (Örnek, 216).

Ekinci (2011) 1980-2010 yılları arası için Türkiye'de yaptığı çalışmada Granger nedensellik testi kullanarak doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdam üzerine etkisini incelemiş ve incelenen dönem içerisinde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunurken, doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında bulunan nedensellik ilişkisi çift yönlü bir ilişki biçiminde olmaktadır (Ekinci, 2011:71).

Ampirik Yöntem

Türkiye'de 1980-2012 arası dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek üzere Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) , mevduat faiz oranı (MFO) ve nüfus (NUFUS) verileri kullanılmıştır. 1980-2012 yılları arasını kapsayan değişkenler yıllık veriler olarak Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. E-views 7 paket programı kullanılarak hazırlanan çalışmada ekonomik büyümenin göstergesi olarak Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, nüfus , mevduat faiz oranı kullanılmış ve GSYİH bağımlı değişken ve DYY ana bağımsız değişken olarak ele alınırken diğer değişkenler bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Analiz öncesinde verilerin logaritmaları alınmıştır.

Zaman serisi analizi iktisat literatüründe sıkça kullanılan bir yöntemdir. Zaman serisi, zamana göre değişim gösteren serilerdir. Zaman serisi analizinde serilerin durağan özellik göstermelidir. Bir zaman serisi, ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmiyor ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise durağandır (Karaca, 2003:243). Bu çalışmada ele alınan zaman serilerinin durağanlık analizi, Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen “Genişletilmiş Dickey-Fuller” (ADF) birim kök testi kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 2. Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzyey t-statistic	Prob	İlk Fark t-statistic	Prob
DYY	-1,664682	0,4390	-6,777437	0,0000
GSYİH	-0,238003	0,9234	-6,565956	0,0000
MFO	-2,469714	0,1320	-6,268987	0,0001
NÜFUS	-2,297087	0,1805	-4,397232	0,0104

Uygulanan ADF testi sonuçlarına göre hesaplanan test istatistiğinin mutlak değeri, Mac Kinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden küçük olduğu için serilerin düzeylerinde durağan olmadıkları tespit edilmiştir ve serilerin birinci farklarında durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

H ₀	λtrace	% 5	Prob	Λmax	% 5	Prob	Özdeğer
r=0	51,26150	47,85613	0,0231	21,18037	27,58434	0,2655	0,506391
r≤0	30,08113	29,79707	0,0464	15,78117	21,13162	0,2379	0,409059

Johansen Eşbütünleşme Analizi değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını belirlemek için yapılır. Aşağıdaki Tablo 3'te %5 anlam düzeyinde r=0 ve r≤1 Trace testi ve Max. Özdeğer testi istatistik değerleri tablo kritik değerlerinden büyük olduğu için seriler arasında eşbütünleşme vardır.

Tablo 4. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	F istatistiği	Olasılık
DYY, GSYİH'nin nedeni değil	0,45833	0,6374
GSYİH, DYY'in nedeni değil	4,08244	0,0287

Granger Nedensellik Testi, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini, değişkenlerin geçmişteki ve şimdiki değerlerinin tahmin edilebilmesine dayalı olarak test edilmesidir (Şimşek ve Kadılar, 2010:131). Değişkenler arasında eşbütünleşmenin yönünü göstermek amacıyla Granger Nedensellik Testi yapılmıştır.

Yapılan ekonometrik analiz sonuçları ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki nedensellik ilişkisine göre GSYİH'dan DYY'lara doğru tek yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için;

$$\log(GSYİH_t) = \beta_0 + \beta_1 \log(DYY_t) + \beta_2 \log(MFO_t) + \beta_3 \log(NUFUS_t) + u_t$$

şeklinde oluşturulan modelimizin tahmin sonuçları aşağıdaki Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken:LOG(GSYİH)				
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Std.Hata	t-istatistik	P-değeri
Sabit Terim	-25,06160	4,775082	-5,248411	0,0000
LOG(DYY)	0,143370	0,043076	3,328320	0,0024
LOG(MFO)	-0,242065	0,046787	-5,173771	0,0000
LOG(NUFUS)	8,549871	1,364949	6,263875	0,0000
Gözlem sayısı=31				
R-kare=0,969372				
F-istatistik=305,9463				

Yapılan Regresyon analizi sonucuna göre, $\hat{\alpha}_1=0,143370$ olarak bulunması, DYY'da meydana gelen %1'lik bir artışın, GSYİH'da %0,143370 oranında bir artışa neden olacağı anlamına gelmektedir. $\beta_2 = -0,242065$ olarak ifade edilmesi ise mevduat faiz oranlarında meydana gelen %1'lik bir artışın GSYİH'da %0,242065 oranında bir azalışa neden olduğunu göstermektedir. $\beta_3 = 8,549871$ olarak bulunması ise nüfusta meydana gelen %1'lik bir artışın GSYİH'da %8,549871 oranında bir artışa neden olduğunu göstermektedir.

İstatistiksel olarak parametrelerin anlamlılığı incelendiğinde DYY ve NUFUS parametresinin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu, DYY ve NUFUS'un bağımlı değişken olan GSYİH'yı pozitif yönde etkilediği ancak MFO'nun GSYİH'yı negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

R^2 (Belirlilik katsayısı) modelin açıklama gücünü gösterir. Bu katsayı incelendiğinde ise modelin açıklama gücünün 0,969372 olarak çıktığı görülmektedir. Bu sonuç GSYİH bağımlı değişkeninde meydana gelen toplam değişimin %96.9'luk kısmının modelde kullanılan bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir

Sonuç

Gelişmekte olan diğer ülkeler gibi Türkiye'de iç tasarruflarının yetersiz kalması nedeniyle yatırımlarının finansmanı amacıyla dış kaynak girişi sağlamaya çalışmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'ye gelen yabancı kaynak yapısında önemli değişiklikler olduğu görülmektedir. Daha önceki dönemlerde ekonomiye kaynak girişi sadece borçlanma ve portföy yatırımı yoluyla olurken 2004 tarihinden itibaren doğrudan yabancı yatırımlarda önemli oranda artışlar olmuştur. 2004 yılında doğrudan yabancı yatırım miktarı 3 milyar doların altındayken 2005 yılında 10 milyar doları aşmıştır. Daha uzun bir süreçte, 1980'den 2004 yılına kadarki dönemde yaklaşık 17 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım gerçekleşirken bu rakam sadece 2004'den 2012'ye kadar olan dönemde 108 milyar dolara ulaşmıştır.

2001 ekonomik krizi sonrası yeniden yapılandırma sonucunda finansal kesim güçlendirilmiş, ekonomik büyümede istikrar sağlanmıştır. Türkiye'nin, yatırım yapılabilir ülke niteliği, çeşitli kredi değerlendirme kuruluşları tarafından teyit edilmektedir. İstatistik verileri uzun vadede nüfus artış hızının azalacağını göstermekle beraber bugün itibariyle Türkiye, nüfusunun üçte ikisi genç olan bir ülkedir. Ayrıca Ortadoğu ülkeleri, Avrupa ve Orta Asya Türk Cumhuriyeti ülkeleri arasındaki jeostratejik konumu sayesinde, yabancı yatırımcılar açısından potansiyel pazar özelliği taşımaktadır.

Türkiye'de 1980-2012 yıllarını kapsayan ve yıllık veriler kullanılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği ekonometrik çalışma sonuçlarına göre büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş. Regresyon analizine ilişkin bulgular Granger Nedensellik Testi sonuçlarını desteklemektedir. Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye katkısı göz önüne alındığında Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımlardan daha fazla yararlanması gerekmektedir. Uluslararası doğrudan yatırımları çekmek için, Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve yasal yönden istikrarlı bir ülke olması önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Altıntaş Halil, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, s.3.
- Alagöz Mehmet, Erdoğan Savaş ve Topallı Nurgün (2008), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007”, Gaziantep Üniversitesi S.B. Dergisi, s.87.
- Aydemir C, Arslan İ. Ve Uncu F. (2012), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya’daki ve Türkiye’deki Gelişimi”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 23, 2012, 69 – 104, s.70.
- Bayraktar F. (2003), “Dünya ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar, Araştırma Müdürlüğü, Ankara, s.15.
- Borensztein E., J. de Gregorio ve J-W Lee (1998), “How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?”, *Journal of International Economics*, s.134.
- Duce Maitena ve Espana Banco (2003), “Definitions of Foreign Direct Investment (FDI): a methodological note”, www.bis.org/publ/cgfs22bde3pdf.
- Ekanayake E. M. ve Ledgerwood John R. (2010), “How Does Foreign Direct Investment Affect Growth in Developing Countries? an Emprical Investigation”, *The International Journal of Bussines and Finance Research*, Vol:4, No:3, s.43.
- Ekinci Aykut (2011), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi:Türkiye Uygulaması (1980-2010)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 6(2), s.71.
- Erçakar, M. E. & Karagöl, E. T. (2011), *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Sayı:33, Ocak.
- Erdal, F. & Tatoğlu, E. (2002), *Locational Determinants of Foreign Direct Investment in an Emerging Market Economy: Evidence from Turkey*, *Multinational Business Review*, Vol.10, No.1.
- Hassen Soltani ve Anis Ochi (2012), “Foreign Direct Invesment (FDI) and Economic Growth: an Approach in Terms of Cointegration for the case of Tunisia”, *Journal of Applied Finance & Banking*, Vol:2, No:4, s.193.
- Karabulut Tuğba ve Demir Oğuz (2005), “Türkiye’nin AB Müzakere Sürecine Girmesinin Yabancı Sermayeli Şirketler Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:4 Sayı:7*, s.226.
- Karaca Orhan (2003), “Türkiye’de Enflasyon-Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), s.243.
- Koyuncu Turan Fatma (2011), “Doğrudan Yabancı Yatırımların İktisadi Büyümeye Etkisi: Türkiye İçin Bir Ekonometrik Analiz” *Econ Anadolu 2011: Anadolu İnternational Conference in Economics II*, s.12.
- Mun Har- Wai, LİN Teo Kai ve Man Yee Kar (2008), “Reletionship: an Emprical Study on Malaysia”, *International Bussines Research*, Vol:1, No:2.
- Ongun, T. (2001), “Yabancı Sermaye ve Dış Borçlar”, in: Şahinöz, A (2001), *Türkiye Ekonomisi: Sektörel Analiz.*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Örnek İbrahim, “Yabancı Sermaye Akımlarının Yurtiçi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi:Türkiye Örneği”, *Ankara Üniversitesi S.B.F.Dergisi*, s.216.
- Ray Sarbapriya (2012), “Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in İndia: a Cointegration Analysis”, *Advances in Information Technology and Management (AITM)*, Vol:2, No:1, s.1999.
- Resmi Gazete. (1954), *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*, Kanun No:6224. Tarih: 18.1.1954.
- Saray M. Ozan (2011), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Maliye Dergisi*, Sayı:161, s.383.
- Seyidoğlu, H.(2003), *Uluslararası Finans*, Geliştirilmiş 4.Baskı, Güzem Can yayınları, İstanbul.
- Şimşek M. ve Kadılar C. (2010), “Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi”, *C.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 11, Sayı:1, s.131.
- Ugochukwu S. Ugwuegbe, Okore Amah ve Onoh John Okey (2013), “The Impact of Foreign Direct Investment on the Nigerian Economy”, *European Journal of Business and Mangement*, Vol:5, No:2, s.25.

Restoran İşletmelerinde Hizmet Hatalarının Telifisine Müşterilerin Verdiği Tepkiler

Geliş Tarihi:30.10.2014
Kabul Tarihi:22.03.2015

Osman ÇALIŞKAN*

Öz

Araştırmada, restoran işletmelerinde oldukça sık rastlanan hizmet hataları, hizmet hatalarını iyileştirmeye yönelik hizmet telafi stratejileri ve bu teliflere müşterinin tepkileri geleneksel restoran ve hızlı yiyecek sunan restoran açısından açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle hizmet hatası, hizmet telifisi, hizmet telifisine müşteri tepkisi ve geleneksel restoranlar ile hızlı yiyecek sunan restoranlara ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Araştırma, geleneksel ve hızlı yiyecek sunan restoranlarda yemek deneyimi yaşamış 460 müşteriden toplanan verilerle gerçekleştirilmiştir. Müşteri tatmini ile hizmet telifisi, olumlu ağızdan ağza reklam ve restorana tekrar gelme niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır. Müşteri tatminsizliği ile restoran yönetiminin yanlış yanıt vermesi, hiçbir şey yapmama, olumsuz ağızdan ağza reklam ve restorana tekrar gelmeme arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ayrıca hizmet hatası ve hizmet telifisi bakımından geleneksel ve hızlı yiyecek sunan restoran karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Restoran Yönetimi, Hizmet Hatası, Hizmet Telifisi, Müşteri Tepkisi

Customers' Responses to Service Recovery Efforts in the Context of Service Failure in Restaurants

Abstract

In this study, service failure that has been very common in restaurant, service recovery strategies for service failure and customer responses to service recovery strategies are tried to explain in term of casual and fast food restaurant. Primarily, literature review was done for service failure, service recovery strategies, customer responses for these strategies and casual and fast food restaurant. Study used the data gathered from 460 customers who has been experienced dining in the casual and fast food restaurant. There is significant relationship between customer satisfaction and service recovery strategies, positive word of mouth and intent to retention to the restaurant. There is also significant relationship between customer dissatisfaction and imputing failure to customer, doing nothing, negative word of mouth and intent to retention to restaurant. Additionally, casual restaurant and fast food restaurant were compared in term of service failure and service recovery strategies.

Keywords: Restaurant Management, Service Failure, Service Recovery, Customer Response

* Yrd.Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ocaliskan@akdeniz.edu.tr

Giriş

Müşteri herhangi bir restorana genelde tatmin edici bir yemek deneyimi yaşamak için gelmektedir. Başarılı restoran yöneticileri müşterilere tatmin edici yemek deneyimi yaşatmak için hizmetin üretimi ve sunumunda meydana gelen hizmet hatalarını belirleyip telafi etmeye çalışmaktadır. Restoran yönetimi, başarılı ve tatmin edici yemek deneyiminin oluşması için, restoranda meydana gelen hizmet hatalarına hizmet telifisi stratejileri ile çözüm aramaktadır. Restoran işletmeciliğinde hizmet telifisi, müşteri tatminini (Susskind, 2010; Suskind ve Viccari, 2011), müşterinin restorana yeniden gelmesini (Leong ve Kim, 2002; Silber, Israeli, Bustin ve Zvi, 2009; Chua, Othman ve Abkarim, 2010) ve müşterinin etrafına restoran hakkında olumlu düşüncelerini söylemesini sağlayan (Ok, Back ve Shanklin, 2006; Kim, Wang ve Mattila, 2010) önemli faktörlerden biri olarak gösterilmektedir.

Hizmet hataları, en iyi şekilde yönetilen restoranlarda bile kaçınılmaz bir durumdur. Hiçbir restoran yönetimi hatanın olmayacağını garanti edememektedir. Ancak restoran yönetimi hataların oluşmasını önceden alacakları tedbirlerle önlemeye çalışabilir. Hizmetin başarısızlığı, müşterinin beklentilerini azaltan bir hizmet performansı olarak tanımlanmaktadır (Hoffman ve Bateson, 2006). Restoran yönetiminin hizmet hatalarını önlemede proaktif yaklaşarak hataları telafi etmeye çalışması, tatmin edilmiş sadık müşterilerin oluşmasını sağlayabilmektedir. Hizmet hatalarını telafi etmeye çalışan restoranlarda müşteri tatmini, çaba göstermeyen restoranlara göre dörtte bir oranında daha yüksektir (Hart vd., 1990). Restoranlarda müşteriye hizmet sunarken, hizmetin doğası gereği birçok problemle karşılaşılması olağandır. Buralarda meydana gelen hizmet hatalarını iyileştirme çabaları, restoran yönetiminin temel görevleri arasındadır. Hizmet hataları, müşterilerin restorani diğer restoranlarla kıyaslamasında kritik rol oynayan bir faktör olabilmektedir (Leong ve Kim, 2002). Bu yüzden hizmet hatalarının iyileştirilmesi, müşterinin restorani terk etmemesini, yeniden gelmesini ve çevresine restoran hakkında olumlu görüşlerini bildirmesini sağlayabilmektedir.

Günümüz restoran yöneticileri, hizmet hatalarının başarılı her restoranda da olabileceğini bilmesi gerekir. Burada önemli olan, herhangi bir restoranda meydana gelen hizmet hatalarını telafi etmeye çalışmaktır. İyileştirilmeyen her hizmet hatası sadece o günkü müşteriyi kaybetmeye neden olmamakta aynı zamanda potansiyel müşterinin de gelmesini engelleyebilmektedir. Dahası, restoran yönetimi hizmet sunumu esnasında meydana gelen hizmet hatasını telafi etmediği takdirde, müşteri ileride yeme içme ihtiyacı için başka restorani tercih etmektedir.

Çalışmada, (1) hizmet telifisinin müşteri tatmini üzerinde etkili olup

olmadığını belirleme, (2) yemek deneyimi sonucunda oluşan tatmin ve tatminsizliğe karşı müşteri tepkilerini tespit etme ve (3) geleneksel restoran ile hızlı yiyecek sunan restoranda meydana gelen hizmet hatalarını ve hizmet telafilerini tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu kapsamda öncelikle hizmet hataları, hizmet telafisi, ağızdan ağza reklam, restorana tekrar gelme, geleneksel restoran ve hızlı yiyecek sunan restoran ile ilgili literatür incelenmiştir. Ardından geleneksel ve hızlı yiyecek sunan restoranlarda çalışmanın amacına yönelik yapılan anket çalışması sonucu toplanan verilerin analiz ve bulguları değerlendirilmiştir.

Literatür Taraması

Hizmet Hataları

Yiyecek içecek endüstrisinde müşterilerin hizmet hatalarından etkilenmesinin en önemli nedeni, hizmet üretimi ve tüketiminin aynı anda olması ve tüketicinin bu sürece dahil olmasıdır. Bu yüzden restoranlarda meydana gelen hizmet hataları, müşteri ile hizmet sağlayıcıyı biraraya getiren olumsuz durumlardır. Mueller vd. (2003) hizmet hatasını, “hizmet zincirindeki herhangi bir halkada meydana gelen hatadan dolayı, hizmet veya ürün beklentilerinin karşılanmadığı durum” şeklinde ifade etmektedir. Hizmet hatası, hizmet aşamalarının herhangi bir yerinde meydana gelebilmektedir. Bu nedenle, hizmet hatası hem müşteri beklentilerinin karşılanmasında hem de müşterilerin ihtiyaçlarının karşılanmasında başarısızlığa yol açabilmektedir (Bitner, Booms ve Tetreault, 1990).

Literatürde hizmet hataları ile ilgili çalışmalar genellikle Bitner ve diğer. (1990) ve Hoffman, Kelly ve Rotalsky (1995) sınıflandırmalarına dayalı olarak kritik olay tekniği (KOT) ile araştırılmaya çalışılmaktadır (Yang, 2005; Ok ve diğer. 2006; Tsai ve Su, 2009; Chua ve diğer. 2010). Literatürde KOT dışında hizmet hatalarının tespitine yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Nguyen ve McColl-Kenedy (2003) hizmet hatalarını kategorize ederek, Silber ve diğerleri (2009) hizmet hatalarını ve bu hataların detaylarının tespit ederek, Namkung ve Jang (2010) hizmet hatalarını, servis aşamalarına göre tespit ederek literatüre katkı sağlamaya çalışmaktadır.

Hoffman ve diğer. (1995) restoran endüstrisinde meydana gelen hizmet hatalarını 373 kritik olaya dayalı olarak açıklamakta ve 11 hizmet hatasını 3 kategoriye ayırmaktadır. Bu kategoriler ve hizmet hataları şu şekilde belirtilmektedir. Müşteri bakış açısı ile hizmet sunumu sisteminde çalışanın hizmet hataları (ürün hatası, yavaş veya uygun olmayan hizmet, tesis sorunları, belirsiz politika, tükenmiş yemek), müşteri taleplerini karşılamada çalışanın yaptığı hatalar (pişmemiş sipariş, oturma sorunu) ve beklenmeyen ve istenmeyen çalışan davranışından kaynaklanan hatalar (uygunsuz çalışan

davranışı, yanlış sipariş, kayıp sipariş ve hesap hatası) olarak üç kategori ile açıklanmaktadır.

Tsai ve Su (2009) Tayvan'daki zincir restoran işletmelerinde hizmet hataları ve telafi stratejileri ile ilgili yaptıkları çalışmada Hoffman ve diğer. (1995) KOT kategorilerine ek olarak sorunlu müşteri davranışını eklemektedir. Sorunlu müşteri davranışlarını ise, sarhoşluk, sözlü veya fiziksel taciz ve işletme politikalarını ve kurallarını ihlal etme olarak belirtmektedir. Nguyen ve McColl-Kenedy (2003) hizmet hatasını, süreç ve sonuç hataları, hatanın büyüklüğü ve öz ve öz olmayan hatalar şeklinde kategorize etmektedir. Hizmet sunumu esnasında oluşan ve müşteri tatminsizliğine neden olan hata süreç hatası, hizmet sunumu sonunda meydana gelen müşteri memnuniyetsizliğine neden olan hataya ise sonuç hatası olarak tanımlanmaktadır. Hatanın büyüklüğü ise müşterinin algısına göre değişebilen büyük ve küçük hatalar şeklinde ifade edilmektedir. Öz hata, müşteriye göre daha büyük seviyeli hata, öz olmayan hata ise müşteriye göre daha düşük seviyeli hata olarak ifade edilmektedir. Namkung ve Jang (2010) hizmet hatalarının, servis aşamalarına göre tespit edildiği çalışmasında servis aşamalarını; karşılama ve masaya yerleştirme, sipariş alma ve servis, tüketim ve ödeme ve çıkış olarak belirtmektedir. Karşılama ve masaya yerleştirme aşamasında hata, karşılama ve masa için uzun süre bekletilme olmaktadır. Sipariş alma ve servis aşamasında hata, sipariş alınana kadar uzun süre bekleme, sipariş gelmesi için uzun süre bekleme, gecikme ile ilgili bilgi verilmemesi olarak belirtilmektedir. Tüketim aşamasındaki hatalar, sipariş servis edildikten sonra başka bir isteğin olup olmamasının sorulmaması, yemeğin istendiği gibi olmaması ve garsonun masayı kontrol etmemesi şeklinde olmaktadır. Ödeme ve çıkış aşamasındaki hatalar ise, hesabın gecikmesi, hesap ödemesi sonrası başka bir isteğinin olup olmadığının sorulmaması ve hesapta hata olması şeklinde olmaktadır.

Silber ve diğerlerine (2009) göre ise, olası hizmet hataları ve bu hataların detayları şu şekildedir. Hizmet hataları; yemek eksikliği, yavaş servis, tükenmiş yemek, yanlış pişirme derecesi, yakışsız çalışan davranışı, yanlış sipariş, hesap hatası ve yiyecek ve içeceğin dökülmesi şeklinde ifade edilmektedir. Yemek eksikliği hizmet hatasının detayı, yemekte estetik hata veya yabancı nesne gibi üretimde kusur olması şeklinde belirtilmektedir. Yavaş servis, servis sağlayıcı ile müşteri arasında beklenen süreden daha uzun süre iletişimin olmaması olarak belirtilirken, tükenmiş yemek, müşteri tarafından sipariş edilen yiyecek veya içeceğin servisinin mümkün olmaması şeklinde belirtilmektedir. Yanlış ısı, müşterinin beklediği ısının altında veya üstünde servis edilen yiyecek ve içecek olarak ifade edilirken, yanlış pişirme derecesi, müşterinin sipariş ettiği dereceden daha farklı derecede pişirilmiş et şeklinde

belirtilmektedir. Yakışıksız çalışan davranışı, endüstri standartlarına uymayan servis sağlayıcı davranışı olarak, yanlış sipariş, müşterinin sipariş ettiği yiyecek ve içecekten farklı siparişin servis edilmesi şeklinde belirtilmektedir. Hesap hatası, müşterinin hesap ödeme sürecinde herhangi bir hatanın oluşması şeklinde belirtilirken son olarak yiyecek veya içeceğin dökülmesi ise müşterinin yanında yiyeceğin veya içeceğin dökülmesi şeklinde ifade edilmektedir. Anlaşıldığı üzere restoranda hizmet üretimi ve sunumunda çok farklı hata unsurları olabilmektedir.

Sonuçta hizmet hatalarının çoğu başarılı restoran işletmesinde olabileceği ancak hizmet hatalarının oluşmaması için restoran yönetiminin hizmet telafi stratejileri geliştirmesi gerektiği ifade edilebilir. Müşteri şikayetlerine de neden olabilen hizmet hataları dikkatli analiz edilip telafi edildiğinde, müşteri memnuniyeti, müşterilerin yeniden gelme niyeti ve ağızdan ağza reklam yoluyla çevresine restoran hakkında olumlu görüşler yayması sağlanabilmektedir.

Hizmet Telifive Müşteri Tatmini

Hizmet telafisi, Miller, Craighead ve Karwan (2000) göre “hizmet hatalarını düzeltme ve tatmin olmayan müşterinin olumsuz tutumunu olumluya dönüştürme çabalarını içeren eylemlerden oluşmaktadır” olarak tanımlanmaktadır. Hizmet telafisi, müşterinin hizmet iyileştirme algısını olumlu veya olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Bu yüzden müşteri devamlılığı ve tatmini için restoran yönetiminin hizmet telifisine önem vermesi gerekmektedir. Restorandaki yemek deneyimi sonucu müşterinin memnuniyetsizliğini belirtmesi, restoranyönetimi açısından hizmet hatasının düzeltilmesi için bir fırsat olarak görülmelidir. Böylece hizmet hatalarını telafi etme çabaları müşteri tatminini etkilemektedir. Bu durumda araştırma hipotezi H_1A , şu şekilde ifade edilmektedir.

Hipotez H_1A : Hizmet telafisi ile müşteri tatmini arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hizmet hatası veya müşteri şikâyeti olduğunda, restoran yönetimi genellikle birkaç eylemle yanıt verebilir veya yanıtlanmaz. Ayrıca restoran yönetimi bu sorunu yanlış durumlarla değerlendirebilir. Restoran yönetimi tarafından hizmet hatalarına yanlış yanıt verilmesi veya hiçbir şey yapılmaması, müşteri tatminsizliğini arttıran bir durumdur. Bu bağlamda araştırma Hipotezi H_1B ve H_1C şu şekilde oluşturmaktadır.

Hipotez H_1B : Yanlış yanıt verme ile müşteri tatminsizliği arasında anlamlı bir ilişki vardır. Hipotez H_1C : Hiçbir şey yapmama ile müşteri tatminsizliği arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hizmet telafisi Kim ve diğerlerine (2010) göre hizmet hatalarına yönetim

tarafından yapılan birtakım eylemler olarak nitelendirilirken bu eylemler, hatayı telafi etmek için ne yapıldığına ve çalışanın müşteri ile iletişime nasıl geçtiğine ilişkin sorulara yanıtlar bulmaya yönelik olmalıdır. Çünkü bu durum, müşterinin hizmet telifisini değerlendirmesini ve restoran hakkında fikir sahibi olmasını sağlamaktadır. Dahası restoran yönetiminin hizmet telifisinin deneyimleyen müşteri, hizmet telifisinin deneyimlemeyen müşteriye göre daha çok tatmin olmakta ve çevresine restoran hakkında olumlu söylemlerde bulunmaktadır. Hatta gelecekte işletmeyesadık kalma ve işletmeden tekrar satın alma eğilimi artmaktadır. Bu durum hizmet telafi paradoksu olarak ifade edilmektedir (Mattila, 1999; Maxham ve Netemayer, 2002; Zeithaml ve Bitner, 2003; Ok ve diğer. 2006; Kim ve diğer. 2010). Hizmet telafi paradoksunun yanı sıra çifte sapma durumunu da açıklamakta fayda vardır. Çifte sapma, müşterinin hizmet hatalarına uygun olmayan ya da hiç yanıt alamaması sonucu olumsuz değerlendirme yapması şeklinde ifade edilmektedir (Bitner ve diğer. 1990; Hart ve diğer. 1990). Başka bir ifade ile çifte sapma, ağızdan ağza olumsuz reklamın oluşmasını ve tekrar gelmemeyi tetikleyen bir unsur olabilmektedir.

Literatürde restoran işletmelerinde hizmet telafi stratejileri ile ilgili yapılan çalışmalarda Kelly, Hoffman ve Davis (1993) göre, hesap indrimi, düzeltme, yönetimin müdahalesi veya çalışanın çözümü, düzeltme ve tazminat, yemeği değiştirme, özür dileme, ücret iadesi, müşterinin önerisi, ikram, memnuniyetsizliği düzeltme, yanlış yanıt ve en kötüsü hiçbir şey yapmama olarak 12 tane hizmet telifisi önerisinde bulunmaktadır. Hoffman ve diğerlerinin (1995) yiyecek ve içecek endüstrisinde yaptığı çalışmada 8 adet hizmet telifisi; bedava yiyecek ve içecek, indirim, kupon, yönetim müdahalesi, yemeği değiştirme, düzeltme, özür dileme ve hiçbir şey yapmama olarak belirtilmektedir. Bu telafi stratejilerinin yanı sıra, çalışanın şartlarının iyileştirilmesi, hizmet içi eğitimler ve uygun iletişim usulleri, müşteri tatmininde etkili olan faktörler olabilmektedir (Sparks ve Bradley, 1997). Restoran yönetimi olumlu etki sağlamak için uygun hizmet telafi stratejisini benimserse, müşteri memnuniyetsizliği azalabilir ve müşterinin restorana yeniden gelmesini sağlayabilir. Bu ilişki restoran yönetimi için müşteri tatmininin geliştirilmesine, etkili hizmet telafi stratejilerinin geliştirilmesine, uzun dönemli müşteri ilişkileri kurma ve müşteri devamlılığı sağlamasına yardım edebilir. Dahası restoran yönetimi iyi bir itibar kurabilir ve rekabette farklılık yaratabilir.

Restoran yönetiminin, hataları düzeltmede çalışan eğitimine önem vermeleri gerektiğini belirten Yang (2005), özellikle hizmet içi eğitimlerde servis hatalarının telifisi konusunun bulunması gerektiğini belirtmektedir. Müşteri hizmet hatası ile ilgili bilgi verirse, bu hata restoran yönetimi

tarafından düzeltilebilir. Ancak araştırmalar tüketicilerin yarısının, Őikayetleri doğrudan hizmet sağlayıcılara söylemediğini göstermektedir (Day vd., 1981; Silber ve diğer. 2009). Restoran yönetiminin etkili hizmet telafi stratejileri geliştirmesindemüşterileri Şikayet etmeye cesaretlendirmeleri gerekmektedir. Böylece restoran yönetimi hizmet hatalarına karşı daha etkili çözümlerle telafi ederken aynı zamanda müşteri memnuniyeti, müşterinin restorana tekrar gelmesi ve müşterinin restoran hakkında çevresine ağızdan ağza olumlu reklam yapması gibi olumlu çıktıların oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Özetle, hizmet telafisi, hizmet hatalarının çözümlerinin artırılması için temel oluşturmaktadır. Restoran yönetimi, çalışanlarına yoğunlaştırılmış müşteri ilişkileri yönetimi, müşteri hizmeti eğitimi, liderlik fırsatları, yaratıcılığa izin verme ve yenilikçi hizmet telafi tekniklerini geliştirmeye olanak sağlayan ortamlar sunmalıdır. Çalışanlar, müşteri isteklerini içeren çeşitli senaryolarla hizmet telafi stratejilerini deneyimlemeli, etkili dinleme eğitime yoğunlaşmalıdır. Böylece çalışan ile müşteri arasında güçlü bir iletişim köprüsü oluşturulabilir. Restoran yönetimi, hizmet hatalarını telafi edebilmesi için, müşterilerini Şikayet etmeye özendirmelidir. Böylece müşteri tatminsizliğinin oluşmasına neden olan hizmet hataları belirlenerek etkili çözümler bulanabilir. Müşterinin tekrar gelmesi ve çevresine restoran hakkında olumlu düşüncelerini söylemesi dolaylı olarak sağlanabilir.

Ağızdan Ağza Reklam ve Restorana Tekrar Gelme

Müşterilerin restoran işletmesinde yaşadığı yemek deneyimini çevresindeki kişilere söyleme şeklinde ifade edilen ağızdan ağza reklam, hizmet telafi sürecinin bir çıktısı olarak gösterilmektedir (Kim ve diğer. 2010). Ağızdan ağza reklam olumlu olarak gerçekteşebileceği gibi olumsuz olarak da gerçekteşbilmektedir. Yani müşteriler etrafına restoran hizmetleri ile ilgili sadece olumlu düşüncelerini söylemez olumsuz düşüncelerini de söylemektedir. Hatta müşteriler, etrafına ve tanıdıklarına restoranda yaşadığı olumsuz deneyimi, yaşadığı olumlu deneyiminden daha çok belirtmektedir. Tatmin olmamış müşteri, yaşadığı yemek deneyimini çevresindeki 10 ile 20 kişiye söyleyebilmektedir (Zemke, 1999). Suskind (2010) restorandan mutsuz ayrılan müşteri memnuniyetsizliğini ortalama 10 kişiye söylediğini belirtmektedir. Olumsuz ağızdan ağza reklamın (AAR) başkasını düşünme, endişeyi azaltma, öç alma ve tavsiye aramaya çalışma olarak dört motif bulunmaktadır (Zeelenberg ve Pieters, 2004; Kim ve diğer. 2010). Diğer taraftan bilgi teknolojileri ile birlikte kişiler restoran deneyimlerini daha hızlı paylaşabilmekte ve işletmenin imajına ve itibarına etki edebilmektedirler. Birçok müşteri ilk Őikayetlerini işletmeye doğrudan söylemek yerine internette bulunan formları doldurarak belirtmektedir (Kim ve diğer. 2010). Olumsuz

AAR, hizmet hatasının olumsuz etkisi olarak gösterilmektedir (Kim ve diğer. 2010). Olumlu AAR her restoran yönetiminin arzu ettiği bir durumken, olumsuz AAR, restorana ciddi hasarlar veren bir durumdur (Sparks, 1998). Müşteriler özellikle internetteki sosyal paylaşım sitelerinde hizmet hatasının meydana geldiği yemek deneyimini daha hızlı şekilde ve birçok kişiyle başkalarını düşünme, endişeyi azaltma, intikam alma ve tavsiyede bulunma amacıyla paylaşmaktadır (Pieters, 2004; Kim ve diğer. 2010). Blodgett, Hill ve Tax (1997) restoranda nezaket ve saygılı hizmet deneyimi yaşayan müşterinin, restorana tekrar geldiğini ve çevresine olumlu görüş bildirdiğini belirtmektedir. Bu durumda araştırmanın hipotez H_{2A} şu şekildedir.

Hipotez H_{2A}: Müşteri tatmini ile olumlu AAR arasında olumlu bir ilişki vardır.

Tersi durumun gerçekleşmesinde yani kaba hizmeti deneyimleyen müşteri restoran hakkında olumsuz AAR gerçekleştirdiği görülmektedir. Sparks ve Bradley (1997) hizmet telafi sürecinde müşteri tatmin seviyesi ile olumsuz AAR arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu belirtmektedir. Buna bağlı olarak araştırmanın hipotezi H_{2B} şöyle belirtilmektedir.

Hipotez H_{2B}: Müşteri tatminsizliği ile olumsuz AAR arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Restorana tekrar gelme niyeti, müşterinin yemek deneyimi için gelecekte yeniden restorana gelme olasılığıdır (Zeithaml, Berry ve Parasuraman, 1996). Madanoğlu (2004), restorana tekrar gelme niyeti ile tatmin arasında yakın bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan restorana tekrar gelme, tatmin edici hizmeti alan müşterinin aynı restorandan yeniden satın alma gerçekleştirmesi şeklinde ifade edilebilir. Bu bağlamda araştırmanın H_{2C} ve H_{2D} hipotezleri şu şekilde ifade edilir.

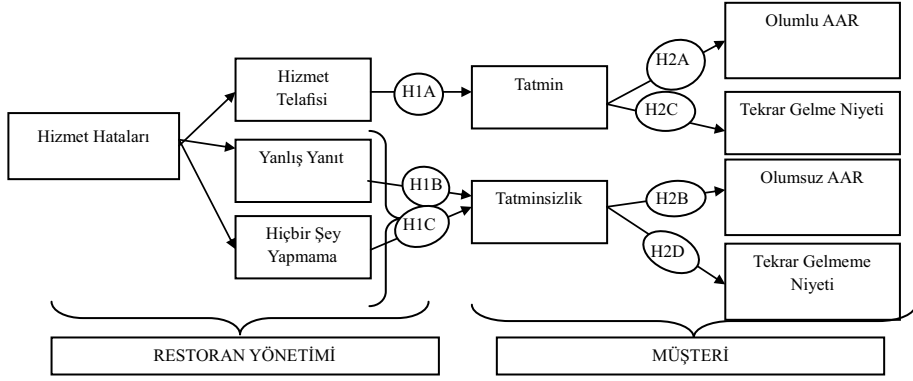
Hipotez H_{2C}: Müşteri tatmini ile restorana tekrar gelme niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez H_{2D}: Müşteri tatminsizliği ile restorana tekrar gelmeme niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Kim ve diğerleri (2010) hizmet telifisinin olumlu çıktılarını; müşterinin yeniden satın alma niyetinin olması, etrafına tavsiye etme ve müşterinin restorana tekrar gelmesi şeklinde ifade ederken olumsuz çıktılarını; müşteri memnuniyetsizliği ve tatminsizliği, hatanın tekrar etmesine bağlı olarak etrafına restoran hakkında olumsuz bilgiler verme, üçüncü kişilere başvurma, şikayet etme, herhangi bir tepki vermeme ve restorana bir daha gelmeme şeklinde belirtmektedir. Şekil 1'de yukarıda sıralanan araştırma hipotezleri ve araştırmanın modeli yer almaktadır. Şekil 1'de görüldüğü üzere restoranda hizmet hatası meydana geldiğinde, restoran yöneticileri hatayı telafi etmeye çalışır, yanlış yanıt verebilir ya da hiçbir şey yapmayabilir. Yanlış yanıt

ve hiçbir şey yapmama müşteride tatminsizlik yaratırken, hizmet telafisi müşteriyi tatmin edebilmektedir. Tatmin olan müşteri, çevresine olumlu ağızdan ağıza reklam yaparak ve restorana tekrar ziyaret etmeye niyetlidir. Ters durumda ise olumsuz ağızdan ağıza reklam ve restorana tekrar gelmeyerek restorana cezalandırmaktadır.

Şekil 1.Restoranın Hizmet Telafisine Müşteri Tepkileri Modeli

Kaynak: Uyarlanmıştır (Leong ve Kim,2002).

Geleneksel Restoran ile Hızlı Yiyecek Sunan Restoran

Amerikan Restoran Birliği ve diğer restoran uzmanlarının belirlediği kriterlere göre restoranlar, geleneksel restoran ve özellikle restoran olarak iki gruba ayrılmaktadır (Goldman, 1993). Geleneksel restoran, değişik servis usulleri, zengin ve çeşitli menüleri, menüdeki yemekleri taze hazırlayıp müşterilerine seçme olanağı sunan genellikle büyük otellerin bünyesinde ya da şehirlerin belirli çekiciliğe sahip yerlerinde bulunan, kalifiye servis elemanının olduğu ticari amaçlı restorandır. Bu restoran fiyat, atmosfer, menü, servis usulleri gibi açılardan sınıflandırılmakta ve genelde bağımsız işletmeciler veya ortaklıklar tarafından işletilmektedir (Güler, 2003). Hızlı yiyecek sunan restoran ise etnik, aile, temalı restoran gibi özellikle restoran kapsamında değerlendirilmektedir. Hızlı yiyecek sunan restoran genelde self servis şeklinde faaliyet gösteren, servisin hızlı olduğu, servis çalışanlarının sadece boşları alıp masanın temizliği ile ilgilendiği, müşteri devir hızının yüksek olduğu, genelde zincir işletmelere bağlı olarak çalışan ticari amaçlı restorandır. Hızlı yiyecek sunan restoran, dünya genelinde en hızlı gelişen ve gelişmeye devam eden restoran türlerinden biri olmakla birlikte (Sökmen, 2005) ekonomik krizlerde parlayan işletme haline gelmektedir (KobiFinans, 2009). Tüketici ekonomik krizlerde, hızlı ve ucuz olan yiyeceklere yönelmektedir. McDonald's 2008 yılındaki ekonomik krizde bile satışlarında artış olduğunu, bu artışın Amerika'da %5,3, Avrupa'da %9,8, Asya Pasifik'te %11,5 olarak

gerçekleştiğini belirtmektedir (KobiFinans, 2009). McDonald's firmasının yanısıra Burger King, Dominos Pizza'da ekonomik krizde bile işletmenin satış performansının arttığını belirtmektedir. Franchising, hızlı yiyecek sunan restoranda yaygın olarak uygulanan işletme yönetim sistemlerinden biridir. Yani, restoran sahipleri ana işletmenin ismini kullanma hakkını, çeşitli esaslara bağlı olarak belirlenen ücretin ödenmesi karşılığında satın almaktadır. Sözleşmeye uygun olarak dekor, menü yönetimi, yiyecek malzemesinin kalitesi, satın alma ve fiyatlandırma gibi hususlar genellikle ana işletmenin belirlediği şekilde yapılmaktadır. Hızlı yiyecek sunan restoranın hedef kitlesi daha çok çalışan aileler ve öğle yemeği için kısıtlı zamanı olan ofis çalışanlarıdır. Bu tür restoranda servisin hızı, yemek kalitesi, fiyatı müşteri tatmininde etkili olan faktörlerdir. Ayrıca hızlı yiyecek sunan restoranda satılan yiyecek türüne göre uzmanlaşma vardır. Bir başka ifade ile Kentucky Fried Chicken, Dominos Pizza gibi farklı yiyeceği aynı işletmede satmak yerine tek veya en fazla iki temel yiyecek grubunun türevlerini satmayı tercih etmektedir (Güler, 2003). Böylece bu tür restoranda yiyeceğin üretim ve servis sürecinde standartlaşma daha kolay yapılabilir.

Geleneksel restoran ile hızlı yiyecek sunan restoran arasındaki farklılıklara ilişkin literatürdeki araştırmalarda, müşteriler geleneksel restorana taze, kaliteli ve sağlıklı yiyecekler sunduğu için tercih ettiklerini belirtmektedir (Perlik, 2003). Bu duruma ek olarak, toplumda obezite rahatsızlığı oranının da giderek artış göstermesi hızlı yiyecek sunan restorana yeni menü geliştirme, restoran bölümlerinde değişiklik yapma, düşük kalorili yiyecek sunma ve taze zengin salata çeşitleri sunma gibi yeni stratejiler geliştirmesine neden olmaktadır (Berta, 2004). Ayrıca Speiser'e (2002) göre geleneksel restoranın daha geniş ürün yelpazesi, iştah açıcı servis ve sosyalleşmeye uygun atmosfere sahip olması hızlı yiyecek sunan restorandan üstün olduğu taraflar olarak belirtilmektedir. Özellikle hızlı yiyecek sunan restoranla kıyaslandığında geleneksel restoran, fiyat esnekliği ve pazar bölümlendirmesi bakımından restoran endüstrisinin en önemli işletmelerindedir. Diğer taraftan hızlı yiyecek sunan restoranın geleneksel restorandan üstün olduğu en önemli durum ise hizmet üretimi ve sunumunda standartlaşmadır (Clow, Kurtz ve Ozmert, 1996).

Literatürde geleneksel restoran ile hızlı yiyecek sunan restoran dışında bağımsız restoran ile zincir restoran arasındaki farklılıkları da belirten çalışmalar bulunmaktadır (Morgan, 1993; Christy ve Heinen, 2004; Pratten, 2004; Young, Clark ve McIntyre, 2007). Müşteriler hem bağımsız hem de zincir restoran yönetiminden özenli, çalışkan, ustaca, bilgili, dostça ve cana yakın hizmet beklemektedir (Pratten, 2004). Christy ve Heinen (2004) bağımsız restoranda çalışan deviz hızı düşük olduğunu ve müşteri ile çalışan

arasında samimi bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Zincir restoranda kalite açısından performansın tutarlılığı bağımsız restorana göre daha yüksektir (Morgan, 1993). Ancak müşterinin servis kalitesini değerlendirmesi ile zincir restoranın sayısı arasında olumsuz bir ilişkinin olduğuna ilişkin çalışmalarda bulunmaktadır (Morgan, 1993). Bu yüzden zincir restoran zincirin her ünitesinde kalite standardını sağlarken kontrollü olmak zorundadır. Araştırmada geleneksel ve hızlı yiyecek sunan restoranda müşterilerin yemek deneyimi sonucunda oluşan hizmet hataları ve bu hataları iyileştirmeye yönelik hizmet telafileri de belirlenmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni geleneksel ve hızlı yiyecek sunan restoranda yemek deneyimi yaşamış müşterilerdir. Evrenin tümüne ulaşmak mümkün olmadığından örnekleme yapılması zorunlu görülmüştür. Kısa zamanda ve az maliyetle doğru bilgiye ulaşmak için kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın örnekleme geleneksel ve hızlı yiyecek sunan restoranda yemek deneyimi yaşamış 460 müşteridir. Araştırmada veri toplama amacıyla anket tekniği kullanılmıştır. Ayrıca, hizmet hatalarını belirlemeye yönelik olarak katılımcılardan restoranda yaşadığı yemek deneyimlerini ayrıntılı yazmaları istenmiştir. Verinin standart ve ideal olarak toplanması için anketi yanıtlayanlara anketin kişi ya da kurum bazında değil yiyecek içecek sektörü açısından değerlendirileceği ve isimlerini yazmamaları gerektiği belirtilmiştir.

Pilot Çalışma ve Ölçüm Aracı

Araştırma anketi, araştırmanın amacını açıklayan giriş bölümü, demografik sorulara ilişkin bölüm, kötü yemek deneyimini detaylı şekilde yazıldığı bölüm, hizmet telafisine ilişkin bölüm ve müşteri tatmini, müşteri tatminsizliği, tekrar gelme, olumlu ağızdan ağza reklam ve olumsuz ağızdan ağza reklama ilişkin ölçeklerin bulunduğu son bölümden oluşmaktadır. Ölçeğin içerik geçerliliğini sağlamak için yiyecek içecek yönetimi konusunda araştırmalar yapan uzmanların görüş ve önerileri dikkate alınmıştır. Son olarak geleneksel ve hızlı yemek sunan restoranda yemek deneyimi yaşamış 70 kişiye pilot çalışma uygulanmıştır. Tablo 1'de pilot çalışmada kullanılan ölçek maddeleri, cronbach's alpha katsayısı ve kaynağına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Müşteri tatminini belirlemeye yönelik ölçek, Ok ve arkadaşlarının (2006) çalışmasında kullanılan üç maddeden oluşmaktadır. Örnek madde "Genel olarak restorandaki yemek deneyiminden memnunum". Müşteri tatminsizliğine ilişkin ölçek ise Bigne ve Andreu (2002) tarafından geliştirilen beş maddeli

ölçekten uyarlanmıştır. Örnek madde “Gittiğim en kötü restoranlardan biriydi.” şeklinde ifade edilmektedir. Restorana tekrar gelme niyeti ile ilgili ölçek ise yine Ok ve arkadaşlarının (2006) çalışmasında kullanılan üç maddeden oluşmaktadır. Örnek madde, “Gelecekte bu restoranda yemek yemek isterim.” şeklindedir. Ağızdan ağıza reklamın restoran işletmelerine etkisi ile ilgili ölçek Goyette, Richard, Bergeron ve Marticotte (2010) tarafından geliştirilen ağızdan ağıza reklam ölçeklerinden uyarlanmıştır. Ölçekte, olumlu AAR ile ilgili altı madde ve olumsuz AAR ile ilgili iki madde bulunmaktadır. Örnek maddeler, “Bu restoranı çevremdekilere tavsiye ederim.” ve “Çevreme bu restoran hakkında daha çok olumsuz şeyler söylerim.” şeklinde belirtilmektedir. Müşteri tatmini, müşteri tatminsizliği, olumlu AAR, olumsuz AAR ve restorana tekrar gelme niyeti maddeleri 5'li Likert tipi derecelendirmeye (1= kesinlikle katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4= katılıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum) tabii tutulmuştur.

Tablo 1: Ölçek Maddeleri Ölçeklerin Güvenirlik Analizi ve Kaynakları

Ölçek Maddeleri	Cronbach's Alpha	Kaynak
Müşteri Tatmini (1) Genel olarak restorandaki yemek deneyiminden memnunuz. (2) Genel olarak restoranda mutluyum. (3) Sonuçta restoranın sunduğu hizmetten memnunuz.	0,87	Ok ve diğer. 2006
Müşteri Tatminsizliği (1) Gittiğim en kötü restoranlardan biriydi. (2) Bu restorana gittiğim için mutlu değilim. (3) Bu restorana gitmek iyi bir fikir değildi. (4) Bu restoranda olmaktan keyif almadım. (5) Bu restorana gittiğim için pişmanım.	0,88	Bigne ve Andreu 2002
Tekrar Gelme Niyeti (1) Gelecekte bu restoranda tekrar yemek yemek isterim. (2) Gelecekte bu restoranda yemek yeme olasılığım var. (3) Yakın zamanda bu restoranda yemek yemeyeceğim.	0,78	Ok ve diğer. 2006
Olumlu AAR (1) Bu restoranı çevremdekilere tavsiye ederim. (2) Bu restoranın iyi taraflarını çevremdekilere söylerim. (3) Bu restoranın müşterisi olduğumu çevreme söylemekten gurur duyuyorum. (4) Çevremdekilere bu restoranda yemek yemelerini şiddetle tavsiye ederim. (5) Çevremdekilere bu restoran hakkında olumlu şeyler söylerim. (6) Çevreme bu restorandan duyduğum memnuniyeti söylerim.	0,90	Goyette ve diğer. 2010
Olumsuz AAR (1) Çevreme bu restoran hakkında daha çok olumsuz şeyler söylerim. (2) Çevreme bu restoranı övmem.	0,86	Goyette ve diğer. 2010

Tablo 1'de de görüldüğü üzere elde edilen değerler yüksek bir güvenilirlik düzeyini göstermektedir. Katılımcıların kötü yemek deneyimlerine ilişkin yazdıkları metinlerin içerik analizi için araştırmacı dışında yiyecek içecek yönetimi konusunda uzman bir kişiden de analiz yapılması istenmiştir. İçerik analizinin hizmet hataları sınıflandırması için fikir birliği oranı ,82 çıkmıştır. Bu oran sınıflandırma sisteminin güvenilirliği için tatminkar sayılmaktadır (Glajo, 1995). Hizmet hatalarına ilişkin sınıflandırmada yanlış ısı, uygunsuz

hizmet, hatalı ürün, yavaş servis, uygun olmayan çalışan davranışı, yanlış sipariş ve yanlış hesap olmak üzere 7 tane hizmet hatası belirlenmiştir. Elde edilen hizmet hataları literatürdeki diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Hoffman ve diğer. 1995; Silber ve diğer. 2009). Hizmet telafisine yönelik olarak restoran yönetiminin sorunu çözmek için ne yaptığı sorulmuştur. Sorunun çözümü için hiçbir şey yapılmadı, yanlış yanıt verildi, hesapta indirim, yemek kuponu, yönetimin açıklama yapması, yemeğin değiştirilmesi, özür dileme, düzeltme ve diğer seçenekleri literatürdeki çalışmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur (Hoffman ve diğer. 1995).

Analiz ve Bulgular

Araştırmaya ilişkin analizlerde öncelikle katılımcıların demografik özellikleri belirlenmiştir. Ardından korelasyon analizi ve geleneksel restoran ile hızlı yiyecek sunan restoran arasındaki hizmet hataları ve hizmet telafilerini belirlemeye yönelik analizler yapılmıştır.

Örneklem Demografik Özellikleri

Tablo 2'de görüldüğü gibi katılımcıların yaklaşık % 54'ü erkek, % 46'sı kadındır. % 67'si bekar, %33'ü evlidir. % 45'i lise, %25'i önlisans, %18,3'ü lisans, %7,2'si lisansüstü ve %5,4'ü ilköğretim mezunudur. Katılımcıların % 48'i 17 ile 25, % 23'ü 26 ile 34, %17'si 35 ile 44 ve %12'si 45 ve üstü yaş aralığındadır. Katılımcıların %33'ü 1000 ile 1499 TL, % 29'u 1500 ile 1999TL, %20'si 0 ile 999TL ve % 18'i 2000TL'nin üstünde aylık gelire sahiptir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler	Kategori	n	%
Cinsiyet	Erkek	253	54,3
	Kadın	207	45,7
Medeni Durum	Bekar	309	67,2
	Evli	151	32,8
Yaş	17-25	221	48,1
	26-34	105	22,8
	35-44	80	17,4
	45+	54	11,7
Eğitim	İlköğretim	25	5,4
	Lise	206	44,7
	Önlisans	112	24,4
	Lisans	84	18,3
	Lisansüstü	33	7,2
Aylık Ortalama Gelir	0-999	92	20
	1000-1499	153	33,3
	1500-1999	131	28,5
	2000+	84	18,2

Tablo 3'te araştırma ölçeklerinin crombach's alpha değerleri gösterilmektedir. Elde edilen değerler oldukça yüksek bir güvenilirlik düzeyini göstermektedir.

Tablo 3. Ölçeklerin Güvenirlik Analizi

Ölçek Maddeleri	Crombach's Alpha
Müşteri Tatmini	0,89
Müşteri Tatminsizliği	0,90
Tekrar Gelme	0,80
Olumlu AAR	0,91
Olumsuz AAR	0,87

Korelasyon Analizi

Değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyini ve yönünü belirlemek amacıyla basit korelasyon analizleri yapılmıştır. Tablo 4'te görüldüğü gibi, hizmet telifisi ile müşteri tatmini arasında anlamlı ve doğru yönlü bir ilişki vardır. Müşteri verilen hizmetin telifisini yemek deneyimi sırasında yaşadıkça tatmin düzeyi artmaktadır ($r=,68$, $p <,01$). Bu durumda H_{1A} hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. Korelasyon Analizi

	2	3	4	5	6	7	8
1.Hizmet telifisi	,34	-,21	,68*	-,33	,65	-,22	,39
2.Hiçbir şey yapmama		-,07	,12	,56*	,16	-,23	,16
3.Yanlış yanıt			,07	,62*	,39	,31	,29
4.Tatmin				,11	,71*	-,43	,54*
5.Tatminsizlik					-,12	,45*	-,52*
6.Olumlu AAR						,27	,14
7.Olumsuz AAR							,65
8.Tekrar Gelme							-

5'li Likert Derecelendirme (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 3=Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum). * $p <,01$

Restoran yönetiminin yanlış yanıt vermesi ile müşteri tatminsizliği arasında anlamlı ve doğru yönlü bir ilişki vardır ($r=,65$, $p <,01$). Bu durumda H_{1B} hipotezi kabul edilmiştir. Restoran yönetimi hizmet hatalarını önlemek için hiçbir şey yapmadıkça, müşteri tatminsizliği artmaktadır ($r=,56$, $p <,01$). H_{1C} kabul edilmiştir. Müşteri tatmini ile olumlu AAR arasında olumlu ve doğru yönlü bir ilişki vardır ($r=,71$, $p <,01$) ve H_{2A} kabul edilmiştir. Müşteri tatminsizliği ile olumsuz AAR arasında anlamlı ve doğru yönde bir korelasyon vardır ($r=,45$, $p <,01$). H_{2B} kabul edilmiştir. Müşteri tatmini ile restorana tekrar gelme niyeti arasında olumlu ve doğru yönlü bir ilişki vardır ($r=,54$, $p <,01$). H_{2C} kabul edilir. Müşteri tatminsizliği ile restorana tekrar gelme niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki vardır ($r=-,52$, $p <,01$). H_{2D} kabul edilmiştir.

Tablo 5. Restoran Türlerine Göre Hizmet Hataları ve Hizmet Telafileri

	Geleneksel		Hızlı Yiyecek		Hizmet Telafisi	Geleneksel		Hızlı Yiyecek	
	N	%	N	%		n	%	N	%
Hizmet Hatası	116	44,3	81	40,9	Özür Dileme	81	30,9	54	27,2
Hatalı Ürün	42	16,1	44	22,2	Değiştirme	74	28,3	58	29,2
Uygunsuz Hizmet	37	14,2	32	16,2	Açıklama	36	13,8	25	12,6
Yavaş Servis	32	12,3	17	8,6	Hesapta İndirim	21	8,1	5	2,5
Uygun Olmayan Çalışan Davranışı	23	8,6	16	8,1	Hiçbir şey	19	7,3	12	6,1
Yanlış Isı	7	2,6	8	4	Yanlış Yanıt	11	4,2	6	3,1
Yanlış Sipariş	5	1,9	0	0	Hesabı almama	7	2,6	2	1,1
Yanlış Hesap					İkram	7	2,6	5	2,5
					Düzeltilme	4	1,5	22	11,1
					Yemek Kuponu	2	0,7	9	4,6
TOPLAM	262	100	198	100	TOPLAM	262	100	198	100

Tablo 5'te geleneksel restoran ile hızlı yiyecek sunan restoranlarda meydana gelen hizmet hataları ve hizmet telafileri görülmektedir. Geleneksel restoranda müşteri açısından meydana gelen hizmet hataları, hatalı ürün % 44,3, uygunsuz hizmet %16,1, yavaş servis %14,2, uygun olmayan çalışan davranışı %12,3, yanlış ısı %8,6, yanlış sipariş %2,6 ve yanlış hesap %1,9 oranında meydana gelmektedir. Hizmet hatalarını iyileştirmeye yönelik hizmet telafileri ise özür dileme %30,9, değiştirme %28,3, açıklama %13,8, hesapta indirim %8,1, hiçbir şey yapmama %7,3, yanlış yanıt verme %4,2, hesabı almama %2,6, ikram %2,6, düzeltme %1,5 ve yemek kuponu % 0,7 oranındadır. Hızlı yiyecek sunan restoranda hizmet hataları hatalı ürün % 40,9, uygunsuz hizmet %22,2, yavaş servis %16,2, uygun olmayan çalışan davranışı %8,6, yanlış ısı %8,1 ve yanlış sipariş %4 oranında meydana gelmektedir. Hizmet telafileri ise değiştirme %29,9, özür dileme %27,2, açıklama %12,6, hesapta indirim %2,5, hiçbir şey yapmama %6,1, yanlış yanıt verme %3,1, hesabı almama %1,1, ikram %2,5, düzeltme %11,1 ve yemek kuponu % 4,6 oranındadır.

Tartışma

Araştırmada hizmet telafisi ile müşteri tatmini arasında anlamlı ilişki, literatürdeki Susskind ve Viccari (2011) çalışmasında da bulunmaktadır. Özellikle yemek deneyimi esnasında yaşanan hizmet telafi çabaları müşteri tarafından olumlu şekilde algılanmaktadır. Restoran yönetiminin hiçbir yanıt vermemesi veya yanlış yanıt vermesi, müşteri tatminsizliğini arttırabildiği gibi müşterinin çalışan üzerinde yıldırma davranışında bulunmasına da yol açabilir (Çalışkan ve Tepeci, 2008). Literatürde Ok ve diğerlerinin (2006) çalışmasında da müşterilerin genel tatmin düzeyi ile restoranın hiçbir yanıt vermemesi arasında benzer sonuç çıkmıştır. Müşteri tatmini ile olumlu AAR arasındaki olumlu ve doğru yönde ilişki, Ok ve diğerlerinin (2006) çalışmasında da bulunmaktadır. Müşteri tatmini ile restorana tekrar gelme niyeti arasındaki olumlu ve doğru yönde ilişki literatürde Susskind ve Viccari (2011), Chua ve

diğerlerinin (2010) ve Leong ve Kim (2002) çalışmalarında da yer almaktadır. Özellikle hizmet telifisinin müşteri tatminini olumlu yönde etkilemesi, müşterinin aynı restorana tekrar gelmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bu durumda müşterinin yemek deneyimi esnasında hizmet telifisini deneyimlemesi, müşteri tatmini ve restorana tekrar gelmesinde etkili bir unsur olmaktadır.

Restoran türlerine göre hizmet hataları hem geleneksel hem de hızlı yiyecek sunan restoranda genelde aynı oranlarda meydana gelmektedir. Ancak hizmetin üretimi ve sunumu farklılığından kaynaklanan bazı hizmet hataları aynı oranda değildir. Uygunsuz hizmet geleneksel restorana göre hızlı yiyecek sunan restoranda daha fazla meydana gelen bir hata iken, uygun olmayan çalışan davranışı hızlı yiyecek sunan restorana göre geleneksel restoranda daha fazla olmaktadır. Bu durumun meydana gelmesinde hızlı yiyecek sunan restoranların hizmet içi eğitimlerin ve kurumsal yönetim anlayışının etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca, yanlış hesap, geleneksel restoranda meydana gelen bir hata iken hızlı yiyecek sunan restoranda böyle bir hizmet hatasına rastlanılmamıştır. Literatürde Tsai ve Su (2009) zincir restorandaki hizmet hataları hatalı ürün, uygunsuz hizmet, yavaş servis ve uygun olmayan çalışan davranışı şeklinde sıralanmaktadır. Silber ve arkadaşlarının (2009) geleneksel restorandaki hizmet hatalarına ilişkin çalışmasında uygunsuz çalışan davranışı, yavaş servis, uygunsuz hizmet, yanlış ısı, yanlış sipariş ve yanlış hesap şeklinde belirtilmiştir.

Hizmet telifi bakımından restoran türlerine göre hizmet teliflerinin oranları arasında çok büyük oranda fark bulunmazken, hizmetin üretimi, sunumu ve restoran yönetim anlayışı bakımından farklılıklarının olması, hizmet telifi stratejilerine de yansımaktadır. Özür dileme, geleneksel restoranda en yüksek orandaki hizmet telifi iken hızlı yiyecek sunan restoranda yemeği değiştirme en yüksek orandaki hizmet telifisidir. Yemeğin hesabında yapılan indirim, geleneksel restoranda daha kolay yapılan bir hizmet telifi iken hızlı yiyecek sunan restoranda indirim yapmak oldukça zordur. Çünkü hızlı yiyecek sunan restoranda uygulanan sistemde indirim yapma olanağı çok azdır. Buna benzer bir durum hesabı almama ve ikram, yemek kuponu gibi hizmet teliflerinde de gerçekleşmektedir. Son olarak düzeltme hizmet telifi hızlı yiyecek sunan restoranda, geleneksel restorana göre daha yüksek bir oranda gerçekleşmektedir. Çünkü hızlı yiyecek sunan restoranda yemeği düzeltme geleneksel restorana göre daha kolay yapılmaktadır. Geleneksel restoranda yemeği düzeltme yerine yemeği yenisi ile değiştirme daha kolay ve tatmin edici olacağından tercih edilen bir hizmet telifisidir.

Sonuç

Başarılı şekilde yönetilen her restoranda dahi meydana gelebilen hizmet hataları, uygun hizmet telafisi stratejisi ile hem önlenbilir hem de müşteri tatmini, müşterinin restorana tekrar gelmesi ve çevresine restoran hakkında olumlu söylemlerde bulunması sağlanabilir. Çünkü hizmet telafisini deneyimleyen müşteri, deneyimlemeyen müşteriye göre daha çok tatmin olmaktadır. Diğer bir ifade ile hizmet telafi paradoksu yaşanmaktadır. Bundan dolayı restoran yöneticileri restoranlarında meydana gelen hizmet hatalarını telafi etmeye ilişkin eğitimler vermelidir. Meydana gelen hizmet hatalarının oluşmasında çalışan önemli bir rol oynamaktadır.

Çeşitli hizmet hatası senaryoları ile çalışanlara farklı bakış açıları kazandırabilir. Ayrıca eğitimde, hizmet hatasına en uygun hizmet telafisi konuları ele alınabilir. Diğer taraftan anket, şikayet formu, internet gibi iletişim araçları kullanılarak restoranda meydana gelen hatalar belirlenebilir.

Restoran yönetiminin en önemli amaçlarından biri müşteriye muhteşem bir yemek deneyimi yaşatmaktır. Çünkü sunulan hizmet, müşterinin en temel fizyolojik ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Müşterinin restoranda yaşadığı kötü yemek deneyimi, sadece restoranın müşterisini kaybetmesine etki etmemekte ayrıca müşterinin restoran hakkında çevresine olumsuz şeyler söylemesine de neden olmaktadır. Bu durum restoranın potansiyel müşterilerini kaybetmesine neden olabilmektedir. Çünkü müşteri kötü yemek deneyimini, iyi yemek deneyimine göre daha çok paylaşma gereği duymaktadır.

Müşteri, restoranda meydana gelen hizmet hatalarının telafi edilmesine çeşitli tepkiler verebilmektedir. Hizmet telafisinin başarısı, müşteri tatmini, tekrar gelme niyeti ve olumlu AAR ile belli olabilirken başarısızlığı müşteri tatminsizliği, tekrar gelmeme ve olumsuz AAR ile belirlenebilmektedir. Olumsuzluk durumunun oluşmasında çifte sapma yani hizmet hatasına restoran yönetimi tarafından uygun yanıtın alınmaması ya da hiçbir şey yapılmaması durumu etkili olan bir faktördür.

Geleneksel ve hızlı yiyecek sunan restoranda meydana gelen hizmet hataları ve hataları iyileştirmeye yönelik hizmet telafi stratejileri genellikle benzerlik gösterse de hizmetin üretimi, sunumu ve restoranın uyguladığı yönetim yaklaşımından dolayı farklılıklar da meydana gelebilmektedir. Önemli olan hizmet hatasının iyi analiz edilmesi, hataya neden olan durumun tespiti ve uygun telafi ile iyileştirilmesidir. Bu iyileştirme sürecini başarılı şekilde yöneten restoran tatmin olmuş, sürekli gelen ve etrafına olumlu söylemlerde bulunan sadık müşteriye kazanabilir.

Gelecek çalışmalar için birkaç öneride bulunmakta fayda vardır. Hizmet telafilerine müşteri tepkilerini belirlemeye yönelik olan bu çalışma, sadece

geleneksel ve hızlı yiyecek sunan restoranlarda değil, kafeterya, bağımsız, zincir gibi diğer restoran türlerinde veya otel işletmelerindeki restoranlarda da uygulanabilir. Çalışmada sadece müşteri açısından ele alınan hizmet hatası ve telafi konusu, restoran çalışanı açısından da incelenebilir. Bununla birlikte hizmet telafi paradoksu, çifte sapma ve hizmet hatasının büyüklüğü de ölçülebilir.

Kaynaklar

- Berta, D. (2004). Franchisees, Leadership Groups Assit in McD's "Salad" Days. *Nation's Restaurant News*, 38 (38), 30.
- Bigne, J.E.ve Andreu, L. (2002). Analisis de la Aatisfaccion en la Experiencia del Consumidor: una Aplicacion en Museos Interactivos, *Encuento de Profesores Universitarios de Marketing*. Granada XIV: 497-510.
- Bitner, M., Booms, B.ve Tetreault, M.S. (1990). The Service Encounter: Diagnosis Favorable and Unfavorable Incidents, *Journal of Marketing*, 1(54), 71-84.
- Blodgett, J.G., Hill, D.J. ve Tax, S.S. (1997). The Effects of Distributive, Procedural, andInteractional Justice on Postcomplaint Behavior, *Journal of Retailing*, 2(73), 185-210.
- Christy, N. ve Heinen, N. (2004). Fighting the Chain Gang. *Madison Magazine*, 46(May), 40-43.
- Clow, K.E., Kurtz, D.L. ve Ozment, J. (1996). Managing Customer Expectations of Restaurant: An Emprical Study, *Journal of Restaurant & Foodservice Marketing*, 1(3/4), 135-159.
- Chua, L.B., Othman, M. ve Abkarim, M.S. (2010). Servicescape Failure and Recovery Strategy in the Food Service Industry: The Effect on Customer Repatronization, *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 11, 179-198.
- Çalışkan, O. ve Tepeci, M. (2008). Otel işletmelerinde ortaya çıkan yıldırma davranışlarının iş tatmini ve işte kalma niyetlerine etkileri. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19 (2), 135-148.
- Day, R.L., Grabicke, K., Schaetzle, T. ve Staubach, F. (1981), The Hidden Agenda of Consumer Complaining, *Journal of Retailing*, 3(57), 86-106.
- Glajo (1995). The Usefulness of Critical Incident Technique in Isolating Travel Satisfactions, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 4(7), v-vii.
- Goldman, K. (1993). Concept Selecion for Indepent Restaurants, *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quartely*, 3(34), 59-60.
- Goyette, I., Richard, L., Bergeron, J. ve Marticotte, F. (2010). E-WOW Scale: Word-of Mouth Measurement Scale for E-Services Context, *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 27(1), 5-33.
- Güler, S. (2003).İstanbul'daki 5 Yıldızlı Otel Restoranlarının Rekabet Stratejilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hart, C.W.L., Heskett, J.L. ve Sasser, W.E. Jr. (1990). The Profitable Art of Service Recovery, *Harvard Business Review*, 4(68), 148-156.
- Hoffman, K.D., Kelly, S.W. ve Rotalsky, H.M. (1995). Tracking Service Failures and Employee Recovery Efforts, *Journal of Services Marketing*, 2(9), 49-61.
- Hoffman, K.D. ve Bateson, J. E. G. (2006). *Services Marketing: Concepts, Strategies and Cases* (3rd ed.). Cincinnati, OH: Thomson South-Western.
- Kelly, S. W., Hoffman, K. D. ve Davis, M. A. (1993). A Typology of Retail Failures and Recoveries, *Journal of Retailing*, 69(4), 429-452.
- Kim, G.K., Wang, C., Mattila, A.S. (2010). The Relationship between Consumer Complaining Behavior and Service Recovery: An Integrative Review, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 7(22), 975-991.
- Kobi Finans (2009). Krizlerin Parlayan Sektörü: Fast Food, 21. Sayı.
- Leong, K.L. ve Kim, W.G. (2002). Service Recovery Efforts in Fast Food Restaurants to Enhance Repeat Patronage, *Journal of Travel & Tuorism Marketing*, 2/3(12), 65-93.
- Madanoğlu, M. (2004). Validating Restaurant Service Quality Dimension, *Journal of Foodservice Business Research*, 7(4), 127-147.
- Mattila, A.S. (1999). An Examination of Factors Affecting Service Recovery in a Restaurant Setting, *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 23(3), 284-298.
- Maxham, J.G. III ve Netemeyer, R.G. (2002). A Longitudinal Study of Complaining Customers' Evaluations of Multiple Service Failures and Recovery Efforts, *Journal of Marketing*, 66(4), 57-71.

- Miller, J.L. Craighead, C.W. ve Karwan, K.R. (2000). Service Recovery: A Framework and Empirical Investigation, *Journal of Operaiton Management*, 4(18), 387-400.
- Morgan, M.S. (1993). Benefit Dimension of Midscale Restaurant Chains, *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quartely*, 34(2), 40-45.
- Mueller, R. D., Palmer, A., Mack, R. ve McMullan, R. (2003). Service in the Restaurant Industry: an American and Irish Comparison of Sevice Failures and Recovery Strategies, *International Journal of Hospitality Management*, 22, 395-418.
- Namkung Y. ve Jang S. (2010). Service Failure in Restaurants: Which Stage of Service Failure Is the Most Critical?, *Cornell Hospitality Quarterly*, 3(51), 323-343.
- Nguyen, D. T. ve McColl-Kenedy, J.R. (2003). Diffusing Customer Anger in Service Recovery: A conceptual Framework, *Australian Marketing Journal*, 2(11), 46-55.
- Ok, C., Back, K.J. ve Shanklin, C.W. (2006). Service Recovery Paradox: Implications from an Experimental Study in a Restaurant Setting, *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 3(14), 17-31.
- Perlik, A. (2003). A Class by Itself. *Restaurants and Institutions*, 113(3), 28-34.
- Pratten, J.D. (2004). Customer Satisfaction and Writing Staff, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16(6), 385-388.
- Silber, I. Israeli, A., Bustin, A. ve Zvi, O.B. (2009). Recovery Strategies for Service Failures: The Case of Restaurants, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18, 730-740.
- Sökmen, A. (2005). *Ağırlama Endüstrisinde Yiyecek ve İçecek Yönetimi*, Ankara: Detay Yayıncılık, 20.
- Sparks, B.A. (1998). *Service Failure and Justice in a Restaurant Setting*. Working Paper, Griffith University, Queensland, Australia.
- Sparks B.A. ve Bradley, G.L. (1997). Antecedents and Consequences of Perceived Service Provider Effort in the Hospitality Industry, *Hospitality Research Journal*, 3(20), 17-34.
- Speiser, M.J. (2002). *Restaurants: Ya Gotta Eat Out! Review & Outlook*. New York: Lehman Brothers.
- Suskind, A.M. (2010). Guest Service Management and Processes in Restaurant: What We Have Learned in Fifty Years, *Cornell Hospitality Quarterly*, 51(4), 479-482.
- Suskind, A.M. ve Viccari, A. (2011). A Look at the Relationship between Service Failure, Guest Satisfaction, and Repeat-Patronage Intention of Casual Dining Guests, *Cornell Hospitality Quarterly*, 4(52), 438-444.
- Tsai, C.T. ve Su, C.S. (2009). Service Failure and Recovery Strategies of Chain Restaurant in Taiwan, *The Service Industries Journal*, 2(29), 1779-1796.
- Yang, T.C. (2005). The Development of an Effective Recovery Programme after Service Failures: A Case Study of Restaurants in Glasgow, *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 2(1), 39-54.
- Young, J.A., Clark P.W. ve McIntrye, F.S. (2007). An Exploratory Comparison of the Casual Dining Experience: Chain Versus Independent Restaurants, *Journal of Foodservice Business Research*, 10(3), 87-105.
- Zeelenberg, M. ve Pieters, R. (2004), Beyond Valence in Customer Dissatisfaction: A Review and New Findings on Behavioral Responses to Regret and Disappointment in Failed Services, *Journal of Business Research*, 4(57), 445-455.
- Zeithaml, V.A., Berry, L.L. ve Parasuraman, A. (1996). The Behavioral Consequences of Service Quality, *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.
- Zeithaml, V.A. ve Bitner, M. J. (2003). *Services Marketing*, McGraw-Hill.
- Zemke, R. (1999). *Service Recovery: Turning Oops into Opportunity*. In *Best practices in Customer Service*, ed. Zemke, R. ve Woods, J. 279-288. New York: AMA Publications.

Şebinkarahisar'da Ölüm İle İlgili İnanç Ve Ritüeller

Geliş Tarihi:06.02.2014
Kabul Tarihi:08.03.2015

Mustafa BAYAR*

Öz

Ölüm olayının Türk kültürü ve düşüncesinde önemli bir yeri vardır. Hayatın en önemli geçiş evrelerinden biri olan ölüm anında ve sonrasında birçok âdet, gelenek ve inanç oluşmuştur. Bu çalışmanın konusu, Şebinkarahisar'daki ölüm olgusunu araştırmaktır. Araştırmanın verileri gözlem ve mülakat yoluyla derlenmiştir. Ölümle ilgili inanç, âdet ve uygulamalar ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrası olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şebinkarahisar, Ölüm, İnanmalar, ritüeller, başsağlığı

Beliefs and Rituals Concerning Death in Sebinkarahisar

Abstract

The Phenomenon of death occupies an important position in Turkish Culture and Thought. Some custom, tradition and belief is fulfilled at the time of death which is one of very important stages of life and after this. Subject of this study was to investigate the phenomenon of death in Sebinkarahisar. The survey data was gathered through observation and interview. Such beliefs, customs and practices concerning death was examined under three main headings: pre-death, during death, and after death.

Key Words: Sebinkarahisar, death, beliefs, rituals, condolence

* MEB. Öğretmen, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, bayar28@mynet.com Yazışma adresi: Toki Şehit Bahaddin Erturhan Orta Okulu, Sivas

Giriş

Ölüm sözlükte; “bir şeyden kuvvetin gitmesi hayatın zıttı, deruni uyku, dünya hayatının sona ermesi” gibi anlamlara gelir (Doğan, 1996; Karaca, 2000). Dini bakımdan ölüm ise; “keyfiyet olarak ruhun (canın) bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddi hayat kaynağını yitirmesi” şeklinde tanımlanmıştır (Gürkan, 2007). Bütün dinlerde ölüm, birbirine yakın, fakat bazı farklılıklarla açıklanmıştır. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da ölüm, insanlar için kaçınılmazdır ve Allah'ın bir takdiridir (Cilacı, 2001).

Hemen her toplumda ölüm, en önemli geçiş evrelerinden birini oluşturur. Bu geçiş sırasında ve sonrasında tüm toplumlarda birtakım dini ritüeller, âdetler ve törenler uygulanmaktadır. Bu törenlerin şekli ve uygulanış biçimi toplumların yaşadıkları kültür ve medeniyetleri ile yakından alakalı görünmektedir. Bu çerçeveden hareketle Şebinkarahisar ve çevresinde ölüm olgusu etrafında şekillenen âdet, inanma ve uygulamalar ile bunlara ilişkin tutum ve davranışları tespit etmek ve tarihî arka planının neler olduğunu ortaya çıkarmak araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu çalışma esas itibarıyla bir saha araştırmasıdır. Araştırmanın verileri katılımlı gözlem ve mülakat yoluyla derlenmiştir. Görüşmeler sırasında önceden hazırlanmış bir soru formu kullanılmış, katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar araştırmacı tarafından not edilerek, daha sonra raporlaştırılmıştır. Ülkemiz genelinde olduğu gibi Şebinkarahisar ve çevresinde ölümle ilgili inanç ve ritüeller “ölüm öncesi”, “ölüm sırası”, ve “ölüm sonrası” olmak üzere üç ana başlık altında incelenebilir.

Ölüm Öncesiyle İlgili Âdet ve İnanışlar

İnsan kendi cinslerinin öldüğünü müşahade etmekte ve kendisinin öleceği noktasında da bir şüphesi bulunmamaktadır. İnsanın öleceği hususunda sahip olduğu bilgi, varlığı hususunda sahip olduğu bilgisi kadar kesindir. Her insanda kendisinin ölümlü bir varlık olduğu bilgisinin fitri olduğu söylenebilir (Yar, 2000). Bu kadar tabii ve sık rastlanır olmasına rağmen ölüm karşısında insanlar, dehşet duyar ve ölümden korkarlar. Ölüm korkusunun bilinçaltındaki baskısıyla tedirgin olan halk düşüncesi, alışlagelmiş dışındaki birtakım davranışları, araç-gereçlerin şu ya da bu şekildeki kullanımları, hayvanların hareket ve sesleri, düşlerdeki görüntülerle hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri, çoğu zaman ölümün bir işareti, bir ön belirtisi saymaktadır (Örnek, 2000).

Şebinkarahisar ve çevresinde de birtakım ölüme yorulan ön belirtiler vardır ki, bunlar arasında hayvanlarla ilgili olanlar büyük bir yer kapsamaktadır.

Hayvanların insanlarda bulunmayan kimi yetenekleri, sezışleri, uğurlu

ya da uğursuz sayılmaları bu türden inanmaların oluşmasında önemli rol oynamaktadır (Kalafat, 1996). Bunların içerisinde özellikle köpek ve baykuşla ilgili inançlar çok yaygındır.

- Köpeğin uzun uzun uluması, bir eve yakın uluması, kapı önünde uluması ölümün ön belirtisi olarak kabul edilir (K.K.5; K.K.4; K.K.18)¹. Köpeğin bu türden ulumasını önleme için kovalanır, taş atılır ya da su serpilir, “başına gelsin” denir (K.K.12; K.K.31).

- Baykuşun çatısına konduğu ve öttüğü evden bir ölünün çıkacağına, o eve bir uğursuzluğun geleceğine inanılır (K.K.18; K.K.2). Bundan dolayı yörede bazı kimselere “*ocağında baykuş ötsün*”, “*ocağına baykuşlar tünesin*” diye beddualar da edilir.

- Genellikle yörede karganın bir evin damında ötmesi, horozun zamansız ötmesi uğursuz sayılır, ölüm olacağına yorulur. Zamansız öten horozun kesilmesi gerektiğine inanılır (K.K.5; K.K.18; K.K.21).

Araştırma bölgemizde hayvanlarla ilgili tespit ettiğimiz bu tür inanışların Anadolu'da oldukça yaygın olduğu söylenebilir (Örnek, 1971; Durdu, 2002; Keskin, 2006). Baykuş, eski çağlardan beri pek çok kültürde, insanlar tarafından kötülük, uğursuzluk, felaket ve ölümün sembolü olarak kabul edilmiştir. Sesinin ve yüzünün sevimsizliği, virane yerlerde yuva yapması bu inancın temelinde yatan unsurlardandır (Örnek, 1971; Ünal, 2005; Selçuk, 2005; Akalın, 1993).

Köpeklerle ilgili benzer inanışlara başka kültürlerde de rastlanmaktadır (Çelik, 1995). Altay ve Sibiryta mitolojilerine göre köpek, Tanrı'nın kendisine verdiği kutsal görevi ihmal edip şeytana yardım etmesinden dolayı aldatıcı bir hayvan olarak kabul edilmiştir (Ünal, 2005)

Karganın uğursuz sayılması inancı İslam öncesi Arap kültüründe (Çelik, 1995), Amerikan Kızılderililerinde (Akalın, 1993) ve Yakut mitolojisinde de görülmektedir (Ünal, 2005). Tevrat'ta karganın uğursuzluğuna dair ifadelerin yer almasından dolayı, bu inancın Ehl-i Kitap kaynaklı olduğu görüşü ileri sürülmüştür (Çelik, 1995).

Bilinçaltında kümelenen çeşitli olayların simgesel birtakım çağrışımlarla da desteklenerek, gerek düşü gören, gerekse yakınları için bir ölüm belirtisi olarak yorumlanışı oldukça yaygındır (Örnek, 2000). Halk, zaman zaman düşle gerçek arasında kesin bir çizgi çekememektedir. Düşünde örneğin; manda, diş çıkması ya da bulanık su gören biri, bunların düş yorumlarında ölüm motifi sayıldıklarını anımsayarak etkilenmekte ve tedirgin olmaktadır. Halk arasında ölüme yorulan düşleri şöyle sıralayabiliriz:

- Rüyada arı görmek kalabalığın olacağına, birilerinin öleceğine (K.K.4; K.K.28); yıkık duvar, manda, sel, bulanık su ya da durgun göl görmek kötüye (K.K.5; K.K.22; K.K.35), yılan görmek ise düşmana yorumlanır

¹ K.K.: Kaynak kişi, kaynak kişi listesi çalışmanın sonunda verilmiştir.

(K.K.11).

- Rüyada dişin kanamadan ve acımadan çıkması, azı dişin kırılması iyiye yorumlanmaz.

- Rüyada ölen kişi, rüya görenden bir şey isterse ya da gel diye çağırırsa ölüme yorumlanır. Rüyada ölü görmek diriye, diri görmek ölüye işaretir (K.K.13; K.K.30).

Ölüme ya da bir felakete yorulan rüya görüldüğünde, kötü olayların gerçekleşmemesi için üç ihlâs, bir Fatiha okunarak “Allah'ım kötü rüyaların şerrinden koru, hayra yaz” diye dua edilir. Dolayısıyla kötü rüya başkalarına anlatılmaz (K.K.8; K.K.31; K.K.21). Kötü rüyaların anlatılmaması ve bu tür rüyaların şerrinden Allah'a sığınılması gibi uygulamaların Hz Peygamberin tavsiyesi doğrultusunda şekillendiği görülmektedir (Özarlan, 2009).

Rüyalarla ilgili verilere baktığımız zaman, geleneksel Türk kültürü içerisinde yaşayan Türklerin günlük hayatıyla ilgili bilgileri ihtiva eden kaynaklardan olan sözlü gelenek ürünleri Türk destanları ile yazıtlarda rüya ile ilgili inanış ve uygulamalara pek rastlanmaz. Bu türden inancın yani günlük hayatla ilgili rüyaların temeli büyük bir ihtimalle İslami veya Sami geleneğe dayanmaktadır (Ünal, 2000; Ersoy, 2002). Düşleri konu edinen rüya tabirleri, fal kitapları gibi yayınlardaki geleneksel bilgiler ve yorumlarda bu türden inanmaların halk arasındaki yaygınlığını ve geçerliliğini pekiştirmiştir (Örnek, 2000).

Gökyüzü ile yeryüzü arasında kurulan dinsel, büyüsel ilişkilerden biri de insanların gökyüzünde birer yıldız olduğu inancıdır. Böylece insanlarla yıldızlar arasında göçme, sönme ve kayma yönünden benzerlikler kurulmaktadır. Şebinkarahisar yöresinde de yıldız kayması gibi göksel olaylar çoğu zaman bir felakete, ölüme ön belirti olarak yorumlanmıştır. Gökte herkesin bir yıldız olduğuna inanılır, yıldız kaydığı zaman bir insanın yıldızı düştü, birisi öldü ya da ölecek denilir (K.K.12; K.K.33).

Yıldızlar Eski Türk kültüründe çok büyük bir öneme sahip idi. Çünkü Türkler zamanlarını, yollarını hatta iklim şartlarının değişip değişmeyeceğini gökteki yıldızlara bakarak öğrenirlerdi (Ögel, 1971). Hatta Güneş ve Ayın yanı sıra yıldızları ve gezegenleri de kutsallaştırdıkları kaynaklar tarafından bildirilmektedir. Ayrıca Eski Türk kültüründe her insanın gökte bir yıldızının olduğuna inanılır, yıldız kayması görülünce birinin öleceği düşünülürdü (Kalafat, 1990). Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi yörede de yıldız kaymasının ölüm belirtisi olarak yorumlanması Eski Türk inançlarının izleri olarak değerlendirilebilir.

Hastanın vücudunun çeşitli yerlerinde görülen fizyolojik değişiklikler, tavırlarındaki, bakışlarındaki, psikolojisindeki farklılıklar ölümün ön belirtileri olarak değerlendirilir. Araştırmaya konu olan Şebinkarahisar'da da “hastanın

bir şeyi vasiyet etmesi, uzaktaki akrabalarını yanına çağırarak vedalaşması, birtakım ilginç sözlerle evdekilere öleceğini hissettirmesi” gibi psikolojik belirtilerle; “bedeninin sararması veya solması, el veya ayak tırnaklarının morarması, gözlerinin çukurlaşması, nefes alıp vermekte zorlanması, bakışlarını belli bir noktaya sabitlemesi” gibi fizyolojik belirtiler, hastanın artık sonunun yaklaştığı şeklinde yorumlanır (K.K.31; K.K.24; K.K.20; K.K.19; K.K.14; K.K.10; K.K.1).

Ölüm Sırasında Yapılan Âdet ve İnanışlar

Şebinkarahisar yöresinde ölmek üzere olan bir hasta için yapılan uygulamalar hemen aynıdır. Bu uygulamalar genellikle hastanın can verişini kolaylaştırmaya ve yanındakilerin de görevlerini yapmış olmanın verdiği tatminle psikolojik açıdan rahat etmelerini sağlamaya yöneliktir.

Öleceği anlaşılan hastanın dışarıdaki yakınları çağırılır. Tanıdıklar ve akrabalar, helalleşmek için hastayı ziyaret ederler. Ziyaretçiler “hakkını helal et, bizden yana helal-i hoş olsun, hepimizin gideceği yer orası, Allah imandan Kur'an'dan ayırmasın” gibi ifadelerle (K.K.12; K.K.28) hastaya ölümü kabul ettirmeye çalışırlar.

Öleceği anlaşılan kişinin başucunda Kur'an okuma geleneği yaygındır. İmam ya da bilen birisi tarafından Yasin, Tebareke, Âyet'el- Kürsî başta olmak üzere bilinen diğer sureler okunur. Kur'an okumakla ruhun kolay teslim edileceğine inanılır (K.K.17; K.K.34; K.K.22; K.K.3).

Hastanın ağzına su verilir, zezem suyu varsa bunu vermek daha makbuldür. Bu pratiğin yapılmasındaki amaç; ölüm döşeğindeki hasta susamaktadır. Bunu bilen Şeytan, hastanın karşısına geçerek, 'bana imanını verirsen sana su veririm' der. Bu nedenle hastaya su verilir ya da dudaklarına su damlatılır. Böylece şeytanın tuzağına düşmemesi sağlanmış olur (K.K.31; K.K.28).

Ölmek üzere olan kişi, kıbleye doğru sağ yanı üzerine çevrilir. Kelime-i Tevhit ve Kelime-i Şehâdet telkin edilir. Kişinin vasiyeti ve son isteği sorulur. Hastanın öleceği anlaşıldığında kapı, pencere açılır (K.K.8; K.K.5).

Şebinkarahisar ve çevresinde ölüm, “vefat etmek, hakka yürümek, hakkın rahmetine kavuşmak, ruhunu teslim etmek, son nefesini vermek” gibi terimlerle ifade edilmektedir. Ölüm olayı gerçekleştikten sonra ölü sahiplerince ve komşular tarafından çevreye duyurulur. Yörede ölüm olayını duyurmanın en yaygın usulü selâ verdirmektir. Uzakta bulunan yakınlar ise telefonla duyurulur.

Ölümünden hemen sonra yapılan işlemlerin bir bölümü doğrudan cesetle ilgiliyken bir bölümü de ceset çevresinde toplanmaktadır. Ölünün öte dünyaya gönderilişine ön hazırlık niteliğindeki bu işlemlerin temelinde dinsel

gelenekler rol oynamaktadır.

Bu tür işlemler içerisinde tipik ve yaygın olanlar şunlardır:

- Ölünün gözleri 'gözü arkada kalmasın' diye salâvat getirilerek kapatılır. Ağzı açık gitmesin diye çenesi bağlanır (K.K.13; K.K.31). Ölen kimsenin gözlerinin kapatılması, İslam geleneğinde de mevcuttur. Nitekim Hz Peygamber, vefat eden sahabe Ebu Seleme'nin gözlerini kapatmıştır (Keskin, 2006).

- Başının altındaki yastık alınır, ayakları yan yana getirilir. Ölünün yüzü yukarıya gelecek şekilde elleri yanlara bırakılır (K.K.32). Ölen kadınsa saçlarına, eline, ayağına kına yakılır (K.K.30; K.K.20). Ölen kişi, bulunduğu yataktan alınarak sert bir zemin ya da sedir üzerine yatırılır. Bu işlemlerin ardından ölünün üstündeki elbiseler çıkarılır ya da makasla kesilir. Üzerine beyaz bir örtü serilir (K.K.31; K.K.18; K.K.27).

- Daha önceleri yaz aylarında morg olmayan yerlerde ölünün yattığı zemine serin tutması için kum serilir, ölünün üzerine bıçak, makas ya da buz konur, böylece ölünün şişmeyeceğine inanılırdı (Okutan, 1949). Günümüzde çoğu köylerde morg olduğu için bu uygulama yapılmamaktadır.

- Anadolu'nun genelinde olduğu gibi yakınlarını ve sevdiklerini kaybedenlerin duydukları acı ve kederin doğal bir sonucu olarak ölenin arkasından ağıtlar yakılır. Yas ve kederin bir göstergesi olarak ölü gömülene kadar ev süpürülmez, çamaşır yıkanmaz, cenaze evinde yemek pişirilmez, komşular tarafından cenaze evine yemek getirilir (K.K.19; K.K.6; K.K.30). Cenaze evine yemek getirme uygulaması Anadolu'da yaygın bir adet olup, dinin gelenek üzerine etkisinin sonucudur. Hz Peygamberin yapılmasını istediği uygulamalardan biri de cenaze evine yemek getirmektir (Albayrak-Arıci, 2007).

- Evden cenaze çıktıktan sonra, o evde bulunan bütün sular "Azrail kılıcını yıkadı düşüncesiyle içilmez, dökülür (K.K.30). Aynı inanç Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi (Günay, 1999) farklı milletlerde de görülmektedir. S Veyis Örnek'in verdiği bilgiye göre; İsviçre'de ölünün ruhu yıkandı diye mutfaktaki su kapları boşaltılmaktadır. Yine Örnek, Yahudilerde de benzer âdetin görüldüğünü, bu âdetin temelinde Azrail'in zehirli kılıcını sularla temizlediğini, böylece suyun zararlı hale geldiği düşüncesinin yatmakta olduğunu ifade etmektedir (Örnek, 1971). Bu uygulamanın arkasında yatan temel sebebin ölümü uzaklaştırmak olduğu söylenebilir.

Ölüm Sonrasında Yapılan Âdet ve İnanışlar

Ölüm olayının gerçekleşmesinden hemen sonra yapılan işlemlerin

başında, ölüyü öbür tarafa hazırlamak amacıyla yapılan pratikler gelir. Bu pratiklerin her biri kendi içinde önemli ayrıntılar içerir. Onun için bu işi ehil kişiler yapar. Yapılan bu hazırlıklar dört önemli işlemden oluşur. Yıkama, kefenleme, cenaze namazı ve defin. Her işlemin çevresinde dinsel olayların yanı sıra, birçok geleneksel adet ve inançlar çoğu zaman ön plana çıkmaktadır.

Ölen kimse elden geldiğince çabuk gömülmeye hazırlanır. Kişi sabahleyin ya da gece ölmüşse öğle namazına, ikindiden sonra ölenler, o gece bekletilerek sabahleyin gömülürler. Uzaktaki yakınların cenaze törenine katılmalarını sağlamak amacıyla ölünün bekletildiği durumlarda vardır.

Cenazenin Yıkınması

Ölünün defnedileceği gün yapılan ilk uygulama cenazenin yıkınmasıdır. Cenaze, eğer gasilhâne varsa orada, yoksa etrafı kapalı olan bir yerde yıkınır. Şehir merkezinde ve mahallelerde bu iş; gasilhâne ya da cenaze yıkama aracında yapılır (K.K.22; K.K.29). Ölü, teneşir tahtası üzerine ayakları kıbleye doğru gelecek şekilde arka üstü yatırılır. Yıkama işini ehil olanlar ya da hocalar yapar. Kadınları kadın, erkekleri erkek gassal (yıkayıcı)lar yıkarlar. Kadının yıkandığı yerde erkek, erkeğin yıkandığı yerde kadın bulunmaz. Ölü yıkamak için kullanılan gerekli araç-gereçler; kazan, sabun, eldiven, yıkayan kişiler için önlük, kova, saplı maşrapadan oluşur (K.K.25; K.K.16).

Yıkama suyunu, kadın ölüye kadınlar, erkek ölüye erkekler ocağa koyar ve ısıtır. Su ısıtılırken genellikle çam odunu kullanılır. Yanmayan ya da arta kalan odunlar alınmaz, atılır. Artan suyla cenazeye ait çamaşırlar yıkanır (K.K.30). Ölü yıkandıktan sonra kazan ters çevrilir. Ölüyü yıkayana, yıkama suyunu ısıtana ve taşıyana para verilir (K.K.19).

Cenazenin Kefenlenmesi

Ölünün gömülmeye hazırlanması için gerekli olan ikinci işlem, ölünün kefenlenmesidir. Kefenlenme İslami geleneğe göre yapılır. Ölülerin kefenlenerek gömülmesi, Türk dünyasında genel olarak İslam dini ile birlikte ele alınıyor olsa da, bu gelenek Eski Türklerde de vardır. Türklerde ölüm hadisesinden sonra, ceset hemen yıkanmakta ve 'eşük' adı verilen bir kefene sarılmakta idi (Günay-Güngör, 1998; Roux, 2002; Tümer-Küçük, 1997; Erdem, 1998). Kaşgarlı Mahmut, ölü beylerin ve hanların üzerine örtülen bir kumaş olarak 'eşük' kelimesini vermektedir (Roux, 1999).

Erkek kefeni, üç parça bezden (gömlek, izar ve lifafe), kadın kefeni ise; bunlardan başka bir başörtüsü bir de göğüs örtüsü olmak üzere beş kat bezden oluşur (Bilmen; 2003). Ölüyü yıkayan kişi cenazeyi kefenler, baş ve ayak kısmını bağlar.

Ölü kefenlendikten sonra tabutun içine konur. Tabutun üzerine yeşil

renkli ve üzerinde duaların yazıldığı bir örtü örtülür. Cenaze musalla taşına götürülmeden önce hoca, kadınlardan helallik ister. Araştırma sahamızda bazı insanlar sağlıklarında kefenlerini alıp, bir kenara koyduklarını, mezar tahtalarını hazırladıklarını ifade etmişlerdir.

Duman Lapa mevkiindeki cenaze törenlerinde cenazenin son kaldırıldığı yere taş konulmakta ve bundan sonra cenaze defnedilmektedir (Çelik-Kuruca, 2000).

Cenaze Namazı

Bütün bu pratikler tamamlandıktan sonra sıra cenaze namazına gelir. Cenaze namazı, ya cami avlusunda ya da mezarlığın kenarında ölü musalla taşına konularak kılınır. Cenaze namazı genellikle hocalar tarafından kıldırılır. Namazdan sonra imam; “Muhterem cemaat: mevtayı nasıl bilir, nasıl tanırdınız?” diye sorduğunda, orada bulunanlar; “İyi bilir, iyi tanırız” diye cevap verirler. İmam tekrar “Bu mevtaya, dünyaya ait üzerinizde olan haklarınızı helal ettiniz mi?” diye sorar, oradakiler: “Helal olsun” dedikten sonra, ben de mevtaya vekâleten hakkımı helal ettim der (K.K.31; K.K.15; K.K.28; K.K.34). Helallik alma uygulaması hem dini bir görev hem de vicdani bir sorumluluk olarak kabul edilmektedir. Bu uygulamaya, öteki dünyaya geç eden kişinin, kul hakkıyla Allah'ın huzuruna varmasının önüne geçmek maksadıyla yapılmaktadır.

Defin

Cenaze namazının kılınmasından sonra sıra, ölüyü defnetme aşaması gelmektedir. Tabut mezarlığa kadar omuzla taşınır, herkes özellikle gençler cenazeyi taşımak için yardımcı olur. Eğer mezarlık uzaksa omuzda taşınmaz, araçlarla götürülür. Mezar gençler tarafından kazılır. Bunlara bir miktar para teklif edilir, almak isteyen alır, almak istemeyen camiye bağışta bulunur. Bu, cenazeyi yıkayanlar için de geçerlidir (K.K.28; K.K.12; K.K.21).

Kadın mezarının derinliği göğüs hizasına kadar, erkeğinki ise göbek hizasına kadar olur. Burada cinsiyete göre mezar derinliğinin farklılığı dinin mahremiyet anlayışı ile ilgilidir. Mezarın kibleye doğru gelen alt kısmına “lahit” adı verilen bir bölüm kazınır ve ölü bu kazınan kısma konur. Cenaze ölünün yakınları tarafından mezara indirilir. Kabrin niteliğinde olduğu gibi, kadın ölünün mezara konulması esnasında da İslamiyet'in mahrem anlayışı belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda kadın ölüyü mahremi (oğlu, kardeşi, kocası) kabre indirir. Tabuttan çıkarılan ölü, sağ tarafına doğru kibleye gelecek şekilde yatırılır. Bağlanan baş ve ayak tarafı çözülür. Mezar tahtaları sıkça dizilir. Bu işlemden sonra cemaat sırayla mezara toprak atar. Toprak atarken kürek elden ele verilmez, yere bırakılır ve yerden alınır (K.K.27; K.K.11;

K.K.5). Bu esnada imam tarafından Yasin, Tebareke, Fatiha, Felak, Nas sureleri ile Bakara suresinin ilk beş ayeti okunarak ölünün ruhuna ve oradaki cemaatin ölmüşlerinin ruhuna bağışlanır.

Mezar toprakla kapatıldıktan sonra baş ve ayak tarafına büyük taşlar konur. Mezarın yerden daha yüksek olması sağlanır. Ölünün baş tarafına dikilen tahtanın üzerine adı-soyadı, doğum ve ölüm tarihi, ruhuna Fatiha şeklinde yazılır. Mezarın üzerine su dökülür, sünnet olduğuna inanılır (K.K.31). Kur'an okuma işi bittikten sonra topluca dua edilir.

Defin işlemi tamamlanıp cemaat dağıldıktan sonra, imam kabrin baş tarafına durarak “telkin” yapar (K.K.8; K.K.34). Sözlükte “bir şeyi hatırlatmak, bir inancı, duygu ve düşünceyi aşılama” anlamındaki telkin, fıkıh terimi olarak ölüm döşeğindeki kişiye Kelime-i Tevhid'i veya Kelime-i Şehâdet'i hatırlatmayı ve cenazenin defnedilmesinin ardından bir kişinin kabrin başında yüksek sesle ölüye iman esaslarını hatırlatmasını ifade eder (Günay, 2011). İslami gelenekte telkinin ölüm olayından önce verilmesi tavsiye edilmesine rağmen genellikle telkin ölümden sonra kabir üstünde yapılmaktadır (Ünal,1998; Akseki, 1989; Çolak, 2004). Halka göre telkinin yapılaş amacı; “sorgu meleği olan Münker ve Nekir'in suallerini kolayca bilmesi” (K.K.12), “ölüye kabir sualini hatırlatmak” içindir (K.K.28; K.K.22).

Taziye

Sözlükte “birine sabır telkin etmek” anlamındaki taziye terim olarak yakını vefat eden kimseleri sabır ve metanet göstermeye teşvik etmeyi, baş sağlığı dilemeyi, onları teselli edip acılarını paylaşmayı ifade eder (Çağrı, 2011). Küskünlerin barıştığı, acıların paylaşıldığı, sosyal ilişkilerin güçlendiği bir uygulama olan taziye, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan önemli unsurlardan biridir. Sosyal değişim ve çözülme sürecine rağmen, Şebinkarahisar ve çevresinde taziye ile ilgili adet ve uygulamalar geleneksel bağlamda hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Defin sonrası ölenin yakınları, mezarlık kapısına dizilir, orada bulunanlar '*başınız sağ olsun*', '*Allah sabır versin*', '*Allah rahmet eylesin*' diyerek taziyede bulunurlar. Cenaze yakınları taziyeleri kabul ettikten sonra cenaze evine geri döner (K.K.2; K.K.16; K.K.10; K.K.3).

Yöre halkı, cenazenin ilk gününden itibaren, gruplar halinde cenaze evine gelerek ikinci defa taziyede bulunurlar. Cenaze törenine gelememiş insanlar da cenaze evine gelerek baş sağlığında bulunur, böylece kederli ailenin acısını paylaşmaya çalışırlar. Uzakta olanlar da, telefon yoluyla baş sağlığı görevini yerine getirirler (K.K.22; K.K.10; K.K.14; K.K.13; K.K.2).

Taziyede bulunmanın Hz Peygamber'in tavsiyesi olduğuna dair hadis kaynaklarında rivayetlere rastlanmaktadır. Bu bağlamda bir Hadis-i Şerifte:

“Bir musibete uğrayan kardeşini taziye eden kimseye, Allah kıyamette ikrar elbisesini giydirir” buyrulmuştur (Zuhayli, 1994). Taziye ile ilgili adet ve uygulamalar üzerinde dinin etkili olduğu söylenebilir.

Yas Tutma ve Ağıt Söyleme

Kaybedilenin bir daha yerine getirilemeyeceğinin acısı bütün toplumlarda yasin antropolojik temelini oluşturmaktadır. Yas, toplum tarafından bizim için önemli olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyla duyulan acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içinde ifade etmektir (Çağlayan, 1997; Harman, 2003). Toplumsal bir durum niteliğinde olan yasla ilgili adetler, bu adetlere bağlı işlemler ve kaçınmalar, acı çekenin belli etme, belirli bir süre yeni durumuna alıştırma, acısını azaltma ve giderek bu durumdan çıkarma amacına yöneliktir (Örnek, 2000).

Anadolu'da yasin süresi üç gün ile birkaç yıl arasında değişmekle birlikte (Örnek, 2000), en yaygın olanı kırk günlük süredir. Yörede de yas tutmanın süresi kesin bir zaman dilimiyle sınırlandırılmamakta, bu süre 7–10–15 günden (K.K.27), ölenin durumuna bağlı olarak 3 aya hatta bir yıla kadar sürmektedir (K.K.18). Şehir merkezinde ve merkeze yakın yerlerde bu süre azalmaktadır. Yas süresi ölenin genç ya da yaşlı oluşuna, toplumsal saygınlığına göre değişir (K.K.23). En çok çocuk ve gençler için yas tutulur.

Yas süresince cenaze yakınlarının uyması gereken birtakım kurallar mevcuttur ki bunlar; eğlenmemek, süslü elbiseler giyinmemek, düğün, nişan veya sünnet merasimlerini ertelemek gibi kaçınmalardır (K.K.25; K.K.4; K.K.30). Komşular ve akrabalar da yakınlık derecesine göre, bir takım şeylere dikkat ederek yaslı ailenin acısına ortak olmaya çalışırlar. Cenaze sahibinin zoruna gidecek davranışlarda bulunmazlar. Düğün işi ertelenebildiği gibi, cenaze sahibinden izin alınarak da yapılabilir ancak çalgı iptal edilir (K.K.31; K.K.10; K.K.21).

Cenaze evinde 2–3 gün boyunca ocak yanmaz. Bu süre içerisinde komşular tarafından getirilen yemekler, gelen misafirlere ikram edilir. Ölenin özel eşyaları (baston, saat gibi) yakınları tarafından hatıra olarak alınır ve saklanır. Ölenin varsa yeni elbiseleri fakirlere dağıtılır (K.K.6; K.K.20).

Yas esnasında genellikle kadınlar tarafından ağıtlar söylenmektedir (K.K. 26; K.K.29; K.K.19). Ölünün arkasından ağlanarak söylenen sözlere ve bu sözleri söyleme fiiline ağıt denilmiştir. Ağıt bütün eski kültürlerde yaygın bir gelenek halinde mevcuttur ve bu eski geleneğin çeşitli izlerini bugün hem iptidai kabilelerde hem de gelişmiş cemiyetlerde görmek mümkündür (Uludağ, 1988).

Şebinkarahisar ve çevresinde yas boyunca yapılan uygulamalar eski Türklerin yas âdetleriyle benzerlik arz etmektedir. Geleneksel Türk inancında

yas tutan Türklerin saçlarını yoldukları, elbiselerini yırttıkları, feryat ederek ağladıkları, siyah elbiseler giydikleri, yas çadırına siyah bayrak astıkları ve eğlence yapmadıkları bilinmektedir (İnan, 2006; Harman, 2003; Ersoy, 2002).

Ölüyü Anma Günleri

Anadolu'da ve diğer Türk topluluklarında ölünün toprağa verilmesinin ardından bazı günlerin ölüyü anma günü olarak belirlendiği görülür (Kalafat, 2002; Polat, 2008). Bu günler ölünün üçüncü, yedinci, kırkıncı, elli ikinci günleriyle, yılı gelmektedir. Belirli sayıların karşıladığı bu tür günler, söz konusu sayılara kazandırılmış olan dinsel, büyüsel ve geleneksel niteliklerden dolayı önemsenmişler, giderek birtakım âdetlerin bünyelerine ana öge olarak yerleşmişlerdir (Örnek, 2000). Böylece Anadolu'da her bir günün kendine has etkinlikleri oluşmuş ve bu günlere ait uygulamalar, bölgesel farklılıklarla birlikte kültürel hayatımızda önemli bir yer edinmeye devam etmiştir. Bu inanış ve uygulamalarda belirli bir sıranın ve sürenin seçilmiş olması, belirli aralıklarla yapılan işlemlerin bir yıl sonra yapılmaması, ölen kişinin bu dünyadan kademe kademe ayrıldığını, bir yıl sonra ise bu dünya ile bağlantısını kestiğini göstermektedir (Aça, 1999).

Şebinkarahisar ve çevresinde ölünün ardından belli günlerde mevlit okutulmakta ve yemek verilmektedir. 7. gününde (cumalık) mevlit okutulur, 52. gecede yemekli mevlit okutulur. Halk arasında bu gecede ölünün etinin kemikten ayrıldığına inanılır (K.K.18; K.K.17; K.K.22). Bazı yerlerde 40. gecesinde mevlit okutulur, bazen bu yemekli olur (K.K.7). Senesinde de mevlit okutanlar vardır. Ölen kişinin ardından ilk yedi gün Yasin Suresi okutulur(K.K.32).

Yörede bazı köylerde cenaze kaldırıldıktan sonra ruhu şad olsun diye helva yapılıp dağıtılır (K.K.6). Bu geleneğin ülkemizin bazı bölgelerinde de görülmektedir (Biçer, 2009). Mübarek gecelerde (Regaib, Berat, Kadir) ölümler hatırlanır, mevlit okutulur, camide şeker, lokum vs. dağıtılır (K.K.9).

Düzenlenen anma günleriyle ölünün huzur bulması, hayır niteliğindeki etkinliklerle diğer âlemde iyi bir mevki sahibi olması amaçlanmakta, aynı zamanda bu merasimler insanlar arasındaki dayanışmanın, yardımlaşmanın ve toplumsal devamlılığın güçlenmesine vesile olmaktadır.

Yörede uygulanan ölüyü anma âdetleri genel hatlarıyla İslam öncesi Eski Türk inançlarında yaygın bir uygulama olan ölü aş geleneğinin devamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Eski Türkler ölünün ardından yuğ törenleri düzenlemişler, hatta ölümlerine aş vermeyi en önemli vazife saymışlardır (Günay-Güngör, 1998; İnan, 1998; Sağlam, 2001). Türklerde ölü aş ilk dönemlerde mezara konulması şeklinde ölünün kendisine verilirdi. Manevi kültür geliştikten sonra bu tören, sevabını ölünün ruhuna bağışlamak

üzere fakirlere yemek yedirmek şeklini almıştır (İnan, 2006; Selçuk, 2005).

Kısaca İslamiyet öncesi Türk düşüncesinin yansımaları olan ölüm sonrası anma günleri, mevlit, Kuran okuma, hatim gibi İslami motifler ilave edilerek İslam dini içinde eritilmiş ve yeniden kültürel dokuya dâhil edilmiştir.

Mezar(lık)la İlgili İnanç ve Âdetler

Ölünün defnedilmesi/gömülmesi sonucunda ortaya çıkan yapılara “mezar”, bu yapıların bulunduğu mekânlara da “mezarlık” denilmektedir. Mezar Arapça bir kelime olup, “z-y-r” kökünden türetilmiştir ve ziyaret edilen yer manasına gelmektedir (Bozkurt, 2004). Ayrıca dilimizde mezar kelimesiyle eş anlamlı olan kabir kelimesi de kullanılmaktadır (Demirci, 2001).

Mezarlıkların oluşması defin geleneği ile ilgilidir ve Kur'an'a göre bu geleneği başlatan Hz Âdem'in oğlu Kâbil'dir (Mâide Suresi 5/31). Ölülerini gömmek için özel bir alan tahsisine daha çok yerleşik toplumlarda rastlanır, ancak göçebe şeklinde yaşayanların da geçici olarak kaldıkları arazilerde belli bir alanı bu amaçla kullandıkları bilinmektedir (Bozkurt, 2004).

Ölümün ebediyete doğru bir yolculuk, mezarlığın ise ölen kişilerin bir nevi dinlenme yeri gibi düşünülüyor olması bu mekânların temiz ve korunaklı olmasını gerektirmiştir. Bu inanış din ile de uyuşmakta olup mezar, dünya ile ahiret arasında bekleme yeri olarak kabul edilmektedir. Anadolu'da olduğu gibi yörede de mezara ve mezarlığa karşı saygı gösterilmektedir.

Şebinkarahisar ve köylerinde mezarlıkların meskûn olmayan yerlerde oluşturulduğu söylenebilir. Ayrıca mezarın çığnenmemesi ve kaybolmaması için yerden biraz yükseltildiği, baş ve ayak ucuna “mezar taşı” denilen taşlar dikildiği görülmektedir. Mezar taşı dikme geleneği, İslam'ın ilk dönemlerinden beri uygulanmakta ve Hz Peygamber'in, tanınması için Osman b. Maz'un'un kabrinin başına taş diktiği rivayet edilmektedir (Bozkurt, 2004; Karaman, 1999). Mezarların başucu taşlarında ölenin kim olduğu, doğum ve ölüm tarihi yazılır. Mezar taşının üst kısmına bazen besmele, çoğunlukla da “hû, hüve'l-bâkî” gibi yalnız Allah'ın ebedî olduğunu belirten ibareler yazılır. Ayrıca her mezar taşında ölenin ruhuna Fatıha okunması isteği mutlaka bulunur.

Araştırmaya konu olan Şebinkarahisar ve çevresinde mezarlıkların kenarında bulunan ağaçlar kesilmez, kesilmesi günah sayılır. Mezarlıkların etrafına kavak ve çam ağaçları, mezarların üzerine ise susam, çiçek türü bitkiler dikilir (K.K.7; K.K.15, K.K.1). Bazı köylerde mezarlıktaki ağacın meyveleri yenmezken, bazılarında ise yenilir ancak eve getirilmez (K.K.3).

Mezarlıklar genellikle arife günleri ve bayramın birinci günü mutlaka ziyaret edilir. Mezarlığın içinden gece geçilmeyeceği inancı yaygındır. Mezarlıktan gelen direk olarak eve gelmez, ahıra ya da samanlığa gider. Bu uygulama, herhangi bir belâ, musibet mala gelsin, cana gelmesin inancından

kaynaklanır (K.K.33; K.K.32; K.K.4; K.K.5; K.K.23; K.K.11; K.K.9).

Sonuç

Hemen her toplumda ölüm, en önemli geçiş evrelerinden birini oluşturur. Kaçınılmaz sonun herkesin başına geleceğinin bilinmesi ve ölümden sonrasına ait bilgilerin olmaması ölümü korkutan, üzerinde kült oluşturulan bir yapıya dönüştürmüştür. İlkel toplumlardan günümüzün çağdaş toplumlarına kadar her dönemde ölüm olayı, bağlı olunan dinin özelliğine göre insanların üzerinde inanç ve pratik oluşturdukları bir konu olmuştur.

Şebinkarahisar ve köylerinde ölümle ilgili uygulanan inanç ve ritüellerin bir kısmında, İslam öncesi geleneksel Türk dini inanç sisteminin: yine önemli bir kısmında ise İslam dini ve onun etrafında teşekkül etmiş inanış ve geleneklerin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Geleneksel Türk inançlarından bir kısmına İslami unsurların dâhil edildiği; bir kısmının da değiştirilmeden eski şekliyle devam ettirildiği görülmektedir.

Ölüyü anma günlerinin düzenlenmesi, cenazeyi yıkamak için ısıtılan suyun ateşinden arta kalan odunların atılıp yakılmaması, toprak atılan küreğin yere konulmadan elden ele verilmemesi, cenazenin kalktığı yere bir taşın konulması, mezarlara şeker vb şeylerin atılması, cenaze evinde bulunan bütün sularının dökülmesi, ağıtların yakılması gibi inançların Eski Türk inançlarıyla ilgili olduğu kanaatindeyiz. Cenazenin yıkanması, namazının kılınması, ölünün kibleye gelecek şekilde gömülmesi, mezarının başında Kuran okunması, dua edilmesi, mevlit merasiminin düzenlenmesi gibi hususların da İslam dininin etkisiyle oluştuğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- Aça, M. (1999). “Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)”, *Milli Folklor*, sayı:43, s. 24-43.
- Akalın L. S. (1993). Türk Folklorunda Kuşlar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akseki, A. H. (1989). İslam Dini, Ankara: Nur Yayınları.
- Albayrak, A. ve Arıcı İ. (2007). “Elazığ'da Taziye Geleneği”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XII, sayı: 2, s. 33-44.
- Biçer R. (2009). “The Physical And Spiritual Anatomy Of Death in Muslim Turkish Culture”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, cilt: VII, sayı: 2, s. 19-38.
- Bilmen, Ö. N. (2003). Büyük İslam İlmihali, İstanbul
- Bozkurt, N. (2004). “Mezarlık”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 24, s. 519-522, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cilacı O. (2001). Dinler ve İnançlar Terminolojisi, İstanbul: Damla Yayınları.
- Çağlayan H. (1997). “Anadolu'nun Bazı Yöresinde Yas Gelenekleri”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek-Görenek-İnançlar Sektörünü Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çağrı M. (2011). “Taziye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 40, s. 202-203, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelik, A. (1995). İslam'ın Kabul veya Reddediği Halk İnançları, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Çelik A. ve Kuruca N. (2000). “Şebinkarahisar'da Eski Türk İnanmaları”, *Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu*, İstanbul
- Çolak A. (2004). “Ölmek Üzere Olan Kişiye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin ile İlgili Rivayetler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: IV, sayı: 2, s. 201-222
- Demirci, K. (2001). “Kabir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 21, s. 33-35, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Doğan, D.M. (1996). Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul: İz Yayınları.
- Durdu B. K. (2002). “Afyon'da Ölümle İlgili Adet ve İnanmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1999*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdem, M. (1998). “Geleneksel Türk Dini ve İslam”, *Dini Araştırmalar*, C. I, Sayı:2,
- Ersoy R. (2002). “Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller”, *Milli Folklor*, Yıl:14, sayı: 54, s. 86-101.
- Günay, H. M.(2011). “Telkin”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 40, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Günay N. (1999). “Yalvaç'taki Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası Pısıda Antiochela Sempozyumu*, 2-4 Temmuz 1997, Yalvaç:
- Günay Ü. ve Güngör H. (1998). Türk Dini Tarihi, Kayseri: Lâçin Yayınları.
- Gürkan S.L. (2007). “Ölüm”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 34, s. 32-34, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harman Ö.F. (2003). “Matem”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 28, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnan, A. (1998). “Manas Destanında Aş-Yog Merasimi”, Makaleler ve İncelemeler I, TTK Yayınları.s. 121-124.
-(2006). Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara: TTK Yayınları.
- Kalafat, Y. (1990). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara
- (1996). İslamiyet ve Türk Halk İnançları, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- (2002). Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Karaca, F. (2000). Ölüm Psikolojisi, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Karaman, F. (1999). “Cenaze Defni ve Kabir Ziyareti Üzerine Bir İnceleme”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 35, sayı:2, s. 21-34
- Keskin, Y. Z. (2006). “Şanlıurfa Halk Kültüründe Ölüm”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XI, sayı: 16, s. 7-41.

- Okutan H. T. (1949). Şebinkarahisar ve Civarı, Coğrafya, Tarih, Kültür, Folklor, Giresun: Yeşil Giresun Matbaası.
- Ögel, B. (1971). Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, İstanbul:
- Örnek, S. V. (1971). Türk Folklorunda Ölüm, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- (2000). Türk Halk Bilimi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özarlan, S. (2009). “İslâmî Kaynaklar Işığında Rüya Konusuna Kelamî Bir Bakış”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: XLV, sayı: 4, s. 89-108.
- Polat, K. (2008). Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Roux, J. P. (1999). Altay Türklerinde Ölüm, Çev: A Kazancıgil, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- (2002). Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Çev: A Kazancıgil, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sağlam, M. Y. (2001). “Eski Türklerde Cenaze Töreni”, *Folklor/Edebiyat*, Cilt: VII, sayı:27, s. 143-144.
- Selçuk, A. (2005). Tahtacılar, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Tümer, G. ve Küçük, A. (1997). Dinler Tarihi, Ankara: Ocak Yayınları.
- Uludağ, S. (1988). “Ağıt”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt:1, s. 470-472, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ünal, M. (1998). “Ölüm Sonrası Hayata Bir Tür Giriş Töreni Olarak 'Telkin' Uygulamasına Fenomonolojik Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:10, Kayseri
- (2000). “Halk Dini Verilerinin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 5, s. 227-242.
- (2005). “A Phenomenological Approach To Remnants Of The Traditional Turkish Aspects In The Popular Life Concerning Death Customs In Modern Day Turkey”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: I, sayı: 18, s. 67-92.
- Yar, E. (2000). Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Zuhayli, V. (1994). İslam Fıkhı Ansiklopedisi, İstanbul: Risale Yayınları.

Kaynak Kişiler

- KK. 1- Âdem Demir, Ahırcık Köyü, 1971 doğumlu, ilkokul mezunu
- KK. 2- Ahmet Karaaslan, Şahinler Köyü, 1955 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 3- Celal Can, Hasan Şeyh Köyü, 1941 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 4- Doğan Bardakçı, Tekkaya Köyü, 1969 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 5- Erol Bayar, Hocaoğlu Köyü, 1968 doğumlu, Lise mezunu
- KK. 6- Fatma Bayar, Hocaoğlu Köyü, 1943 doğumlu, okur- yazar değil
- KK. 7- Hamza Altun, Bayram Köyü, 1978 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 8- Hasan Coşkun, Dereköy- Karaoğul Mah., 1928 doğumlu, okur-yazar
- KK. 9- Hasan Gedik, Buzkeçi Köyü, 1957 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 10- Hüseyin Bal, Hasanşeyh Köyü, 1944 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 11- İbrahim Karataş, Suboyu Köyü, 1947 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 12- İslam Çelik, Dereköy- Subak Mah., 1943 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 13- Mehmet Aktaş, Çakır Köyü, 1964 doğumlu, ilkokul mezunu
- KK. 14- Muhittin Abay, Bayram Köyü, 1956 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 15- Murat Çifçi, Bayram Köyü, 1941 doğumlu İlkokul mezunu
- KK. 16- Mustafa Bayçifçi, Suboyu Köyü, 1954 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 17- Mustafa Boyacı, Şahinler Köyü. 1966 doğumlu, Yüksek okul mezunu
- KK. 18- Mustafa Gedik, Taççılı Köyü, 1936 doğumlu, Okur-yazar
- KK. 19- Müzeyyen Yavuz, Aslanşah Köyü, 1954 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 20- Nebile Emir, Yeşilyurt Köyü, 1962 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 21- Nurettin Yavuz, Aslanşah Köyü, 1949 doğumlu, İlkokul mezunu
- KK. 22- Recep Beyazıt, İlçe Merkezi, 1971 doğumlu, Lisans mezunu

- KK. 23- Reşit Kibar, Şebinkarahisar- Avutmuş Mah. 1931 doğumlu, ilkokul mezunu
KK. 24- Sadık Akkuş, Kınık Köyü, 1945 doğumlu, ilkokul mezunu
KK. 25- Salim Kılıç, Çağlayan Köyü, 1943 doğumlu, ilkokul mezunu
KK. 26- Salim Nal, Şebinkarahisar- Avutmuş Mah., 1933 doğumlu, ilkokul mezunu
KK. 27- Sururi Hotur, Saraycık Köyü, 1927 doğumlu, okur-yazar
KK. 28- Şerif Coşkun, Dereköy- Karaoğul Mah., 1940 doğumlu, ilkokul mezunu
KK. 29- Şerif Subaşı, Şebinkarahisar-Avutmuş Mah., 1931 doğumlu, ilkokul mezunu
KK. 30- Şerife Yücel, Aslanşah Köyü-Bağdere Mah., 1960 doğumlu, ilkokul mezunu
KK. 31- Şükrü Bayar, Hocaoğlu Köyü, 1936 doğumlu, Okur-yazar
KK. 32- Vahdet Gedik, Yedi Kardeş Köyü, 1968 doğumlu, ilkokul mezunu
KK. 33- Yunus Yavuz, Ahırcık Köyü, 1960 doğumlu, ilkokul mezunu
KK. 34- Yüksel Emir, Yeşilyurt Köyü, 1962 doğumlu, lise mezunu
KK. 35- Zülfiyar Boyacı, Güvercinlik Köyü, 1960 doğumlu, lise mezunu

The Role of Reserve Options Mechanism on Turkey's Foreign Currency And Gold Reserves

Geliş Tarihi:01.10.2014
Kabul Tarihi:12.02.2015

Yılmaz Onur ARİ*
Turgut BAYRAMOĞLU**

Abstract

Reserve Options Mechanism (ROM) is a monetary policy tool applied by Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT), which is included in required reserve ratio and is kept as gold and foreign currency in order to limit the negative effects of capital movements on macroeconomic and financial stability. In this study the effect of ROM on gold and foreign currency reserves is analyzed and the result suggests that ROM has been providing record increase in both foreign currency and gold reserves since 2011. Applying ROM as a monetary policy tool by CBRT, will support resistance against external shocks for Turkey, which has current account deficit problem.

KeyWords: Reserve Options Mechanism, CBRT, Financial Flexibility
JEL CODES: E5, E6, G2

Rezerv Opsiyonu Mekanizması'nın Türkiye'nin Döviz ve Altın Rezervleri Üzerindeki Rolü

Öz

Rezerv Opsiyon Mekanizması (ROM), TCMB'nın sermaye hareketlerindeki aşırı oynaklığın makroekonomik ve finansal istikrar üzerindeki olumsuz etkilerini sınırlamak amacıyla geliştirdiği, zorunlu karşılıklar içerisinde değerlendirilen, altın ve döviz cinsinden tutulan bir para politikası aracıdır. Bu çalışma ile ROM'un döviz ve altın rezervleri üzerindeki etkisi incelenmiş ve ROM'un uygulamaya geçtiği 2011 yılından bu yana gerek döviz, gerekse altın rezervlerinde rekor miktarda artışa sebep olduğu anlaşılmıştır. ROM'um TCMB tarafından bir para politikası aracı olarak kullanılmaya devam edilmesi, cari işlem dengesi açık veren Türkiye'nin dış şoklara karşı daha dirençli olmasını sağlayacaktır.

Key Words: Rezerv Opsiyon Mekanizması, TCMB, Finansal Esneklik

* Research Assistant, Bayburt University Economics Department, yolari@bayburt.edu.tr

** Assistant Porfessor Doctor, Bayburt University Economics Department,
tbayramoglu@bayburt.edu.tr

Introduction

Turkey is affected from capital movements much more than other developing countries are done because of its current account deficit. Therefore ROM, which was entered into action by CBRT in 2011, is a monetary policy tool which is included in required reserve ratio and is kept as gold and foreign currency in order to limit the negative effects of capital movements on macroeconomic and financial stability.

ROM is considered as an example of financial engineering in order to reduce the overvalue on Turkish Lira when there are so much international capital flows and cheap borrowing in foreign currency (Özatay, 2012). Some benefits of ROM are: to limit the volatility which occurs by short term capital flows, to strengthen exchange reserves, to gain effectiveness to banks for liquidity management, to reduce the susceptibility of credits against capital flows, to make possible that banks do their credit optimization and lower the need for other monetary policy tools. To cause dolarization is the most negative side of ROM. ROM is used as a mechanism to prevent Turkish Lira to become overvalued ensuring foreign currency to flow less in a market (Özatay, 2012).

In this study, application of ROM and the concept of options mechanism were explained with numerical data, also ROM's effect on gold and foreign currency reserves was analyzed with mathematical formulas. Advantages and disadvantages of ROM were mentioned in conclusion of the paper.

The Concept of Reserve Options Mechanism (ROM)

ROM, which is included in required reserve ratio, is based on keeping a given amount of gold and foreign currency instead of keeping Turkish Lira (TL) in Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) (Oktar et al., 2013). How this system will be applied is determined with reserve options ratio. Coefficients which determine the amount of foreign currency and gold per unit required reserve of TL are Reserve Options Coefficient (ROC) (Alper et al., 2012).

Banks benefit from this mechanism as much as their reaction to foreign capital flows. When foreign capital rapidly flows, the cost of foreign currency decreases much more than the cost of TL resources. In this case cost of borrowing with foreign currency decreases for the banks. This induces that banks would keep foreign currency with a higher ratio instead of TL and finally would benefit from ROM more. As a result overvaluation of TL can be blocked thanks to foreign currency reserves which entered into the country via foreign capital flows. If there is no ROM mechanism, central bank buys the foreign currency which entered into foreign capital flows to make excessive liquidity sterilized. The need for sterilization decreases with ROM (Demirhan, 2013).

When foreign capital slowly flows, the cost of foreign currency increases

much more than the cost of TL resources. Banks get the foreign reserve requirements by decreasing their ROM usage. In this way devaluation of Turkish Lira can be blocked. As a result ROM limits the volatility of both foreign exchange rate and market liquidity (TCMB, 2012).

Another advantage of ROM for banking system is about short term TL Swap operations.

Banks supports thier TL needs by doing short-term exchange swap. Thanks to ROM it's possible to lower the need for this kind of swap operations and short term capital flows by slowing down the volatility of capital flows. Lowering TL swap operations and using foreign resources for ROM do limit the foreign credit expansion (Serel ve Özkurt, 2014).

Operation of ROM and Measuring Options Ratio

How ROM affects the amount of money in the market can be explained like that: Banks can keep 60 % of their reserve requirements as foreign currency (Table-1). For example, a bank which takes 91 TL time deposits for 1 month, can deposit CBRT 10 TL all (91×0.11^1) or deposit a part of 4 TL as TL and the rest of the deposit namely 6 TL as US Dollar or Euro. If bank uses ROM with US Dollar and accept to deposit 6 TL as only US Dollar, it would deposit to central bank 3.33 USD (We assume that exchange rate of USD=1.80 TL). However, it needs to deposit 5.50 USD thanks to ROM (as seen at the table). In this situation, reserve requirements of 10 TL is $4\text{TL} + (5.50 \text{ USD} \times 1.80) = 13,90 \text{ TL}$ (Serel ve Özkurt, 2014).

Table-1: The Effect of ROM Practice to the Amount of Required Reserves

Option of keeping foreign currency	Required TL	ROC Rate	US Dollar – TL Rate of Exchange	Required USD Without ROC	Required TL With ROC	Required USD With ROC
40 %	4	1.4	1.8	2.22	5.6	3.11
5 %	0.5	1.8	1.8	0.28	0.9	0.5
5 %	0.5	2.1	1.8	0.28	1.05	0.58
5 %	0.5	2.3	1.8	0.28	1.15	0.64
5 %	0.5	2.4	1.8	0.28	1.2	0.67
60 %	6			3,33	9.9	5.5

Source: <http://www.mahfiyilmez.com/2012/11/karslklar-politikas-ve-rezerv-opsiyon.html>

¹ Required reserve ratio which banks have to keep their deposit at CBRT is 11 %.

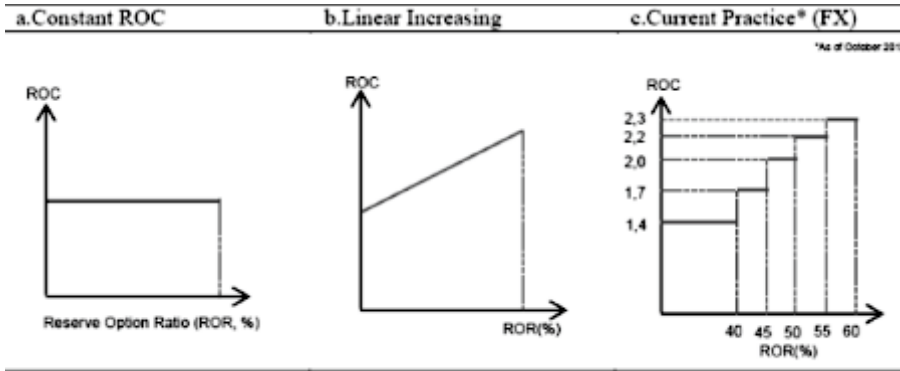

Figure-1: Some examples for the setting of ROC

The situation at which reserve options facility is fully used by the banks, TL value of foreign currency which is withdrawn via ROM can be found with multiplication of the area under the coefficient curves at Figure-1 and total TL reserve requirements. For example, in current practice at Graph 1-c, when 60 % of the facility is fully used, TL requirement of withdrawn foreign currency can be measured via a mathematical formula which is shown with notation 1.

$$[\text{Total TL Reserve Requirements}]^*$$

$$[0,4*1,4 + 0,05*1,7 + 0,05*2,0 + 0,05*2,2 + 0,05*2,3]$$

(1)

Thus if a bank, which has to hold 100 TL reserve requirements, wants to hold % 60 of it as foreign currency, it has to establish foreign currency which is worth 97 TL.

Banks can establish their TL reserve requirements in CBRT not only as foreign currency but also gold. In current practice banks can keep utmost 30 % of their reserve requirements in CBRT. Banks which want to use all of this facility, initially deposit gold for TL measured with 1.4 ROC which is determined for the first 15 % part of this amount. For the upcoming each 5 % , banks keep standard gold in CBRT which are measured using 1.5, 2.0 and 2.5 ROC respectively. In the monetary assembly which CBRT made in 16th March 2013, one digit was added to number of segments without changing the upper limit of facility and ROC was augmented 0.1 point in other sections for ROM practice in order to support financial stability (Demirhan , 2013).

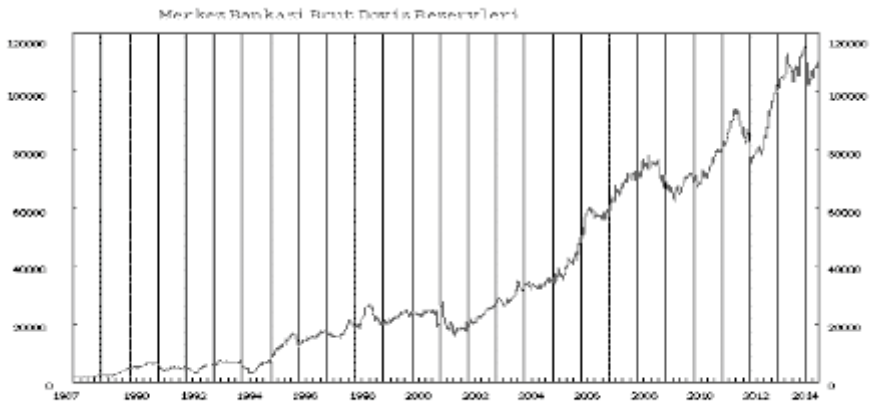
The Effect of ROM on Gold and Foreign Currency Reserves

In recent years CBRT reserves have been increasing rapidly. Z. İmamoğlu (2014) associated this increase with two reasons: Firstly, excessive capital flows into the country, secondly banks have their own reserve requirements thanks to new ROM mechanism which is applied by Central

Bank. This new option provides record levels of foreign exchange reserves (<http://turkey.setimes.com/tr/articles/ses/articles/features/departments/economy/2014/01/06/feature-01>) (A.D: 06.07.2014).

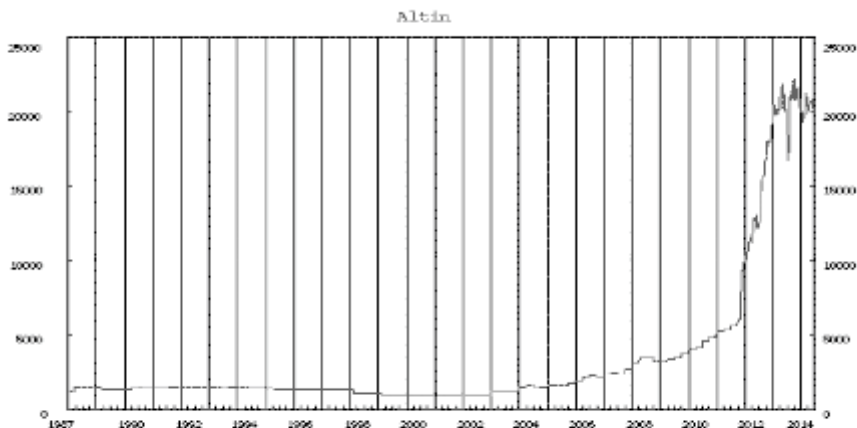
When Central Bank's foreign currency reserves are analyzed, we can see that total gross foreign exchange reserves were about 80 billion dollar in 2010, but after ROM was applied in 2011, we can see that this amount rised up to approximately 95 billion dollar in 2011 and 2012, 100 billion dollar in 2013 and finally with a record climb to 120 billion dollar in 2014 (Table-2).

Table-2: Central Bank Gross Foreign Currency Reserves (billion dollar)

When Central Bank's gold reserves are analyzed, we can see the net effect of reserve options mechanism. As a matter of fact, while gold reserves were about 5.000 billion dollars, it rised up 4 times and reached 20.000 billion dollars in 2014 (Table-3).

Table-3: Central Bank's Gold Reserves

Source: CBRT

Reserve options mechanism is negatively criticised by some economists and financial experts. According to Williamson's view (1988), keeping reserves has an opportunity cost and what is done with financial assets instead of keeping these values as a reserve is the opportunity cost of keeping the reserves. For example, the amount of import may be increased instead of keeping the reserves and this increased import may positively affect to investments. Instead of keeping reserves, policies that may fire up investments could be applied. Thus, we get the opportunity cost of keeping reserves if we subtract the return of reserves from the return rate of investments. Extra import reduces savings and increases consumption when investment rates are fixed. In that case, opportunity cost of keeping reserves is the marginal rate of consumer's time preference. If the return of extra investment expenditures is higher than the return of keeping reserves, potential value added will be bigger. On the other hand, current account deficit has been the main problem in Turkish economy in recent years. ROM has a crucial role in solving current account deficit problem, which a country imports more than it exports goods and services to other countries. An increase at the amount of credits causes savings fall down so both credit expansion and overvaluation of domestic currency disrupt current account balance. From this point of view, ROM is a mechanism which provides current account balance by limiting credit expansion and demand on imported goods with exchange rate policy (Kara, 2012). Another benefits of ROM are; to limit the volatility which occurs by short term capital flows, to strengthen exchange reserves, to gain effectiveness to banks for liquidity management, to reduce the susceptibility of credits against capital flows, to make possible that banks do their credit optimization and lower the need for other monetary policy tools (TCMB, 2012). If borrowing with foreign currency is cheap, ROM may cause dollarization because it induces banks to collect dollars in the market.

Conclusion

ROM has being used by CBRT as a policy tool since 2011. Thanks to this practice, banks can establish their required reserves as foreign currency and gold via coefficients which are determined by CBRT.

In this study the effect of ROM on gold and foreign currency reserves were discussed. This article shows that ROM has been providing record increase in both foreign currency and gold reserves since 2011. This situation makes Turkish economy more strong and resistant against external shocks. Thus existence of foreign currency reserves in CBRT will ease Turkey's financing of current account deficit.

References

- Alper, K., Kara, H. & Yorukoglu, M. (2013). "Reserve Options Mechanism", Central Bank Review, Vol 13, pp.1-14.
- Demirhan, B. (2013). "Türkiye'de Yeni Yaklaşım Çerçevesinde Para Politikalarının Finansal İstikrarı Sağlama Yönünde Uygulanması", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Vol. 15(2), pp.567-589.
- Kara, H. (2012). "Küresel Kriz Sonrası Para Politikası". *TCMB Çalışma Tebliği*, 12/17.
- Oktar, S., Eroğlu, N. & Eroğlu, İ. (2013). "2008 Global Finans Krizi, Parasal Aktarım Kanalları ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Deneysel Politika Çabaları", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Vol.35(2), pp.1-28.
- Özatatay, F. (2012), "Bir Finansal Mühendislik Örneği Olarak ROM", *Radikal*, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fatih_ozatatay/bir_finansman_muhendisligi_ornegi_olarak_rom-1105531.
- Serel, A. & Özkurt, İ.C. (2014). "Geleneksel Olmayan Para Politikası Araçları ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 22, pp. 56-71.
- TCMB, Rezerv Opsiyon Mekanizması, Bülten, Sayı 28, Aralık 2012. <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Bulten28.pdf>
- Williamson, J. (1988). "Exchange Reserve as Shock Absorbers", *Tools for Policymakers in Developing Countries*, *Oxford University Press*, pp.165-18.
(<http://turkey.setimes.com/tr/articles/ses/articles/features/departments/economy/2014/01/06/feature-01>) (A.D:06.07.2014)
(<http://www.mahfiegilmez.com/2012/11/karsliklar-politikas-ve-rezerv-opsiyon.html>) (A.D: 07.07.2014)

Trafik Sorunu Tespiti ve Çözüm Önerileri: Yozgat Örneği

Geliş Tarihi:09.10.2014
Kabul Tarihi:07.03.2015

Ömür Kaya*

Öz

Günümüzde dünyada ve ülkemizde artan nüfusla birlikte trafik sorunu da her geçen gün artmaktadır. Özellikle büyükşehirlerde hem yayalar hem de sürücüler için önemli bir stres sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun giderilebilmesi için şehir trafiğinin sürekli olarak izlenmesi, trafikte yaşanan sorunların nedenlerinin tespit edilmesi ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin üretilmesine ihtiyaç vardır. Trafik sorunlarının çözümüne yönelik yapılacak çalışmalar sayesinde trafik probleminin çözümü veya etkilerinin azaltılması mümkün olacaktır.

Bu çalışmada, Yozgat ilinde daha düzenli ve güvenli bir trafik akışının sağlanması ile meydana gelebilecek trafik kazalarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Öncelikle, Yozgat il merkezinde trafik sorunu yaşayan 150 yaya ve sürücü ile anketler yapılmıştır. Bu anketler neticesinde trafik sorunlarının en çok yaşandığı yerler belirlenmiş ve bu yerlerde gözlem yapılarak sorunların kaynağına yönelik tespit çalışmaları yapılmıştır.

Ayrıca, Yozgat il merkezinde her yıl trafiğe çıkan araç sayıları ile yıllara göre meydana gelen maddi hasarlı, yaralamalı ve ölümlü trafik kazaları ile ilgili istatistiki verilerde incelenerek çalışma içerisinde değerlendirilmiştir. Kazaların en çok meydana geldiği yerler tespit edilerek kaza haritası(kara nokta) çıkarılmıştır. Bu kaza Haritası üzerindeki kazaların yoğun olarak kümeleştiği yerlerle ilgili değerlendirmeler ve elde edilen anket sonuçlarıyla da karşılaştırmalar yapılmıştır. Sonuç olarak, elde edilen veriler ışığında Yozgat ili trafik sorunlarının nedenleri belirtilmiş ve sorunların çözümüne yönelik öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Trafik, sinyalizasyon sistemi, trafik akışı, kaza haritası, Yozgat.

* Dr., Yozgat Polis Meslek Yüksek Okulu, omurkaya58@hotmail.com

The Evaluation of Traffic Problem and the Proposals for Solution: A Case Study of Yozgat

Abstract

Population continues to grow in Turkey. As a consequence of this growth, traffic problems increase gradually in big cities of Turkey in particular as it is in many countries in the World. Researchers consider traffic problems as one of the major reasons for stress for both pedestrians, and drivers. In order to eliminate these problems, it is very important to monitor city traffic continuously, identify the roots of traffic problems, and develop proposals for their solution. Well-organized studies would help to either solve the traffic problems or reduce their effects.

This study seeks to reach findings for a safer and less-interrupted traffic flow in Yozgat to prevent traffic accidents. For this purpose, the survey questions are applied to pedestrians and drivers (among 150- persons). The survey identified the roots of the traffic problems in the most complained locations in the city.

Furthermore, the study, based on the number of vehicles on the traffic in Yozgat in years, evaluated the traffic accidents in Yozgat that ended with property damage, injury, or fatality. The study produced a traffic accidents map showing the most common locations where the accidents happened. The study includes a comparison of the results of the survey, and the map. Accordingly, the study displayed the reasons for the traffic problems in Yozgat and made recommendations for the solutions for these problems.

Key Words: traffic, signalization system, traffic flow, map of traffic accidents, Yozgat.

Giriş

Dünyada ve ülkemizdeki şehirlerin en büyük problemlerinin başında trafik sorunu gelmektedir. Şehirlerde giderek artan nüfusla birlikte araç sayısı da artmaktadır. Artan araç sayısına nazaran mevcut yol kapasitesi yetersiz kalmaktadır. Trafik sorunundaki artış şehir hayatını giderek zorlaştırmaktadır. Bu nedenle trafik sorununa çözüm bulmak için yapılan birçok araştırmalar ve bilimsel değerlendirmeler yetersiz kalmaktadır. Modern yaşamın en büyük sorunlarından olan trafik konusu ile ilgili yapılacak bilimsel inceleme ve araştırmalar ile trafik sorunu ve kazaların azaltılmasına ve çözüm yöntemlerinin ortaya çıkmasına yarar sağlayacaktır.

Şehirlerde trafik sorununu doğuran birçok sebep bulunmaktadır. Park sorunu, trafik sinyalizasyon hataları, yol kusurları, trafik sıkışıklığı ve trafik kurallarına uyulmaması gibi nedenler, gürültü, hava kirliliği ve trafik kazaları gibi sonuçlar doğurarak insanlar için zaman, sağlık, iş ve para kayıplarına neden olmaktadır. Sorunun çözümünde elektronik trafik denetleme sistemi, hız kesici ve hız kontrolü, teknolojinin kazaların azaltılmasına yönelik kullanılması, insanlarda trafik ahlakının oluşturulması, alternatif yolların yapılması, toplu taşıma ve araba havuz sisteminin kullanıcılar için özendirilmesi gibi birçok çözüm yöntemi kullanılmaktadır (Liu, Wang, Ding, Guo, Yao, Xiong & Tan, 2012, s.1; Mahmutoğlu, Çimen & Çobanoğlu, 2012,s.430; Yan & Chen, 2011,s.38; Fenandez 2010,s.4; Çavdar, Uçar & Kılıçaslan, 2008,s.196).

Türkiye'de de şehir yaşamının en büyük sorunların başında trafik konusu gelmektedir. Karayolu taşımacılığı Avrupa'da %70 iken; Türkiye'de bu rakam %90'ların üzerindedir (Tanrikulu, 2013, s.46). Ayrıca, ülkemizde araç sayısı her geçen gün artmaktadır. 2002 yılında 8.688.17 araç var iken 2012 yılında araç sayısı 17.033.413'e çıkmış olup mevcut trafik sorununun büyümesine neden olmaktadır. (KGM, 2012, s.10).

Ülkemizde 2011 yılında her gün ortalama 3367 trafik kazası meydana gelmektedir. Meydana gelen bu kazalarda ise her gün 652 kişi yaralanmakta ve 11 kişi ölmektedir (TUİK, 2012:23). 2012 kaza istatistiklerine bakıldığında, meydana gelen ölümlü ve yaralamalı kazalarda kusur oranlarında insan faktörü % 99,12 olarak istatistiklere yansımaktadır. Özellikle de sürücü kusuru oranı %89,69, yaya oranı %9,02 ve yolcuların oranı %0,41 olarak resmi rakamlarda yer almıştır(Karayolları Genel Müdürlüğü [KGM], 2012, s.1). Meydana gelen trafik kazalarındaki sürücülerin kaza yapmayan sürücülere göre eğitim düzeylerinin daha düşük olduğunu ifade etmişlerdir (Temel & Özcebe, 2006, s.194). TUİK 2012 trafik kaza istatistiklerine göre ölümlü trafik kazalarına (1014 olay) ve yaralamalı trafik kazalarına (57875 olay) karışan her 3 sürücüden birinin ilkökul mezunu olduğu görülmektedir (TUİK,2012:106).

Ayrıca Antalya ilinde 2005 yılı içerisinde meydana gelen kazalarla (99815 maddi ve 2370 yaralamalı ve ölümlü trafik kazası) ilgili yapılan demografik incelemede, eğitim seviyesi (ilkokul) ve cinsiyeti (erkek) önemli derecede kazalarda risk faktörü oluşturduğu; bazı demografik özelliklerin kişisel kusur olarak kural ihlali yapması neticesinde kazalarının oluşma riskini artırdığı vurgulanmaktadır. Bu kural ihlallerin başında ise özellikle geçme yasağı olan yerden gitme ve şerit ihlali sayılabilir (Eken, Görmez, Akyürek & Kartal, 2005, s.175-179).

Karayolları üzerinde meydana gelen trafik kazalarıyla ilgili istatistiksel verilerin kazaların yoğun olarak meydana geldiği kara noktaların tespiti ile birlikte bu yerlerdeki çarpışma ve kaza tipleri, gündüz gece olması, yol koşulları ve kazaya karışan araç tipleri ileriye yönelik alınacak tedbirlerin kaza sayısının azalmasına neden olacaktır (KGM, 2001, s.23-38). Coğrafi Bilgi Sistemi ile sürekli güncellenen kaza noktaları da yapılan denetleme ve inceleme ile yol güvenliği artırılarak meydana gelebilecek kaza ve yaralanmalarında azalması sağlanabilecektir (Saphoğlu & Kardeş, 2006, s.323). Diğer tarafından TUİK ve Emniyet Genel Müdürlüğü verileri üzerinde yapılan çalışmada, trafik denetiminin artması ve polisin yollarda görünürlüğünün artmasının ters orantılı olarak kazaların azalmasına neden olduğu sonucuna varılmıştır. Denetimlerin trafikte sürücüler açısından caydırıcılık rolü ön plana çıkmaktadır (Delice, 2012, s.38).

Araç sayısının hızla arttığı günümüzde trafik sorunun ana faktörlerinin başında otopark sorunu da beraberinde getirmektedir. Özel oto ile insanların alışveriş ve iş merkezlerinin bulunduğu yerlere gittikleri uzun ve kısa park yapma neticesinde mevcut trafik akışında bozmaktadır. Otopark yetersizliği ve mevcut otoparkların üst seviyede kullanılmaması bu sorunun araç sayısı, otoparklardaki araç kapasitesi, toplu taşıma araçlarının yeterli seviyede kullanılmaması ve yetersizliği otopark ihtiyacıyla ilgili olarak ileriye yönelik yapılan çalışmalar ile öneriler getirilmesi gereklidir (Haldenbilen, Murat, Baykan ve Meriç, 1999, s.1108).

Kameraların cadde ve sokaklarda Elektronik denetleme sistemi (EDS) olarak trafik güvenliği ve kontrolü açısından 7/24 çalışan toleranssız ve etkili denetleme imkânı sunması ile vatandaşın trafiğe olan duyarlılığının artmasına ve kaza risklerinin azalmasına neden olmaktadır. Ceza işlemi yapılırken de trafiğin şişmesini ve sürekli denetleme hissi ile caydırıcılığını ön plana çıkarmaktadır. Otopark, hız, emniyet şeridi ve kırmızı ışık ihlalleri kolaylıkla tespit edilmektedir. Artık EDS sistemleri şehirlerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Kaya, 2009, s.85; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2009). Kameraların şehir içinde trafik suçunun ve kazaların azalmasına neden olduğuyla alakalı Singapur'da yapılan çalışmada kırmızı ışık ihlalleri %40

azaltılması ve Yozgat'ta yaşayanların şehir yaşamlarının kolaylaştırılması hedeflenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Gerekçeleri

Yozgat ili şehir merkezinde daha düzenli bir trafik yönetiminin yaşam kalitesini artıracığı gerçeğinden yola çıkılan bu çalışmanın temel gerekçeleri şu şekilde sıralanabilir:

- Yozgat il merkezinde bulunan mevcut trafik sorununun ortaya konması,
- Trafikte kazaların yoğun olduğu bölgelerin detaylı olarak belirlenmesi,
- İl genelinde meydana gelen trafik kazalarının artması, yıllara göre kaza istatistiklerinin ve verilerinin değerlendirilmesi ihtiyacı,
- Sinyalizasyon sistemi ve trafik levhalarının trafik akışını hızlandıracak şekilde yeniden yapılandırılması,
- Yozgat trafiğine katılan araç sayısı göz önünde bulundurularak geleceğe yönelik planlama yapılması,
- Trafik kuralları konusunda yaya ve sürücülerin bilinçlendirilmesi,
- Yozgat il merkezinde park yeri konusundaki yetersizlik nedeniyle şehir merkezindeki araç trafiğinin düzenlenmesi,
- Vatandaşların trafik konusunda bilinçlendirilmesi olarak belirlenmiştir.

Araştırma Neticesindeki Beklentiler

Bu araştırma ile aşağıda belirtilen çıktıların elde edilmesi hedeflenmektedir:

- Araç sürücülerinin ve yayaların bilinçlendirilmesi ile kural ihlali nedeniyle olabilecek kazaların azaltılması ve ortaya çıkabilecek maddi ve manevi anlamdaki kayıpların önüne geçilmesi,
- Yozgat'ın belli noktalarında bulunan trafik ışıkları üzerinde yapılacak düzenleme ile trafik akışının hızlandırılması,
- Şehir içi trafik akışının güvenli bir şekilde sağlanması,
- Sinyalizasyon sisteminin yeniden yapılandırılması,
- Bu çalışmanın çıktılarının Yozgat ilinde bulunan ilçeler ve benzer ölçekteki illere uygulanabilir olması,
- Trafik konusunda bilinçlendiriminin sağlanmasına yönelik faaliyetlerin yapılması.

Uygulanan Yöntem

Yozgat şehir merkezinde daha iyi ve güvenli bir trafik akışının sağlanması için iyi bir trafik yönetimine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda öncelikle Yozgat şehir merkezinde trafiğe çıkan araç sayıları tespit edilerek yıllara göre meydana gelen maddi hasarlı, yaralamalı ve ölümlü trafik kaza

istatistikleri değerlendirilmiştir. Bu noktada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), EGM Trafik Dairesi Başkanlığı ve Yozgat İl Emniyet Müdürlüğü verileri kullanılmıştır. Ayrıca, Yozgat iline yönelik trafik sorunlarının tespit edilmesi amacı ile gönüllü 150 yaya ve sürücü ile anket yapılmıştır. Bütün verilerden elde edilen sonuçlar ile trafik sorunu yaşanan yerlerde değerlendirme yapılarak çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

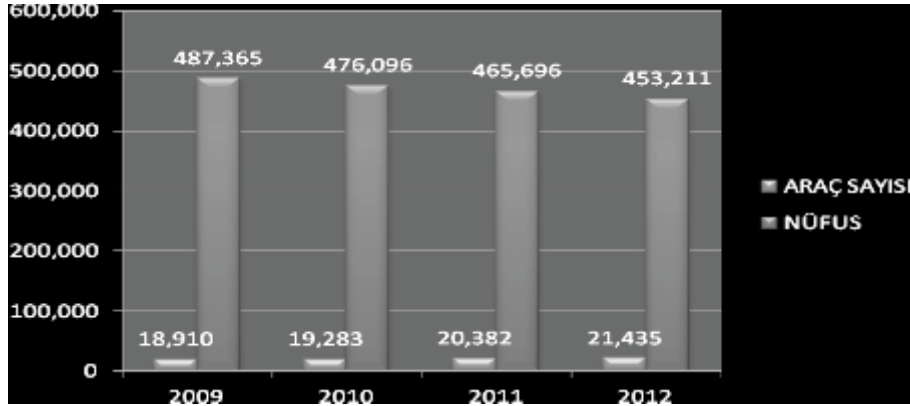
Data Değerlendirme ve Analiz Yozgat İl Nüfusu

Yozgat, İç Anadolu ve Karadeniz Bölgesi arasında geçiş noktası oluşturmaktadır. Yozgat E-88 karayolu üzerinde bulunmaktadır. Başbakanlık TÜİK 2012 nüfus verilerine göre Yozgat il nüfusu 453.211'dir. Yozgat il merkezinin nüfusu 97.094 olup, 13 ilçesinin toplam nüfusu ise 356.117'dir. Yozgat ili merkez nüfusu il genel nüfusunun yaklaşık olarak 1/5 i kadardır.

Trafikteki Araç Oranları

Tablo 1'de görüldüğü gibi 2009-2012 tarihleri arasında Yozgat ilinde trafikte bulunan mevcut motorlu araç sayısında belirli bir oranda artış görülmektedir. Verilere göre her yıl yaklaşık olarak 1000 araç Yozgat il merkezi trafiğine katılmaktadır (yaklaşık olarak % 5-6'lık artış). Yozgat trafiğinde bulunan ancak Yozgat haricindeki illere tescilli araçlar bu data kapsamında değerlendirilmeye alınmamıştır.

Tablo 2. Yıllara Göre Yozgat İl Merkezinde Trafik Tescil Şube Müdürlüğüne Kayıtlı Olan Araç Sayısı ve Nüfus

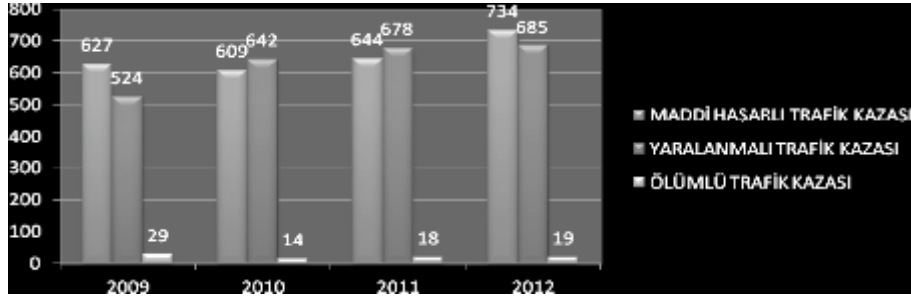

Kaynak: Yozgat Emniyet Müdürlüğü (YEM) Trafik Tescil Verileri, TÜİK

Trafik Kazaları

2009-2012 yılları arasında Yozgat il genelindeki ve il merkezindeki toplam trafik kazaları, Tablo 3 ve 4'de verilmiştir.

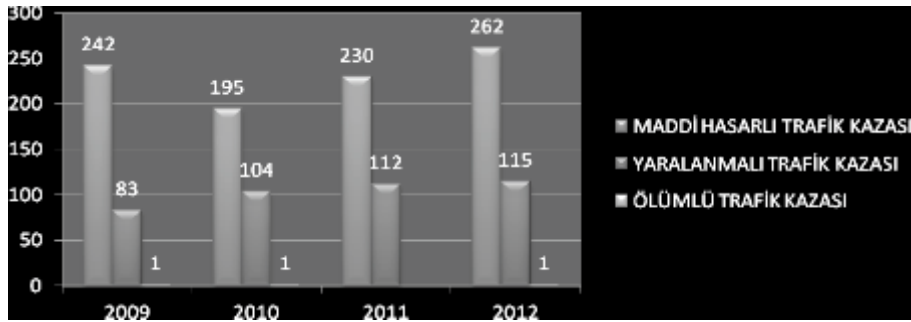
Tablo 3. Yozgat İl Genelinde Meydana Gelen Trafik Kazaları

Kaynak: YEM

Tablo 3'e göre Yozgat il genelinde gerçekleşen trafik kazaları her yıl periyodik olarak artış göstermektedir. Meydana gelen maddi hasarlı trafik kazaları sayısı 2009 yılında 627 iken, 2012 yılında 734 olduğu görülmektedir. Ölümlü trafik kazalarının il genelinde 2010 yılında 14, 2011 yılında 18 ve 2012 yılında 19 olduğu görülmektedir. Yaralanmalı trafik kazalarının da yıllara göre arttığı gözlenmektedir.

Tablo 4. Yozgat İl Merkezinde Meydana Gelen Trafik Kazaları

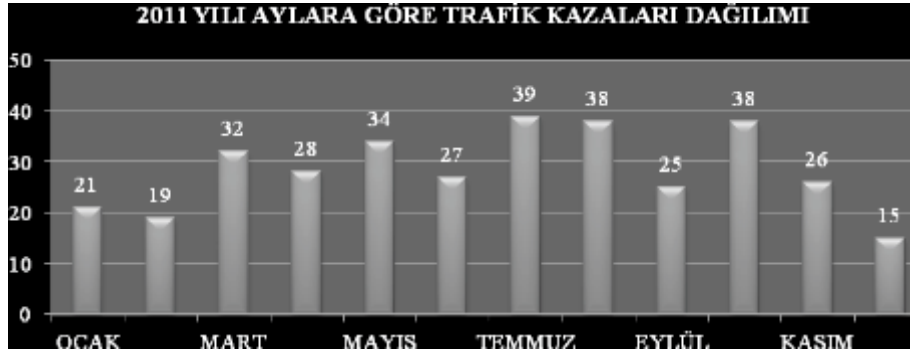

Kaynak: YEM

Tablo 4'de Yozgat il merkezinde meydana gelen trafik kaza sayıları verilmiştir. Buna göre yıllara göre şehir merkezindeki trafik kazalarının sayısı artış göstermektedir. Yukarıda belirtilen Tablo 3 ve 4'deki İl Emniyet Müdürlüğü istatistiklerine göre Yozgat ili genelinde meydana gelen trafik kaza oranları ile Yozgat il merkezinde meydana gelen trafik kaza oranları karşılaştırıldığında; 2009 yılında il genelinde gerçekleşmiş olan toplam 1,190 trafik kazasının %27,3'ünün (326 trafik kazası), 2010 yılında 1265 trafik

kazasının %27'sinin (342 trafik kazası), 2011 yılında 1340 trafik kazasının % 25,5'inin (342 trafik kazası), 2012 yılında 1438 trafik kazasının %26,28'inin (378 trafik kazası) il merkezinde meydana geldiği görülmektedir. Kaza oranları il geneli ve ilçelerin nüfusunun toplamıyla karşılaştırıldığında nüfusun yaklaşık olarak 1/5'i il merkezinde ikamet ederken, toplam kaza oranında ise kazaların yaklaşık olarak 1/4'i Yozgat il merkezinde meydana geldiği tespit edilmiştir.

Tablo 5. Yozgat İl Merkezinde 2011 Yılında Meydana Gelen Trafik Kazalarının Aylara Göre Dağılımı

Kaynak: YEM

Tablo 5'e göre 2011 yılında Yozgat il merkezinde meydana gelen trafik kazalarının en fazla olduğu ayların Temmuz ve Ağustos ayı olduğu, en az olduğu zamanın ise Aralık ayı olduğu görülmektedir. Yaz aylarında trafik kazalarının fazla olmasında özellikle yurt dışında yaşayan vatandaşların yaz aylarında yurda gelmeleri nedeniyle şehirde trafik yoğunluğunda bir artış yaşanmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Ayrıca, Yozgat ili, Türkiye genelinde yabancılara taşınmaz satışında 2003 ile 2011 yılları arasında iller sıralamasında birinci olması yurt dışında yaşayan gurbetçi sayısının fazla olmasına da işaret etmektedir (Gökçeoğlu, 2013).

Tablo 6. Yozgat İl Merkezinde 2012 Yılında Meydana Gelen Trafik Kazalarının Aylara Göre Dağılımı

Kaynak: YEM

Tablo 6'da belirtildiği gibi 2012 yılında Yozgat il merkezinde gerçekleşen trafik kazalarının en fazla Eylül ayında en az ise Nisan ayında olduğu görülmektedir. Ayrıca Ramazan Bayramı'nın 2011 yılında Ağustos ayında olması ve 2012 yılında ise trafik kazalarında meydana gelen artışın sebeplerinden birisi de yurt dışında yaşayan vatandaşların yaz aylarında izinlerini geçirmek için ülkemize araçları ile gelmeleri trafikte araç sayılarında önemli bir artış olmasına neden olabileceği düşünülmektedir.

Kaza Haritası

Yozgat Emniyet Müdürlüğünden alınan 2011 ve 2012 yıllarına ait kaza verilerinin incelenmesi neticesinde, Yozgat il merkezinde meydana gelen trafik kazalarının gerçekleştiği noktalar tespit edilerek, harita üzerinde işaretlemesi yapılarak bir kaza haritası çıkarılmıştır. Kaza kara noktalarının oluşturulması ile bu yerlerde yapılacak iyileştirmeler ile ölümlü yaralamalı maddi hasarlı trafik kazalarında azalacağı düşünülmektedir. Trafik kazası analizi sonucunda kaza kara noktası tespit edilmiştir.

Harita 1. 2011 (Mavi Noktalar) ve 2012 (Kırmızı Noktalar) Yıllarında Yozgat İl Merkezinde Meydana Gelen Trafik Kazaları Haritası

Harita 1'e göre 2011 yılında Yozgat il merkezinde meydana gelen trafik kazaları mavi noktalar ile gösterilmiş olup belirli bölgelerde yoğunlaşmaktadır. 2012 yılında Yozgat il merkezinde gerçekleşen trafik kazaları ise kırmızı noktalar ile gösterilmiştir. 2012 yılında gerçekleşen trafik kazalarının yoğunlukta olduğu bölgeler 2011 yılındaki kazaların yoğun olduğu bölgeler ile benzerlik göstermektedir. Haritada çeşitli sebeplerden dolayı trafik kazalarının en yoğun olduğu bölge olarak en dikkat çeken yer ise Terminal Kavşağı'dır.

Mavi ve kırmızı noktaların yoğunlaştığı yerler Yozgat Emniyet Müdürlüğü trafik kazası verilerine göre kaza riski olan bölgeler olarak tespit edilmiştir. Bu bölgeler şu şekildedir:

- 1) Terminal Kavşağı
- 2) Ankara Yolu Üzerinde Grand Eser Otel Önü
- 3) Ankara Yolu Üzerinde Gimat Market Önü
- 4) Sürmeli Kavşağı
- 5) Saat Kulesi Çevresi
- 6) Lise Caddesi Üzeri
- 7) Çamlık Caddesi – Şehzade Caddesi Kesişimi

Trafik Sorunları Üzerine Yozgat'ta Yapılan Anket Uygulanması

Yozgat ilinde trafik konusunda yaşanan sorunların tespitine yönelik olarak yapılan çalışmada, anket ve mülakat yöntemi kullanılmıştır. Katılımcıların trafikte sorun olarak gördükleri hususların tespit edilmesine yönelik 10 adet açık uçlu sorudan oluşan bir anket hazırlanmış olup, Yozgat ili şehir merkezinde farklı bölgelerde rastgele seçilen ve Yozgat il merkezinde ikamet eden 150 vatandaşa uygulanmıştır. Bu uygulama şehir merkezinde halkın aktif olarak bulunduğu semtlerin (Lise Caddesi, Hastane Caddesi vb.) yanı sıra vatandaşların aktif olarak bulunmadığı bölgelerde (Çapanoğlu Kentpark, Terminal Kavşağı vb.) yapılmıştır.

Ankete katılan kişilerin %78'i (117 kişi) bay, %22'si (33 kişi) bayandır. Ankete katılanların eğitim seviyesi ise %28 (43 kişi) ilkokul mezunu, %48 (73 kişi) lise mezunu ve %22 (34 kişi) ise üniversite ve daha üst eğitim seviyesine sahiptir. Bu kişilerin yaş dağılımları Tablo 7'de yer almakta olup en fazla oranın %38(58 kişi) 18-35 yaş arası olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Ankete Katılan Kişilerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımları

Yaş Grupları		
18–35 yaş arası	58	38%
36–50 yaş arası	54	36%
51–70 yaş arası	38	26%
Toplam	150	100%

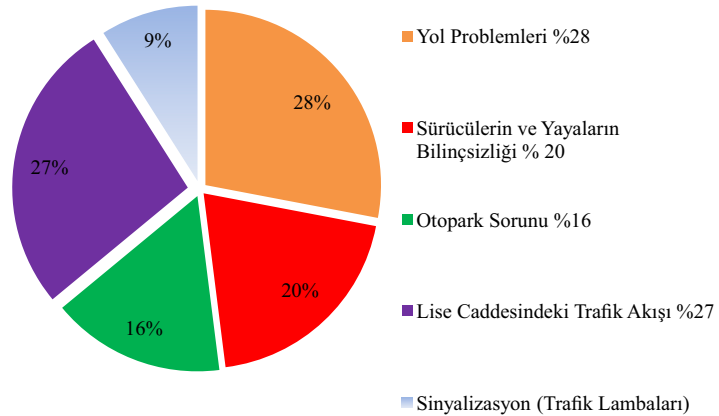
Ayrıca ankete katılanlar (150 kişi) incelendiğinde, katılımcıların hepsinin yaya olarak trafik içerisinde yer aldıkları ve %78'inin (117 kişi) ise ehliyetinin olduğu Yozgat şehir içerisinde araç kullandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların %80'nin düzenli olarak her gün şehir trafiği içerisinde yer aldıklarını, %60'ının (90 kişi) aracının olmadığı, %22'sinde trafik sorununu yaya gözüyle değerlendirdiklerini beyan etmişlerdir.

Tablo 8. Ankete Katılanların Trafik Bilgileri

	Kişi Sayısı	%
Aracı Olan	90	60
Aracı Olmayan	60	40
Toplam	150	100
Ehliyeti Olan	117	78
Ehliyeti Olmayan	33	22
Toplam	150	100
Düzenli Olarak Trafığe Çıkan	120	80
Düzenli Olarak Trafığe Çıkmayan	30	20
Toplam	150	100

Tablo 9. Yozgat İl Merkezindeki Temel Trafik Sorunlarının Görüldüğü alanlar

Yozgat İl Merkezinde
Trafik Konusunda
Sorunlu Görülen
Unsurlar

Anket üzerinde yapılan değerlendirmeler sonucunda Yozgat halkı nezdinde trafik yönünden sorunlu bulunan bölgeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak elde edilen konular öncelik sırasına göre değerlendirildiğinde yukarıda gösterilen Tablo 9'da görülen grafik ortaya çıkmaktadır.

Yozgat halkının trafik sorunları konusunda görüş belirttiği 10 konu şunlardır:

- 1) Yolların genel durumu ile ilgili şikâyetler,
- 2) Sürücülerin ve yayaların bilinçsizliği, trafik kurallarına uymaması,
- 3) Lise Caddesi'ndeki trafik akışı,
- 4) İl merkezinde otopark sorunları ve eksikliği,
- 5) Trafik lambaları ile ilgili sorunlar (yeşil dalga uygulamasının olmayışı, trafik lambalarının yetersizliği),
- 6) Terminal kavşağındaki trafik yoğunluğu ile ilgili şikâyetler,
- 7) Sürmeli kavşağındaki trafik yoğunluğu ile ilgili şikâyetler,
- 8) Trafik denetiminin artırılması gerektiği ile ilgili öneriler,
- 9) Saat Kulesi çevresindeki yaya ve sürücülerin yaşadığı trafik sorunları ile ilgili şikâyetler,
- 10) Hastane Caddesi ile ilgili şikâyetler.

Harita 2. 2012 (Kırmızı Noktalar) Yıllarında Yozgat İl Merkezinde Yapılan Anket Sonucuna Göre Trafikte Tehlikeli Görülen Bölgeler

Harita 2'ye göre 2012 yılında Yozgat il merkezinde trafikte tehlikeli olabilecek bölgeler yapılan anket sonucunda belirlenmiş ve yukarıdaki haritada gösterilmiştir. Buna göre Yozgat il merkezinde trafikte tehlikeli görülen noktalar ve trafik kazalarının olduğu bölgelerin örtüştüğü görülmektedir. Haritaya göre trafikte tehlikeli görülen yerler Saat Kulesi çevresinde ve D-200 karayolu üzerinde yoğunlaşmıştır.

Tartışma ve Çözüm Önerileri

2011- 2012 yıllarına ait trafik kaza istatistiklerine göre E-88 kara yolu üzerinde 5 kara nokta(kavşak ve bağlantı yolu) ve şehir içinde trafiğin yoğun olduğu 3 kara nokta tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan diğer çalışmada yaya ve sürücüler ile anket sonucunda elde edilen veriler ışığında 10 ana trafik probleminden 4'nün kaza istatistiklerinde belirtilen kara noktalar ile örtüştüğü tespit edilmiştir. Diğer trafik sorunları ise yolların durumu, otopark yetersizliği trafik düzenlenmesinin yetersizliği ve trafik kurallarına uyulmaması olarak gösterilebilir. Tespit edilen sorunlar ve bunların çözümlerine ilişkin öneriler maddeler halinde aşağıda belirtilmektedir.

Sinyalizasyon

Elde edilen verilere göre; Yozgat ilinde özellikle şehir merkezinde trafik sorununun çözümü amacıyla, belirli noktalara trafik sinyalizasyon sistemlerinin yerleştirilmesi gerekmektedir. Mevcut sinyalizasyon sisteminin de trafik yoğunluğunun olduğu saatlere göre ayarlanması trafik sorununun çözümüne katkıda bulunacaktır.

Otopark

Yozgat ili şehir merkezindeki trafik problemlerinden birisi de cadde ve sokaklar üzerinde sürücülerin yapmış olduğu park ihlalleridir. Şehir merkezinde belirli noktalardaki otopark (kapalı-çok katlı) ihtiyacının giderilmesi durumunda trafikteki yanlış parklardan kaynaklanan sorunun çözüleceği düşünülmektedir. Yozgat Belediye binasının üst kısmında otopark olarak kullanılan yerin vatandaşların kısa ve uzun süreli park ihtiyacını karşılaması amacıyla buraya yapılabilecek çok katlı otoparkın kısmen sorunu giderme noktasında katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Terminal ve Terminal Kavşağı

Yozgat il merkezinde bulunan şehirlerarası otobüs terminali, şehirdeki trafik akışını olumsuz yönde etkilemektedir. Otobüslerin terminale giriş için kullandıkları yol, şehirlerarası güzergâhta olduğundan dolayı trafiğin aksamasına da sebep olmaktadır. Ayrıca terminalin bulunduğu noktada araç

giriş çıkışlarının yoğun olduğu, terminal çıkış noktasında birden fazla yolun birleştiği bir kavşağın bulunması trafik yoğunluğunu arttırmaktadır. Bu sorun terminalin şehir merkezinin dışına taşınmasıyla çözümlenebilir. Diğer bir çözüm yolu ise, terminale girmeyecek olan şehirlerarası seyahat eden araçların duraksamadan geçiş yapması için terminal kavşağına alt geçit yapılmasıdır. Bu sayede araçların trafik akışında herhangi bir aksamaya neden olmadan yollarına devam edebileceklerdir. Bu yolla da terminal kavşağındaki trafik sorununu büyük ölçüde çözüleceği öngörülmektedir.

Trafik Sapakları

Sivas-Ankara karayolu iki şeritlidir. Bazı ışıklarda ve kavşaklarda 3 şerit bulunmaktadır. Sinyalizasyon sistemine göre 3 şeritte de aynı anda kırmızı ışık yanmakta olup, sağa dönüşlerde herhangi bir engel olmadığı, yeşil yandığında ise 3 şeritli yolun 2 şeride düştüğü tespit edilmiştir. Sağa dönmek isteyen araçların, kırmızı ışıkta gereksiz yere beklediği ve trafiğe sebep olduğu görülmektedir. Sinyalizasyon sisteminin tekrar gözden geçirilerek, kırmızı ışık yandığında, sağa dönüşlerde araçlara yeşil ışık yanarak, geçişleri müsait hale getirilmelidir.

Yeşil Dalga Sistemi:

Yozgat il merkezinde özellikle Sivas-Ankara karayolu üzerinde merkezde bulunan güzergâhta yol üzerinde bulunan 5 ayrı noktadaki trafik lambalarında büyük bir eşleme sorunu bulunmaktadır. Trafik ışıklarında belirli bir sistem olmadığı için sürücüler hız limitleri çerçevesinde seyahat etseler dahi, güzergâhtaki her trafik lambasında, kırmızı ışık yanması sebebiyle beklemektedirler. Bu da sürücülerin zaman kaybetmesine ve yakıt sarfiyatının fazla olmasına neden olmaktadır.

Bu güzergâhtaki trafik lambalarına yeşil dalga sistemi uygulaması getirildiği takdirde sürücüler trafik ışıklarına takılmamak için belirtilen hız limitlerine uyarak ilerlemeleri ile hem güvenli hem de akıcı bir trafik seyri sağlamak mümkün olacaktır. Ayrıca bu uygulama ile Sivas-Ankara karayolu üzerinde kaza oranının azalacağı da değerlendirilmektedir. Harita 3'de yapılmasının uygun olduğu düşünülen yeşil dalga sisteminin güzergâhı gösterilmiştir.

Harita 3: E-88 Ankara-Sivas Karayolu

Belirli Yerlere Ayna Konulması

Yozgat merkezde bazı alanlarda yolların yapısı nedeni ile farklı istikametten gelen araçların görüşü engellenmektedir. Bu durumun kazaya sebebiyet verebileceği öngörülmektedir. Bahse konu olan yerlere keskin dönüş levhaları ile hem geliş hem gidiş istikametlerine ayna konulması bu trafik sorunu giderebilecektir.

Sürücü ve Yayaların Bilinçlendirilmesi

Elde edilen bulgular sonucunda, sürücülerin ve yayaların trafik kurallarına yeterli özeni göstermediği tespit edilmiştir. Birçok kazanın temelinde yatan bu sorunun çözümü ancak eğitim ile sağlanabilir. Sürücü ve yayalara gerekli trafik bilinci, verilecek eğitim ve kurslar ile kazandırılmalıdır. Böylece trafik kurallarına uyulmamasından kaynaklanan kazaların büyük ölçüde önüne geçilebilir.

Çevre Yolu Düzenlemesi

Çevre yolları, gelişen ya da gelişmekte olan illerde şehirlerin dışına alınmaktadır. Çevre yolu düzenlemesi yapılırsa; Yozgat merkezde işi olmayan otobüs, kamyon ve diğer motorlu araçlar Yozgat'a uğramadan geçebileceklerdir. Bu da Yozgat ilinde şehir merkezindeki trafiği önemli ölçüde rahatlatacaktır. Çevre yolunun E-88 karayolu üzerindeki OPET kavşağından Muslubelen Zirvesi'ne kadar uzatılması, yayaların karışabileceği yaralamalı veya ölümlü trafik kazalarını azaltacağı düşünülmektedir. Şehir içinde E-88 karayolu üzerinde bulunan refüjlerden yayaların geçmesini engellemek için yapılan demir çitlerin, karayolu boyunca bütün refüjlerde yapılarak yayaların üst geçit ve yaya geçitlerini kullanılmasını sağlanabilir.

Sonuç

Trafik sorunu dünyada ve ülkemizdeki şehirlerin en büyük problemlerinin başında gelmektedir. Şehirlerin artan hızlı nüfusu ile birlikte araç sahibi sayısındaki artışı da tetiklemesiyle birlikte mevcut yol kapasitesinin yetersizliği ile birleşmesinde trafik sorununun her geçen gün artmasına neden olmaktadır. Trafikte yaşanan sorunlara gerekli ve yeterli çözüm veya tedbirlerin üretilemediğinden insanların şehir yaşamını daha da zorlaştırmaktadır. Bu nedenle trafik sorununa çözüm bulmak için yapılacak çalışmalar ve bilimsel değerlendirmeler trafik sorunlarının çözülmesine yönelik önemli adımlar atılmasına katkı sağlayacaktır.

Yozgat ilinde trafik sorununu yaşayan yaya ve sürücüler ile yapılan anket ile trafik kaza istatistiklerinin değerlendirilmesi neticesinde tespit edilen trafik sorunlarının birbirleri ile örtüştüğü görülmektedir. Bu çalışmada tespit edilen 8 ana problem ve en çok trafik sorunu ile ilgili olan 10 yerin tespiti ile Yozgat il merkezinde ki mevcut trafik sorunu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Tespit edilen sorunların ve nedenlerin giderilmesine yönelik yapılacak uygulamalar trafik güvenliğini ve akışını artıracaktır. Trafik kaza haritasında belirtilen kara noktaların tespiti neticesinde kazaların azaltılması amaçlanmaktadır. Bu çalışma ile Yozgat ilindeki trafik sorunlarına çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada elde edilen veriler trafik denetleme ve düzenlemeden sorumlu ilgili birimlerle görüşülmesi ile mevcut sorunların ve bu sorunlara tavsiye edilen çözüm önerilerine dikkat çekilmeye çalışılması da hedeflenmektedir.

Bu çalışmada 2011- 2012 yıllarına ait trafik kaza istatistiklerine göre E-88 kara yolu üzerinde 5 kara nokta(kavşak ve bağlantı yolu) ve şehir içinde trafiğin yoğun olduğu 3 kara nokta tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan diğer çalışmada yaya ve sürücüler ile anket sonucunda elde edilen veriler ışığında 10 ana trafik probleminden 4'nün kaza istatistiğinde belirtilen kara noktalar ile örtüştüğü tespit edilmiştir. Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan kara nokta elkitabında yer alan bilgiler doğrultusunda farklı yerel bölgelerdeki kara noktalarda uygulanan düzenlemelerin bazılarının Yozgat ilinde sorunlu olarak tespit edilen kara noktalara (hız azaltıcı, hız sınırının yol ve şehrin yapısına göre tekrar elden geçirilmesi, işaretli yaya geçidi, sollamanın yasaklanması, sarı çakar ışığının konması, durma ve yolcu önceliği) uygulanmasının meydana gelebilecek kazaların azalmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir (KGM, 2001, s.38-63).

Diğer tespit edilen trafik sorunu olarak Yozgat ilinde mevcut otoparkların yetersizliği ve her geçen gün otopark ihtiyacının büyümesine diğer bir deyişle Yozgat merkezde her yıl ortalama 1000 aracın trafiğe girmesi hesaba katıldığı dikkate alınırsa yol içi otoparklardan maksimum seviyede

faaydalanılması ve Yozgat şehir meydanına yakın uygun olabilecek yerlere çok katlı otopark yapımı bu sorunun çözümüne katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Haldenbilen ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada otopark sorunun uzun vadeli planlarla yaşanacak otopark sorunun giderilmesi; vatandaş için toplu taşıma araçlarının özendirilmesi ile birlikte yeni yapılacak alışveriş merkezleri ve halkın yoğun olarak kullanacağı projeler için otopark planlaması ileriye dönük yapıma çalışmaları Yozgat örneğinde de bir ihtiyaç olarak görülmektedir (1999).

Yozgat merkezde trafik sinyalizasyon sisteminin araç yoğunluğu dikkate alınarak tekrar düzenlenmesi gerekmektedir. Şehrin ortasından geçen Sivas-Ankara karayolu üzerinde bulunan 5 ayrı noktadaki kavşak ve trafik lambalarında büyük bir eşleme sorunu olduğu tespit edilmiştir. Trafik ışıklarında Yeşil Dalga sistemi kurulması ile sürücülerin zaman kaybı, yakıt tasarrufu ve trafik yoğunluğunun önüne de geçilecektir. Yeşil dalga sistemine adapte edilecek EDS sistemi ile de kırmızı ışık ihlalleri, şerit ihlalleri ve hız limiti aşımı ile alakalı olarak 7/24 toleransız denetim sağlanarak trafik güvenliği artırılabilecektir. Sinyalizasyon sistemlerin ihtiyaca göre tekrar elden geçirilerek yeni teknolojik elektronik denetleme imkânı sağlayan cihazların kullanılması birçok farklı şehirlerde olduğu gibi Yozgat ilinde de kazaların azalmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Kaya, 2009, s.85; South, Harrison ve King, 1988; Sayed ve Leur, 2009, s.192; İstanbul Belediyesi, 2009).

Şehir içerisinde bulunan Yozgat şehirlerarası otobüs terminali ve ilçelere giden minibüs terminali hem E-88 karayolu ve şehir içi trafiğinde yoğunluğun artmasına neden olmaktadır. Yeni terminal binasının Yozgat merkez Divanlı köyü mevki arasında yer alacak Ankara-Yozgat-Sivas arası hızlı tren hattına adapte edilecek bir proje Yozgat ili şehir içi trafik yükünü azaltacaktır.

Ayrıca yapılan çalışmada kullanılan metot ve yöntemler Yozgat ilinde bulunan ilçeler ve benzer ölçekteki illere uygulanabilir. Trafik konusunda sürücülerin ve yayaların bilinçlendirilmesine yönelik faaliyetlerinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Literatürde yapılan çalışmalarda trafik kazaları ve ihlallerinde sürücülerin ve yayaların eğitim seviyesi düşük olması kazalarda önemli bir risk faktörü olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle il genelinde okullarda ve kamuya açık yerlerde bilinçlendirme çabaları da trafikte daha az kazaların olmasına ve trafik güvenliğinin artmasına neden olacaktır (TUİK, 2012:106; Temel & Özcebe, 2006:194; Eken, Görmez, Akyürek & Kartal, 2005, s.175-179). Yozgat ilindeki trafik sorununun çözümüne yönelik daha çok çalışma ve araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar

- Chen, C.Y. & Yan, S. (2011). An Optimization Model and a Solution Algorithm for the Many to Many Car Pooling Problem. *Ann Oper Res*, Vol: 191, 37-71.
- Çavdar, A., Uçar, M. & Kılıçaslan, İ. (2008). Trafik Kazalarına Sebep olan Yüksek Hız Kusurlarının Denetimi ve Aktif Güvenlik Sistemleri ile Kontrolü. *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(1): 187-198.
- Delice, M. (2012). Hız, Alkol ve Genel Trafik Denetimlerinin Trafik Kazaları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2): 27-44.
- Eken, C., Görmez, H., Akyürek, S. & Kartal, M. (2005). Motorlu Taşıt Kazaları ve Risk Faktörleri: Antalya İlinde Meydana Gelen 12185 Trafik Kazasının Analizi. *Türkiye Acil Tıp Dergisi*, 5(4): 175-180
- Fenandez, S. (2010). Solution of the Traffic Jam Problem through Fuzzy Applications. *American Institute Of Physics*, 4-8.
- Gökçeoğlu, H. (2013). Yozgat'ta Arazilerin 122 Dönümünü Başka Ülke Vatandaşlığına Geçen Yozgatlılar Almış, (05.02.2013). <http://www.bugun.com.tr/son-dakika/yozgata-arazilerin-122-donumunu-baska-ulke--haberi/564730>(Erişim Tarihi: 20.02.2015)
- Haldenbilen, S., Yetiş, Ş. M., Baykan, N. & Nagehan, M. (1999). Kentlerde Otopark Sorunu: Denizli Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 5(2-3): 1099-1108.
- Karayolları Genel Müdürlüğü, (2012). Trafik Kaza İstatistikleri Özeti. <http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Trafik/TRAFIK KAZA%20OZETI2012.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.11.2013).
- Karayolları Genel Müdürlüğü, (2001). Kara Nokta Elkitabı. Trafik Güvenliği, Trafiği İyileştirme ve Trafik Güvenliği Projesi.
- Kaya, Ö. (2009). An Evaluation of the Electronic System Integration (MOBESSE) and Electronic Traffic Control System (ETCS) in the Istanbul Police Department: CCTV and Related Technology in Law Enforcement Context. Master Thesis. The New York City University, John Jay College of Criminal Justice Department.
- Liu, Y., Wang, W., Ding, C., Guo, H., Guo, W., Yao, L., Xiong, H. & Tan, H. (2012). Metropolis Parking Problems and Management Planning Solution for Traffic Operation Effectiveness. *Mathematical Problems in Engineering*, Vol.2012, 1-6.
- Mahmutoğlu, A., Çimen, A. & Çobanoğlu, N. (2012). İnsan Odaklı Trafik Yönetimi Bağlamında Trafik Etiğinden Trafik Ahlakına Geçiş. *İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırma Dergisi*, 427-481.
- Saplıoğlu, M. & Karaşahin, M. (2006). Coğrafi Bilgi Sistemi Yardımı ile Isparta İli Kent içi Trafik Kaza Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(3): 321-332.
- Sayed, T. & Leur, de P. (2009). Evaluation of Edmonton's Intersection Safety Camera Program. Edited by Al-Quadi, L., Sayer, T., Alnualmi, N. & Masad, E., *Efficient Transportation & Pavement Systems: Characterization, Mechanisms*, 191-205.
- South, D., Harrison, W., Portans, I., King, M. (1988) Evaluation of the Red Light Camera Program and the Owner Onus Legislation, Report SR/88/1, Road Traffic Authority, Victoria, Australia
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2009). Trafik kameraları: Boğaz Geçişleri <http://tkm.ibb.gov.tr/yolDurumu/Kameralar.aspx>
- Tanrıkulu, S. (2003). Trafik Kazalarının Önlenmesi Bağlamında Trafik Güvenliği Eğitiminin Rolü Ve Trafik Kültürü. *Polis Bilimleri Dergisi*, 5 (1), 45-60.
- Temel, F. & Özcebeci, H. (2006). Türkiye'de Karayollarında Trafik Kazaları. *Sted.* 15 (11), 192-197.

Türkmen Türkçesinde +*lIk* Ekinin Farklı Bir İşlevi Üzerine*

Geliş Tarihi:24.05.2014
Kabul Tarihi:18.03.2015

Erkan SALAN**

Öz

Birbirinden farklı olan bazı eklerin Türkmen Türkçesinde benzer sözcüklerde -hatta aynı sözcüklerde bile- aynı işlevle kullanıldığı görülmektedir. Sıfat-fiil eki olan -*dUk* ve isimden isim yapım eki olan +*lIk*, bahsedilen bu kullanımların örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu eklerin aynı işleve sahip kullanımları, ancak denk yapıların tespitiyle mümkün olabilmektedir. Bu kullanımların herhangi bir incelemeyle ele alınmaması konuya dikkat çekilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada, -*dUk* sıfat-fiil eki ile +*lIk* isimden isim yapım ekinin birbirine denk kullanım ve işleve de sahip olduğu, Türkmen Türkçesi eserlerinden alınan örneklerle anlatılacaktır.

Anahtar sözcükler: Türkmen Türkçesi, +*lIk*, sıfat-fiil, işlev.

On A Different Funtion of the Suffix +*lIk* In Turkoman Turkish

Abstract

It's been observed that some different adjunctions were used in similar words – even in identical words - in the very same function in Turkoman Turkish. Participle affix –*dUk* and derivational affix making noun from noun +*lIk* can be regarded as patterns of these kind of usages. The use of these adjunctions having the same function could only be possible by determination of equivalent structures. these usages haven't been examined up till now. Therefore, they should be studied through certain study. In this study, the fact that participle affix –*dUk* and derivational affix making noun from noun +*lIk* have also equivalent usages and functions will be exemplified by Turkoman Turkish.

Key words: Turkoman Turkish, +*lIk*, participle, function.

* Bu çalışma, 19-22 Aralık 2012 tarihleri arasında Denizli'de düzenlenmiş olan 5. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

** *Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, elmek: salanerkana@yahoo.com*

Giriş

Türkçenin vazgeçilmez unsurları olan ekler, yeni sözcükler türetme ve sözcüklere cümle içerisinde kullanılma imkânı sağlayarak farklı işlevler yüklemeye gibi ifade becerisinin temelini oluşturan önemli işlevsel özellikleri yerine getirirler.

Türkçede ekler sahip oldukları ana işlevlerle kullanım sahasında yaygınlık kazanırlar. Kullanım alanı genişledikçe eklerde ana işlevlere ek olarak işlev farklılaşmaları ve zenginleşmeleri meydana gelir. Bu yüzden eklerin işlevsel özellikleri, kesin çizgilerle sınırlandırılmamalı ve ana işlevlerine ek olarak seyrek olan bazı özel işlevleri de ortaya çıkarılmalıdır. Farklı işlevsel kullanım özelliklerinin tespiti, farklı bakış açılarının oluşmasında ve dil araştırmalarının sağlam temellere oturtulmasında önemli gelişmelere aracılık edebilir.

Eklere ait işlevsel kullanım özelliklerinin tespit edilmesinde, aynı işlevdeki farklı ek yapılarını denkleştirmek başvurulacak yöntemlerden biridir. Bu yolla yapılacak olan çeşitli incelemelerde, Türkçe araştırmalarında karşılaşılan pek çok sorun için çözüm ortaya konabilir. Özellikle Türkçenin aynı işlevsel özellikleri pek çok farklı dil yapısıyla karşılayabilen zengin bir dil olduğunu düşündüğümüzde bu yöntemin önemi kolaylıkla anlaşılabilir.

Türkmen Türkçesinde birbirinden farklı olan eklerin bazen benzer sözcüklerde -hatta aynı sözcüklerde bile- aynı işleve sahip kullanımlarına rastlanmaktadır. Sıfat-fil eki olan *-dUk*¹ ve isimden isim yapım eki olan *+//k*², bahsedilen bu kullanımlara örnek olarak düşünülebilir. Bu eklerdeki ortak işlevsel özellik, denkleştirme yöntemiyle ortaya konabilir. Türkçede özellikle eklerin tespiti muhtaç olan farklı işlevlerinin dil araştırma(cı)larının hizmetine sunulması gereği, bu konunun incelenmeye muhtaç olduğunun da göstergesidir. Bu bakımdan çalışmamız, *+//k* ekinin Türkmen Türkçesindeki bilinen çeşitli yapımlık işlevlerinden ayrı olarak *-dUk* sıfat-fil ekiyle eş değer özellik taşıyan filimsilik işlevini ele alıp değerlendirecektir. Asıl konuya geçmeden önce *+//k* ekinin Türkmen Türkçesinde bilinen yapımlık işlevlerine kısaca değinmek çalışmamızın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

İsimden isim yapım eki olan *+//k* eki, Türkçenin en eski yazılı kaynaklarından bugüne işlek bir yapım eki olarak kullanılagelmiştir. Bugün Oğuz grubu Türk lehçelerinden biri olan Türkmen Türkçesinde de farklı yapımlık işlevleri yerine getirdiği görülür³. Bunların bir kısmını kısaca maddeler hâlinde ifade edelim:

¹Ekin kökeni hakkındaki görüşler için bk.: (Nalbant, 2002: 193-194; Tekin, 2012: 374-375; Bayraktar, 2004: 47-48; Söyegov, vd., 1999: 394-396).

Ekin Türkmen Türkçesindeki kullanımları için bk.: (Söyegov, vd., 1999: 394-403).

²Ekin kökeni hakkındaki görüşler için bk.: (Nalbant, 2008: 75).

³Türkmen Türkçesinde *+//k* ekinin yapımlık işlevleri hakkında bilgi için bk.: (Beşen Delice, 2007: 149-162; Biray, 1999: 9-15; Kara, 2000: 31; Söyegov, vd., 1999: 24-25).

1. Soyut isimler türetir ve oldukça işlektir: *govulık* "iyilik" (THI, s. 138), *yeñillik* "kolaylık" (THI, s. 190), *gözellik* "güzellik" (GTE, s. 160), *ägirtlik* "büyüklük" (GTE, s.169), *hovpsuzluk* "korkusuzluk" (GTE, s.169), *gapılık* "gafillik" (GTE, s.176), *yamanlık* "kötülük" (TE-7, s. 277), *dostluk* (TE-7, s. 304), *ovadanlık* "güzellik" (OY, s. 485), *akmaklık* "ahmaklık" (OY, s. 477), *menlik* "benlik, kendilik, şahsiyet" (OY, s. 552), *ezberlik* "ustalık, mahirlik" (D, s. 48), *beyiklik* "büyüklük" (D, s. 55), *buşluk* "müjde" (E, s. 427), *kınlık* "zorluk, güçlük" (OY, s. 47) ...

2. Meslek isimleri türetir: *zärgärçilik* "kuyumculuk" (THI, s. 178), *alimlik* "âlimlik" (TE-7, s. 285), *ogruılık* "hırsızlık" (TE-7, s. 289), *bendelik* "kölelik, hizmetçilik" (OY, s. 469), *bağşıçılık* "halk ozanlığı" (TŞS, s. 28), *çopançılık* "çobanlık" (D, s. 29), *serdarçılık* (D, s. 33), *satıgçılık* "satıcılık" (D, s. 53), *dervezebanlık* "kapı muhafızlığı" (D, s. 59), *şägirtlik* "çıraklık" (E, s. 405) ...

3. Araç isimleri türetir: *sözlük* (GTE, s. 250), *gelinlik* "gelin giysisi, gelinlik" (TE-7, s. 284), *okdanlık* "sadak, ok torbası" (OY, s. 73), *namazlık* "seccade" (OY, s. 111), *şemdanlık* "mumluk" (OY, s. 47), *içlik* "astar" (TŞS, s. 20), *gırkılık* "(koyun için) kırpma makası" (D, s. 32), *yaglık* "eşarp, baş örtüsü" (D, s. 37) ...

4. Tahsis bildiren isimler türetir: *gışlık* (OY, s. 435), *güyzlük* "güzlük, güz için" (D, s.59), *iymlik* "yemlik" (D, s. 77), *sokuluk* (sövüt) "havanlık (söğüt)" (D, s. 93), *nışanlık* "göstermelik, işaret" (P, s. 24), *yeñnelik* (*pukaralar*) "yenge olacak (fukaralar)" (P, s. 38), *delillik* (*zat*) "delillik şey" (P, s. 57), *galalık* (*iş*) "kale ile ilgili iş" (P, s. 76) ...

5. Ad ve sıfatlara gelerek onları genelleştiren yaygınlaştıran nitelikte isimler türetir: *gorkaklık* "korkaklık" (OY, s. 91), *oglanlık* "evlatlık" (OY, s. 39), *cahillik* (OY, s. 45), *gocalık* "yaşlılık" (OY, s. 47), *garrılık* "yaşlılık" (OY, s. 51), *açlık* (E, s. 337), *aklık* (OY, s. 39), *goyuluk* "koyuluk, yoğunluk" (TŞS, s. 60), *garañkılık* "karanlık" (D, s. 54) ...

6. Zaman bildiren isimler türetir: *çagalık* "çocukluk dönemi" (OY, s. 440), *guşluk* "günün sabahla öğle arasındaki bölümü, kuşluk vakti" (OY, s. 463), *gaçgaklık* "kaçaklık zamanı" (P, s. 29) ...

7. Yer bildiren isimler türetir: *sonarlık* "çimenlik" (THI, s. 153), *bayırlık* "bayır yer" (OY, s. 55), *cövenlik* "cöven bitkisinin bol olduğu yer; *cöven*: kamaşa benzer bir tür bitki" (TŞS, s. 23), *şehitlik* "şehitlerin yattığı yer" (TŞS, s. 54), *ekerañçılık* "tarım yapılan yer, tarla" (D, s. 59), *bağçılık* "ağaçların çok olduğu yer, ağaçlık yer" (D, s. 74), *harabalık* "harabe yer, ören" (E, s. 411), *öleñlik* "çimenlik yer, mesire yeri" (E, s. 463) ...

8. "Kuvvetlendirme" işleviyle isimler türetir: *saglık* (OY, s. 51), *köplük* "kalabalık, çok" (E, s. 381), *tümlük* "karanlık" (E, s. 426) ...

9. Rütbe, makam bildiren isimler türetir: *hökümdarlık* (OY, s. 59), *başlık* "başkomutan" (D, s. 32), *velilik* (E, s. 373), *patişalık* (GTE, s. 98), *vezirlik*

(GTE, s. 108)...

10. Dil bilgisi terimi olarak kullanılan isimler türetir: *işlik* "fiil, eylem" (TDG, s. 184), *eyelik düşüm* "ilgi durumu, ilgi hâli" (TDG, s. 58), *ümlük* "ünlem" (TDG, s. 561), *yokluk* "olumsuzluk" (TDG, s. 561), *barlık* "olumluluk" (TDG, s. 396),

...

Türkmen Türkçesinde +IIK eki yapım eki olarak oldukça işlek bir ektir. Ekin meydana getirdiği isimlere göre işlevlerini ve işlevlere özgü örnekleri artırmak mümkündür.

İnceleme

Türkmen Türkçesinde +IIK ve ek fiil yardımıyla isim veya isim soylu sözcüklere ve fiilimsi eki almış sözcüklere gelebilen -dUk ekinin birbiriyle eş değer kullanımlarını örneklerle ifade edelim:

kimdigi ~ *kimligi* "kim olduğu"

Cendiñ emiri Selcuk gala gireninden onuñ kimligi (< kim+lik+i) *hakında habarı alıpdı*. "Cent emiri Selcuk, kaleye girdikten sonra onun kim olduğu hakkındaki haberi almıştı." (OY, s. 207)

Emma sen onuñ kimdigini (< kim+(i)-dik+i+n+i)⁴ *bu barlığı yitirmänkä, soñkı gezek sözleceksiñ*. "Ama onun kim olduğunu bu varlığı yitirmemişken son kez söyleyeceksin." (OY, s. 222)

Kurmuş olduğumuz *kimdigi* ~ *kimligi* "kim olduğu" denklığında her iki sözcük de isim tamlamasının tamlananı olarak kullanılmış ve her ikisinde de *ol-*yardımcı fiillik anlamı vardır. Ayrıca bu sözcüklerde *kimlik* "nüfus cüzdanı, hüviyet" sözcüğünde olduğu gibi farklı ve yeni bir anlam da söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle +lik ekinin kalıcı isim oluşturma gibi bir yapımlık işleve sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan -dik ve +lik eklerinde, eş değer işlev yani bir sıfat-fiillik işlevi düşünülebilir. *onuñ kimdigi*, *onuñ kimligi* biçimindeki her iki tamlamada da sözcüklerin kullanımı ve işlevi açısından hiçbir fark yoktur.

türkmendigini ~ *türkmenligini* "Türkmen olduğunu"

İndi biz şu yerde "Kitabı Däde Gorkutda" Gorkut Atanıñ türkmendigini (< türkmen+lik+i+n+i) *subut edyän yagdaylarıñ üstünde durup geçyäris*. "Şimdi biz burada 'Kitab-ı Dede Korkut'ta Korkut Ata'nın Türkmen olduğunu kanıtlayan durumlardan bahsedip geçeceğiz." (GTE, s. 107)

Ondan soñ oguzlarıñ türkmendigini (< türkmen+(i)-dik+i+n+i), *türkmenleriñ bolsa oguzdığını avtor gadımı tarıhlara salgılanmak bilen subut edyär*. "Ondan sonra yazar Oğuzların Türkmen olduğunu, Türkmenlerin ise Oğuz olduğunu

⁴ -dlk sıfat-fiil ekinin Türkmen Türkçesinde i- ek fiili aracılığıyla ortaya çıkan farklı kullanımları için bk.: (Öztürk, 2003: 77-85).

eski tarihî kaynaklara dayanarak kanıtlar.” (GTE, s. 95)

Kitabı Däde Gorkutdan alınan şu setirlerde Gorkut Atanıñ türkmenligi (< türkmen+lik+i) *aydıñ görünyär*: “Kitab-ı Dede Korkut'tan alınan şu satırlarda Korkut Ata'nın Türkmen olduğu açıkça görünüyor.” (GTE, s. 107)

Yukarıdaki örneklere göre kurmuş olduğumuz *türkmendigini* ~ *türkmenligini* "Türkmen olduğunu" denklüğinden hareketle *-dik* ve *+lik* eklerinin eş değer işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz. *türkmendigini* ~ *türkmenligini* sözcüklerinde hem bir *ol-* yardımcı fiillik anlamı hem de bir geçmiş zaman işlevi vardır. *türkmendigini* (< türkmen+(i)-dik+i+ni) sözcüğünde *ol-* yardımcı fiillik işlevinin olması normaldir. Ek fiilde böyle bir anlam işlevi vardır. *-dik* genellikle geçmiş zaman bildiren sıfat-fiil eki olarak kullanılır. *türkmenligi* (< türkmen+lik+i) sözcüğünde ise *-lik* ekinin bu işlevi kazanmasında *-dik* eki ile olan biçim benzerliği başlıca etken olarak düşünülebilir. *Gorkut Atanıñ türkmenligi*, *oguzlarıñ türkmendigi*, *Gorkut Atanıñ türkmenligi* sözcük gruplarında tamlanan unsurunda yer alan sözcük ve eklerin işlevsel açıdan hiçbir farkı yoktur. Bu örneklerde yer alan eklerin işlevsel açıdan farklı ekler olarak değerlendirilmesi dil öğretiminde tereddütlü ve açıklanması zor durumlar meydana getirebilir.

kitabıdığı ~ kitabılığı "kitabı olduğu"

“Kitabı Däde Gorkudıñ” bütün mazmunınıñ oguzdan ibaratlığını, oguzıñ bolsa türkmenligini, şu nukday-nazardan hem “Kitabı Däde Gorkudıñ” Türkmen kitabıdığını (< kitap+i+(i)-dik+i+n+i) *açık görkezmek için alyandırs*. “Kitab-ı Dede Korkut'un bütün içeriğinin Oğuz'dan ibaret olduğunu, Oğuz'un ise Türkmen olduğunu, bundan dolayı da 'Kitab-ı Dede Korkut'un Türkmen kitabı olduğunu açıkça göstermek için aldık.” (GTE, s.140)

Munuñ özi Gorkut atanıñ bu kitabınıñ bütünley Türkmen durmuşını görkezyänliginden gelip çıkyandır, onuñ Türkmen kitabılığınıñ (< kitap+i+lık+i+nıñ) *yene bir gezek subutnamasıdır*. “Bunun özü, Korkut Ata'nın bu kitabının tamamen Türkmen yaşamını göstermiş olmasından gelir, bu onun Türkmen kitabı olduğunun yeni bir delilidir.” (GTE, s.146)

Yukarıda geçen örneklerden hareketle kurduğumuz *kitabıdığı* - *kitabılığı* "kitabı olduğu" denklüğünde de aynı işlevsel eş değerlik söz konusudur. Burada *+lık* ekinin tamlanan / iyelik ekinden sonra gelmiş olması yapımlık işlevinin aşındığının göstergesidir. Çünkü tamlanan / iyelik ekinin burada kalıplaşma ve kaynaşmaya uğramaksızın asıl işlevinde kullanıldığı görülmektedir ve böyle bir ekten sonra bir ekin yapımlık işleviyle kullanılması imkânsızdır. Dolayısıyla *+lık* ve *-dik* ekinin geçmiş zaman sıfat-fiillliği açısından eş değer işleve sahip olduğunu ifade edebiliriz.

oguzlığı ~ oguzdığı "oğuz olduğu"

Biz oguzıñ türkmen, türkmeniñ oguzdığını (< oguz+(i)-dık+ı+n+ı) *yöne yere görkezýän däldiris*. “Biz Oğuz'un Türkmen, Türkmen'in Oğuz olduğunu boş yere göstermedik.” (GTE, s.140)

Bu yerde iki zat kaganlarıñ oguzlığına (< oguz+lık+ı+n+a) *şayatlık edýär*. “Burada iki şey kağanların Oğuz olduğuna şahitlik eder.” (GTE, s. 15)

oguzlığı - oguzdığı "oğuz olduğu" denkliğinde de +lık ve -dık eklerinde eş değer bir işlev söz konusudur. Burada her iki sözcük isim tamlamasının tamlanan unsuru olarak kullanılmıştır. İkisinde de sıfat-fiil eki işlevi vardır. Bu kullanımlarda yapımlık işlevden yana bir eş değerlik söz konusu değildir.

barlığı ~ bardığı "var olduğu"

Aşağıdaki örneklerden hareketle *barlığı - bardığı "var olduğu"* biçiminde kurmuş olduğumuz denkliğe göre +lık ve -dık eklerinin sıfat-fiil eki işleviyle kullanıldığını söyleyebiliriz. Çünkü bu kullanımlarda hem bir yardımcı fiillik anlamı hem de buna bağlı olarak fiilimsilik işlevi vardır. Bu kullanımlarda çalışmamıza konu olan eklerin yapımlık işlevi yoktur.

Düşünde üstüne cay yıkılsa -başında azaplı günleriñ barlığıdır (< bar+lık+ı+dır). “Düşünde üstüne evin yıkılması, başında azaplı günlerin olacağını işaretidir.” (THI, s. 134)

Yılan her gün bir gelen yerinde düyrülenip yatsa, şol yerde gızıl bardığınıñ (< bar+(i)-dık+ı+nıñ) *alamatı*.”Yılanın her gün geldiği aynı yerde kıvrılıp yatması, orada altın olduğunun işaretidir.” (THI, s. 138)

Bu yagdayı gören molla munuñ bir hikmetiniñ bardığını (< bar+(i)-dık+ı+n+ı) *añlapdır*. “Bu durumu gören molla, bunun bir hikmetinin olduğunu anlamış.” (THI, s. 189)

Bu yerde bir sıırıñ bardığını (< bar+(i)-dık+ı+n+ı) *doştları aňıpdırlar*. “Dostları, burada bir sırrın olduğunu sezmiş.” (E, s. 432)

Olariñ dünyäde barlığı (< bar+lık+ı) *üçin Selcug beg gözlerini gati arkayın yumandır*. “Selcuk Bey, onlar dünyada var olduğu için gözlerini çok rahat yummuş.” (OY, s. 221)

bolanlığı ~ bolandığı "olmuş olduğu, olduğu"

bolanlığı ve *bolandığı* sözcükleri aşağıdaki örnekte birbirinin eş değeri olarak kullanılmıştır. Burada diğer denklik örneklerinden farklı olarak +lık ve -dık eklerinin -an sıfat-fiil ekinin sonra kullanıldığı görülür. Türkmen Türkçesinde -dık sıfat-fiil ekinin -an sıfat-fiil eki almış sözcüklere ek fiil aracılığıyla eklenerek kullanılması sık karşılaşılan bir durumdur⁵. +lık ekinin ise *bolanlığı* sözcüğünde yapım eki olarak kullanılmadığı açıktır. Çünkü

⁵ Türkmen Türkçesinde bu tarz yapıların oluşumu ve kullanımı hakkında bilgi için bk.: (İlker, 2007: 1107-1110).

burada yeni bir sözcük oluşturma gibi bir işlev yoktur. Ayrıca bu örnekte *+lık*'ın fiilimsi ekinden sonra yapım eki olarak kullanımı imkânsızdır. Burada ekin *-anlık* ve *-andık* biçiminde birleşik bir ek olduğu da düşünülebilir. Böyle bir ihtimal düşünülse bile *+lık* ekinin *-dık* işleviyle birleşik bir ek oluşturduğu açıktır. Çünkü Türkmen Türkçesinde yapımlık işleve sahip *+lık* ekinin böyle birleşik ek oluşturma gibi bir kullanımı söz konusu değildir. Burada *+lık*, biçimsel benzerlikten dolayı *-dık* ekiyle eş değer işleve sahiptir.

*Bu yerde hem Gorkut Atanın Türkmen tiresi kayıdan **bolanlığı** (< bol-an+lık+1), onun Türkmen patışası Inal Yavının veziri **bolandığı** (< bol-an+(i)-dık+1), hem de onun "Däde Gorkut Kitabında" görkezilişi yalı keramatlı **bolandığı** (< bol-an+(i)-dık+1) aydılyar. "Burada hem Korkut Ata'nın Türkmen boyu Kayı'dan olduğu hem onun Türkmen padişahı Inal Yavı'nın veziri olduğu hem de onun 'Dede Korkut Kitabında' gösterildiği gibi kerametli olduğu anlatılır." (GTE, s. 98)*

kakasızdığını "babasız olduğunu" ~ gansızlığını "kansız olduğunu"

Aşağıdaki örneklerde geçen *kakasızdığını*, *gansızlığını* sözcüklerinde *-dık* ve *+lık* eki olumsuzluk eki almış bir isimle birlikte kullanılmıştır. Burada her iki ekte de geçmiş zaman sıfat-fiil eki işlevi olmasına karşılık yapımlık işlev söz konusu değildir.

*Oların **kakasızdığını** (< kakasız+(i)-dık+1+n+1) bildirmedi. "Onların babasız olduğunu hissettirmedi." (OY, s. 314)*

*Ol avuñ **gansızlığını** (< gansız+lık+1+n+1) dileğiniñ kabul bolmanlıgından görüyärdi. "O avın kansız olduğunu dileğinin kabul olmamasından anlamıştı" (OY, s. 319)*

+lığı için ~ -dığı için " -dığı için "

+lık ve *-dık* eklerinin kullanıldığı yapılar *için* edatıyla birlikte edat grubu oluşturmuştur. Bu eklerin kullanıldığı sözcüklerde eklerin yapımlık işlevle kullanımı söz konusu değildir. Her iki ek de geçmiş zaman sıfat-fiil eki işleviyle kullanılmıştır:

*Ondan **gorkyanlığı** (< gork-yan+lık+1) için titremez-de, Garahanlı adını zayalayandığı (< zayala-yan+(i)-dık+1) için titrär. "Ondan korktuğu (korkuyor olduğu) için titremiyor da Garahanlı adını kirlettiği (kirletiyor olduğu) için titriyor. (OY, s. 432)*

*Harunuñ kakası oguzları **mertliği** (< mert+lık+1) için, işini-güycünü öz akılı bilen **edyänliği** (< et-yän+lık+1) için, kişiniñ minnetini **çekmeyänliği** (< çekme-yän+lık+1) için govı görüyärdi. "Harun'un babası, mert oldukları için,*

⁶ *-Dık* ve *+lık* eklerinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde eş değer işlevli kullanımları hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Salan, 2012: 2697-2708).

işini gücünü kendi akılları ile yaptıkları için, kişinin minnetini çekmedikleri için Oğuzları severdi." (OY, s. 435)

Türkmen Türkçesindeki bu işlevsel sürecin tarihî geçmişi Eski Anadolu Türkçesi dönemine kadar götürülebilmekteyiz. Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerde az da olsa -*dlk* ve +*llk* eklerinin birbiriyle eş değer işleve sahip kullanımları vardır⁶. Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan *Süheyl ü Nev-Bahâr*'dan aldığımız aşağıdaki örnekler bu düşüncenin somut örnekleridir:

***ƙandalıƙım ~ ƙandadıƙım* “nerede olduƙunu”**

Çü ƙız *ƙandalıƙım* (<ƙanda+lık+ı+n) bayıƙ bilevüz

Yaraƕuñuz aña lâyıƙ ƙılavuz (SN, s. 515)

Ve ger *ƙandadıƙımı* (<ƙanda+(i)-duk+ı+n+ı) işideven

Gülem oynayam dişim işıdavan (SN, s. 456)

Yukarıdaki beyitlerde *ƙandalıƙım* (SN, s. 515) ~ *ƙandadıƙımı* (SN, s. 456) “nerede olduƙunu” biçiminde isim tamlamasının tamlananı olan her iki ifadeye +*lık* ve -*duk* ekleri eş değer işlevde kullanılmıştır.

+*llk* ekinin sıfat-fiil eki işlevine sahip kullanımları Eski Anadolu Türkçesine oranla Türkmen Türkçesinde daha sık karşımıza çıkar. Ek fiilin Türkmen Türkçesinde tamamen düşmüş olması bu durumun başlıca nedeni olarak düşünülebilir. Çünkü Eski Anadolu Türkçesi döneminde ek fiilin tamamen düşmemiş olması biçimsel açıdan farklılık meydana getirmiştir. Bu da +*llk* ve -*dlk* eklerine ait eş değer işlevsel kullanımların artmasını engellemiştir. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesi döneminde bu eklerle ait eş değer kullanımlar genellikle ek fiilin düştüğü örneklerde görülür. Türkmen Türkçesinde ek fiilin tamamen düşmüş olması bu farkı da ortadan kaldırarak sadece eklerin başındaki *d* ve *l* harflerinin farklı olduğu bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu harflerin ağızdan çıkış noktaları ve söyleyiş açısından birbirine yakın harfler olması da +*llk* ekinin böyle bir işlev kazanmasını bize açıklar. Dolayısıyla Türkmen Türkçesinde +*llk* ve -*dlk* eklerinin sıfat-fiil eki işleviyle birbirinin eş değeri olarak kullanılmasının başlıca nedeni eklerdeki biçim ve görev benzerliği şeklinde ifade edilebilir.

Sıfat-fiil eki işleviyle kullanıldığı örneklerde +*llk*, *d > l* değişimiyle oluşmuş -*dlk* ekinin farklı bir biçimi olarak da düşünülebilir. Ancak bu düşüncenin doğru olabilmesi için +*llk* ekinin -*dlk*'ın kullanıldığı bütün fiil kök ve gövdeleriyle birlikte de kullanılabilmesi gerekirdi. Türkmen Türkçesinde +*llk* ekinin böyle bir kullanımı olmadığından bu ihtimal düşünülemez.

Türkiye Türkçesinde⁷ bugün bu eş değer işlevsel özelliğin korunmadığı görülür. Bunun başlıca sebebi olarak -*dlk* sıfat-fiil ekinin ek fiil aracılığıyla isim veya isim soylu sözcüklere eklendiği kullanımların olmaması

⁷ Türkiye Türkçesinde +*llk* ekinin yapımlık işlevleri için bk.: (Banguoğlu, 2000: 193-196; Ergin, 1998: 155-156; Hatiboğlu, 1981: 102-105; Korkmaz, 2003: 55-58).

düşünülebilir. -*Dik* sıfat-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde bugün sadece *ne* sözcüğü ile kalıplamış kullanımı vardır:

... ***ne idüğü*** belirsiz bir vazoyu yerinde bırakmıştı. (AK, s. 34)

Sonuç ve Öneri

Sonuç olarak Türkmen Türkçesinde *+Ilk*, *filimsilik* ve *-çoğunlukla-yapımlık* olmak üzere birbirinden oldukça farklı işlevlerde kullanılabilen bir ektir. Türkçede isim yapım eki olarak kullanılan *+Ilk* ekinin fiillerle kullanılan bir ekle eş değer işleve sahip olabilmesi ekin oldukça farklı bir ek olduğunu gösterir. Yapılacak olan incelemelerde *+Ilk*, işlevsel özellikleri de göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Özellikle *filimsilik* işlevi kazanmış örneklerin yapımlık örnekler olarak değerlendirilmesi dil araştırmalarında ve öğretiminde sıkıntı ve tereddüt meydana getirebilir. Ayrıca ekin farklı işlevsel özelliklerinin gözden kaçmasına da yol açabilir. Bu bakımdan biçimsel özellikler işlevsel özelliklerle desteklenerek ortaya konmalıdır.

Kaynaklar

- Aşırov, N. vd. (1993). *Türkmen Edebiyatı – 7-nci Klas için Okuv Kitabı*. Aşgabat: Turan-1 Neşriyatı. **(TE-7)**
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: TDK Yay.
- Beşen Delice, T. (2007). Türkmen Türkçesinde +IIK Ekinin İşlevleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1), 149-162.
- Biray, H. (1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*. Ankara: TDK Yay.
- Çarıyev, O. (2004). *Türkmen Şorta Sözleri*. Aşgabat: Miras. **(TSS)**
- Dilçin, C. (1991). *Mes'ud Bin Ahmed: Süheyl ü Nev-Bahâr (İnceleme - Metin - Sözlük)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay. **(SN)**
- Özkan, İ. (1999). *Ependi Şorta Sözlere, Yomaklar*. Ankara: T.C. Başbakanlık TİKA Yay. **(E)**
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Ergin, M. (1998). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yay.
- Govşudov, A. (1989). *Perman*. Aşgabat: «Türkmenistan» Neşriyatı. **(P)**
- Govşudov, A. (2007). *Dordepel, Aşgabat: Türkmen Devlet Neşriyatı Gulluğu*. **(D)**
- Hamzayev, M. Y. (1962). *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*. Aşgabat: Türkmenistan İlimler Akademiyası.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yay.
- Ilyasova, G. (2005). *Türkmen Halk İrim-Inançları*. Aşgabat: Miras. **(THI)**
- İlker, A. (2007). Türkmen Türkçesinde Sıfat-Fiilli Bir Yapının Oluşumu Üzerine. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı (9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir) -Bildiriler- Kitabı 3*, Ankara: Lazer Ofset Matbaa Tesisleri, 1107-1110.
- Kara, M. (2000). *Türkmence (Giriş - Gramer - Metinler - Sözlük)*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yay.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- Nalbant, M. V. (2002). -DUK Eki Ve Divânü Lûgati't Türk'te -DUK Ekli Görülen Geçmiş Zaman Çekimi. *Türkoloji Dergisi*, Ankara, 15 (1), 193-203.
- Nalbant, M. V. (2008). *Djvânü Luğâti't-Türk Grameri I-İsim-*. İstanbul: Bilgeoğuz Yay.
- Nurmämmet, A. (1999). *Oguz Yürdu –tarıhı roman-*, Ankara: Yüpek Yolu Gaznası Neşirleri. **(OY)**
- Öztürk, R. (2003). Eski Osmanlıcada ve Türkmencede "idük" Yapısı. *İlmi Araştırmalar*, İstanbul, 16, 77-85.
- Recebov, P. (1991). *Gadım Turkmen Edebiyatı (VIII - XII Asurlar)*. Aşgabat: İlim. **(GTE)**
- Salan, E. (2012). Eski Anadolu Türkçesinde -dUK ve +IIK Eklerinin İşlevsel Denkliği. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (4), 2697-2708.
- Söyegov, M., Borcakov, A., Sarihanov, M., Hocayev, B. ve Arnazarov, S. (1999). *Türkmen Diliniñ Grammatikası -Morfolojiya-*. Aşgabat: "Ruh". **(TDG)**
- Tanpınar, A. H. (2009). *Aydaki Kadın*. (hzl.: Güler Güven), İstanbul: Dergâh Yay. **(AK)**
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan E., Ölmez Z. ve Eker S. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yay.
- Tekin, T. (2012). Eski Türkçedeki {-dOk} İsim-Fiil Eki Üzerine. (çev.: Ümit Özgür Demirci), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 47, 371-377.

Uygarlıklarda Kutsal Geyik Motifi ve Geyik Motifine Bağlı Yer Adları

Geliş Tarihi:22.07.2014
Kabul Tarihi:27.03.2015

Mevlüt KAYA*

Öz

Geyik, eski çağlardan bugüne yeryüzünde birçok kıtada ve birçok ülkede kutsallık yüklenmiş bir unsurdur. Bu kutsallıkla temellendirilmiş olan geyik, geleneksel saygınlığı bağlamında çoğu ülkede avı yasaklı hayvanlar arasındadır. Asya'dan Avrupa'ya geyikle ilgili birçok yer adlarının da eski tarihlerden itibaren var olduğu gerçeği gösteriyor ki; geyik evrensel bir kültürel unsur boyutuna ulaşmış, kütleleşmiştir. Geyikle ilgili sayısız efsaneler bulunmakla birlikte; bunlar değişik uygarlıklarda bazen farklı olmakla birlikte, genelde benzer niteliktedir. Bu çalışma, geyik kültürünün ne denli eski, köklü bir geleneksel unsur olduğunu ve bugün birçok toplumdaki yeri ve önemiyle bunlar arasındaki tarihsel bağı incelemek amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geyik, Boynuz, Avrupa, Hint, Asya, Anadolu, Kutsallık.

The Deer Cult In Civilizations And Its Roots

Abstract

Deer has been considered sacred in numerous countries and on several continents from ancient times to the present. With regard to conventional respectability, deer hunting is banned in many countries. The presence of many place names related to deer from Asia to Europe since ancient times presents that deer has been a universally cultural element and has become cult. Additionally, there are numerous legends about the deer. Despite some differences in different civilizations, they have generally similar qualities. This study was conducted to research how the cult of deer is a long-established traditional element, its importance and place in many societies, and the historical connection between them.

Key Words: Deer, Horn, Europe, India, Asia, Anatolia, Holy.

* Tarih Araştırmacısı, tarihmeltemi@hotmail.com.

Giriş

Güncel bilgilere göre, bugün dünyada elli tür geyik bulunmaktadır. Geçmişte olduğu gibi bugün de çeşitli kıtalarda yaşam süren geyikler, yaklaşık beş milyon yıl öncesinde Amerika kıtasında, Sibirya ormanlarında ve Asya'da ilkel türleriyle yaşamaktaydılar. Dünyanın en büyük geyiği “sığın” denilen geyik türü olmakla birlikte, en küçük geyiği ise “pudu” geyiğidir. Sığınlar, Kuzey Avrasya ve Kuzey Amerika'da yaşamaktayken, pudular Güney Amerika'da yaşarlar. Bugün su geyiklerinin yaşadığı yerler ise, Çin ve Kore'dir.

Geyik eski çağlarda, Anadolu'da ilk kez teşkilatlı biçimde Hititlerin kurdukları devletin gerek öz uygarlığı gerekse kendine yarı veya tam bağlı çeşitli topluluklar üzerinde kültürel açıdan önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Geyiğin yeryüzünde ilk kez hangi uygarlık veya topluluk tarafından bir kült unsuru olarak kullanıldığı konusunda kesin bir delil yok iken, ilk kez Hititlerde önemli ve yaygın bir kült olarak kullanılması ve Geyik Tanrısı Haruva'nın Hititlerin manevi kültüründe yer almış olması, kapsamlı biçimde Hititlerde geyik imgesinin kullanıldığını akla getirmektedir. Bunun yanı sıra, Hint-Avrupa dil grubu mensubu olan Hitit dilinden kalma ve boynuz/geyik ile ilgili sözcüklerin bugün özellikle Avrupa olmak üzere birçok coğrafyada kullanılıyor olması da geyik kültürünün en etkin biçimde ilk kez Hititlerce kullanıldığına bir delildir.

Geyik kültürünün bir yansıması olarak, eski çağlardan günümüze inaniş, kutsama, saygınlık yükleme olgularından doğmuş olan ve modern çağda yaşamaya devam eden uygulamalar, çalışmamızın içeriğini teşkil etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, efsaneleri, yaygın anlatılar kaynaklarından da önemli bilgiler nakledeceğiz. Böylelikle geyik kültürünün uluslararası yeri ve önemine açıklık getirme yolunda önemli bir adım atılmış olunacaktır.

Geyik ile ilgili anlatılar çağlar boyu sürerliğini korurken, geyikler bu süreçte kutsallaştırılmış, bir o kadar gizemli hale gelmiştir. Buradaki kutsallık ve gizemi karşılaştırmalı biçimde işleyerek açıklığa kavuşturması bakımından sosyal antropolojinin bu çalışmada büyük katkıları olacaktır.

Geyik kültü incelenirken ilgili yazılı ve sözlü kaynakların derlenmesinden müteşekkil bir havuz oluşturulmuş olup, çalışmanın sınırları kapsamlı bir biçimde çizilmiş, buna göre üzerinde durulması gereken konular belirlenmiştir: Kutsal geyik motifi ve kültü, Hititlerde geyik motifi ve geyik tanrısı, Hititçe geyik, geyik boynuzu, Hititlerin etkilediği yahut kültürel mirasını devrettiği batı toplumunda geyiklerin yeri, doğu toplumlarında geyik kültü, Asya, Anadolu ve geyik kültü, Batı medeniyetinde kutsal geyik, inaniş ve uygulamalarda geyik, geyik efsaneleri ve tüm bu hususlara binaen Doğu'da ve Batı'da “geyik” ile ilgili yer adları.

Geyik Adının Menşei

Geyik, eskiden günümüze varlığı bilinen ancak başta türlerinin farklılığı olmak üzere çeşitli doğal nedenlerle uygarlık, topluluk ve bölgelerde çeşitli adlarla anılmış; ancak kültürel açıdan, kutsiyeti her zaman benzer niteliklerle yaşatılmıştır. Geyik, maral, elik, elikkeçi, karaca, ceylan gibi türler âdeta kültürlerde ortak bir çatı altında “kutsal geyik” olarak varlığını sürdürmüştür.

Türkçenin, güncelliğini koruyan en eski sözcüklerinden biri olan “geyik”, eski dönemlerde “keyik/kiyik” biçiminde kullanılmaktaydı(Naskali-Demir, 2013, çeş. sayf.). Geyik sözcüğünün etimolojik kökenlerini kısaca inceleyerek konuya açıklık getirmek gerekir: Bugün Türkçede geyik ve geyikle ilgili sözlük bilgileri şöyledir(BTS, 2007, s. 1366-1367):

Geyik: 1.Geyikgillerden, erkeklerinin başında uzun ve çatalı boynuzları olan memeli hayvan (Cervus elaphus). 2.Karısının veya bir kadın yakınının ihanetine uğramış erkek.

Geyik böceği: Geyik boynuzunu andıran sağlam çeneleriyle, orman ve tarım ağaçlarını kemirerek beslenen, 20 ile 60 mm. Boyunda kın kanatlı böcek (Lucanus cervus).

Geyik böcekleri: Geyik böceği ve benzerlerini içine alan kın kanatlılar familyası.

Geyik diken: Bir tür diken, akdiken.

Geyik etine girmek: Erginlik çağına ermek(genç kız için).

Geyik muhabbeti: Boş konuşma.

Geyik otu: Sedef otugillerden, bahçelerde süs olarak yetiştirilen ıtırli bir bitki (Dictamnus fraxinella).

Geyikdili: Eğrelti otugillerden, Kuzey ve Batı Anadolu'nun kıyı kesimlerinde yetişen, yaprakları uzunca dil biçiminde çok yıllık otsu bir bitki (Scolopendrium officinale).

Geyikgiller: Geviş getirenlerden geyik, alageyik, karaca gibi hayvanları içine alan bir familya.

Geyikler kırkımında: Hiçbir zaman olmayacak işler için söylenir.

Yunancada geyik: 1.Antholops(áo) (Kiraz, 2006, s.27). 2. Ελάφι (Eláfi): Geyik (<https://translate.google.com/#auto/tr/%CE%B5%CE%BB%CE%AC%CF%86%CE%B9>). Ayrıca bazı araştırmalara göre eski Yunancada bulunan ve Yunan soyunu kasteden “elen” sözcüğünün de geyik anlamında olduğu belirtilmektedir. Aynı kökene bağlı olarak; Rusça елень, олень (geyik), еленица (ceylan), Almanca elen, Fransızca elan (ren geyiği)” sözcüklerinin de geyik ile ilgisini dikkate almak gerekir(Sahakyan, 2011, çeş. sayf.).

Felemenkçe: Hert(<https://translate.google.com/#auto/nl/geyik>). (Hitit kültüründeki geyik tanrısı Haruva'nın kökeni olarak düşünülen “horn”

sözcüğünün Avrupa kıtasındaki olası etkisinin bir ürünüdür.) Aynı savunuya binaen Fince geyik; “hirvi” şeklindedir (<https://translate.google.com/#auto/fi/geyik>).

Galiçyada geyik: Corzo (<https://translate.google.com/#gl/tr/corzo>).

Latince geyik/geyik boynuzu: Cerviks (Kiraz, 2006, s. 81).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde geyik: Yırtıcı olmayan dört ayaklı hayvan.

Geyik ata varmak: Geyik vurmaya gitmek (YTS, 1983, s. 93).

Hitit kültüründe geyik: Haruva; Hititlerin geyikler tanrısı (Eyüboğlu, 1990, s. 295).

Geyik sözcüğü bugün batı dillerinde “horn, corn” şeklinde kullanılan “boynuz” sözcüğüyle köken itibarıyla ilişkilidir. Batı ve doğu toplumlarını kültürel alanda derinden etkilemiş olan Hititlerin geyikle ilgili kullandıkları Haruva sözcüğü ile “horn” arasındaki köken ilişkisi, esasen boynuzu/boynuzlu hayvanı kasteden bir söylemden ibarettir (Bkz. Kaya, 2014, çeş. sayf.). Haruva ve geyik kültü ile ilgili, İ. Z. Eyüboğlu'nun (Eyüboğlu, 1990, s. 319) şu tespitleri çok önemlidir:

“Eski Anadolu dinlerinde, kralların tanrılara karşı gösterdiği saygı törenlerindeki tutumları bize o çağların inançları üstüne birtakım aydınlatıcı bilgiler vermektedir... Yine Malatya'da bulunan bir kabartmada kral Sulumeli'nin geyikler tanrısı Haruva önündeki saygı duruşu, kutlu içkiyi bir adak olarak sunuşu, gene çocuk masallarında işlenen geyik konularıyla sıkı bir yakınlık göstermektedir...”

Haruva=Haruva, Hititlerin “boynuzlu hayvan” anlamında kullandığı ve bu kullanımda geyiği ve türevlerini kastettiği bir sözcüktür. Hitit tanrısı Haruva, “horn=boynuz” kökeniyle ilişkilidir. Yukarıda izah edildiği üzere, tüm batıyı etkisi altına almış olan Hitit kültürü ve dili; geyik-geyik boynuzu üzerinde kültürel olarak bugünkü yansımaları bakımından oldukça dikkat çekicidir. Geyik inancının eski Anadolu dinleriyle, özellikle Hititlerle ilişkisi, sonraları özellikle tasavvuf alanında kendini göstermiştir (Eyüboğlu, 1990, s. 128). Eski çağlardan itibaren, diğer dünya uygarlıkları üzerinde Anadolu menşeli bir “geyik kültü tesiri” var olagelmiştir.

Eski Uygarlıklarda Geyik ve Geyik Boynuzu Motifi

Geyik, yeryüzünde bilinen eski çağlardan beri yaygın olarak kullanılan bir kült haline gelmiştir. Birbirinden farklı kültürler ve uygarlıklarda kutsal sayılan geyik, Türk kültüründe aynı şekilde önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa dişi geyik, birçok uygarlıklardaki saygın yerini bugün hâlâ korumaktadır. Geyik kültü, Orta Asya'dan Anadolu kırsallarına uzanan tarihi sürecin sonucunda, bugün yer adlarıyla birlikte çeşitli efsanelerde canlı bir kültür mirası olarak sürerliliğini korumaktadır.

Yeryüzünde eski çağlardan bugüne geyik kültürünün yoğunluğuna dikkat çekmek adına, geyik kültürünün uygarlıklardaki yeri ve önemine dair kısa bir derlemeyi burada aktarmak doğru olacaktır:

Sümer kahramanı Gılgamış'ın öldürdüğü korkunç yaratıklardan birinin adı Huvava'dır(Çığ, 1998, s.149). Bu adın, Hitit geyik tanrısına sözcük yapısı bakımından benzer olması dikkat çekicidir. Ancak, Hitit dilinin Sümerceden önemli ölçüde etkilendiği düşünüldüğünde bunun doğal bir sonuç olduğu görülür.

Hititlerin geyiklere karşı duydukları saygının temelinde, eski “doğacı” dinlerin izlerinin aranması gerekmektedir. Çünkü Hititlerde geyiğin kutsal sayılması, daha eski uygarlıklardan yaptıkları bir kültür alımıdır. Bugün Avrupa'nın çeşitli yerlerinde; bilhassa Almanya'da bir Hitit etkisi olarak görülen geyiklere duyulan özel saygı, geyikler için av yasağını doğurmuştur. Ayrıca İ.Z. Eyüboğlu'nun tespiti olarak; bugün Almanya'da saygı duyulan geyik, Hititlerdeki tanrı Runda'nın geyiğidir(Eyüboğlu, 1990, s.126-127). Hititlerin geyik kültürü etkisi tüm Avrupa'yı ve Asya'nın büyük bölümünü sarmışken, Anadolu'da birçok tarikatın da yüceltici esin kaynağı olmuştur. Anadolu'da Hitit etkisinden en çok beslenmiş olan oluşum Bektaşî tarikatıdır (Eyüboğlu, 1990, s. 130).

Grek kültüründe yay-ok ve elli köpekle ilişkilendirilen Akteon'un mağarada geyiğe dönüştüğüne dair bir inanış vardır. Hititlerde ve eski birçok Anadolu uygarlıklarında “geyik” unsuruna yoğun bir biçimde rastlanmaktadır. Örneğin, Hititlere ait bir kabartmada, başlığında boynuz bulunan ve elinde atmaca olan bir yönetici-tanrı, geyiğin üzerindedir. F. Kınal bu durumla ilgili, “tanrıları mukaddes hayvanları üzerine binmiş olarak tasvir etme geleneği Mezopotamya menşelidir...” şeklinde görüş bildirmiştir(Kınal, 1998,s.214). Kınal'ın bu tespiti, Hitit manevi yaşamındaki olası Sümer etkisini düşündürmektedir. Bütün bu veriler, geyik kültürünün herhangi bir uygarlığa veya topluluğa atfedilmeyeceğini, evrensel bir boyutu olduğunu göstermektedir.

Ayakkabı ve türevi giyimlerde kullanılan çekekler, eski zamanlarda boynuzdan yapıldığı için eski Yunanca “keras”, yeni Yunanca “kerato”; (boynuz) sözcüğünden türeyerek “kerata” olarak adlandırılmıştır. Kerata sözcüğü ise bugün hakaret olarak kullanılmakta olup, anlam aşınmasına uğramıştır; aslında 'boynuzlu' anlamına gelmektedir (www.kulturel bellek.com): *Κέρτατα*:Boynuzlu.

Tunç çağında Moğolistan halklarının kabilelerine özgü dini bir merkezi vardı. Bu merkezin bazı zamanlarda geyik taşlarıyla belirginleştirilmiş olduğu görülmüştür. Burada gerçekleştirilen dini ayinlerin güneş, gök ve bereketle ilgili olduğu bilinmektedir.

Karasuk kültüründeki yarı insan-yarı hayvan biçimindeki figürlerin çoğunun üzerinde geyik boynuzu bulunan boğa ve yılanlar bulunduğu görülmektedir. Karasuk kültüründeki geyik kabartmalı mezar taşlarının, Türk kültüründeki yansımaları bugün araştırmalarla sabittir (Bahar, 2013, s. 273).

Bilinen en eski çağlarda, ilkel insanların geyik postuna bürünerek geyik avladıkları ilgili araştırmalarla nakledilmektedir. Sibiryaya-Altay halklarında geyik, ruhla ilişkilendirilmektedir. Geyik tasvirleri, ayrıca İskit-Sibiryaya sanatının önemli bir sembolüdür (Martinov, 2013,s. 9 vd.). Ayrıca, Altay kültürleri ile eski tarihlerden beri sıkı kültürel ilişkileri olduğu bilinen Kore toplumunda geyiklerin kutsal kabul edildiği görülmektedir (Kim, 2004, s. 171-172).

E.Esin, geyik ve yaban keçisi motiflerinin, M.Ö. 1000. yılda Sibiryaya da dahil olmak üzere Avrasya'da yaşamış tüm göçebe toplulukların ongunu olduğunu bildirmektedir(Demir, 2010,s. 7).

Asya'da Geyik Motifine Bir Bakış

M.Ö. III. yüzyıl ile M.S. II. yüzyıllar arasında Çin seddinden Batı Türkistan'a kadar uzanan yerlerde hüküm sürmüş olan ve kendilerine has sanatları olduğu bilinen Türk kavmi Hiong-nulara ait, üzerinde geyik ve kaplan biçimindeki hayvan figürleri olan levhalar bulunmaktadır (Sümer, 1961-1963, s. 213).

Geyikle ilgili Orta Asya Türk halkları arasında yaygın inanışlardan biri şudur: Türklerde zamanı belirleyen iki adet çark vardır. İnanişaya göre bunlardan birini ejder¹, diğerini ise geyik döndürmektedir. Ayrıca geyik Altay Türklerinde, Maya kültüründe ve Pueblo Kızılderililerinde reenkarnasyonu simgelemektedir. Şaman başlığında üçlü geyik boynuzu bulunmaktadır. Budist kültüründe ise “bodhisattva” halini simgeleyen “altın geyik” bulunur. Geyik kabartmalı “*güneş diskli*” biçimli, resimli çizimler bulunan kayrak mezar taşı geleneğinin, Hunların kültürel gelişiminde önemli olduğu bilinmektedir. Ayrıca, Hunların kökeninin geyiğe dayandığına dair efsanelerin varlığına, ilgili arkeolojik kazılarda elde edilen geyik figürlü buluntuların açıklık getirdiği görülmektedir (Aytaş, 1999, s. 34). Ortalama beş bin yıl öncesinde, Altaylar ve Kafkasya'da görülen geyik ve yaban keçisi resimlerinin benzerlerine Burdur, Kars ve Erzurum yöresinde de rastlanılmaktadır. Bu durumun, Orta Asya ile Anadolu'nun çağlar boyunca sıkı bir kültür ilişkisi içinde bulunduğuna dair bir kanıt niteliğindedir (Bahar, 2013, s. 273,275,276-278,290-291).

Geyik, bazı Hun efsanelerinde yol gösterici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Hz. Hamza ile Hz. Nuh kıssalarında ve benzer

¹ Eski tarihlerden bugüne Türklerde ejderha, korkunç ve hayali bir yaratık olarak bilinmektedir. Giresun yöresinde buna “ejdehar” denir. Çocuklar, kötü bir şey yapmamaları istendiğinde “bunu yaparsan ejdehar seni yer” denilerek korkutulur.

menakıpnamelerde geyiğin doğaüstü yeteneklerine dair anlatılar bulunmaktadır. Benzer şekilde, çağlar sonra teşekkül eden Geyikli Baba efsanesinde evliyaların geyik kılığına girdikleri anlatılmaktadır. Pir Sultan Abdal'ın da geyiklerle evliyalar arasındaki doğaüstü ilişkiyi dile getirdiği deyişler nakletmiştir (Karadavut, vd., 2007, s.104, 105, 107, 110).

Türlere ait “Gök Geyik Pura” efsanesi geyik kültürünün Türk toplumlarındaki yerini gösteren önemli bir anlatıdır. İnanişaya göre Türlere Ergenekon'a girişte, Hunlara batıya göçleri sürecinde dişi bir geyik yol göstermiştir. Orta Asya sanatında yarı insan-yarı geyik halinde gösterilmiş tasvirler bulunmaktadır (<http://www.semazen.net>). Oğuz Kağan, sürülerine zarar veren gergedanlara karşı verdiği mücadelede; geyikleri avlayarak gergedanların önüne atıyor, böylelikle onları tuzağaya düşürerek avlıyordu (Mandaloğlu, 2013, s. 386).

Göktürkler döneminde ve daha öncesinde, yeryüzünde nadir bulunan “ak geyik”; Türk mitolojisinde önemli bir yer tutmuştur. İnanişaya göre, akarsu ya da göl kıyılarındaki mağaralarda yaşayan ak geyik güzel bir kız kılığına bürünerek Türk hakaniyla sevişiyordu (Ögel, 2006, s. 550; Ögel, 1991, s. 391).

Göktürlere ait efsanelerde, Göktürklerin anasının dişi bir geyik olduğuna dair inaniş yer almaktadır. Ancak, Göktürk kitabelerine göre; Göktürklerin en çok avladıkları hayvanların başında geyiğin geldiği bilinmektedir. Bu çelişkiyi, tabu olan hayvanın bazı kabilelerde yenebilir olması ile ilgili inanmalar ile izah edebiliriz. Ayrıca, Kültigin kitabesinin doğu yüzünde “elik keçi” damgasının yer aldığı araştırmacılarca saptanmıştır (Demir, 2010, s. 8). Bunun dışında, Türk dünyasında Türklerin elik keçi motiflerini kullandıkları bilinen başlıca yerler şunlardır: Moğolistan, Sibirya, Kazakistan, Altaylar, Çin, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan (Halilov, 2014, s.16). Moğol efsanesine göre Börteçine ile Beyaz Geyik Tengis'i geçip, Onon vadisine yerleşerek Moğolların ilk atalarını temsil etmişlerdir. Burada onların neslinden 12 kuşak türediğine inanılmaktadır (Şahin, 2014, s. 636).

Geyik kültüne Dede Korkut hikâyelerinde de tesadüf edilir. Dede Korkut hikâyelerinde geçen “geyiklerin avlanması”, ekonomik gereksinimlerden ziyade spor amaçlıdır. Yabancı hayvanların tanrılar topluluğuna, evcil hayvanlarınsa insanlar topluluğuna ait olduğu varsayılmaktaydı (Karadavut, vd., 2007, s.104).

Vikingler gibi birçok toplum miğferlerine boynuz takıyordu. Bu boynuzlar, genellikle geyik ve boğalara aitti. Bununla birlikte içme kabı, haberleşme borusu(korna) olarak, boynuzun kullanımı uzun süre devam etmiştir. Bu boynuzların, Büyük İskender ve sözcük anlamı “iki boynuzlu” olan Zülkarneyn efsanelerindeki gibi; dünya egemenliğini, gücü ve iktidarı

simgelediği anlaşılmaktadır.

Tuva bilmecelerinde geyik türleriyle ilgili birçok ögeye rastlanır. Coğrafi ve ekonomik şartlardan kaynaklanan hayvancılığın ana meşgale olması, Tuva bölgesinde geyik türlerinin de iyi bilinmesi sonucunu doğurmuştur. Buna bağlı olarak, geyikler çeşitli özellikleriyle Tuva bilmecelerine konu olmuştur (Arçın, 2013, s. 231).

Eskiden Munzur gölü ve gözelerinde kutlanan Nevruz bayramlarında, Şah İsmail'e birçok hayvanla beraber, bir de “kırk çatal boynuzlu geyik” ikram edildiği (Onarlı, 2003, s.17 vd.) bilgisine ulaşılmıştır. Bazı geyik türlerinin boynuzları Alacahöyük güneş kurslarında olduğu gibi çift yay ve hilali andırır. Türk-Moğol tradisyonlarında dişi geyik “*yer ve gök birleşmesinde dişi olan yer*”i temsil etmektedir.

Çin-Hint kültürel geleneklerinden Hititlerin “geyikli güneş kursları”na dek yaygınlık gösteren geyik kültürü, Alevi ve Bektaşî toplumunda “saflığın”, doğruluğun, dürüstlük ve temizliğin sembolüdür. Geyiklerle ilgili farklı toplumlarda çeşitli inanışlar ve destanlar vardır. Karaçay edebiyatında, Alman edebiyatında ve Türk edebiyatında (örn. Ziya Gökalp; Alageyik destanı ve analizi hakkında ayrıca bkz. Zavotçu, 2012, s. 602-609) bu kültür ürünlerine pek sık rastlanır. 19. Yüzyılın ikinci yarısına doğru İngiliz dilindeki “stagparty” (erkek geyik partisi) deyimini bekar erkeklerin kendi aralarında yaptığı eğlenceyi ifade etmektedir. 20. Yüzyılın ilk çeyreğine doğru ise bu deyim, çıplak fotoğraf etrafında toplanan erkekleri ifade etmek için kullanılmıştır (www.kulturelbellek.com/geyik-boynuzu/).

Şaman davullarının çemberleri genellikle geyik veya at derisindedir. Ayrıca Şamanların ayinlerinde kullandıkları elbiselerin tamamlayıcı unsuru geyik başlığıdır. Türkistan'da, Kerkük'te, Erbil'de ve Anadolu'da birçok türbede geyik kemiklerinin bulunduğu bilinmektedir (Kalafat, 2006, s. 1-10). Türkler topluluklarında kurttan sonra, kült olarak en yaygın hayvanın geyik olduğu görülmektedir.

Divan-ı Lügati't-Türk'te geyik/ceylan “ıwık” şeklinde geçmektedir (DLT, 2005, s. 283). Bozkır göçebelerinin efsane ve hikayelerine göre geyik, “*ölmekle yok olmaz*”. Karadeniz'de yaşamış olan İskitlerin torunları olduğu varsayılan Kafkasya'daki Gürcistan halklarından Osetlerin de geyiğe dayalı söylenceleri vardır. Bununla birlikte, geyik kültürünün İslam öncesinde yaşanmış olup, Türklerin İslam dinine geçişinden itibaren İslami bir öge haline dönüştürüldüğü bildirilmektedir (Mandaloğlu, 2013, s. 384-385, 388-389).

Kırgızların atalarının “Boynuzlu Maral Ana” olduğuna dair bir inanışın yaşadığı bilinmektedir. Cengiz Aytmatov, “Beyaz Gemi” adlı eserinde “Boynuzlu Maral Ana” hikayesine sıkça yer vermiştir (Aytmatov, 1995, çeş.

syf.). Kırgızlara ait bu sözlü kültür unsuru, Giresun'da yaşatılmakta olan “Ana Geyik” efsanesi ile benzer niteliktedir. Giresun'da anlatılan efsaneye göre; annesi tarafından bir ağacın kovuğuna bırakılan bebeği, dişi bir geyik sahiplenerek bebeğe annelik etmiştir. Bu çocuk büyümüş, soyu devam etmiştir. Soyunun devamı olan sülaleye dair “ana geyik” inanışlarının hala izine rastlanmaktadır (Karadavut, vd., 2007,s. 104). Anadolu kırsalının çeşitli kısımlarında buna benzer efsane ve inanışlar bulunmakla birlikte, araştırılıp gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Y. Kalafat'ın araştırmalarından edindiğimiz bilgilere göre ise (Kalafat, 2000,s. 1-34); Azerbaycan'da “gizlice bebek emziren ve sırrı açığa çıkınca da sırta kadem basan geyik efsaneleri”ne rastlanmaktadır. “Sırta kadem basan”, iyilik yaptığı esnada aniden kaybolan geyiğe dair anlatılara, Giresun kırsalında da rastlanmaktadır.

Anadolu'da Geyik Motifi

Anadolu'da yaygın olan “Alageyik” efsanesinin referans gösterildiği geyik avının uğursuzluğu (Büyükokutan, 2008, s.11-12) inanışıyla ilgili halk arasında yaygın bir söz vardır: “*Geyik avına bir kere giden bir daha tövbe eder*”. Toroslar'da ve buradaki Tahtacılar'da ise getireceği düşünüldüğü uğursuzlukla birlikte, geyik avının günah olduğuna inanılmaktadır. Toroslar'da geyiğin kutsallığı türkülere de yansımıştır: “*Ben de gittim bir geyiğin avına aman aman/Geyik aldı gitti beni kendi dağına aman aman...*” (Uçar, 2014, s. 133).

Geyik avının uğursuzluk getireceğine dair, geyik kılığına girmiş bir velinin sözlerine Şah İsmail nefeslerinde rastlanmaktadır (Karadavut, vd., 2007,s.105). Şekil değiştirme olayı, doğaüstü bir güç (tanrı, cadı, sihirbaz, evliya vb.) tarafından, içinde bulunulan iyi veya kötü hale göre; ceza yahut mükafat olarak da gerçekleşmektedir. “Şekil değiştirme” inanışını anlatmak için Türk efsanelerinde “*donuna girmek*” deyiminin kullanıldığına pek sık rastlanır. Geyik donuna girmek ise, “geyik olmak” anlamına gelmektedir (Say, 2010,s.181). Babâî kollarından birini temsil eden Şeyh Şucâeddîn'in, Velâyetnâme'de eski bir şaman gibi hareket ettiği, bu geleneği yaşattığı bildirilmiştir. Velâyetnâme'ye göre şeyh, bazen geyik olup insanlara doğru yolu gösteriyorken bazense başka kılıklarda görülüyordu. Bu konuyla ilgili anlatılarda işlenen en önemli olgu; geyik kılığına girmiş velilerin yol gösterici olmalarıdır. Geyikler, kendilerini avlamak ve kendilerine zarar vermek isteyenleri dahi “*mistik yola götüren bir kılavuz*” olurlar(Say, 2010,s.40).

Geyikle ilgili başka bir kültürel imge ise tarikat ve şeyhlerle ilgilidir. Her tekkedeki simgesel âlem ve şekillerin, o tekkenin veya tarikatın “dünya görüşünü” yansıttığı kabul edilmektedir. Tekke ve zaviyelerin kapılarının üstünde bulunan figür ve şekillerin, o tekke ve zaviyelerin inançlarıyla ilgili

olduğunu düşünmek doğal bir yaklaşımdır. Ankara Müzesi'nde bulunan ve Seyyidgazi'den getirilmiş olan sancak âlemde, birçok farklı imgenin yanı sıra iki adet geyik (? veya tavşan) figürünün bulunduğu nakledilmektedir (Karamağaralı, 1973,s.250-251). Tokat'ta Şeyh Meknun türbesinin duvarlarında geyik motifi bulunmaktadır. Yine, Niksar'da Çöreği Büyük tekkesinde, geyik kabartması bulunmaktadır. Geyik boynuzları tekke ve türbelerde oldukça yaygındır. Bursa'nın fethi sürecinde Osmanlı beyliğine birçok yardımcı dokunduğu bilinen Geyikli Baba'nın, geyikleriyle konuştuğuna dair anlatılar mevcuttur. Hacı Bektaş Veli'nin Hacıbektaş'taki türbesinde, bir kolunun altında geyik olan bir resmi bulunmaktadır. Geyik figürü, Bektaşî ve Bâtını tarikatlarında da önemli bir yaygınlığa sahiptir(Karamağaralı, 1973,s.250-251). Diğer bir ek bilgi ise; Ordu'nun Fatsa ilçesine bağlı Geyikçeli beldesinin ad kökeni, Evliyayanı adlı mevkide geçmiş olduğu söylenen, cami inşaatıyla ilgili bir efsaneye dayandırılmaktadır(Demir, 2004,s. 5).

Anadolu'nun çoğu yerinde evlerin belirli yerlerine, nazardan korunma veya bereket dileme amaçlı geyik boynuzu asılmaktadır(Akalın, 1993,s.247). Sürdürülmekte olan bu geleneğin bir örneğine, Safranbolu'daki evlerde rastlanıldığı bilgisi nakledilmektedir(Gür, vd., 2013,s. 117). Ayrıca kutsal sayılan geyikle eşdeğer tutulan elik keçi kaya üstü figürlerinin bugün Türkiye'de aşağıda belirtilen yerlerde varlığını gösterdiğini de belirtmek gerekir(Demir, 2010,s. 6,7,10,11):

Ordu-Mesudiye Esatlı Köyü
Adıyaman-Merkez Palanlı Köyü
Eskişehir-Seyitgazi Kümbet Köyü
Kars-Kağızman Geyiklitepe
Van-Çatak Narlı Dağları
Erzincan-Kemaliye Dilli Vadisi

Geyik kurbanı kültürü, “*hayvan-ata*” ve “*ebedi yaşam*” olgularını dikkate değer yoğunlukta sembolize etmektedir. Anadolu'da Yörükler, dağ geçisine “*geyik*” demektedirler(www.kulturelbellek.com/geyik-boynuzu/). Bununla birlikte, Giresun kırsalında yaban keçisine hem “*elik keçi*” hem de geyik denmektedir(Elik=el-ik/Elk: İngilizce başta olmak üzere birçok batı dilinde geyik “*elk*” yani yaban keçisi olarak geçer). Ayrıca TDK'nın Türkiye Türkçesi Ağzları sözlüğünde “*elik keçi*” yani yaban keçisi “*geyik*” karşılığında gösterilmektedir(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5390b13b3bbf90.77275527).

Giresun'un Yağlıdere ilçesi sınırlarındaki Harava köyünde türbesi bulunan Hacı Abdullah Halife'nin, yöre kültüründe geyikle aynı manada kullanılan “*elik keçi*”² efsanesini de burada nakletmek gerekir:

²Yörede “*geyik*” anlamında kullanılmaktadır.

“Sarı Hacı Abdullah Halife'nin talebeleri olan 6 kişi Kepeç'ten Tekkeköy'e okumak için gelirlermiş. Bunların geldiği yerle Tekkeköy arasında büyük bir dağ vardır. Tahminen uzaklığı 30-40 km. olan yerden Tekkeköy'e gelirken, bunlar bir kış ayında yolları karla kapalı olduğu için köye geç kalmışlar. Sarı Hacı Abdullah Halife bunların, 'geç kaldılar' diye önlere gidiyor. Bir elik keçi kılığında bunların yolunu açıyor. Bu talebeler de buna 'elik keçi' diye ok atıyorlar. Bu okları Sarı Hacı Abdullah Halife koltuklarının altında topluyor. Bunların yolunu açarak Tekke köyüne ulaştırıyor. Köye gelince bunlara soruyor 'neden geç kaldınız' diye. Bunlar da bir elik keçinin kendilerine karla kapalı yolu açtığını ve bu yoldan geldiklerini; bu elik keçiye ok attıklarını söylüyorlar. Sarı Hacı Abdullah Halife, 'attığınız okları tanır mısınız' diye sorunca bunlar, 'tanırız' diyorlar. Okları koltuğunun altından çıkarıp onlara gösteriyor” (Kahraman, 2001,s.6).

Batı'da Geyik Motifi

Geyik motifi, dünyanın çoğu yerinde “kutsal” bir kültür unsuru haline gelmiştir. Doğu ve batı medeniyeti arasında kaynaşmış olan geyik motifi, Sibiry'a'da, Avrupa ve Amerika kıtalarında da gerek buralardaki Türk kökenli topluluklar gerekse Türk kökenli olmayan topluluklar arasında yaygın bir hale gelmiştir.

Eskimolardaki inanişaya göre; ren geyiği *Pinga* adında bir tanrıça olup, tüm hayvanların koruyucusuydu. Nerede ve ne biçimde olduğu bilinemezdi. İnanışaya göre, bu tanrıça kimseye görünmezdi. Eski Yunan mitolojisinde “*altın boynuzlu, tunçtan ayaklı bir geyik*” yer almaktadır. Ayrıca eski Anadolu mitolojisinde, insanların alinyazılarına hakim olan Hitit kader tanrısı Runda'nın yanında her zaman bir geyik bulunmaktaydı. Bu nedenle Hititlerde geyiğin kutsal olduğuna inanılmaktaydı. Runda aynı zamanda bir av tanrısıydı. Bir kartal, bir değnek ve bir geyiğe sahipti. Runda'nın sonraki çağlarda Avrupa'nın çeşitli yerlerinde geçen mitolojilerde görülmekle birlikte, buraların tanrılarıyla da birlikte anıldığı bilgisine erişilmiştir(Artumak, 2002,s.424). Bununla birlikte Hititlerde, çeşitli değerli taşlardan yapılmış olan geyik figürlü ve boynuzlu motifli çeşitli eşyalar bulunmaktadır(Ünal, 1993,s. 22).

Kızıldirililerde ve Japon kültüründe yaygın olan rüya tutucularının malzemesinin genellikle geyik boynuzundan olması ilgi çekicidir. Bu rüya tutucuların içindeki örgü kısmı ise örümcek ağı figüründen oluşmaktadır. Ayrıca, Avrupa kültüründe köklü bir yaygınlığa sahip olan “*hor* (Fars kültüründe *nefir*)” adlı manuel “korna”ların(horn=korn=korna ilişkisi) geyik ve keçi boynuzundan yapıldığını da ilave etmek gerekir.

Tarihsel süreçte, elik keçi motifinin Avrupa'nın batısına dek ulaştığı,

mevcut araştırmalarla sabittir. Konuyla ilgili araştırmalar yapmış olan N. Demir, Avrupa'daki İskandinav ülkelerinde ve Alp dağlarında bulunan kaya üstü resim ve figürlerinin genellikle Sibiryaya, Kazakistan ve Kırgızistan'dakilere benzediğini bildirmiştir (Demir, 2010, s. 12).

Geyik kültürünün önemine, bugünkü Avrupa'nın modern yaşamında da rastlanmaktadır. Buna dair en belirgin örneklerden biri, meşhur bir otomobile ilgilidir: *“Porsche amblemindeki siyah at, Almanya'nın Stutgrat şehrinin armasından. Geyik boynuzu ile kırmızı-siyah çizgiler ise Almanya'nın Württemberg köyünün flamasından alıntı...”* (<http://www.on5yirmi5.com/galeri/yasam/150448/dunya-markalarinin-logolarinin-anlamlari/16>).

İngilizce konuşan bazı ülkelerde, “fawna” sözcüğü, “genç, küçük geyik” anlamında kullanılan eski bir sözcüktür. Ayrıca bayan ismi olarak kullanılır. “Fawna”nın geyikle ilişkisi tesadüfi değildir. Fawna; Hint-Avrupa dillerinden olan Hititçeden Yunan uygarlığına miras kalan ve zamanla Avrupa'nın uç yerlerine kadar ulaşan geyikler tanrısı Haruva'ya dayanan “horn/corn/korn” kökleriyle biçimleri ortaya çıkmış, yer yer “khk/chf” dönüşümüyle ses değişimlerine uğrayan, batı kültüründeki geyik/geyik boynuzu kültürünün bir parçasıdır. Fawna, Yunan mitolojisinde bir tanrı adı olarak bilinir (www.mainboard24.com/ingilizce/454592-ingilizce-isimler.html).

Geyik Motifi İle İlgili Yer Adları

Geyiğin çeşitli kıta ve ülkelerde eski çağlardan bu yana önemli bir kültürel unsur olduğu açıktır. Bu nedenle, dünyanın çeşitli yerlerinde geyik ile ilgili pek çok yer adının olması doğal bir sonuçtur. Geyiğin tarihsel köklerine bakıldığında, Hititlere dek inilebilmektedir. Hatta Hititlerin geyikler tanrısı Haruva, bu konuda en açık örnektir. Batı dillerine “horn/corn/korn/khorn/karn” şeklinde yerleşmiş olan ve bugün geyikle yahut geyik boynuzuyla ilişkili olan bu kök sözcükler Batı'da sıklıkla hem kişi hem de yer adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, kökü aynı yere dayanmak koşuluyla benzer/yarı benzer bir sözcüğün yer yer Asya ülkelerinde söylem farkıyla kullanıldığı görülmektedir. Harava/Haravi/Horavi/Kharavi/Xarava sözcükleri, Batı'da ve Doğu'da kullanılan, kökenleri Hititlere dek inen (geyikler tanrısı Haruva) yer adlarıdır. Gürcistan'da Yunanistan'da, Türkiye'de ve daha birçok yerde bu adlara rastlanmaktadır. Bu adların Anadolu'da ilk kez geniş, teşkilatlı ve uygarlık unsurları kendisinden sonrakilere çoğu alanda esin kaynağı olmuş olan Hitit'lerin bir mirası olduğu araştırmalarla sabittir (Bkz.: Kaya, 2014, çeş. sayf.). Bundan ötürü geyikle ilgili yer adlarını araştırırken, geyik türlerinin adlarının dışında eski kullanılışlarını ve ilgili kökleri de incelemek gerekir.

Hor/horn sözcüklerinden türediğine dair önemli kanıtlar bulunan, batı ve

doğu ülkelerinde yer adı olarak sıkça kullanılmış olan Harava sözcüğü, Ural dil ailesine mensup Fince'de “mayın tarlası” ve “tırmık” manasında kullanılmaktadır (<http://turkce-fince.cevirsozluk.com/#fi|tr|harava>). Bu anlam çerçevesinde Fince'deki Harava'nın Hint-Avrupa kaynaklı “horn” köküyle ilişkisi olup olmadığına ilgili dil uzmanları açıklık getirebilir. Ancak karşıladığı anlamlara bakıldığında; “horn” sözcüğünün “boynuz, boynuzdan yapılmış eşya, kap burnu, anten, duyurga, ...” gibi karşılıklarının Fince'deki “tırmık ve mayın tarlası” anlamları ile dolaylı bir anlam ilişkisi taşıdığı düşünülebilir.

Horn: Boynuz, boynuzdan yapılmış eşya, korna, boru, bolluk simgesi, klakson, anten/ duyurga, kap burnu, ırmak, haliç kolu, toslamak, boynuzlamak. İngilizce (<https://translate.google.com/#auto/tr/Horn>), İtalyanca³ ve bazı aynı gruba mensup batı dillerinde, yapı ve şekil bakımından bugünkü hali değişik gibi görünse de köken olarak aynı temele dayanan bir sözcüktür. Korna(corna=korn) Avrupa'da ve İngiliz kültür dairesinde “horn”un bir karşılığıdır. Üfleme uyarı borusudur. Genellikle geyik boynuzundan yapılmaktadır. Acil durumlarda haberleşmede kullanılır. Horn'dan türemiş olan korna; boynuzla ilgilidir ve bu boynuz genellikle geyik/elik keçi boynuzudur. Bununla birlikte, Avrupa dil ailesinden olan Fransızca'da “corne”; “boynuz, anten” demektir(www.tdk.gov.tr). Osmanlıca'da ise tarım ve zooloji terimlerinden biri olarak boynuz sözcüğü için, “korn/karn” kullanılmaktaydı(www.tdk.gov.tr): Korn/Karn: 1. Boynuz. Hayvanda başın boynuz yerleri, boynuz yerinden sarkan saç. Zaman, dönem, devre. Asır... (Kanar, 2011, s. 246).

“Korn” ve “korna=corna” sözcüğünün, “geyik” sözcüğü ile ilintili olduğunu düşündüğümüz Hititçe Haruva/Harava sözcüğü ile aynı kökten(=horn) türediğine dair, Hititçeden beslenmiş olan bir başka Avrupa dili Yunancadan da bir örnek vermek yerinde olacaktır: Kόρνα: Yunan dilinde köklü bir sözcük olarak “korna” (<https://translate.google.com/#tr/el/%CE%BA%CF%8C%CF%81%CE%BD%CE%B1>) şeklinde okunmaktadır.

Türkiye Dışında “Geyik”le İlişkili Yer Adları

Doğu'da ve Batı'da “geyik” ile ilgili birçok yer adı bulunmaktadır. Bunların bir kısmı ilkel dönemlerden günümüze dek süregelmiştir. “Harava” bu duruma açık, önemli bir örnektir. Türkiye dışında, sözcük kökeni bakımından geyikle ilgili olduğunu düşündüğümüz “Harava” ile oluşturulmuş yer adları şöyledir:

Yunanistan'da: Haravgi (2 adet), Harakas, Kharakas (Mora yarımadasında). Harakas, Kharakion (Girit adasında).

³İtalyancada “corna” (ko'rna): Motorlu taşıtlarda, bisikletlerde sesle işaret vermek için kullanılan ve içinden hava geçirilerek çalınan boru, klakson.

Gürcistan'da: Haravi.

Hint-Avrupa dillerinin eski dönemlerinden beri geyiği ve geyik boynuzunu işaret eden bu yer adlarının dışında, farklı ülkelerde ancak henüz ulaşamadığımız birçok yer adının olduğu da muhtemeldir. Bu hususta, mevki adlarının resmi kayıtlara pek yansımadağı gerçeğini de göz önünde bulundurmakta yarar vardır. Bunların dışında; Amerika'daki Derby şehrinin orijininde “Deer-by” adı yatmaktadır; Deer-by: Geyik köy. Geyikle ilişkisinin temelinde yatan ana neden ise net olarak bilinmektedir(Tunçdemir, 2011, çeş. sayf.).

Asya'nın çeşitli yerlerinde de Türk menşeli ve aynı zamanda geyik kültürü ile ilişkili yer adları bulunmaktadır. Bunlar, “elik keçi/ceylan/maral/karaca” şeklinde de kendini göstermektedir. T. Baykara'nın bildirdiğine göre; Asya'da XVI.-XVII. yüzyılda ve sonraki dönemlerde “keçi-başı, maral-başı” gibi dikkat çekici yer adları bulunmaktadır(Baykara, 2005, s. 127).

Türkiye'de Geyikle İlgili Yer Adları

Hititlerin geyikler tanrısının adı olan Haruva'dan (Eyüboğlu, 1990,s.295) bugüne dek yer adı olarak gelmiş olan Giresun-Yağlıdere ilçesine bağlı Harava(yeni adı Tuğlacık) köyünden başka, aynı adı taşıyan yerler şunlardır(Kaya, 2014, çeş. sayf.):

Harava: Gümüşhane'de köy. Yeni adı İkisu

Harava: Kars'ta köy. Yeni adı Harava Kuyucuk

Horavi: Artvin-Arhavi.

Haraba: Van.

Harabasar: Muş.

Haraba: Bingöl.

Harava: Erzurum.

Haraka: Trabzon.

Hara: Trabzon.

Harba: Kütahya.

Harala: Tekirdağ.

Ayrıca 1817-1819 yıllarında Karadeniz kıyılarından geçen Bıjışkyan'ın gezi notları arasında bulunan bazı liman ve burun adları arasında “geyik” ile ilgili yer adlarının(Geyik Atlaması; Kefe körfezinde) geçtiği bilgisi de konu açısından önemlidir(Bıjışkyan, 1998,s.25). Aynı kaynakta “keçi” adı geçen ve Espiye'deki Zefre(eski adı Zefir) yöresinde bulunan “Keçiburnu” adlı bir yer adı geçmektedir. Keçi ve geyik kültürünün yöredeki köklü yaygınlığına delil olan bu bilgileri göz önünde bulundurmak yöre kültürünü aydınlatmada fayda sağlamaktadır (Bıjışkyan, 1998,s.79). Yine, yörede “geyik” diye anılan bir mantar türü de mevcuttur. Biyoloji literatüründeki adına ulaşamadığımız bu

mantar türü, büyük olasılıkla klasik geyik kültürüne dayanan bir mitolojiyle mahalli bir ün kazanmıştır.

Harava sözcüğüne şeklen benzerliği olan “dahara” sözcüğünün, bugün Trabzon ve Rize yöresindeki kullanımı şu şekildedir:

Dahara(=Korepi): Ucu sivri, küçük ve eğri bir nevi balta, diğer bir ismi dahara (<http://www.karalahana.com/makaleler/dilbilim/trabzon-sozluk.html>). Trabzon ve Rize yöresinde “Dahara”nın diğer adı olarak kullanılan “korepi”ye; konumuz dahilindeki Harava yöresinde ve hatta Giresun genelinde “Kirebi” yahut “Girebi” denilmektedir. Harava adıyla Dahara arasında kökensel bir ilişkinin olup olmadığına dair net bir kanıt olmamakla birlikte, ancak bir tahminden söz edilebilir: Harava adıyla ilgili kök olarak ele aldığımız “horn” sözcüğünün “boynuz, boynuzdan yapılmış eşya, kap burnu, ...” gibi anlamları içerdiğine binaen; “dahara=korepi” adlı aletin tanımında bulunan “ucu sivri, eğri, ...” tanımlamalarını yan yana getirip irdelediğimizde “dahara” ve “harava” sözcükleri arasında bir ilişkinin varlığı düşünülebilir. Ayrıca “dahara” sözcüğünün Hititlerde iki farklı akarsuya ad olarak verilmiş olduğu görülmektedir:

Dahara-1=Gökırmak⁴

Dahara-2=Kelkit Irmağı(Ünal, 1989, s.32)

Bu ırmakların adlarında, içinde fiziki bakımdan “ırmak” anlamını da kasteden, yukarıda belirttiğimiz “horn” sözcüğünü aramak gerekir. Hititçenin gramer yapısı gereği kullandıkları sözcüklerin şekli benzerliklerinden ziyade, burada ele aldığımız “dahara” sözcüğü; bir alete ve ırmaklara verilen adlarda “horn” sözcüğünün karşıladığı anlamlardan pay almaktadır. Bu yönüyle “Harava” ile ilgisi olup olmadığı konusu önemli ölçüde dikkate değerdir.

Son olarak, “geyik kültürü”nün Anadolu'daki köklü geçmişine ve yaygınlığına dair tamamlayıcı bir hamle olması bakımından, Anadolu'da “geyik” ile ilgili kökü eski dönemlere dayanan bazı resmi yer adlarını da burada aktarmak gerekir(KKT, 2003, s.263):

Geyik Barajı: Muğla-Milas.

Geyik Dağları: Kahramanmaraş-Başyayla

Geyik: Erzurum-Ilıca

Geyikbayırı: Antalya-Merkez

Geyikçeli: Ordu-Kumru

Geyikdere: Bingöl-Genç

Geyikdere: Kocaeli-Karamürsel

Geyikgölü: Tokat-Niksar

Geyikkırı: Çanakkale-Biga

Geyiklibaba Türbesi: Bursa-İnegöl

⁴ Kızılırmak'ın en büyük kolunu oluşturur(Kastamonu-Taşköprü).

- Geyikli: Balıkesir-Gönen
Geyikli: Batman-Kozluk
Geyikli: Çanakkale-Ezine
Geyikli: Erzincan-Üzümlü
Geyiklitepe: Kars-Kağızman
Geyikli: Kastamonu-Merkez
Geyikli: Trabzon-Şalpaazarı
Geyikler: Kütahya(16. yüzyıl)(Sümer, 1999, s. 250)
Geyikpınar: Bitlis-Mutki
Geyikpınar Mağarası: Antalya
Geyikpınar: Sivas-Akıncılar
Geyikpınarı: Ankara-Beypazarı
Geyikpınarı:İslahiye-Gaziantep, Hassa-Hatay,Osmaniye(Karadoğan, 1984,s.136).
Geyiksuyu: Tunceli-Merkez
Geykoca(?): Çorum-Mecitözü
Geyikle aynı biçimde kullanılan ve “karaca, elikkeçi, maral, ceylan, sığın, vs.” sözcüklerinden oluşturulmuş olan Türkiye'deki diğer yer adları ise resmi olarak kısaca şunlardır:
Aksığın Köyü: Kocaeli
Karacaköy: İstanbul(Beşkardeş, vd., 2014,s. 21).
Keçideresi: Tesbi-İslahiye/Gaziantep(Karadoğan, 1984,s.115-136; Güzelbey,1984,s. 176-177).
Oğlaktepe: Çetmi Köyü-Ezine/Çanakkale
Karacahöyük: Değirmençay/Osmaniye
Keçikuyusu: İkizkuyu-İslahiye/Gaziantep
Karacalık:İslahiye/Gaziantep
Marol: Çaltıbozkır-Silifke/Mersin
Keçikıran: Sakyol-Çemişgezek/Tunceli
Karacalı: Gaziantep
Karacalı Bahçesi: Dutluk Vadisi/Gaziantep
Keçili: Doğanpınar-Oğuzeli/Gaziantep(Karadoğan, 1984,s. 115-136; Güzelbey, 1984,s. 176-177).
Keçiköy: Espiye/Giresun⁵
Karaca Adası: Marmaris/Muğla
Karaca: Doğubayazıt/Ağrı
Karaca: Merkez/Aksaray
Karaca Br: Marmaris/Muğla
Karaca: Harmancık/Bursa

⁵ 1990'lı yıllarda adı “Güzelyurt” olarak değiştirilmiştir.

Karaca: Merkez/Çorum
 Karaca: Kemah/Erzincan
 Karaca: Çat/Erzurum
 Karaca Hisar: İmranlı/Sivas
 Karaca: Ağın/Malatya
 Karaca: Yazıhan/Malatya
 Karaca: Marmaris/Muğla
 Karaca: Ula/Muğla
 Karaca: Şirvan/Siirt
 Karaca: Gölova/Sivas
 Karaca: Bozova/Şanlıurfa
 Karaca: Suruç/Şanlıurfa
 Karaca: Arsin/Trabzon
 Karaca: Devrek/Zonguldak(KKT, 2003,s.281).
 Elikteke: Merkez/Tokat
 Elki Dağları: Beytüşşebap/Şırnak(KKT, 2003,s. 258).
 Ceylan: Çermik/Diyarbakır
 Ceylan: Fethiye/Muğla
 Ceylandere: Ferizli/Adapazarı
 Ceylandere: Samandağı/Hatay
 Ceylanköy: Lüleburgaz/Kırklareli
 Ceylanköy: Fethiye/Muğla
 Ceylanlı: Hamur/Ağrı
 Ceylanlı: Göynük/Bolu
 Ceylanlı: Merkez/Hakkari
 Ceylanlı Harabeleri: Kırıkhan/Hatay
 Ceylanlı: Kırıkhan/Hatay
 Ceylanpınar: Şanlıurfa(KKT, 2003,s.239).
 Keçi: Gümüşhacıköy/Amasya
 Keçi Dağı: Salihli/Manisa
 Keçi Kalesi: Gerede/Bolu
 Keçi Kalesi: Merkez/Gümüşhane
 Keçi Kalesi: Selçuk/İzmir
 Keçi Kalesi: Merkez/Kırşehir
 Keçiağılı: Çan/Çanakkale
 Keçiborlu D.: Keçiborlu/Isparta
 Keçiborlu: Isparta
 Keçiborlu Ovası: Keçiborlu/Isparta
 Keçiboydoran Dağı: Çiftlik/Niğde
 Keçibükü Koyu: Marmaris/Muğla

Keçidere: Kepsut/Balıkesir
Keçidere: Merkez/Muş
Keçideresi: Ulus/Bartın
Keçikalesi: Altunhisar/Niğde
Keçikalesi T.: Yerköy/Yozgat
Keçikaya: Ayvacık/Çanakkale
Keçikaya: Merkez/Gümüşhane
Keçikaya: Araklı/Trabzon
Keçikayası: Saray/Van
Keçikıran: Merkez/Bolu
Keçikıran: Merkez/Şanlıurfa
Keçikıran: Siverek/Şanlıurfa
Keçikıran: Muradiye/Van
Keçiköy: Reşadiye/Tokat
Keçiler: Fethiye/Muğla
Keçili: Bucak/Burdur
Keçili: Olur/Erzurum
Keçili: Karkamış/Gaziantep
Keçili: Yalvaç/Isparta
Keçili: Susuz/Kars
Keçili: Yahşihan/Kırıkkale
Keçili: Yatağan/Muğla
Keçili: Çatalpınar/Ordu
Keçili: Merkez/Sivas
Keçili: Merkez/Urfa
Keçililer: Ödemiş/İzmir
Keçili Oba: Başkale/Van
Keçiören: Ankara(KKT, 2003,s. 289).
Maralköy: Borçka/Artvin
Marankeçili: Kozan/Adana(KKT, 2003,s. 303).

Bu yer adları dışında Türkiye'de resmi kayıtlara geçmemiş, ancak rastlantısal olarak ulaşılabilen ve geyik/elikkeçi türlerinden esinlenerek konulmuş binlerce mevki adları bulunmaktadır. Bunlardan biri de Giresun-Espiye Çepni köyü ile Taflancık köyü arasında bulunan “Geyikçi” adındaki mevkidir. Yine aynı yerde, “Tekebaş” adlı, resmi kayıtlarda yer almayan bir mevki bulunmaktadır. Ayrıca Giresun-Yağlıdere'de “Geyikçi” adında bir yayla mevcuttur.

Sonuç Ve Öneriler

Birçok uygarlıkta eski çağlardan bugüne dek kutsallık ve saygınlık yüklenmiş olan geyik kültü kişi ve yer adlarına da yansımış, böylelikle dünyanın çeşitli yerlerinde kalıcı bir kültürel değer haline gelmiştir. Doğu ve batı kültüründe farklı dillerde kimi zaman ortak köke bağlı bir çağrışımla telaffuz edilen geyik, kimi zaman türevlerinin adıyla anılmış, bu şekilde kutsallaştırılmış ve coğrafi/kişisel adlardaki yansımalarını sürdürmüştür.

Anadolu'da ilk teşkilatlı devleti kuran Hititler döneminde doğu ve batı arasında önemli bir bağ oluşturmuş ve her iki tarafın da ortak değeri haline gelmiş olan Hititlerin geyikler tanrısı Haruva'dan –ve daha eski bilinmeyenlerinden- kültürel ivmeler kazanan geyik kültü bugüne dek büyüyerek, gelişerek çeşitli kültürlerde yeni vücutlar bulmuştur. Bu bakımdan her kıtanın, her ülkenin ve her bölgenin ayrı birer geyik kültü olmuş olsa da; bu kültürün yekûnunda evrensel bir çatı bulunmaktadır. Çünkü dünya tarihinde farklı türdeki geyiklerin farklı kıtalarda eş zamanlı olarak yaşadıkları tarihsel bir gerçektir. Her konuda olduğu gibi farklı toplumların geyik kültürüne dair inanış ve uygulamalarında mahalli farklılıklar olması doğal bir sonuçtur. Bu da doğal ve yaşamsal şartların, konuşulan dilin ve mensubu olunan inanışın bir sonucudur. Anadolu'da ve geyik kültürünün yaşadığı diğer toplumlarda, bu kültürün dil, dini inanış ve yaşamsal ihtiyaçlar çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bundan ötürü, geyik kültürünün inanış ve uygulamalardaki doğal farklılıkların, bu kültürün evrenselliğini ortadan kaldırdığı düşüncesi doğru değildir. Özünde ortak bir kültür olan geyik unsurunun, türleri de dahil, tüm yaşatıldığı bölgelerdeki birleştirici noktaları da şunlardır:

- 1- Geyik/Elik keçi/Ceylan kutsaldır.
- 2- Geyik/Elik keçi/Ceylan avlamak uğursuzluk getirir.
- 3- Geyik dini inanışlarla bütünleşmiştir.
- 4- Geyik, mucizevi fiillerde bulunabilir.
- 5- Geyik, doğaüstü yeteneklere sahiptir.
- 6- Geyik (özellikle dişisi) bereket getirir.
- 7- Ermiş kişiler geyik kılığına girerek doğaüstü işler yapabilirler.
- 8- Geyik boynuzu, kutsiyetinden ötürü birçok dini müessesenin ve benzer yapıların kapı üstlerine asılır.
- 9- Geyik/ceylan derisi ünlü din adamlarının anıt mezarında/türbesinde bulundurulur.
- 10- Geyik doğu ve batı ülkelerinde birçok şehrin, köyün, yaylanın, obanın ve mevkinin adında veya flamasında/sembolünde kullanılmıştır.
- 11- Geyik, derisi ve boynuzu uğurlu olan, kutsanan bir unsurdur.
- 12- Geyik, gerektiğinde, zor durumlarda iyi insanların yardımcısı

olmuştur.

13- Geyik avı birçok ülkede geyiklerin kutsiyetinden dolayı yasaklanmıştır.

Yukarıda görüldüğü üzere, uygarlıklar arasındaki geyikle ilgili ortak noktalar, geyik kültürünün köklü bir evrensel değer olduğunu göstermektedir. Geyikle ilgili kültürlerin modern çağda hala sürdürülüyor olması, bu kültürün kökenlerinin ne derece eskiye uzandığına dair kanıt niteliğindedir. Toplumların kültürel hafızalarında derin bir yer edinmiş olan geyik kültürü, birçok uygarlığın kültürel genlerinin bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda, geyik kültürünün birçok kıtada ve birçok farklı toplumda önemli bir yerinin olduğu, ancak toplumlar arasında değişken inanış ve uygulamalarda önemli bir kültürel unsur olduğu açıktır. Bundan ötürü, geyik ve daha birçok kutsal hayvanın toplumlar üzerindeki tarihsel ve kültürel altyapısı bilimsel olarak incelenirken, eski çağlardan itibaren kronolojik olarak ilgili unsur dikkate alınmalı ve analiz edilmelidir. Kısacası geyiği, bir kültürel unsur olarak tek bir topluma mal etmek, bilimsellikten oldukça uzaktır. Tarihi seyir içerisinde, farklı toplumların geyiğe yükledikleri manevi rol ve anlamlar, netice olarak geyiğin doğu ve batı uygarlıklarının ortak bir kültürel değeri olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin çeşitli yerlerinde(özellikle köyler) geyik ve türlerinin adından esinlenerek konulmuş olan eski yer adlarının değiştirilmesinin bu köklü kültürel geleneğe zarar verdiği, bu konudaki kültürel bilinci eksilttiği konusundaki tespitlerimize binaen; yer adlarının değiştirilmesinde bu tür önemli adların yok edilmesine ve bu bilinçsizce yok etme girişimlerinin durdurulmasına yönelik akademik nitelikli projelerin yapılması ise bu çalışmanın öncelikli önerisidir.

Kaynaklar

1-Kitaplar

- Acaroğlu, M. T. (2006). Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (1993). “Üzerlik”, Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri –II. Adana.
- Aytmatov, C. (1995). Beyaz Gemi. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Bahar, H. (2013). “Avrasya'da Ölüm Ve Türklerde Mezar Kültürü”. Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı. Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası.
- Baykara T. (2005). Türk Kültürü. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Bıjışkyan, P. M. (1998). Pontos Tarihi. İstanbul: Çivi yazıları Yayınları.
- Büyük Türkçe Sözlük. (E-Kitap/Sürüm No: 1.0.Farabi).07.01.2007.
- Çığ, M. İ. (1998). Tarih Sümerle Başlar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1990). Tanrı Yaratan Toprak Anadolu. İstanbul: Der Yayınları.
- Güzelbey, C. C. (1984). “Gaziantep'te Yer Adları”. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri. Başbakanlık Basımevi: Ankara.
- Kahraman, İ. (2001). Giresun-Yağlıdere Tekke Ve Tuğlacık Köyündeki Sarı Hacı Abdullah Halife Vakıf Ve Külliyesi. Kocaeli: Fadime Hala Eğitim Ve Kültür Hizmetleri Birliği Yayını.
- Kalafat, Y. (2000). Bakü-Ceyhan Kültür Hattı, Sosyal Antropoloji Araştırmaları. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Kanar, M. (2011). Türkçe-Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: Say Yayınları.
- Karadoğan, H. H. (1984). “Türkiye'de Mevki Adları”. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Kaşgarlı, M. (2005). Divan-ı Lügati't-Türk. İstanbul: Kocabalı Yayınları.
- Kaya, M. (2014). Harava-Etimolojik Köken. (Yayında).
- Kınal, F. (1998). Eski Anadolu Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kiraz, E. (2006). Etimolojik Türkçe Sözlük, Kelime-Köken. (E-Kitap), (Ş.Y.), (Y.Y.Y.). Köy Köy Türkiye. (2003). (Ed.: Y. Yaman). İstanbul: İki Nokta Yayınları.
- Naskali E.G. & ve diğer (2013). Geyik Kitabı. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ögel, B. (1991). Türk Kültür Tarihine Giriş-VI. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____. (2006). Türk Mitolojisi-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Say, Y. (2010). Şucâeddîn Velî Velayetnâmesi. Ankara: T.C. Eskişehir Valiliği Yayınları.
- Sümer, F. (1999). Oğuzlar. İstanbul: Türk Dünyası Yayınları.
- Ünal, A. (1989). “Orta Ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö. 2. Binyıl İskan Tarihiyle İlgili Sorunlar”, Festschrift Akurgal, Akurgal'a Armağan, Anadolu(Anatolia). Ankara: Dil Tarih Ve Coğrafya Fakültesi Basımevi.
- _____. (1993). “Boğazköy Metinleri'nin Işığı Altında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik Ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler”, 1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları. Ankara: Dönmez Ofset Müze Eserleri Turistik Yayınları.
- Velâyetname (2007). (Ed.: Hamiye Duran). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yeni Tarama Sözlüğü. (1983). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

2-Makaleler

- Arçın, S.M. (2013). “Tıva Bilmecelerinde Geyik”. Geyik Kitabı. Ed.: Emine Gürsoy Naskali-E. Demir. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Artumak, A. (2002). “Doğu Ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi”. İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi. 28/2.
- Aytaş, G. (1999). “Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destan-ı Geyik”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. Sayı: 12.

- Beşkardeş, V. & diğer. (2014). “Geyik İle İlgili Bazı Türkçe Terimler Üzerine Düşünceler”. *Avrasya Terim Dergisi*. 2/1.
- Büyükokutan, A. (2008). “Dalaman Yöresinden Tespit Edilmiş Avcılıkla İlgili İnanç ve Uygulamalar Üzerinde Bir Değerlendirme”. *TÜBAR Dergisi*. Sayı: 23/2008.
- Demir, N. (2004). “Trabzon Ve Yöresinde Ahşap Camiler”. *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı:29.
- ____ (2010). “Kaya Üstü Resmi (Rock Art) Olarak Dağ Keçisi/Elik Ve Tarihi Altyapısı”. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*. Vol. 2, No. 2.
- Gür, D. & ve diğer (2013). “Anadolu Kültüründe Nazar Ve Nazarlıklar: Safranbolu Örneği”. *Tarih Kültür Ve Sanat Araştırmaları Dergisi*. Vol:1, No:3.
- Halilov, T. (2014). “Nağçıvan'da Orta Tunç Çağı Buluntuları Işığında Sanatsal Yapı”. *Asia Minor Studies (International Journal Of Social Sciences)*. Vol:2, No: 3.
- Karadavut, Zekeriyya ve diğer (2007). “Anadolu-Türk Folklorunda Geyik”, *Milli Folklor*, Sayı:76.
- Karamağaralı, B. (1973). “Anadolu'da XII.-XVI. Asırlardaki Tarikat Ve Tekke Sanatı Hakkında”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.: 21, Sayı: 1.
- Kim, H- J. (2004). “Kore'nin Eski Kaynaklarında Görülen Geyik Kültürünün Anlamı”. *Journal Of Social Studies*. 2004/18.
- Mandaloğlu, M. (2013). “Türk Mitolojisinden Anadolu'ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C.: 6, Sayı: 27.
- Onarlı, İ. (2003). “Nevruz Bayramı”. *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı: 25.
- Sümer, F. (1961-1963). “Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış”, *A.Ü. DTCF Dergisi*. C. 20, Sayı: 3-4.
- Şahin, E. (2014). “Alageyik İle Avcının Ölümcül Dansı”. *Turkish Studies*. Sayı: 9/12.
- Uçar, Z. (2014). “Türk Kültüründe Geyik ve Geyikli Baba Üzerine Gözlemler”. *Kültür Evreni Dergisi*. 2014/21.
- Zavotçu, G. (2012). “Ziya Gökalp'ın Manzumeleri ve Alageyik Hakkında”. *Turkish Studies*. Sayı: 7/4, Sonbahar 2012.

3-Bilişim Kaynakları

- Cemal Tunçdemir, “Amerika Ve İngiltere'deki Şehir-Yer İsimlerinin Anlamları”; <http://amerikabulteni.com/2011/11/05>
[http://cevirsozluk.com/#fi|tr|harava\(24.02.2014\)](http://cevirsozluk.com/#fi|tr|harava(24.02.2014))
[http://www.on5yirmi5.com/galeri/yasam/150448/dunya-markalarinin-logolarinin-anlamlari/16\(12.11.2013\)](http://www.on5yirmi5.com/galeri/yasam/150448/dunya-markalarinin-logolarinin-anlamlari/16(12.11.2013))
[http://www.tdk.gov.tr/\(24.11.2013\)](http://www.tdk.gov.tr/(24.11.2013))
Sahakyan Lusine, “Hemşin Yeğnovit-Elevit Yerleşim Biriminin Tarihi Ve Bu Yer İsmiinin Etimolojisi”, (29.12. 2011)
T r a b z o n - R i z e Y ö r e s i T e r i m l e r S ö z l ü ğ ü ;
[http://www.karalahana.com/makaleler/dilbilim/trabzon-sozluk.html\(24.05.2014\)](http://www.karalahana.com/makaleler/dilbilim/trabzon-sozluk.html(24.05.2014))
[http://www.kulturelbellek.com\(24.02.2014\)](http://www.kulturelbellek.com(24.02.2014)).

Karaca: Merkez/Çorum

EKLER

Hititlerde geyik tanrısı Haruva figürü.

(Kaynak:<http://hattusa.tripod.com>)

Asya'da geyik üzerinde Buda figürü(aksesuar).

(Kaynak:<http://distantlandsimporters.com>)

Yunan mitolojisinde Themis ve Bendis tanrıçalarının avını simgeleyen vazo.

(Kaynak: www.theoi.com)

Anadolu'da efsanevi geyikli-aslanlı Hacı Bektaş Veli Figürü

(Kaynak:<http://www.ktuvakfi.org.tr>)

Kitap İncelemesi

Yücel Kabapınar, Kuramdan Uygulamaya
HAYAT BİLGİSİ VE SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİ
Pegem Akademi, Ankara 2012

Gülenay ERDOST*

Bu çalışmada, Prof. Dr. Yücel Kabapınar'ın “*Kuramdan Uygulamaya Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*” isimli kitabının tarih, sosyal bilgiler, okul öncesi ve sınıf öğretmenlerine, öğretmen adaylarına ve akademisyenlere yönelik olarak PegemAkademi Yayınları tarafından hazırlanan genişletilmiş 3. Baskısının incelenmesine yer verilmiştir.

Daimi olarak gelişim kaydeden yeni öğrenme-öğretme yaklaşımlarına uyum sağlayabilecek öğretmenlerin yetişmesi, elbette ki eğitim süreci içerisindeki en önemli faktörlerdendir. Çünkü bir değişim sürecinin başarısı, o değişimi inşa eden eğitimcilerin sürece uyumu ve bu yoldaki başarısıyla doğrudan ilgilidir. Bu kitap ile güncel kavram ve öğretim anlayışlarının uygulanabilmesi için öğretmenlere

teorik ve pratik örneklerle destek olabilmek amaçlanmıştır.

Teorik bilgilerin yanı sıra ilköğretim öğrencilerinin kendi kaleminden çıkan örneklerin de öğretim yöntemlerine eklendiği bu kitaba aynı zamanda yüksek lisans tezlerinden kesitler sunularak teorilerin zenginleşmesi sağlanmıştır.1. ve 2. baskılarında yer alan bölümler yeni örneklerle genişletilmiş bölüm sonlarına öğretim programlarındaki temalara uygun etkinlik örnekleri koyularak öğretim elemanlarına uygulanabilir etkinlik altyapıları hazırlanmıştır.10 bölüm ve 335 sayfadan oluşan kitaba 3. baskısında “*Kanıt Temelli Sosyal Bilgiler Öğretimi: Parçadan Bütüne Bireysel Anlam Oluşturma*” ve Müzeler, Ören Yeri ve Sanal Müzeler:Geçmiş ile Günümüz Arasında Bağ Kuran Mekanları Duyumsamak” adlı bölümler eklenmiştir.Böylelikle kitap, öğrencilerin anlamlandırmada güçlük çektikleri bazı soyut kavramların anlaşılmasında ve çeşitli imkansızlıklar sebebiyle müze

* Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sınıf Öğretmenliği ABD. Yüksek Lisans Öğrencisi gulenay.erdost@gmail.com

kültürü oluşamayan öğrencilerle ilgili olarak öğretmenlere yol gösterici nitelikte önemli bir kaynak halini almıştır.

Kitabın *birinci bölümünde* hayat bilgisi ve sosyal bilgilerin tanımları, anlamları ve içeriğinin neler olduğundan bahsedilmiştir. Hayat Bilgisi küçük yaştaki çocukların bütünü parçalara bölememeleri Sosyal Bilimleri, Fen Bilimlerinden ayıramamaları neticesiyle oluşturulmuş disiplinler arası bir ders olarak tanımlanmıştır. Oysa Sosyal Bilimler, Fen Bilimlerine nazaran kanıtlanabilirliği düşük, göreceliği yüksek olan soyut ve karmaşık bir bilimdir. Öyle ki Sosyal Bilimler farklılıklar üzerine şekillenen bir olgudur. Farklı bakış açılarının olduğu ortamlarda Sosyal Bilimlerin amacı uzlaşım sağlamaktır, hoşgörü ve uzlaşma kültürünün geliştiği, çoğulcu ortamlar yaratmaktır. Bu bağlamda Sosyal Bilimlerin; Tarih, Coğrafya, Ekonomi, Sosyoloji Psikoloji gibi oluşmuş disiplinlerinden bahsedilmiştir. Sosyal Bilgiler öğretiminde yapılandırmacı ve davranışçı öğrenme anlayışından söz edilen bu bölümde yeni Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler öğretim programları çerçevesinde yapılandırmacı öğretimde uygulanacak yöntemlere yönelik öneriler sunulmuştur. Davranışçı ve yapılandırmacı anlayış çerçevesinde oluşturulan ders kitapları karşılaştırılmış, yapılandırmacı öğretim yaklaşımını içeren ders, çalışma ve öğretmen klavuz kitaplarıyla ilgili olumlu eleştirilere yer verilmiştir.

Yazar ikinci bölüme öğretimde kullanılan yöntem tekniklerin temellerini oluşturan başlıca öğrenme stratejilerinden (sunuş yoluyla öğrenme, buluş yoluyla öğrenme, araştırma yoluyla öğrenme) söz ederek başlamış, ardından öğretim sürecinde kullanılan yöntem ve tekniklerle ilgili (anlatım, soru-cevap, kavram haritası, münazara, beyin fırtınası, gözlem gezileri, görsel okuma, altı şapkalı düşünme, öğretim amaçlı oyunlar) zengin örnek içerikleriyle açıklamalarda bulunmuştur. Her bir öğretim tekniğinin sonuna yöntemin uygulanabilme alanları, yararları ve sınırlılıklarıyla ilgili değerlendirmeler ve öneriler sunmuştur.

Hayat bilgisi ve Sosyal Bilgiler derslerinin varlık sebebini, yaşamda karşılaşılabilecek sosyal durumlar ve sorunların çözümüne ilişkin bir takım farkındalık ve becerilerin oluşturulması olarak tanımlayan yazar kitabın *üçüncü bölümünü* bu konuda en etkili yöntemlerden birisi olan örnek olay incelemesi ile oluşturmuştur. Temel bir öğretim yöntemi olarak ele alınan ve özellikle sosyal bilgiler öğretmenlerinin vazgeçilmezi olarak yorumlanan örnek olay incelemesinde, örnek olayın hazırlanmasından uygulanması sürecine kadar dikkat edilmesi gereken noktalar ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ardından yazılı, görsel, diyalog temelli, gazete temelli örnek olay çeşitleriyle ilgili örnekler sunulmuş ve her bir örneğin ahlaki, empatik ve düşünsel boyutta çözümlenmeleri yapılmıştır. Bu bölümde son olarak 1998 yılındaki öğretim programı ve ders kitaplarında neden değişime gidildiği,

uygulanan programdaki bir sosyal olay sunumu ile 2004 yılı Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler öğretim programındaki bir sosyal olay sunumu karşılaştırılmasıyla açıklanmıştır. Karşılaştırma sonucu ile yeni programın öğrenciyi gerçek hayata ilişkin sorunlara ve çözüm önerilerine çok daha başarılı bir şekilde yaklaştırdığı görülmüştür.

Dördüncü bölümde Howard Gardner'ın bir dönüm noktası niteliğinde eğitim hayatına giren çoklu zeka kuramı yer almaktadır. Gardner'a göre zekâ, sözel ve sayısal başarı ölçütlerinden ibaret olmayıp aksine sayısal verilere indirgenemeyecek kadar karmaşık yapılı ve çoğul yetenekleri kapsar. Yazar bu bölümde çoklu zekâ kuramı çerçevesi ile sözel/dilsel zekâ, matematiksel/mantıksal zekâ, görsel/uzamsal zekâ, özedönük/bireysel zekâ, bedensel/kinestetik zekâ, müzikal/ritmik zekâ, sosyal/bireylerarası zekâ ve doğa zekâsını yorumlamış öğrencilerde mevcut zekâ türlerinin keşfedilmesi ve öğretimlerde uygulanabilirliğe ilişkin oldukça işlevsel etkinlik örnekleri sunmuştur.

Beşinci bölümde küçük yaşlardan itibaren kazandırılmasıyla hem bireyin kişiliğinde hem de toplumda olumlu yansımalarının olacağı sosyal empatiye yer verilmiştir. Yazar değişim ve gelişim kaydeden Türk eğitim sisteminde ön plana çıkan empati kavramıyla, eskiye oranla öğrencinin bakış açısına yönelmenin, onu anlamının ve olayları onun penceresinden değerlendirmenin öğrenciye ulaşmada çok daha etkili olduğundan söz etmektedir. Ülkemizde “İletişim ve Empati Becerisi” geliştirilmesi gereken bir beceri olarak 2004 yılında düzenlenen Sosyal Bilgiler öğretim programı içerisinde ilk kez yer bulmuştur. Bu bağlamda yazım yoluyla empati, resim çizimi yoluyla empati ve fotoğraf ile empati türlerini ele alan yazar, bahsi geçen empati becerisi geliştirme yöntemleri ile ilgili açıklayıcı ve zengin etkinlik örnekleri sunarak empati kavramını teoriden uyulamaya geçirmek için öğretim elemanlarına büyük kolaylıklar sunmaktadır.

En kolay ve kalıcı öğrenme şeklinin deneyimlere dayalı, yaparak yaşayarak öğrenme olduğu bilinmektedir. Yazar kitabının *altıncı bölümünde* nasıl Fen öğretiminde öğrenciler deney yaparak bazı kavramsal sonuçlara ulaşıyorsa, Sosyal Bilgilerin deneyime dayalı öğretimini de drama yolu olarak yorumlamaktadır. Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler gibi derslerin varoluş gerekçelerinin hayatı tanıtmak ve yaşamsal deneyimlere ilişkin farkındalıklar kazanılmak olduğu düşünüldüğünde drama yolu ile öğrenmenin önemi açığa çıkmaktadır. Ders programı kapsamında olmayan ve örtük öğrenmeye dahil olan bir çok olgunun (çevre kirliliğini irdelemek, engellilerin problemlerini anlamak, yaşlıların penceresinden dünyayı görebilmek ve empati kazanmak) öğretimi, ancak drama yoluyla sanal ortama taşınır ve öğrenilir. Bu denli önemli bir yöntemin çeşitlerinden ve öğretim sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlardan söz eden yazar yine bölüm sonuna eklediği geniş kapsamlı

örnekleriyle öğretmenlere ışık tutmaktadır.

Yedinci bölümde yapılandırmacı eğitim çerçevesinde oluşturulan, öğrencilerin geçmişini ezberlemek yerine tarihsel bilgi ve yorum üretim sürecine tıpkı bir bilim insanı gibi dökümanlarla çalışarak katılabildiği kanıt temelli öğretim konu alınmıştır. Tarih, Sosyal Bilimler, Ekonomi , Sosyoloji gibi alanlarda uygulanabilen kanıt temelli öğretimin öğrencilere olan katkılarını paylaşan yazar aynı zamanda kanıt temelli bilgi edinmenin aşamalarını da ifade etmiştir. Bunların yanı sıra yeni Sosyal Bilimler programından ve bu programın amaçlarından yola çıkılarak oluşturulan ders kitaplarındaki kanıtlı örnekler yer verilmiş, ders kitaplarının işlevselliğini artırabilmek adına eğitimcilerle ek öneriler ve örnek uygulamalar sunulmuştur.

2004 yılı Sosyal Bilimler Öğretim Programı'nın yapılandırmacı öğretime dayalı oluşturulan kaynak kullanımı ve kanıt değerlendirmeye dayalı yaklaşımında öğrencilerin; “bilgiyi deneyimlere göre yorumlamaları” ve “sosyal bilimcilerin bilimsel bilgiyi üretirken kullandıkları yöntemleri kazanmaları” amaçlanmaktadır. Bu perspektifle *sekizinci bölümde* öğrencilerin küçük bir tarihçi sorumluluğu ile bilgiyi kendilerinin yorumlamasına imkân verilen sözlü tarih yöntemi ön plana çıkmıştır. Öğrencilerde tarihsel empati oluşturma, geçmiş- günümüz karşılaştırması olanağı sağlama gibi avantajları olan sözlü tarih sürecinin ,uygulama basamakları ve öğretim programımızdaki yeri sunulmaktadır. Olayları kavrarken yakından uzağa ilkesi göz önüne alındığında kavram öğretimine, öğrencilerin yakın çevresi ve yakın tarihinden başlanması gerekmektedir. Yazar bu bağlamda öğretim programlarına alınan yerel tarih öğretimi ile ilgili fikirlerini sunmakta sözlü tarihin yanı sıra yerel tarihle ilgili etkinlik örneklerine de yer vermektedir.

Kitabın *dokuzuncu bölümünde* geçmişle günümüz arasında en somut bağları kuran müzeler ve müze eğitime yer verilmiştir. Müzeler son dönemlerde nesnelere koruma ve sergileme işlevinin yanı sıra eğitim işlevi de kazanmıştır. Buna karşın ülkemizde müzelerin çok da etkin kullanılmadığı görülmektedir. Yazar, müze ziyaretlerinin eğitsel anlamda işlevsel olabilmesi için öğretmenlere ziyaret öncesi yapılacak etkinlikler, müzedeki etkinlikler ve ziyaret sonrası yapılacak etkinliklere ve değerlendirme yollarına örnekler sunmaktadır. Bu bölümde ayrıca, çeşitli sebeplerle müzelere gitme imkânı olmayan öğrenciler için son derece önemli bir uygulama olan sanal müzeler yer verilmiştir. Bölüm sonunda yerli ve yabancı birçok müze ismi ve sanal müze adresine yer veren yazar, müze eğitimi adına eğitimcilerle büyük destek olmaktadır.

Kitabın son ve *onuncu bölümünde* bütüncül olarak değişime giden 2004 yılı öğretim programının ölçme ve değerlendirme yöntemleri ele alınmıştır. Bu

noktadan hareketle sonuç odaklı geleneksel yöntemin yerini süreç odaklı ve çoklu değerlendirmeye fırsat sunan alternatif değerlendirme yöntemleri almıştır. Son olarak öz değerlendirme ve akran değerlendirme, öğrenci ürün dosyası (portfolyo), dereceleme ölçekleri (rubrik) ve performans değerlendirmenin uygulanma şekilleri ve örnek formlarına yer verilmiştir.

Kaynaklar

Kabapınar, Y. (2012). *Kuramdan Uygulamaya Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Yazım Kuralları

Yazılar, PC uyumlu Microsoft Office Word 2003 veya sonrası sürümler ile yazılmış olmalıdır. Kelimelerin imlasında Türk Dil Kurumunun en son çıkardığı İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

I. Başlık

14 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalı ve konu hakkında bilgi verici olmalıdır.

II. Yazar(lar)ın Adı

Dergide yazar ad(lar)ı yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazar(lar)ın akademik unvanı, çalıştığı kurum ve yazışma adresi dipnot biçiminde sayfanın altına yazılır.

Yazarı tanıtıcı bilgi ilk sayfanın altında verilecek 9 yazı büyüklüğünde olmalıdır (Prof. Dr. M.S.

Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü gibi).

Makalenin yazarı; adını, soyadını, görev yaptığı kurumu ve akademik unvanını tam ve açık olarak belirtmeli kendisi ile doğrudan iletişim kurulabilecek telefon numarası, açık adresi ve elektronik posta adresini vermelidir.

III. Özet

Özet İngilizce ve Türkçe olmak üzere her iki dilde “Öz” ve “Abstract” başlığı altında yazılmalıdır. 10 yazı büyüklüğünde, tek satır aralığında, her iki yana yaslı ve 200 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler “Anahtar Kelimeler” ve

“Keywords” başlığı altında 3 ile 5 kelime arasında bulunmalıdır. Türkçe özetten sonra Türkçe

“Anahtar Kelimeler”, İngilizce özetten sonra İngilizce “Keywords” kısmı yer almalıdır.

IV. Bölüm Başlıkları:

12 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalı ve numara verilmeden birbirini izleyecek şekilde sıralanmalıdır.

V. Alt Bölüm Başlıkları:

11 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalıdır.

VI. Metin

Ana metin;

- a) A4 kağıt boyutuna 3 cm kenar boşlukları ile,
- b) 11 yazı büyüklüğünde Times New Roman yazı tipi ile,
- c) 1,5 satır aralığı ile,
- d) Her iki yana yaslı olacak şekilde,
- e) 6000 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır.

VII. Kaynaklar:

Kaynaklar kısmı APA (American Psychological Association, 2001: 5. baskı) kurallarına uygun olacak şekilde yazılmalıdır. APA ilgili daha fazla bilgiye ulaşmak için aşağıdaki web adreslerinden yararlanılabilir.

owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01/

www.english.uiuc.edu/cws/wworkshop/writer_resources/citation_styles/apa/apa.htm

Yazı Metninde Kaynak Gösterme

Cümlede yazarların isimleri kaynak olarak belirtilmişse yazarların soy isimlerinin yanında parantez içinde kaynağın basım tarihi yazılır.

Örnek: Özçağlar (2008),.....

Yazarlar cümle içinde kaynak olarak gösterilmemiş ise cümle bitiminde parantez içinde yazar soy isimleri ve tarih birlikte yer alır.

Örnek:(Özçağlar, 2006).

Eğer birden fazla kaynak varsa kaynaklar “;” işareti ile ayrılır ve alfabetik sıraya göre ilk yazarın soy isim baş harfine göre yazılır.

Örnek; (Akçay, 2002; Bozkurt ve Koray, 1992; Kılıçoğlu ve Altun, 2002).

Kaynakta ikiden fazla (5 yazara kadar) yazar varsa ilk defa referans verirken bütün yazarlar soy isimleri ile sıraladıktan sonra daha sonraki referanslarda ilk yazarın soy isimi ile birlikte Türkçe makalelerde “ve diğer.” şeklinde kullanılır.

Örnek: (Başaran, Yılmaz, Erteğün ve Öztürk, 1985). Başaran ve diğer. (1985) göstermiştir ki...

Eğer kaynak, altı ya da daha fazla yazar içeriyorsa her zaman ilk yazarla birlikte Türkçe makaleler de “ve diğer.” şeklinde kullanılır.

Bir kaynaktan yararlanırken o kaynak başka bir kaynaktan yararlanmış ise;

Örnek: Ana kaynak "Doğan" olsun ve siz o kaynaktan yararlanmadınız bu kaynağı ("Demir") çalışmasından yararlandınız, bu durumda aşağıdaki gibi referans yazılmalı:

Doğan (aktaran Demir, 2001).....

VIII. Alıntılar

I. Direkt alıntılarda her zaman yazar, tarih ve sayfa numaraları referansta belirtilmelidir. Alıntı 40 kelimedenden az ise cümle çift tırnak içinde belirtilmez,

Örnek 1. “.....”(Güneş, 2006, s. 2).

Örnek 2. Başar (2001) öğrenmeyi “.....” (s.46) olarak tanımlamaktadır.

II. Alıntı 40 ya da daha fazla kelimeyi içeriyor ise tırnak içinde değil normal makaledeki yazıdan ayırmak için, block format'ında, her satır soldan itibaren beş boşluk olacak şekilde yazılmalıdır.

IX. Kaynakça

Kitap

Piaget, J. (1929). *The Child's Conception of the World*. London: Routledge and Kegan Paul.

Fidan, N. ve Erden, M. (1994). *Eğitime Giriş*. Ankara: Meteksan Anonim Şirketi.

Editörlü Kitap

Güneş, T. (2006). Fen Bilgisi Laboratuar Deneyleri. Anı Yayıncılık (Ed.), *Fen Bilgisi Öğretiminde Laboratuvarın Yeri ve Önemi* (s. 3-4). Ankara.

Hakemli Dergideki Makale

Sheridan, J.M. (1968). Children's Awareness of Physical Geography. *The Journal of Geography*, 67, 82-86.

Eraslan, A., ve Aspinwall, L (2007). Quadratic Functions: Students' Graphic and Analytic Representations. *Mathematics Teacher*, 101 (3), 233-237.

Basılmamış Lisansüstü Tezler

Fakir, B. (2007). *Eğitimde Yeni Yönelim*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ERIC Dokümanı

Huld, A., ve Belle, F. (2002). *The Psychology of Mathematical problem solving* (Report No. ABCDE-RR-99-2). East Lansing, MI: National Center for Research on Teacher Learning. (ERIC No. ED123456)

Sempozyum /Konferans, Toplantı ve Proceedings

Barlow, D. H., Chorpita, B. F., ve Turovsky, J. (1996). The modeling perspective on world problems. In R. Jacques (Ed.), *Atlanta Symposium on Activation: Vol. 22. Constructing Meaning for The Concept of Equation* (pp. 333-343). Lincoln: University of Atlanta Press.

Walter, J. K., ve Huston, H. N. (1995). Student understanding of topics in linear algebra.

Proceedings of the National Academy of Physics, USA, 25, 11111-12222

Web sitesi

www.abcdefg.org (24.08.2008)

X. Dipnot

Yazılarda dipnot verilmesi gerektiğinde, açıklamalar metin içinde numara verilerek sayfa sonunda belirtilmelidir. Dipnotlar 8 punto, Kaynakça kısmındaki referanslar 9 punto olmalıdır.

XI. Şekiller

Şekil yazısı şeklin altında 10 yazı büyüklüğünde koyu olarak yazılmalıdır. Eğer

metnin içinde birden fazla şekil yer alıyorsa numaralı olarak verilmelidir. Şeklin adı belirtildikten sonra, eğer şekil bir başka kaynaktan alınmış ise, alıntı yapılan kaynağa gönderme yapılır.

XII. Tablolar

Tablolar metin içinde, tablo yazısı tablonun üstünde ve numaralandırılarak verilmeli, içeriği tablo numarasının yanında başlık olarak açıklanmalıdır. Tablo başlıklarının sadece ilk harfleri büyük olarak düzenlenmelidir. Tabloların sağına ya da soluna herhangi bir yazı yazılmamalıdır. Tablo başlığı 10 yazı büyüklüğünde olarak, tablo içeriği de 9 veya 10 yazı büyüklüğünde olmalıdır.

Not:

APA'nın genel özellikleri bölümünde örnek olması amacıyla verilmiş olan referanslardan bir kısmının gerçek referanslarla ilgisi yoktur. Bu referanslardan bir kısmının bulunması gerçek olmadıklarından dolayı mümkün değildir.

Karadeniz
Sosyal Bilimler Dergisi
The Black Sea Journal Of Social Sciences